

(ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΕΛΛΑΔΑ)

TRAVELS

IN

NORTHERN GREECE

BY

WILLIAM MARTIN LEAKE, F.R.S. &c

IN FOUR VOLUMES.

VOL. III.

LONDON:

J. KODWELL, NEW BOND STREET.

1835.

(Μεταφρασμένο απόσπασμα)

Πίνακας περιεχομένων

ΑΙΤΩΛΙΑ	4
Τετάρτη 12 Ιουνίου 1805.	5
Παρασκευή 14 Ιουνίου 1805.....	13
Σάββατο 15 Ιουνίου 1805.....	18
Κυριακή 16 Ιουνίου 1805.	22
Δευτέρα 17 Ιουνίου 1805.	30
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ – ΗΠΕΙΡΟΣ	45
Τετάρτη 19 Ιουνίου 1805.	46
Πέμπτη 20 Ιουνίου 1805.	51
Παρασκευή 21 Ιουνίου 1805.....	53
Σάββατο 22 Ιουνίου 1805.....	56
Δευτέρα 24 Ιουνίου 1805.....	63
Τρίτη 25 Ιουνίου 1805.	75
ΗΠΕΙΡΟΣ, ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, ΑΙΤΩΛΙΑ.....	78
Πρέβεζα Μάρτιος 1809.	79
Τετάρτη 15 Μαρτίου 1809.	83
Πέμπτη 16 Μαρτίου 1809.	85
Παρασκευή 17 Μαρτίου 1809.....	87
Δευτέρα 18 Ιουνίου 1805.....	92
Σάββατο 18 Μαρτίου 1809.....	97
Κυριακή 19 Μαρτίου 1809.....	102
Δευτέρα 20 Μαρτίου 1809.....	109
Τρίτη 21 Μαρτίου 1809.....	113
Τετάρτη 22 Μαρτίου 1809.	119
Σάββατο 25 Μαρτίου 1809.	122
Κυριακή 26 Μαρτίου 1809.....	128
Δευτέρα 27 Μαρτίου 1809.....	130
Τρίτη 28 Μαρτίου 1809.....	132
Σάββατο 1 Απριλίου 1809.	139
Κυριακή 2 Απριλίου 1809.....	141
Δευτέρα 3 Απριλίου 1809.	142
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ	159
Δευτέρα 3 Απριλίου 1809 (συνέχεια).....	160
Τρίτη 4 Απριλίου 1809.....	162
Τετάρτη 5 Απριλίου 1809.	166
Πέμπτη 6 Απριλίου 1809.....	168
Παρασκευή 7 Απριλίου 1809.	171

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Σάββατο 8 Απριλίου 1809.	176
Κυριακή 9 Απριλίου 1809.	181
Πέμπτη 20 Απριλίου 1809.	182

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

pentalofo.gr

ΑΙΤΩΛΙΑ

Αποβίβαση στη Βαράσοβα – Γαλατά – Ποταμός Εύηνος – Μποχώρι – Καλυδώνια, Χαλκίς, Ταφιασσός, Μακύνεια – Μεσολόγγι – Πλευρώνα, Πρόσχιο, Πυλήνη – Κεράσοβο – Όρος Ζυγός, Αράκυνθος – στον κάμπο – Βραχώρι – Γεωγραφία του Καρλιλί – Κούβελο – Βλοχό – Θέρμο – Όρος Παναιτώλιο – Ποταμός Ερμίτσα – Ζαπάντι – Ποταμός Άσπρος (Αχελώος) – Στράτος – Λεπενού – Η κατάληψη του Θέρμου από τον Φίλιππο γιο του Δημήτριου – Μέταπα, Κωνώπη, Λυσιμαχία, Όλενος, λίμνη Υρία, Άκραι, Τριγωνίδα, Φυτείες, Αγρίνιο, Θεστιά

Χάρτης Αιτωλίας και Ακαρνανίας

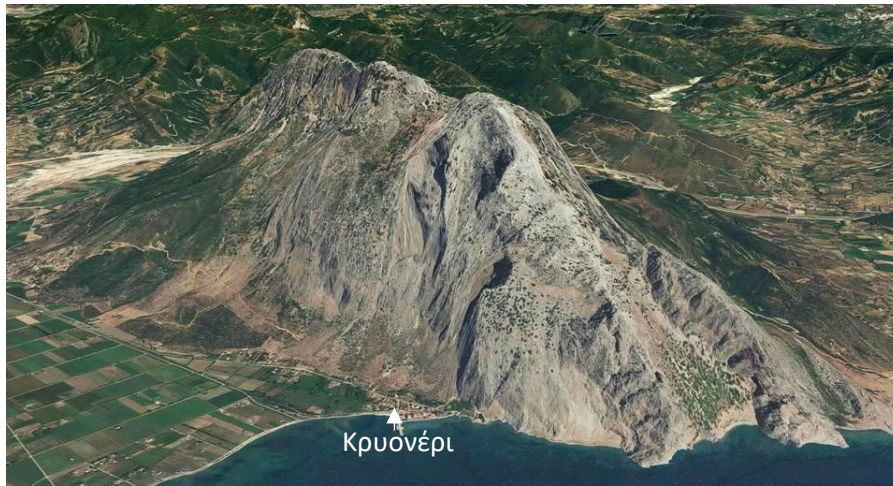
Τετάρτη 12 Ιουνίου 1805.

Στις 11:00 μ.μ. επιβιβάστηκα με δύο υπηρέτες και ένα Τατάρο αγγελιοφόρο σε μια Κεφαλλονίτικη βάρκα από την σκάλα της Πάτρας για την απέναντι ακτή, αλλά ένα ελαφρύ αεράκι, φυσώντας κατευθείαν εναντίον μας από τη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, και επειδή το σκάφος μας ήταν εξοπλισμένο μόνο με δύο κουπιά, δεν ήταν δυνατόν να φθάσουμε νωρίτερα από το πρωί της 13ης Ιουνίου, στις 8:30 π.μ.

Αποβιβάστηκα στα ερείπια ενός ενετικού Πύργου ή κατώτερης Ελληνικής Κατασκευής Πύργος, στους πρόποδες του βουνού της Βαράσοβας, όπως λέγεται εδώ αυτός ο τεράστιος σωρός από βράχια που κλείνει τον κάμπο του Εύηνου στα ανατολικά, αλλά αυτό το βουνό είναι ευρύτερα γνωστό στη Πάτρα με το όνομα όρος Γαλατά, εξαιτίας ενός χωριού με το όνομα αυτό. Το άλλο απότομο βουνό ή ακρωτήριο προς το Έπακτο (Ναύπακτος), που στη Πάτρα γενικά ονομάζεται Παλαιό-βούνι (Παλιοβούνια - Κλόκοβα), εδώ είναι περισσότερο γνωστό με το όνομα Κακή-σκάλα. Το σημείο αποβίβασης στη Βαράσοβα είναι σε μια γωνία που τερματίζει η ακτή στις εκβολές του Εύηνου, κάτω από τα βράχια του βουνού, τα οποία υψώνονται σχεδόν κάθετα προς την κορυφή. Αρκετές άφθονες κρυστάλλινες πηγές νερού ρέουν από τους πρόποδες του βουνού, και σχηματίζουν μια λίμνη και ένα έλος κοντά στην παραλία, από τα οποία ένα ρέμα εκβάλλει στη θάλασσα. Οι περισσότερες από αυτές τις πηγές είναι στις πενήντα γιάρδες από την παραλία, και υπάρχει μία που πηγάζει μέσα την ίδια τη θάλασσα δέκα ή δώδεκα πόδια από την ακτή, καθιστώντας το όλο γύρω νερό της διαδρομής της προς την επιφάνεια γλυκό. Λόγω των πηγών αυτών η περιοχή ονομάζεται Κρύο-νερό (Κρυονέρι).

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

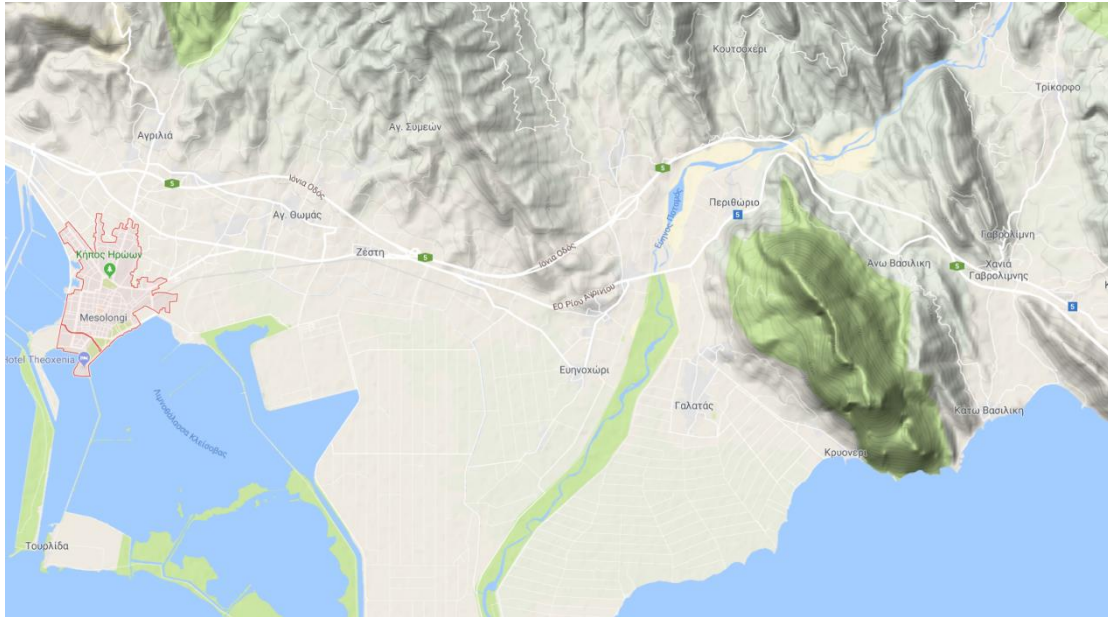
Βουνό Βαράσοβα

Μερικά μουλάρια που επιστρέφουν, τα οποία έφεραν εδώ σανίδια μέσα από τα βουνά για να μεταφερθούν στην Ζάκυνθο, μου παρέχουν το μέσω μεταφοράς των αποσκευών μου για τον Γαλατά. Το μεσημέρι άφησα την παραλία με τα πόδια, αλλά σύντομα να συνάντησα μερικά άλογα, που στάλθηκαν από το χωριό με διαταγή του Οσμάν Μπέη, ενός Τούρκου από το Έπακτο, του οποίου ανήκει ο Γαλατάς. Η πεδιάδα κοντά στη θάλασσα είναι πολύ ελώδης, αλλά πιο μέσα είναι γόνιμη, και κοντά στο Γαλατά και στο Μποχώρι (Ευηνοχώρι) παράγουν αραβόσιτο, σιτηρά, λάδι, κρασί, μετάξι, και ρύζι. Στο Μποχώρι μπορεί να καλλιεργηθεί μια μεγάλη ποσότητα σιταριού, καθώς υπάρχουν μεγάλες ακαλλιέργητες εκτάσεις στην πεδιάδα καλά προσαρμοσμένες για αυτό. Δύο ή τρία μίλια βόρεια από το Γαλατά και το Μποχώρι, η κοιλάδα του Εύηνου, που σήμερα ονομάζεται Φίδαρης, εξαπλώνεται στην παράκτια πεδιάδα. Η πεδιάδα περιβάλετε από λόφους ντυμένους με δρυς, και έχει μια πλούσια και όμορφη όψη.

Ο Γαλατάς είναι ένα τουρκικό χωριό με τριάντα σπίτια, 2 ½ μίλια βόρεια και 60 δυτικά μακριά από Κρυονέρι, βρίσκεται ανάμεσα σε ελαιώνες και χωράφια με σιτηρά, παρόλο όμως που περιβάλλεται επίσης με ελώδεις ορυζώνες, λέγεται ότι δεν είναι ανθυγιεινό. Οι χωρικοί τώρα απασχολούνται με τον θερισμό του κριθαριού. Ο Τούρκος που έφερε τα άλογα με οδηγεί στο εξοχικό του, μας παρέχει ένα γεύμα, και με συνοδεύει το απόγευμα στο Μεσολόγγι. Εμποδιζόμαστε να αναχωρήσουμε από το Γαλατά έως 04:53 μ.μ., από μια δυνατή βροχή, που συνοδεύεται με κεραυνούς, ένα περιστατικό σχεδόν καθημερινό στις ορεινές περιοχές της Ελλάδας στις αρχές του καλοκαιριού. Τα σύννεφα αρχίζουν να μαζεύονται στα βουνά στις 9 η ώρα περίπου, και η καταιγίδα ξεκίνα γενικά μετά από τις 3 ή 4 μ.μ., αλλά μερικές φορές ξεκίνα αργότερα. Αν και αυτό συνέβαινε κάθε μέρα κατά τη διάρκεια του δεκαπενθήμερου που παρέμεινα στην Πάτρα, η βροχή δεν έφτασε ποτέ σε εκείνον τον τόπο. Ενώ ταξίδευα στο Μοριά, παρατήρησα ότι αυτές οι μεσημβρινές καταιγίδες ήταν πιο σταθερές στα βουνά της Ρούμελης από ότι στη χερσόνησο. Στις 05:15 μ.μ. διασχίζουμε το Φίδαρη περίπου στην ίδια θέση όπου ο Κένταυρος Νέσσος, παλιά, μετέφερε τους επιβάτες πέρα από τον ποταμό

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

στην αγκαλιά του και υπέφερε από τα βέλη του Ηρακλή για την αγένεια του προς την Δηϊάνειρα, για εδώ γύρω είναι φυσικά το πιο βολικό πέρασμα. Ο Νέσσος φαίνεται να ήταν τίποτα περισσότερο από ένας θνητός καβαλάρης, ο οποίος κέρδιζε λίγα χρήματα από την εργασία του¹. Ο ποταμός απεικονίζει καλά την ιστορία, δεδομένου ότι απαιτεί έναν οδηγό για το πέρασμα, ακόμη και σε αυτή τη εποχή, το νερό φθάνει έως στον αναβολέα του αλόγου. Το νερό είναι καθαρό και ορμητικό, ρέει πάνω σε μια πλατιά χαλικιώδη κοίτη, που το χειμώνα είναι συχνά εντελώς καλυμμένη. Το ποτάμι χωρίζει την επαρχία Έπακτο από εκείνη του Ζυγού.

Έχοντας φτάσει στη δεξιά όχθη, περνάμε μέσα από το Μποχώρι (Ευηνοχώρι), ένα παραδοσιακό ελληνικό χωριό που βρίσκεται ανάμεσα σε πλατάνια, χωράφια σιτηρών, κήπους με φρούτα και φυτείες με ίδια προϊόντα που καλλιεργούνται και κοντά στο Γαλατά. Λόγω του ποταμού Εύηνου υπάρχουν εδώ αρκετοί νερόμυλοι. Στο συνοικισμό Κούρτ-Αγά (Καλυδώνια), κοντά στο σημείο, που η τελευταία πλαγιά του βουνού στη βορειοδυτική πλευρά της κοιλάδας στην οποία ο Εύηνος προβάλλει στην πεδιάδα του Μποχωρίου, είναι τα θεμέλια των τειχών μιας μεγάλης ελληνικής πόλης, όχι μακριά από τη δεξιά όχθη του ποταμού. Η θέση αυτή αντιστοιχεί ακριβώς, με αυτή της Καλυδώνιας, όπως υποδεικνύεται από το Πλίνιο², που κάποιος μετά βίας μπορεί να αμφιβάλλει της ταυτότητας της. Χωρίς αυτή τη μαρτυρία, μπορεί να υπήρχαν κάποιες αμφιβολίες σχετικά με το ζήτημα αυτό. Ο Στράβων, με την παραπομπή του σε δύο αντικρουόμενες αναφορές, χωρίς να κρίνει κάποια μεταξύ αυτών, δείχνει σαφώς ότι ποτέ δεν ήταν εδώ, αλλά όμως το κείμενό του, όπως είναι διατυπωμένο τώρα, είναι ακατανόητο, απαιτεί μόνο τη μετατόπιση των

¹ ὃς τὸν βαθύρρουον ποταμὸν Εὐήνον βροτοὺς μισθοῦ ἔπλερε χερσίν
Σοφοκλέους Τραχίνιαι στ. 559

² Calydon est septem millibus quingentis passibus a mari juxta Evenum amnem.
Plin. H.N. 1. 4, c. 2.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Αριστερά: Κλόκοβα (Παλιοβοΐνα - Κακή-σκάλα) Δεξιά: Βαράσοβα

δύο παραγράφων³ και την προσθήκη μιας λέξης οὐχ⁴, για να ισχύουν απολύτως. Το πέρασμα παρουσιάζεται σε μια περιγραφή των παράκτιων περιοχών με τη σωστή σειρά από την Λευκάδα προς στο Αντίρριο. Με την προτεινόμενη τροποποίηση οι αναφορές του θα ήταν ως εξής: «δίπλα από τη λίμνη Κυνία, που έχει μια επικοινωνία με τη θάλασσα, είναι η Πλευρώνα, έπειτα η πόλη Λίκυρνα (Αλίκυρνα), πάνω από την οποία, τριάντα στάδια προς την ενδοχώρα είναι η Καλυδών, και κοντά σε αυτή ο ναός του Απόλλωνα Λάφριους· στη συνέχεια ο Εύηνος, ο οποίος απέχει από το Άκτιο 670 στάδια απόσταση, και πέρα από τον Εύηνο είναι το βουνό Χαλκίς, το οποίο ο Αρτεμίδωρος Δαλδιανός το ονομάζει Χαλκίαν, στη συνέχεια το βουνό Ταφιασσός, μετά η πόλη Μακύνεια, τότε Μολύκρεια, και κοντά αυτής το Αντίρριο, που είναι το όριο μεταξύ της Αιτωλίας και της Λοκρίδας, από το οποίο ο Εύηνος απέχει 120 στάδια απόσταση. Ο Αρτεμίδωρος Δαλδιανός, ωστόσο, διαφοροποιείται όσον αφορά το βουνό Χαλκίς, ή Χαλκίαν, τοποθετώντας το μεταξύ του Αχελώου και της Πλευρώνας. Ο Απολλόδωρος, από την άλλη, τοποθετεί και τα δυο βουνά Χαλκίς και Ταφιασσός, όπως προαναφέρθηκα πριν, πάνω από την Μολύκρεια, και την Καλυδών μεταξύ της Πλευρώνας και του βουνού Χαλκίς, εκτός εάν πράγματι εμείς υποθέσουμε ότι το βουνό Χαλκία κοντά στη Πλευρώνα ήταν διαφορετικό από το βουνό Χαλκίς κοντά Μολύκρεια».

Καθώς αυτό δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι, η Χαλκίς και ο Ταφιασσός που εδώ ονομάζονται έτσι, ήταν τα δύο μεγάλα βουνά που βρίσκονται μεταξύ του ποταμού Φίδαρη και του κάστρου της Ρούμελης, ή

³ Το κείμενο τώρα είναι ως ακολούθως. Οι παράγραφοι 1, 2 περιγράφουν την προτεινόμενη σειρά.

2. εἴθ' ὁ Εὐήνος, εἰς δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀκτίου στάδιοι ἐξακόσιοι ἐβδομήκοντα μετὰ δὲ τὸν Εὐήνον τὸ ὄρος ἢ Χαλκίς, ἢ Χαλκίαν εἴρηκεν Ἀρτεμίδωρος.

1. εἴθ' ἢ Πλευρών, εἴθ' ἢ Ἀλίκυρνα κώμη, ἢς

ὑπέρκειται Καλυδὼν ἐν τῇ μεσογαίᾳ σταδίοις τριάκοντα· περὶ δὲ τὴν Καλυδὼν ἐστὶ τὸ τοῦ Λαφρίου Ἀπόλλωνος ἱερόν.

Στράβων, Γεωγραφικά 10.2.21.

⁴ Ἀρτεμίδωρος μὲν [οὐχ] οὕτω περὶ τῆς εἴτε Χαλκίδος εἴτε Χαλκίας τοῦ ὄρους. Ο Μ. Κοραῆς ἔχει ἤδη προτείνει αὐτὴ τὴν προσθήκη. Βλ. Στράβων, Γεωγραφικά 10.2.21.

Αρχαία Καλυδώνια

αρχαίο Αντίρριο, συνεπάγεται λοιπόν ότι η Χαλκίς ήταν η Βαράσσοβα, ή το δυτικό βουνό, και ο Ταφιασσός το ανατολικό, που σήμερα ονομάζεται Κακή-σκάλα (Παλιοβούνια - Κλόκοβα). Και δεδομένου ότι δεν υπάρχει καμία εμφάνιση μιας αρχαίας τοποθεσίας ανάμεσα στον ποταμό και το όρος Βαράσσοβα, ενδέχεται να μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η πόλις Χαλκίς ή Υποχαλκίς⁵, ή η Χακλίς ἀγχίαλος για τον Όμηρο⁶, και τα Χαλκία του Πολύβιου⁷, βρίσκονται στην κοιλάδα ανάμεσα στα δύο βουνά, όπου τώρα είναι ένα λιμάνι που ονομάζεται Γαυρολίμνη. Φαίνεται επίσης, ότι η θέση της Μακύνειας ήταν ανάμεσα στο Ταφιασσός και τη Μολύκρεια, η οποία έχω ήδη αναφέρει⁸, ήταν στα πρώτα υψώματα των λόφων πίσω από το κάστρο της Ρούμελης. Είχα ενημερωθεί στην Πάτρα, από την οποία όλη αυτή η ακτή εμφανίζεται καλύτερα, ότι υπάρχουν ακόμα κάποια υπολείμματα από ένα ελληνικό φρούριο, που τώρα ονομάζεται Οβριό-κάστρο, ανάμεσα στα βουνά, καθώς και μερικά απομεινάρια επίσης στην ανατολική πλευρά του βουνού Κακή-σκάλα. Και τα δύο επιβεβαιώνουν την προηγούμενη εικασία, ότι τα πρώτα είναι τα απομεινάρια της πόλης Χαλκίς, ενώ τα τελευταία της πόλης Μακύνεια. Ο Πτολεμαίος τοποθετεί την πόλη Μολύκρεια στη Λοκρίδα⁹, αλλά ο Στράβων θέτει τα όρια στο Αντίρριο, και αποδίδει την Μολύκρεια στην Αιτωλία. Το σύγχρονο όνομα Μποχώρι είναι προφανώς παραφθορά του Ὑποχώριον που δηλώνει μια νύξη της θέσης του, δηλαδή, μια απομακρυσμένη συνοικία της Καλυδώνας κάτω από την πόλη. Σε μερικά αμπέλια κοντά στο Κουρταγά (Καλυδώνια) μια επιτύμβια στήλη έχει πρόσφατα βρεθεί και μεταφέρθηκε στο Μποχώρι. Έχει αυτή την κοινή μορφή η οποία αποτελεί απομίμηση του τέλους μιας

⁵ Στράβων, Γεωγραφικά 10.2.4.

Στέφανος «στην Χαλκίς, Ὑποχαλκίς.

⁶ II. B στ. 639.

⁷ Πολύβιος I. 5, κεφ. 94.

⁸ Travels in the Morea, vol. 2. p. 150.

⁹ Πτολεμαίος I. 3, κεφ. 15.

σαρκοφάγου, και είναι χαραγμένη με τα ονόματα «Φιλουμένα Αντίμαχος», όπου η προτεραιότητα του ονόματος της κυρίας, χωρίς τίποτα να υποδεικνύει τη σχέση μεταξύ των δύο ονομάτων, είναι ασυνήθιστο.

ΦΙΛΟΥΜΕΝΑ ΑΝΤΙΜΑΧΟΣ

Το βράδυ είναι δυστυχώς πάρα πολύ κοντά για να μου επιτρέψει να εξετάσω τα ερείπια της Καλυδώνας. Προχωρώντας, επομένως, από το Μποχώρι περνάμε μέσα από χωράφια με βρώμη, κριθάρι, γκρινιά¹⁰, σόργο, και καλαμπόκι, και στις 06:20 μ.μ. αφήνουμε από αριστερά ένα χωριό το οποίο έχει πρόσφατα χτιστεί στα πεδινά κοντά στη θάλασσα, στην άκρη της ανατολικής άκρης της Λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου, και ως εκ τούτου ονομάζεται Νεοχώρι. Οι πρόποδες των βουνών στα δεξιά καλλιεργούνται αρκετά, και πιο πάνω, καλύπτονται με δέντρα. Έχοντας κατέβει στο χαμηλότερο επίπεδο σε κάτι περισσότερο από ένα μίλι από την άκρη της λιμνοθάλασσας, προχωράμε πάνω σε ένα έρημο τόπο πλημμυρισμένο από τις πρόσφατες βροχές. Στις 07:10 μ.μ. μπαίνουμε σε ένα προάστιο του Μεσολογγίου, που αποτελείται από αχυρένιες καλύβες και στις 07:25 μ.μ. φτάνουμε στο σπίτι ενός έμπορου στη παραλία.

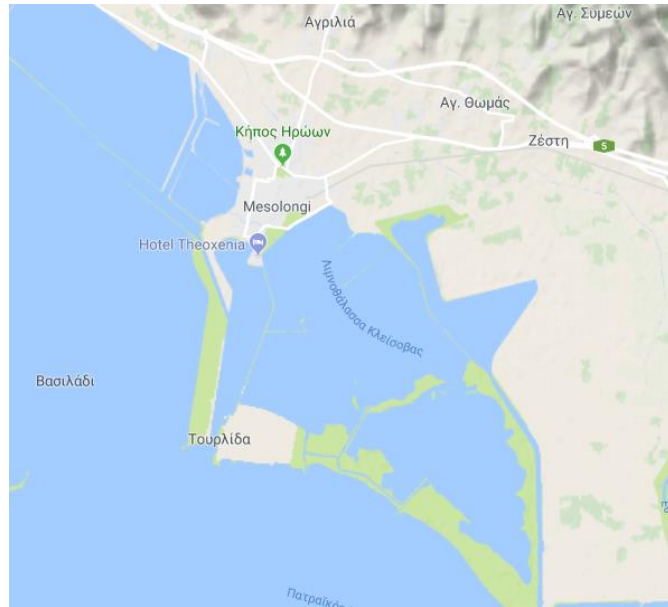
¹⁰ Γκρινιάς ή Γκρινιάς είναι σιτάρι μέσης σκληρότητας, και γενικά με μαύρα άγανα και είναι όλο λεπτόκοκκο, περισσότερο παράγεται κυρίως στις όχθες του το Αλφειού. Τα άλλα είδη που καλλιεργούνται στην Ελλάδα είναι δύο. Το Βλαχοστάρι, που ήρθε από την Τεργέστη, πολλά χρόνια πριν, σε μια εποχή έλλειψης και φυτεύτηκε στο Μοριά. Είναι ένας μαλακός κόκκος, και όντας ένα αυτοφυές από ένα ψυχρότερο κλίμα, καλλιεργείται κυρίως στα υψίπεδα. 3. Η Σιδινίτζα, ένα μικρό κίτρινο σιτάρι και μάλλον σκληρό. Φυτεύεται κυρίως στα χαμηλότερα μέρη της Αχαΐας, ανατολικά της Πάτρας. 4. Το Αντζαλόσταρι, πολύ σκληρό ευδοκίμει στη Βοιωτία. Το ακόλουθα είναι από ένα πρόχειρο υπολογισμό του πρόξενού μας στην Πάτρα από τα προϊόντα του σιταριού κατά μέσο

ορό το έτος, βασικά σιτηρά στις επαρχίες στο νότιο μέρος της Ελλάδας.
Τα Κιλιά Πολίτικα ή Κιλιά της Κωνσταντινουπόλεως, υπολογίζεται να περιέχουν κατά μέσο όρο 22 οκάδες των 2 3/4 λίβρες.

Θήβα	150,000
Λιβαδιά	200,000
Σάλωνα	50,000
Κόρινθος και Αχαΐα	100,000
Αρκαδία	50,000
Πύργος και Γαστούνη	150,000
Μεγάλο μέρος των τελευταίων είναι από την πεδινή περιοχή στις όχθες του Αλφειού, έως πάνω στο Λοντάρι.	
Σύνολο	700,000
Κιλιά Κωνσταντινούπολης	

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Το Μεσολόγγι προφανώς ονομάστηκε έτσι από την θέση του στη μέση του λόγγου, ή ερημότοπος από δάση και έλη, το οποίο, υπό τους Ρωμαίους, που σταδιακά οχύρωσαν περιμετρικά όλες τις ερειπωμένες πόλεις της παράκτιας Αιτωλίας μέχρι εδώ, όπως την Βενετία, επιλέχθηκε για την ασφάλειά που παρείχε κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, που σε εκείνη την μεσαιωνική περίοδο της

ελληνικής λογοτεχνίας πηγάζει το όνομα αυτό. Η πόλη περιέχει περίπου 1.000 οικογένειες, που κατοικούν σε σπίτια τα οποία δείχνουν μια μεγάλη ποικιλία των συνθήκων διαβίωσης καταλαμβάνοντας μια μεγάλη έκταση γης και κατά μήκος της ακτής της λιμνοθάλασσας καθώς και κατά το παρακείμενο ελώδες τοπίο. Η λιμνοθάλασσα χωρίζεται από τη θάλασσα με ένα στενό *ράμμα*, όπως λέγεται, ή μια λωρίδα χαμηλής γης, και χωρίζεται σε δύο περίπου ίσα μέρη από μια προεξοχή του βάλτου, η οποία προχωρά σε μικρή απόσταση από το ράμμα. Στο ανατολικό τμήμα της λιμνοθάλασσας, και στο μέσω του κόλπου στο βόρειο άκρο της, είναι η πόλη του Ανατολικού (Αιτωλικό), που καλύπτει εντελώς ένα μικρό νησί. Η είσοδος από το αγκυροβόλιο του Μεσολογγίου μέσα στη λιμνοθάλασσα είναι σε απόσταση τεσσάρων μιλίων από την πόλη, εδώ είναι ένα μικρό νησί που ονομάζεται Βασιλάδι, και πάνω σε αυτό ένα οχυρό και ένα τελωνείο. Τα μεγάλα πλοία δεν μπορούν να προσεγγίσουν εντός ενός μιλίου από τα σπίτια, ούτε να προχωρούν μέχρι στιγμής εκτός εάν είναι εντελώς άδεια. Όλες οι υπόλοιπες μεταφορές στη λιμνοθάλασσα, επομένως, γίνονται από τα ρηχά μονόξυλα ή κανό (γάιτες ή γαΐτες), τα οποία είναι κατασκευασμένα από κούφιους κορμούς από βελανιδιές από τα γειτονικά βουνά. Στην πόλη αλμυρό νερό αναβλύζει σε κάθε σκάψιμο σε βάθος τρία ή τέσσερα πόδια, αλλά κοντά στα περιβόλια που περιβάλλουν την πόλη, πηγάδια με ένα μεγαλύτερο βάθος παρέχουν μια αφθονία γλυκού νερού που διατηρεί τα περιβόλια πάντα πράσινα. Το πόσιμο νερό μεταφέρεται από ένα υδραγωγείο στο βουνό Ζυγός, ανάμεσα στους πρόποδες του οποίου και στα περιβόλια υπάρχει μια πεδιάδα που καλύπτεται με αμπέλια, φυτείες σταφίδας και χωράφια σιτηρών, αλλά τα οποία δεν προμηθεύουν σε κατανάλωση περισσότερο από τέσσερις μήνες ψωμί.

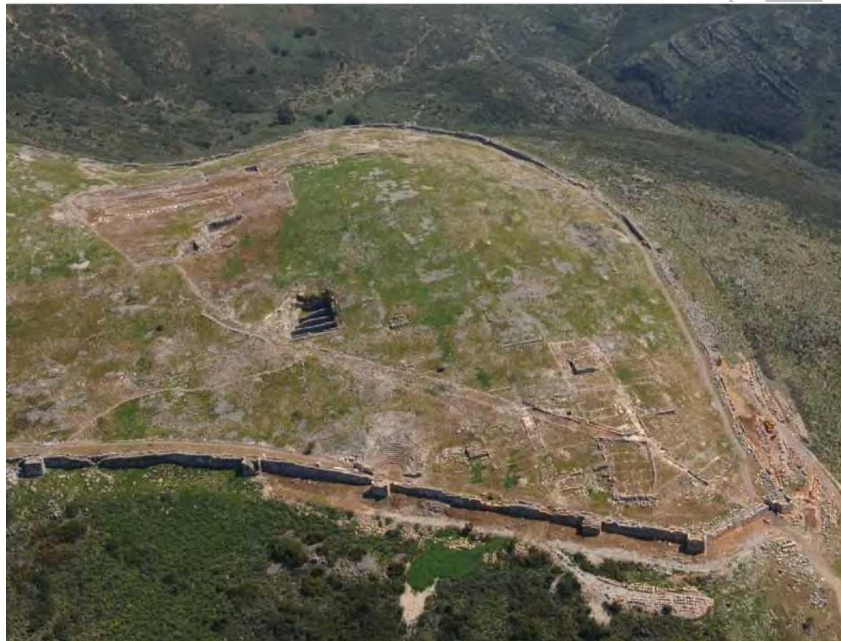
Έμεινα έκπληκτος που άκουσα ότι ο αέρας του Μεσολογγίου δεν θεωρείται ανθυγιεινός, και να παρατηρήσω εδώ ότι η εμφάνιση αυτών των ανθρώπων, που είναι ένας γοητευτικός λαός, συμφωνεί με αυτήν την

άποψη. Είναι παραδεκτό, ωστόσο, ότι η πίσω περιοχή της πόλης δεν είναι τόσο υγιής όπως η παραλία, στην οποία εκεί βρίσκονται τα καλύτερα σπίτια. Η αλιεία της λιμνοθάλασσας, και το εμπόριο αυτού του μοναδικού εμπορικού κέντρου στην Αιτωλία, είναι οι παραγωγικές δουλειές των Μεσολογγιτών. Τα ψάρια αλιεύονται με πολλούς τρόπους, αλλά ο μεγαλύτερος αριθμός ψαριών αλιεύεται με τη βοήθεια ενός φράχτη κοντά στα στόματα ή μπούκες της λιμνοθάλασσας, οι οποίες είναι αρκετές και επικοινωνούν με την θάλασσα. Εδώ, μετά την αναπαραγωγή των ψαριών στα ρηχά νερά, οι φράχτες στα περάσματα ή κανάλια, στα οποία γίνονται οι διελεύσεις των ψαριών, εμποδίζουν στην επιστροφή τους στη θάλασσα. Κάθε είδος ψαριών έχει μια διαφορετική περίοδο εξόδου προς την θάλασσα, που άρχετε από το καλοκαίρι έως και το φθινόπωρο. Εκτός από την ποσότητα που καταναλώνεται στην πόλη, ή στα γύρω χωριά, 200.000 λίτρα εξάγονται κάθε χρόνο είτε φρέσκα, είτε μισό αλατισμένα (ημίπαστα), είτε πλήρως αλατισμένα (παστά). Οι άλλες εξαγωγές που απέρχονται από το Μεσολόγγι είναι 5.000 βαρέλια ελαιόλαδο κάθε δύο έτη, 1.500 βαρέλια κρασί, 300.000 λίτρα κορινθιακών σταφίδων, 1.000 οκάδες μετάξι, και όλο το πλεόνασμα σιτηρών από τις νότιες περιοχές του Καρλιλι¹¹. Ο έμπορος, που μας φιλοξενεί στο σπίτι του, μετέφερε πέρυσι ένα φορτίο αραβόσιτου στην Τυνησία. Οι σταφίδες, που αποστέλλονται εδώ, παράγονται εν μέρει στην πεδιάδα του Βραχωρίου, και δεδομένου ότι αποτελούν μέρος των φορτίων των βρετανικών πλοίων κάνοντας εμπόριο στη Πάτρα, ένας πρόξενος ή ένας αντιπρόσωπος έχει διοριστεί στο Μεσολόγγι, ο οποίος είναι ο γιος ενός κεφαλλονίτη εμπόρου που κατοικεί εδώ, και που ενεργεί επίσης για την Επτάνησο Πολιτεία.

¹¹ Το σαντζάκι του Κάρλελι (τουρκικά: Karheli Sancagi) ήταν η τουρκική ονομασία της Αιτωλοακαρνανίας.

Παρασκευή 14 Ιουνίου 1805.

Μια βόλτα λίγο περισσότερο μίας ώρας από το Μεσολόγγι με οδηγεί σε κάποια ερείπια σε μια ψηλότερη περιοχή του όρους Ζυγού, μόλις, ως συνήθως, η μεταμεσημβρινή καταιγίδα με βροχή και βροντές έρχεται. Ευτυχώς διαρκεί μόνο μισή ώρα. Τα ερείπια τα οποία τώρα είναι γνωστά με το όνομα *Κάστρον τῆς Κυρίας Ειρήνης*, είναι εκείνα από κατεστραμμένα τείχη μιας μικρής πόλης σε όλη την περίμετρο, περίπου ένα μίλι σε περιφέρεια, που περικλείει το δυτικό μέτωπο ενός πολύ ανηφορικού και πετρώδεις υψώματος, στην κορυφή του οποίου σχηματίζεται μια ακρόπολη.

Νέα Πλευρώνα

Η τοιχοποιία είναι γενικά της τρίτης γενιάς. Υπάρχουν τα κατώτερα τμήματα της κύριας πύλης, από τη μία πλευρά της είναι ένας πέτρινος ογκόλιθος επτά πόδια των τεσσάρων. Φαίνεται να ήταν μια κοινή πρακτική των Ελλήνων να τοποθετούν τους μεγαλύτερους πέτρινους ογκόλιθους κοντά στην κύρια είσοδο, ώστε να διεγείρουν το σεβασμό σε έναν άγνωστο για την οχύρωση. Στο κέντρο του τοίχου, που υπερασπίζει την κάτω πλευρά της πόλης, είναι ένας τετράγωνος πύργος, και στο ένα άκρο του ίδιου τοίχου είναι ένας άλλος πύργος, έχοντας πολύ μακριά πλαϊνά. Τα πιο αξιοσημείωτα ερείπια εντός του κλειστού χώρου είναι ένα θέατρο περίπου 100 πόδια σε διάμετρο, και από πάνω του, στην πλαγιά του λόφου, μια δεξαμενή με 100 πόδια μήκος, 70 πλάτος, και 14 βάθος, έχει λαξευτεί στο βράχο σε τρεις πλευρές, και η τέταρτη πλευρά κατασκευάστηκε από τοιχοποιία.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Η ανασκαφή βρίσκεται σε μια πλαγιά, ανάμεσα στην λαξευμένη πλευρά στο άνω άκρο, και ένα τείχος το οποίο κλείνει τη χαμηλότερη πλευρά. Εντός της δεξαμενής υπάρχουν τέσσερα παράλληλα χωρίσματα, αν και δεν είναι σε ίση απόσταση από τα τείχη των πλευρών, φθάνουν από τη μία λαξευμένη πλευρά έως στην άλλη λαξευμένη πλευρά, και αποτελούνται από πέτρινες σειρές απλής τοιχοποιίας, με πλάτος μίας πέτρας, και έχουν ανοίγματα στο κάτω μέρος τους με τη μορφή ενός τριγώνου με πολύ οξεία γωνία επάνω. Η πρόθεση αυτών των παράλληλων τοίχων και ανοιγμάτων σε μια τέτοια δεξαμενή δεν είναι πολύ εύκολο να εξηγηθεί. Κοντά σε μια μικρή πλευρική πύλη στα βόρεια βρίσκονται τα θεμέλια ενός κτιρίου, και στα ανατολικά τα ερείπια δύο παράλληλων τοίχων, που περικλείουν ένα επίπεδο δάπεδο είκοσι τέσσερις γιάρδες μήκους και έντεκα πλάτος. Κοντά στην μεγάλη πύλη είναι τα ερείπια ενός μικρού τετράπλευρου κτιρίου, που μοιάζουν όπως το κελί ενός ιερού, οι πέτρες είναι τετράγωνες και με ακρίβεια κοπής, αλλά χωρίς οποιαδήποτε εμφάνιση περιστυλίου ή τμήματα κολώνων. Στην Ακρόπολη είναι μερικά υπολείμματα δωρικών στηλών από λευκό μάρμαρο, περίπου τρία πόδια σε διάμετρο. Ανήκαν, ίσως, στο πανομοιότυπο ναό της Αθηνάς στη Πλευρώνα, που αναφέρεται από τον Δικαίαρχο¹², γιατί δεν έχω καμία αμφιβολία ότι αυτά είναι τα ερείπια της Πλευρώνας. Ο Στράβων αναφέρει, ότι η πιο αρχαία Πλευρώνα καταστράφηκε από τον Δημήτριο Β' τον γιο του Αντίγονου Γονατά¹³, Η αρχαία (παλαιά) Πλευρώνα βρισκόταν στην πεδιάδα κοντά στην Καλυδώνα, και ότι οι Πλευρώνιοι χτίσανε στη συνέχεια μια νέα πόλη, στο όρος Αράκυνθος. Από την περιγραφή του επίσης ο Εύηνος, αν και αυτό ήταν λάθος του υποθέτοντας την πορεία αυτού του ποτάμιου πάνω από την Καλυδώνα να ήταν ανατολικά, είναι προφανές ότι το έδαφος της Πλευρώνας συνορεύει προς την Καλυδωνία¹⁴. Ο Δικαίαρχος, στην ονομασία Πλευρώνα μεταξύ Αχελώου και Καλυδώνας, συμφωνεί με τον Απολλόδωρο, ο οποίος τοποθετεί την Καλυδώνα μεταξύ Πλευρώνας και

¹² ...ποταμόν δ' ἡ χώρα ἔχει Ἀχελῶον... ἔχεται δ' Αἰτωλία.
Ἐν ᾗ πόλις ὑπόκειται Πλευρῶν καὶ ἱερὸν Ἄγιον Ἀθηνᾶς ἐστὶν ὠνομασμένον.
Ἐπειτα Καλυδῶν.
Δικαίαρχος τομ. 55

¹³ Σχετικά με το έτος 235 π.Χ. Όπως προκύπτει από το Στράβωνα, ότι ο Δημήτριος ήταν ευρέως γνωστός με το επώνυμο ο Αιτωλός για να τον ξεχωρίζουν από τον Πολιορκητή: και οι δυο Δημήτριοι ήταν γιοι της Αντιγόνης.

¹⁴ Έχει ... ἡ Αἰτωλία ... τὸν Ἀράκυνθον, περὶ δὲ τὴν νεωτέραν Πλευρῶνα συνώκισαν ἀφέντες τὴν παλαιὰν ἐγγὺς κειμένην Καλυδῶνος οἱ

οἰκήτορες, εὐκαρπὸν οὖσαν καὶ πεδιάδα, πορθοῦντος τὴν χώραν Δημητρίου τοῦ ἐπικληθέντος Αἰτωλικοῦ ...
Ὁ δ' Εὐήνος ... ρεῖ δ' οὐ διὰ τῆς Κουρητικῆς κατ' ἀρχάς, ἥτις ἐστὶν ἡ αὐτὴ τῇ Πλευρωνίᾳ, ἀλλὰ διὰ τῆς προσεῶας μᾶλλον παρὰ τὴν Χαλικίδα καὶ Καλυδῶνα· εἴτ' ἀνακάμψας ἐπὶ τὰ τῆς Πλευρῶνος πεδία τῆς παλαιᾶς καὶ παραλλάξας εἰς δύσιν ἐπιστρέφει πρὸς τὰς ἐκβολὰς καὶ τὴν μεσημβρίαν.
Στράβων, Γεωγραφικά 10.2.3. – 10.2.4.

Χαλκίς¹⁵. Αν λοιπόν η θέση που έχω προσδιορίσει την Καλυδώνα και την Χαλκίς είναι σωστή, δεν μπορεί να υπάρξει καμία αμφιβολία ότι η Πλευρώνα ήταν κοντά στο Μεσολόγγι. Σε περαιτέρω αποδοχή η μεταφορά που πρότεινα στο κείμενο του Στράβωνα, μας επιτρέπει να προσθέτουμε τις προηγούμενες μαρτυρίες του Αρτεμιδώρου. Ούτε είναι σύμπτωση που ο Θουκυδίδης, ο οποίος, περιγράφοντας την πορεία του Ευρύλοχου του Σπαρτιάτη από την Λοκρίδα στην Αιτωλία το 6ο φθινόπωρο του Πελοποννησιακού πολέμου, αναφέρει, ότι κινήθηκε από την Μολύκρεια στη Καλυδώνα, Πλευρώνα και Πρόσχιον, στα οποία μέρη παρέμεινε μέχρι που προχώρησε εναντίον της Αμφιλοχίας¹⁶.

Υπάρχει κάθε λόγος να πιστεύουμε ότι στο όρος Ζυγός, επάνω σε ένα μέρος του που ξεχωρίζει το Κάστρο της Ειρήνης, είναι η αρχαία Αράκυνθος, και τα ερείπια συμφωνούν με εκείνα της νεότερης Πλευρώνας, καθόσον δεν έχουν καμία απεικόνιση της μακρινής αρχαιότητας, και είναι ακριβώς εκείνα μιας τέτοιας μικρής πόλης όπως μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Νέα Πλευρώνα να ήταν τότε, από τις περιστάσεις του λαού, την εποχή της ίδρυσής της. Παρατήρησα, επίσης, μερικά κομμάτια Ελληνικών τοίχων στους πρόποδες του βουνού στην άκρη της πεδιάδας του Μεσολογγίου, καθώς επίσης σε ένα μικρό ύψωμα σε αυτή την πεδιάδα που τώρα ονομάζεται Γυφτόκαστρο, βρίσκεται ακριβώς, όπου τα λόγια του Στράβων θα οδηγούσαν κάποιον να ψάξει εκεί, η παλιά Πλευρώνα. Το όνομα Γυφτόκαστρο επιτρέπει την εικασία, ότι περισσότερα απομεινάρια υπήρχαν κάποτε εκεί, και ότι τα υλικά έχουν αφαιρεθεί για την χρήση των σύγχρονων κατασκευών στο Μεσολόγγι.

Νέα Πλευρώνα

Το Πρόσχιον, από μια σύγκριση του Στράβων με τον Θουκυδίδη, για τα μέρη που μόλις αναφέρθηκαν, φαίνεται να έχει καταλάβει το δυτικό μέρος της κορυφογραμμής του Ζυγού και να κατέχει την πεδιάδα, στους πρόποδες του, που τώρα ανήκει πλέον στο Ανατολικό. Η άνω θέση που το

¹⁵ Ap. Strabon. p. 460, v. sup. P. 110.

¹⁶ Θουκυδίδης, Ιστορίαι 3.102

Πρόσχιον ιδρύθηκε, όταν η χαμηλή θέση κατά τον Όμηρο Πυλήνη εγκαταλείφθηκε¹⁷, φαίνεται να συμφωνεί με αυτό της Μονής του Αγίου Γεωργίου στο όρος Ζυγός, μεταξύ Ανατολικού και Αγγελόκαστρο, όπου σημαντικά ερείπια ελληνικής πόλης λέγεται ότι υπάρχουν εκεί. Η Πυλήνη μπορεί να έχει λάβει το όνομά της από το αξιοσημείωτο φαράγγι ονομαζόμενο Κλεισούρα, που εκτείνεται μέσω του όλου πλάτους του όρους Ζυγού, και η οποία ήταν ακριβώς σε μια τέτοια θέση που οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν πύλη. Σε αυτή την περίπτωση είναι πιθανό ότι η Πυλήνη βρισκόταν στο παράκτιο άκρο της Κλεισούρας, απέναντι του Ανατολικού.

Το Απόκουρο, είναι μια υποπεριφέρεια του τούρκικου Καζά του Καρπενησιού, έως τα βορειοανατολικά του Ζυγού, προφανώς το όνομά του φαίνεται να προέρχεται από το όρος Κούριον και από τους Κουρήτες. Για αυτό το λόγο το Απόκουρο συμπεριλαμβάνει σχεδόν την ίδια χώρα στην οποία ο Όμηρος τοποθετεί αυτούς τους ανθρώπους τους Κουρήτες, όπως και ο Στράβων, ο οποίος λέει ότι η παλαιά Πλευρώνα βρίσκεται κάτω από το βουνό του Κούριον¹⁸, από όπου φαίνεται ότι το Κούριον και ο Αράκυνθος ήταν το ίδιο βουνό ή διαφορετικές περιοχές στο ίδιο βουνό.

Αφού κατεβήκαμε με τα πόδια το λόφο της Κυρίας-Ειρήνης, μέσα από βράχια και θάμνους με τα οποία καλύπτεται εξ ολοκλήρου ο λόφος, επανακτήσαμε, σε μισή ώρα, τον κεντρικό δρόμο από το Μεσολόγγι προς το Κεράσοβο. Σε μια απόσταση τρία τέταρτα της ώρας από το πρώτο, και καθώς είχαμε μπει στο βουνό και χάσαμε από τα μάτια μας την παράκτια χώρα, αφήνουμε στα δεξιά μας, στις 05.20 μ.μ., ένα τύμβο που καλύπτεται με πέτρες που βρίσκεται σε μια μικρή κοιλάδα, κατά μήκος του οποίου ρέει ένας χείμαρρος. Στην την απέναντι όχθη του υπάρχουν ελληνικά θεμέλια. Αυτά είναι πιθανώς ο τύμβος και το ιερό ενός από τους αρχαίους ήρωες της Αιτωλίας. Μετά από ανάβαση για μια ώρα πάνω σε ένα πετρώδες δρόμο, φτάνουμε πλάι σε ένα ρέμα που σκιάζεται από μεγάλα πλατάνια. Ακολουθούμε ένα μονοπάτι, ακόμα χειρότερο από το προηγούμενο, πλάι του ίδιου ρέματος μέσα σε ένα δάσος από πλατάνια, βελανιδιές και πουρνάρια, έως σε ένα βαθούλωμα μεταξύ των δύο κορυφών του ορούς Ζυγού. Στο τέλος μιας επιπλέον ώρας φθάνουμε σε ένα ύψωμα που δεσπόζει πάνω από τις λίμνες του Βραχωρίου και του μεγάλου βουνού στα βορειοανατολικά του Βραχωρίου, που ονομάζεται Κυρία Ευγενία (Κυραβγένα), ή στα τοπικά βουνό Βγένα. Κατηφορίζοντας από εδώ, μέσα από ένα δάσος για τρία τέταρτα της ώρας, καταλήξαμε, στις 08.30 μ.μ., στο το χωριό του Κεράσοβο, όμορφα διασκορπισμένο ανάμεσα σε αμπελώνες και κήπους στη πλαγιά του βουνού, στη μέση ενός

¹⁷ Αιολείς ... τήν δὲ Πυλήνην μετενέγκαντες εἰς τοὺς ἀνώτερον τόπους ἤλλαξαν αὐτῆς καὶ τοῦνομα Πρόσχιον καλέσαντες
Στράβων, Γεωγραφικά 10.2.6.

¹⁸ Κούριον δὲ πλησίον τῆς παλαιᾶς Πλευρώνος, ἀφ' οὗ τοὺς Πλευρώνιους Κουρήτας ὀνομασθῆναι τινες ὑπέλαβον.

Στράβων, Γεωγραφικά 10.2.4.

οἱ δ' ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Κουρίου τοὺς Κουρήτας ὀνομασθῆναι τοῦ ὑπερκειμένου τῆς Πλευρώνος.

Στράβων, Γεωγραφικά 10.3.6.

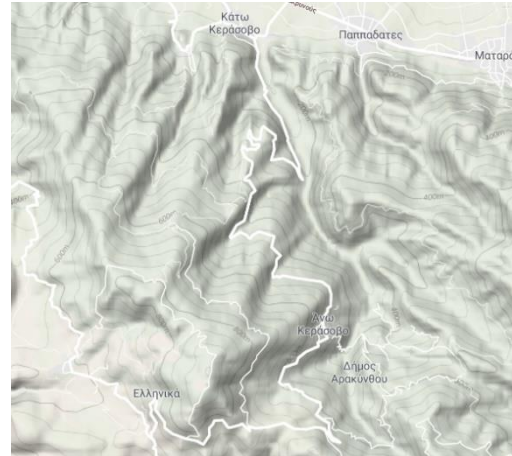
Αλλά κάποιοι προτίμησαν μια ηρωική καταγωγή τόσο για τους Κουρήτες όσο και για τους Ακαρνάνες.

δάσους από καστανιές. Η συλλογή των καρπών και μεταφορά τους στο ανατολικό και Μεσολόγγι, όπου από εκεί οι περισσότεροι μεταφέρονται στη Ζάκυνθο ή στα άλλα νησιά, μαζί με την φύλαξη των αιγοπροβάτων τους στο βουνό, αποτελούν τις κύριες ασχολίες των κατοίκων του Κεράσοβο.

pentalofo.gr

Σάββατο 15 Ιουνίου 1805.

Μια κατάβαση πενήντα λεπτών από το Κεράσοβο μέσα σε δάσος με καστανιές, μας οδηγεί, στις 07:05 π.μ., σχεδόν στη βάση του βουνού, όπου ένας χείμαρρος, που σκιάζεται από πλατάνια, γυρίζει κάποιους μύλους, και ρέει προς τα κάτω σε μια κοιλάδα που ανοίγεται στην πεδιάδα του Βραχωρίου. Στις 07:40 π.μ., ακριβώς στην είσοδο του κάμπου, περνάμε σε ένα ζευγαλάτι¹⁹, ή οικισμό, υπαγόμενο στο Κεράσοβο, που ονομάζεται «Στον Κάμπο», αλλά είναι σε αρκετό ψηλό επίπεδο και δεσπόζει πέρα σε μια μεγάλη περιοχή στις εκτεταμένες πεδιάδες και λίμνες γύρω από το Βραχώρι, μαζί με τα απέναντι βουνά. Αυτή η θέα από μόνη της αρκεί για να ταυτοποιήσεις το όρος Ζυγός είναι το ίδιο με τον Αράκυνθο, δεδομένου ότι, σύμφωνα με το Διονύσιο το γεωγράφο, το όρος Αράκυνθος οριοθετείται στην νότια μεγάλη πεδιάδα του της Αιτωλίας²⁰. Υπάρχουν τρεις λίμνες σε αυτή τη πεδιάδα, μία προς τα δεξιά του ποταμού Άσπρου ή Αχελώου, και οι άλλες δύο στα αριστερά του, αυτές οι δυο από αριστερά χωρίζονται μεταξύ τους μόνο από μια ελώδης και συχνά πλημμυρισμένη έκταση, γεμάτη από μεγάλα δέντρα και θάμνους, δια μέσω των οποίων είναι ένας υπερυψωμένος πέτρινος δρόμος, που αποτελεί την μόνη οδό από το Βραχώρι στο Ανατολικό, Μεσολόγγι, Μποχώρι και στην παρακείμενη ακτή, είτε από Κεράσοβο ή είτε από Κλεισούρα. Η δεύτερη διαδρομή, αφού διασχίσει το πέτρινο δρόμο, στρέφεται προς τα δεξιά της πρώτης, και περνά από το χωριό Παπαδάτες, που βρίσκεται στο ένα άκρο του όρους Ζυγού, όχι μακριά από τα σύνορα της μεσαίας λίμνης. Στη συνέχεια εισέρχεται στο πέρασμα της Κλεισούρας, το οποίο είναι φυσικό άνοιγμα, αποφεύγοντας την ανάβαση και κατάβαση του βουνού, συχνά προτιμάται σαν το δρόμο από το Βραχώρι έως το Μεσολόγγι, παρόλο που είναι κυκλικός. Πάνω από τους Παπαδάτες είναι σημαντικά ερείπια μιας Ελληνικής πόλης, πιθανότατα της Λυσιμαχίας. Αφήνοντας τους Παπαδάτες λίγα μίλια στα αριστερά, στις 08.10 π.μ. μπαίνουμε στο δρόμο, και βαδίζουμε μέσω μιας πιο ευχάριστης σκιάς από βελανιδιές, αγριελιές, και πλατάνια, στολισμένα με άγρια αμπέλια, και αναμιγνύονται με τα πιο ελώδη μέρη με μεγάλα καλάμια. Ο πέτρινος δρόμος, ο οποίος στηρίζεται σε μεγάλο αριθμό καμάρων, λέγεται ότι είναι διακοσίων ετών, και έχει κατασκευαστεί από κάποιο μπέη του Βραχωρίου, που ίσως ωφελήθηκε από τα θεμέλια μιας πιο αρχαία κατασκευής. Ένα απαλό ρεύμα ρέει μέσα από τις καμάρες από δεξιά προς τα αριστερά. Φτάνουμε στο τέλος του δρόμου στις 08:30 π.μ., διασχίζουμε το υπόλοιπο

¹⁹ Ζευγαλατία, ζευγαλατιά

²⁰ Τῆς δ' ὑπὲρ ἐς νότον εἶσιν ὑπὸ σκοπιῇν Ἀρακύνθου Ἀνδρῶν Αἰτωλῶν πεδίον μέγα. Διονύσιος ο περιηγητής, στ. 431

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

της πεδιάδας, και, ανεβαίνουμε την τελευταία πλαγιά των υψωμάτων που συνορεύουν στα βόρεια, φθάνουμε στις 09:45 π.μ. στο Βραχώρι.

Αυτή η πόλη καταλαμβάνει μεγάλο χώρο γης, και περιέχει περίπου 500 τουρκικές, 100 Ελληνικές και 40 εβραϊκές οικογένειες. Ήταν εντελώς τουρκική όχι πολλά χρόνια πριν, αλλά ο τωρινός Αγάς ενθάρρυνε τους Έλληνες να κατοικήσουν σε αυτή. Τα τουρκικά σπίτια έχουν μεγάλους κήπους ενωμένους με αυτά, με ψηλά πέτρινα τείχη για να κρύβει τα παράθυρα του χαρεμιού, και είναι χτισμένα σε ένα πιο αρχαίο Τούρκικο γούστο από ότι κοινώς βλέπεις στην Ελλάδα. Τα ελληνικά σπίτια είναι μικρά, και βρίσκονται στο χαμηλότερο μέρος της πόλης. Το απόγευμα που επισκέπτομαι τον Γιουσούφ Αγά, τον Μουσελίμη (τοπάρχης υποδιοικητής) της επαρχίας Καρλιλί, στην οποία επαρχία το Βραχώρι είναι η κύρια πόλη. Ο Γιουσούφ, ο οποίος έχει διαμείνει εδώ κατά τα τελευταία επτά χρόνια, με εξαίρεση ένα χρόνο, την προαγωγή του την χρωστάει στον ξάδελφό του, που έχει το ίδιο όνομα, ο οποίος είναι ο ισχυρός Valide Kiayassy, καθώς και τη συγγένειά του με έναν ντόπιο στα Χανιά στην Κρήτη. Σε συνεπεία

του ενδιαφέρον του Μουσελίμη στο παλάτι, ο Αλή Πασάς κρίνει αναγκαίο να τον αντιμετωπίζει με σεβασμό, τον υποδέχθηκε το τελευταίο καιρό με μεγάλη διάκριση στη Νικόπολη, και προσποιήθηκε να θέσει τα δικά του στρατεύματά του Δερβενίου κάτω από τις διαταγές του Γιουσούφ, που θεωρείται από πολλούς να είναι τίποτα λιγότερο από μια παγίδα που έστησε ο πανούργος Αλβανός για να φέρει τον Γιουσούφ σε δυσμένεια, όχι πολύ καιρό πριν, ένα χασνέ²¹, το οποίο το τελευταίο καιρό είχε ξεκινήσει από το Κράβαρι με 40 στρατιώτες, για στην Κωνσταντινούπολη δέχθηκε

²¹ Αυτή η λέξη αποδίδεται σε οποιοδήποτε μερίδιο, όσο μικρό και αν είναι, της αυτοκρατορικής εφορίας εισοδημάτων. Για να ληστέψεις αυτό το μερίδιο με ανοικτή βία είναι ένα από τα πιο

ειδεχθή αδικήματα στα μάτια της τουρκικής κυβέρνησης. Το να κάνεις αυτό με οποιοδήποτε άλλο τρόπο, είναι το αντικείμενο και η πρακτική του κάθε επίσημου άνδρα στην Τουρκία.

επίθεση από ληστές στο Μακρυνόρο, που δεν είναι πολύ πιθανό να συνέβαινε χωρίς συνενόχηση του Πασά.

Τα αυτοκρατορικά τμήματα της εφορίας εισοδημάτων σε αυτό το τμήμα της Ελλάδας κατανέμονται ως εξής: Καρλιλί (Κάρλελι), Μεσολόγγι, Έπακτο (Ναύπακτος), Κράβαρι (Κράβαρα - Ναυπακτίας), Πατρατζίκι (Νεόπατρα - Υπάτη), και Καρπενήσι. Ο Αλή Πασά κατέχει το Μεσολόγγι, το οποίο επιτέθηκε στη Μαγούλα, ένα χωριό με 50 σπίτια, και στο Νεοχώρι με 150 σπίτια. Χρονογραφικά αυτά αποτελούν μέρος του Καρλιλί, καθώς και η Βόνιτσα στο αντίθετο άκρο του που χωρίζεται πολιτικά, ως ένας από τους πρώην ενετικούς τόπους. Όπως τα υποτμήματα των εφοριών στην Τουρκία συχνά συλλέγονται χωριστά από το μιρί (είδος φόρου κρατικής γης), ο Γιουσούφ έχει το χαράτσι στη Νεόπατρα, Καρπενήσι, Κράβαρι και Έπακτο.

Το Καρλιλί²², εκτός από τις πόλεις Βραχώρι, Μεσολόγγι, Ανατολικό και Βόνιτσα, περιέχει 140 χωριά διάφορων μεγεθών. Πολλά από αυτά που βρίσκονται στην πεδιάδα του Βραχωρίου, είναι απλώς τσιφλίκια που ανήκουν στους Τούρκους αυτής της πόλης. Ο Καζάς (διοικητική διαίρεση, νομός), ο οποίος περιέχει όλη την Ακαρνανία και ένα μεγάλο μέρος της Αιτωλίας, χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα: Βλοχός και Ζυγός αριστερά από τον Άσπρο, Βάλτο και Ξηρόμερο στα δεξιά. Τα δύο πρώτα χωρίζονται μεταξύ τους από τη βόρεια όχθη της μεσαίας λίμνης, η οποία περιλαμβάνεται όλη στον Ζυγό, όπως η ανατολική λίμνη είναι εξ ολοκλήρου στο Απόκουρο, η οποία περιοχή συνορεύει προς ανατολάς με το Κράβαρι, όπως ο Ζυγός συνορεύει με το Βενέτικο, ή την περιοχή του Έπακτου. Το Απόκουρο περιλαμβάνεται στο τούρκικο Καζά του Καρπενησίου, αλλά το Κράβαρι θεωρείται μια ξεχωριστή περιοχή, της οποίας πρωτεύουσα είναι η Λομποτινά. Ο Βλοχός συνορεύει, προς βορρά με Άγραφα και με Βάλτο του Καζά της Άρτας που περιλαμβάνει το βουνό Μακρυνόρος και ακολουθεί την πορεία του Άσπρου καθόσον μιας γραμμής που διαγράφεται από το νοτιοανατολικό άκρο του κόλπου της Άρτας, μέχρι να συναντήσει τον Άσπρο, περίπου στο Αγγελόκαστρο. Όλη η χώρα δυτικά της γραμμής αυτής μεταξύ του Άσπρου και του Κόλπου της Άρτας, αποτελεί το Ξηρομέρο, το οποίο έτσι αντιστοιχεί σχεδόν με την αρχαία Ακαρνανία. Ο Βάλτος, αν και η συνηθισμένη έννοια της λέξης είναι βάλτος, ονομάζεται έτσι διότι είναι ως επί το πλείστον μια δασώδης έρημος. Το Ξηρόμερο φαίνεται να έχει πάρει το όνομά του από την ανεπάρκεια του σε νερό, σε σύγκριση με Ζυγό, Βάλτο και Απόκουρο και Ζυγό από την κορυφογραμμή του Αράκυνθου, αν και περιέχει επίσης πεδινά και λίμνη στους πρόποδες αυτού του βουνού από τις δύο πλευρές. Το Απόκουρο, όπως προανέφερα, φαίνεται να είναι ένα αρχαίο όνομα αλλοιωμένο.

²² Αυτό το όνομα υποτίθεται ότι έχει συνδεθεί με τη χώρα από τους Τούρκους, επειδή στην πρώτη τους άφιξη τους το βρήκαν στην κατοχή ενός

Φράγκου πρίγκιπα, που ονομάζεται Κάρολος Τόκκος.

Όλο το Καρλιλί, με εξαίρεση την κύρια πόλη, υπέφερε υπερβολικά από τους πολέμους που διεξήχθησαν μεταξύ των Κλεφτών και του Δερβέντ Αγά, έτσι ώστε αυτή τη στιγμή δεν περιέχει, αποκλειστικά από τις πόλεις που έχω ονομάσει, ένα πληθυσμό πάνω από 20.000 ψυχές.

Το Αγγελόκαστρο, το οποίο είναι εμφανές από το Βραχώρι, είναι ένα ερειπωμένο κάστρο στην κορυφή μιας χαμηλής κορυφής στο βορειοδυτικό άκρο του όρους Ζυγού, κοντά στον Ασπρό. Στους πρόποδες του υψώματος, προς το ποτάμι, είναι ένα μικρό χωριό με το ίδιο όνομα. Λέγεται ότι υπάρχουν κάποια ελληνικά θεμέλια στο λόφο, καθώς και στην πεδιάδα κάτω του, που πιθανόν σηματοδοτούσε την τοποθεσία της Κωνώπη, που στη συνέχεια ονομάστηκε Αρσινόη.

Λιγαστά ερείπια ενός υστεροβυζαντινού κάστρου σε ψηλό λόφο πάνω από το χωριό Αγγελόκαστρο Αιτωλοακαρνανίας.

Κυριακή 16 Ιουνίου 1805.

Μια όμορφη μικρή χάλκινη φηγούρα του Ηρακλή, που της λείπει το ένα χέρι, την οποία παρατήρησα χθες στο κατάλυμά μου, που ο οικοδεσπότης μου δήλωσε ότι έφερε από το Βλοχό, ένα μοναστήρι σε υψωμένο λόφο προς τα ανατολικά του Βραχωρίου, όπου αυτός περιγράφει κάποια εκτενή ερείπια, σημαίνει αμέσως την πιθανότητα ότι ο τόπος αυτός είναι η τοποθεσία του Θέρμου, κατά την εποχή που η Ελληνική τέχνη ήταν στην ακμή, φημισμένη για τα πολυάριθμα αγάλματα²³. Ξεκίνησα σήμερα το πρωί, περίπου στις 05:05 π.μ. και περνούσα μέσα από σταφίδες και αμπελώνες, μεταξύ των οποίων στα αριστερά είναι ένα κιόσκι και οι κήποι του Γιουσούφ Αγά, διέσχισα, στις 05:50 π.μ., τον ποταμό Ερμίτσα, ο οποίος εκβάλλει από μια χαράδρα ανάμεσα των λόφων μεταξύ Βραχώρι και Βλοχό. Το χειμώνα καλύπτει μια κοιτή από χαλίκι, και ακόμη και τώρα είναι ένα αξιοπρόσεχτο ρέμα. Το όνομα σε ενθαρρύνει για μια αναζήτηση για το Θέρμο, καθώς φαίνεται να είναι μια αλλοίωση αυτής της λέξης. Αντί να ανεβαίνουμε στο Βλοχό με τον πλησιέστερο δρόμο, τον αφήνουμε στα αριστερά και ακολουθούμε την πεδιάδα προς την ακτή της ανατολικής λίμνης ή της λίμνης Απόκουρο, για να επισκεφθούμε ένα άλλο Παλαιό Κάστρο που μου έχει περιγραφεί. Περνάμε μέσα από κάποια χωράφια αραβοσίτου και σιτηρών με πολλά πλατάνια και στις 07.05 π.μ. φτάνουμε στα ερείπια ενός ελληνικού φρουρίου που βρίσκεται σε ύψος ένα τρίτο του μιλίου μακριά από την άκρη της λίμνης μεταξύ αυτής και των ερείπων είναι ένα Τσιφλίκι ή Ζευγολατιά, που ονομάζεται Κούβελο (Παραβόλα).

Ολόκληρος ο περίγυρος των αρχαίων οχυρώσεων εξακολουθεί να υφίσταται, γύρω από ένα ύψωμα που αποτελεί την τελευταία πλαγιά του όρους Βγέννα. Η περιφέρεια είναι περίπου ένα μίλι. Στη κορυφή βρίσκονται τα ερείπια μιας ωοειδούς ακρόπολης, ενενήντα πέντε γιάρδες μήκος, πλασιωμένη από πύργους στην εξωτερική πλευρά και προς την πόλη η οποία υπερασπίζεται από ένα διπλό τοίχο χωρίς πύργους. Στο νότιο άκρο αυτού του ωοειδούς, ένας ημικυκλικός πύργος, με διάμετρο είκοσι τριών ποδιών, κοιτάζει προς τα κάτω και καλύπτει ολόκληρη τη γραμμή των νότιων τειχών, από τα οποία μεγάλο μέρος των πύργων και των παραπετασμάτων στέκονται ακόμα. Αυτός ο ημικυκλικός πύργος είναι σχεδόν πλήρης και έχει τρία παράθυρα στη μέση της καμπύλης. Στο βόρειο άκρο της Ακρόπολης υπάρχουν δύο πύργοι που σχηματίζονται από μικρές πέτρες και κονίαμα, που υψώνονται πάνω στα ερείπια των αρχαίων τειχών (μια

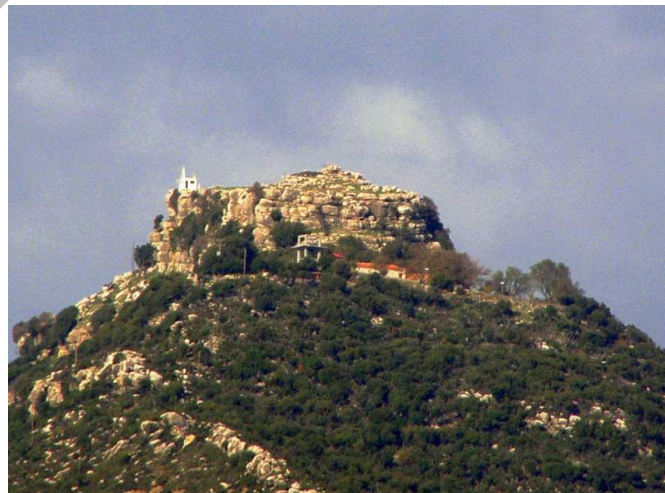
Βουκάτιο ή Πύργος της Παραβόλας

²³ Πολύβιος Ιστορίαι. βιβ.5, κεφ. 9.

επισκευή πιθανώς της εποχής των τελευταίων Ελλήνων ή Φράγκων) και δίπλα τους στη βόρεια πόλη-τείχος, τρεις ή τέσσερις από τους αρχαίους πύργους, με τα ενδιάμεσα παραπετάσματα. Από το υπόλοιπο μέτωπο, που ακολουθεί σε μια καμπύλη γραμμή την κορυφή του υψώματος προς μια στενή κοιλάδα που καλλιεργείται με σιτηρά, έχει απομείνει πολύ λίγο αριστερά, και ακόμη λιγότερο από τη δυτική πλευρά προς το Κούβελο και τη λίμνη. Αυτό το φρούριο (Βουκάτιο), που στέκεται στους πρόποδες του βουνού λίγο πάνω από τη λίμνη, ήταν σε θέση να δεσπόζει το πέρασμα κατά μήκος της ακτής προς τα ανατολικά ή προς τα νότια, ή με άλλα λόγια, την αρχαία διαδρομή από τον Θέρμο και κάθε τμήμα της μεγάλης Αιτωλικής πεδιάδας, προς την κατεύθυνση της κοιλάδας του Εύηνου και της Ναύπακτου. Πέρα από το φρούριο, στο νοτιοανατολικό άκρο της λίμνης, τα βουνά κατεβαίνουν αρκετά στο νερό και αφήνουν μόνο ένα δύσκολο δρόμο κατά μήκος της όχθης.

Αυτή είναι η μεγαλύτερη από όλες τις λίμνες της Ακαρνανίας και της Αιτωλίας και έχει τόσο βάθος σε ένα σημείο που έχει τη φήμη ότι είναι αμέτρητο. Αφθονούν τα ψάρια, αλλά πιάνονται μόνο στα ρηχά προς την προκυμαία, με μονόξυλα, ένα από τα οποία βρίσκεται τώρα κοντά στην ακτή στο Κούβελο. Στην απέναντι όχθη της λίμνης, η πλαγιά του Όρους Αράκυνθου είναι πιο ομαλή από την ακτή της δυτικής λίμνης ή της λίμνης του Ζυγού, όπου, ειδικά πέραν των Παπαδάτων, τα δασώδη βουνά εκτείνονται μέχρι την όχθη. Στους πρόποδες του βουνού, νοτιοανατολικά του Στον Κάμπο και απέναντι από το Κούβελο, υπάρχει μια καλλιεργούμενη έκταση που περιέχει το χωριό Γκάβαλα ή την Κάβαλα (Γαβαλού) και αρκετά τσιφλίκια. Είναι ίσως η περιοχή του Αλέξανδρου του Τριχώνιου, από το οποίο η λίμνη πήρε το αρχαίο του όνομα.

Από το Κούβελο, αφού επιστρέψαμε για μισή ώρα από τον ίδιο δρόμο, βγαίνουμε προς τα δεξιά και αρχίζουμε να ανεβούμε στο βουνό Βλοχό, το οποίο είναι πολύ απότομο και καλύπτεται με πυκνούς Δρυς²⁴, Αριάς Δρυς²⁵ και Πουρνάρια. Η Αριάς Δρυς προσφέρει την καλύτερη ξυλεία. Ο κορμός του μοιάζει με εκείνο του Πουρναριού. Τα φύλλα είναι μεγαλύτερα, (και όχι τόσο αγκαθωτά), λεία, μικρά και σκούρα, επιμήκεις, μυτερά και οδοντωτά, με πολύ μακριές και στενές σειρές. Εκτός

Βλοχός

²⁴ Δρυς ή Δένδρο είναι είδος βελανιδιάς

²⁵ Αριάς Δρυς ή Δρυς η αρία (αριά) είναι είδος βελανιδιάς

από αυτά τα δέντρα, υπάρχουν πολλοί συνηθισμένοι θάμνοι, μεταξύ των οποίων άγριες ελιές, βατομουριές και άγρια αμπέλια, καθιστώντας τη διαδρομή δροσερή και ευχάριστη, αν και το μονοπάτι είναι τόσο κακό που ο Φίλιππος και ο στρατός του δύσκολα θα μπορούσαν να καθυστερήσουν για να φτάσουν στην κορυφή από ότι εγώ με μερικούς Αλβανούς στρατιώτες. Κατά μήκος φτάνουμε σε ένα μικρό επίπεδο με γρασίδι που περιβάλλεται από δασώδεις υψώματα και διασχίζεται από ένα ρυάκι που σχιάζεται με πλατάνια, το οποίο κατεβαίνει από την κορυφή του λόφου. Από εκεί και πέρα μέχρι το χωριό Βλοχό, το μονοπάτι είναι ακόμα πιο απότομο από ό,τι πριν και διαγράφεται σε ένα ζιγκ-ζαγκ ανάμεσα σε χωράφια σιτηρών, ελαιόδεντρων και αχλαδιές, καρποφορώντας τώρα ένα μικρό αρωματισμένο ώριμο φρούτο, το άγριο αχλάδι επίσης αφθονεί. Σε απόσταση μιάμισης ώρας από το κάστρο του Κούβελο περνάμε από το Βλοχό, όπου βρίσκονται οι πηγές που τροφοδοτούν το ρυάκι και περίπου δέκα κατοικημένα σπίτια, με ένα μεγάλο ερειπωμένο, διασκορπισμένα ανάμεσα σε μερικές μεγάλες καρυδιές. Διακόσιες ή τριακόσιες γιάρδες πιο ψηλά στο λόφο, υπάρχει ένας άλλος τόπος από καλύβες, με ένα μικρό κήπο. Αυτά τα χωριά και η καλλιεργήσιμη γη καταλαμβάνουν μια κοιλάτητα κάτω από την κορυφή του βουνού στη νότια πλευρά και στέκονται περίπου στο κέντρο του χώρου της αρχαίας πόλης.

Στο πάνω οικισμό συναντάμε έναν μοναχό που ανήκει στο μοναστήρι που στέκεται στην κορυφή του λόφου και μας προσκαλεί να δειπνήσουμε εκεί. Αυτός αμέσως προμηθεύεται ένα αρνί, το φορτώνει στους ώμους σε έναν από τους χωρικούς, και έτσι συνοδευόμενοι προχωρούμε στο μοναστήρι. Από τις πάνω καλύβες του Βλοχό η ανάβαση είναι πολύ απότομη. Στα μισά του δρόμου προς την κορυφή φθάνουμε σε ένα τμήμα του αρχαίου τείχους, που ακολουθούσε την κορυφή μιας κορυφογραμμής που κατεβαίνει από την ακρόπολη στα νοτιοδυτικά. Ο τοίχος κατασκευάστηκε από μεγάλες πέτρες διαφόρων σχημάτων, τοποθετημένες με ακρίβεια ή μια στην άλλη, ψηλότερα, κοντά στους πρόποδες της Ακρόπολης, οι πέτρες είναι ακόμα μεγαλύτερες. Μια από αυτές, τραπεζοειδές, μετρά δέκα πόδια στη μεγαλύτερη διαγώνιο, και είναι έξι πόδια και τέσσερις ίντσες πλατιά. Μια άλλη στην επιφάνεια είναι ίση με ένα τετράγωνο επτάμισι ποδιών. Λίγες είναι λιγότερο από τρία ή τέσσερα πόδια. Η Ακρόπολη και τα βράχια της εξακολουθούν να υψώνονται πάνω από τα κεφάλια μας, αλλά φτάνουμε, κατά μήκος την πορεία μας αποτελούμενη από ένα ζιγκ-ζαγκ δρόμο, σε ένα στενό πέρασμα ανάμεσα σε δύο παράλληλους τοίχους, που ήταν προφανώς η προσέγγιση προς την πύλη της Ακρόπολης και φτάνουμε στο μοναστήρι με μισή ώρα ανάβαση από το άνω άκρο του Βλοχό.

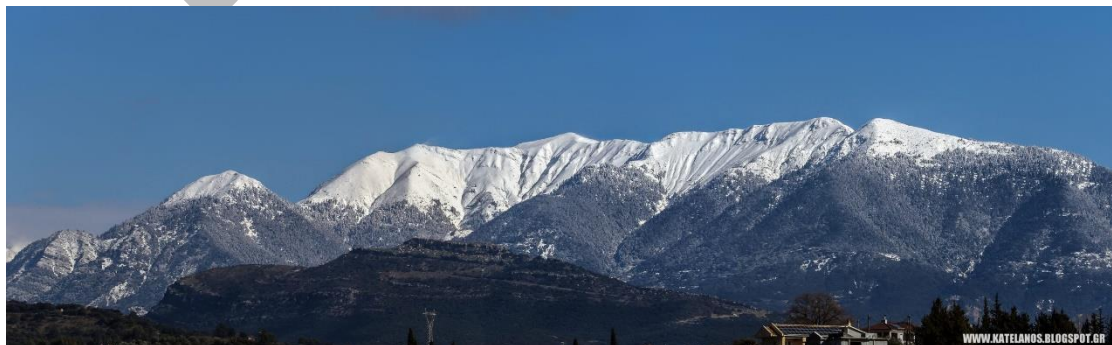
Αυτό το κτίριο, είναι αφιερωμένο στην Παναγία και ονομάζεται Παναγία της Βλοχού²⁶, βρίσκεται σε οβάλ σαν πίνακα επίπεδο, συνορεύει

²⁶ Η Παναγία του Βλωχού - Τα ονόματα που τερματίζουν σε "ος" μπορούν να προφέρονται είτε με ή χωρίς το τελικό γράμμα, η κοινή μορφή

είναι η τρίτη περίπτωση με την προθέση, όπως "στον Βλωχόν", και το τελικό "ν" είναι συνήθως πτώση.

σε όλες τις πλευρές του με απότομους βράχους, αλλά μάλλον λιγότερη δυσκολία έχει κανείς να το προσεγγίσει από την δυτική πλευρά του, όπου εμείς ανεβήκαμε. Προς τα βορειοανατολικά το βουνό κατηφορίζει απότομα σε μια βαθιά χαράδρα μεταξύ των πλαγιών όπου καλλιεργούνται με σπηträ, στην αντίθετη πλευρά του υψώνεται το μεγάλο βουνό της Βγένας, ή κυρίας Ευγενίας, μια ονομασία η οποία, σύμφωνα με τους Καλόγερους της Μονής, προήλθε από μια Βασιλοπούλα, ή Πριγκίπισσα Ευγενία, η οποία κρύφτηκε, όταν διώκονταν από τους εχθρούς της, σε ένα σπήλαιο που οι μοναχοί μου επισημαίνουν ακριβώς κάτω από την ψηλότερη κορυφή του βουνού, και εκεί πέθανε. Ποιες ήταν αυτές οι κυρίες, η Ευγενία και η Ειρήνη, των οποίων τα ονόματα τους παραμένουν συνδεδεμένα με δύο από τα βουνά της Αιτωλίας, θα ήταν μάταιο να υποθέσουμε με την πενιχρή γνώση μας για την ιστορία της Αιτωλίας υπό την Βυζαντινή Αυτοκρατορία, γιατί είναι προφανώς ότι για εκείνη την εποχή παραπέμπουν τα ονόματα. Οι άλλες κορυφές του όρους Βγένα, οι οποίες από το μέγεθός τους και την κεντρική τους θέση, πιστεύω ότι είναι το Παναιτώλιο (Παναιτώλικο) σύμφωνα με τον Πλίνιο²⁷, διακρίνεται από τα ονόματα των πλησιέστερων χωριών, το σύνολο ονομάζεται Βγένα, το οποίο πιθανών δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια Βουλγαρική αλλοίωση του Ευγένεια. Η περιοχή τερματίζεται βόρεια σε μια κορυφή που υψώνεται πάνω από το χωριό Αράχωβα, στην περιοχή του Καρπενησίου. Μισό δρόμο κάτω από την κρυψώνα της ατυχής πριγκίπισσας, και αμέσως απέναντι από τον Βλοχό, βρίσκεται ένα χωριό με δεκαπέντε σπίτια, που ονομάζεται Λυκοχώρι, το οποίο περίπου πριν από οκτώ χρόνια γκρεμίστηκε από την πλαγιά του βουνού, και εξαφανίστηκε με όλο το γειτονικό έδαφος. Οι κάτοικοι ευτυχώς το είχαν εγκαταλείψει, έχοντας λάβει προειδοποίηση από προηγούμενο σεισμό και της ρωγμές της γης. Γνωρίζοντας τι ήταν πιθανό να συμβεί, οι μοναχοί παρακολουθούσαν το μέρος, αλλά γκρεμίστηκε μέσα στη νύχτα, και άκουσαν μόνο τη φοβερή συντριβή.

Ενώ το δείπνο μας ετοιμάζεται, ένας από τους μοναχούς με καθοδηγεί και με βοηθά στην αναρρίχηση των βράχων μιας ψηλότερης κορυφής, από ένα μονοπάτι που είναι γνωστό μόνο σε αυτούς τους. Αυτή η κορυφή, που ονομάζεται Όλγα, είναι 200 γιάρδες μήκος και 30 πλάτος, παρόμοια στο σχήμα με το σύνολο της κορυφής η οποία αποτελείτε από

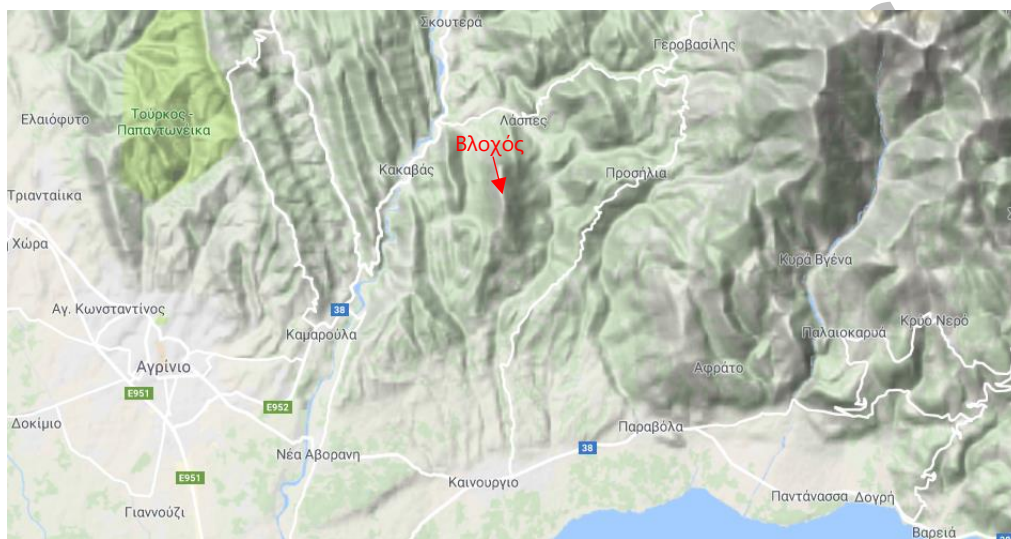

Παναιτωλικό (Κυρά-Βγένα)

²⁷ Πλίνιος Η. Ν. 1. 4 κεφ. 2

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

τέσσερα μέρη, και έτσι σχηματίζουν ένα είδος φυσικού κάστρου. Το χείλος του γκρεμού της, από την άλλη πλευρά του μοναστηριού, είναι μια συνέχεια με ένα αυξημένο ύψωμα αυτών από την Ανατολική πλευρά του συνολικού λόφου. Η κορυφή της Όλγας είναι επίπεδο και καλύπτεται, όπως και η μεγαλύτερη κορυφή, με μια λεπτή βλάστηση. Αυτός ο εξαιρετικός γεωγραφικός σταθμός βλέπει κατά την θέα του προς το Νότο το όρος Χελμός πέρα από τα Καλάβρυτα, και προς το Βορρά τον απέραντο προιονωτό βράχο του όρους Τζουμέρκα πέρα από την Άρτα, θέτοντας μια απόσταση μεταξύ αυτών πάνω από 100 μίλια σε ευθεία γραμμή. Τα βουνά των Άγραφων φαίνονται στα δεξιά του τελευταίου, και

άλλα σημεία πιο μακριά προς την Ανατολή, τα οποία είναι πιθανώς ένα μέρος του βουνού Όθρυς. Η Οίτη και ο Παρνασσός κρύβονται από το όρος Βγένα. Οι κορυφές κοντά στο μυχό του κόλπου της Άρτας είναι ορατές στα αριστερά του όρους Τζουμέρκα, έπειτα το βουνό Σούλι, στα Ακαρνανικά όρη κοντά στη Βόνιτσα, Βάρνακα και Δραγαμέστι, και στη συνέχεια η επίμηκες κορυφή του όρους Ζυγού, πάνω από αυτή φαίνεται το μεγάλο βουνό της Κεφαλονιάς, και τα βράχια της Οξυάς και του Κοτσιλάρι. Πάνω από τους ψηλούς λόφους στο τέλος της λίμνης του Απόκουρο εμφανίζονται τα βουνά Βαράσοβα και Κακή-Σκάλα, και αυτό της Ρίγανης, πάνω από το Έπακτο, πέρα από αυτό είναι τα μεγάλα Πελοποννησιακά βουνά Ωλονός (Ωλενός), Βοϊδιά, και Χελμός. Η πεδιάδα του Βραχώριου επεκτείνεται μπροστά μας, με τις τρεις λίμνες της, και τη πλατιά άσπρη κοίτη του Αχελώου, από την οποία το σύγχρονο όνομα, «Άσπρος», προφανώς προέκυψε. Η πλησιέστερη περιοχή, στο πίσω μέρος των λόφων του Βλοχού και Βραχωρίου, είναι πολύ τραχιά και ορεινή όσο μπορείς να δεις, ούτε μπορώ να διακρίνω κάποια καλλιέργεια, ή κάποιο χωριό. Βαθείς χαράδρες περιβάλλουν το λόφο του Βλοχού σε κάθε πλευρά εκτός από τη νότια. Στα δυτικά ένα ρέμα σκιασμένο με πλατάνια ακολουθεί τους πρόποδες του λόφου, διασχίζει προς τα κάτω κατά το ήμισυ μια μικρή καλλιέργεια γύρω από ένα Μετόχι της Μονής, και ενώνεται σε μια από τις λίμνες, κοντά στο υπερυψωμένο μονοπάτι. Μακρύτερα δυτικά είναι μια στενή κοιλάδα που αρδεύεται από τον Ερμίτσα, οι πηγές των οποίων είναι σε μια αρκετή απόσταση στο Βορρά.

Οι πηγές στο Βλοχό σχηματίζουν ένα παρακλάδι από το ρυάκι που ρέει κατά μήκος της χαράδρας που χωρίζει το λόφο του Βλοχό από το βουνό Κυρία Ευγενία (Κυρα Βγένα). Η διακλάδωση και έπειτα η εκβολή στη λίμνη Απόκουρο δεν είναι μακριά προς τα δυτικά του Κούβελο.

Είναι περίεργο το γεγονός ότι το Βλοχό, αν και είναι τόσο μικρής σημασίας τώρα, δεν βρίσκεται μόνο στην περιοχή της αρχαίας πρωτεύουσας, αλλά εξακολουθεί να δίνει το όνομα σε ένα μεγάλο μέρος της Αιτωλίας, της οποίας είναι στην πραγματικότητα η φυσική ακρόπολη. Το σύγχρονο όνομα είναι Sclavonic, και φαίνεται να δείχνει, ότι όταν οι βάρβαροι αυτής της φυλής κατάκτησαν αυτό το μέρος της Ελλάδας, στην παρακμή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τα πλεονεκτήματα της περιοχής έγινε αιτία να είναι κύριο φρούριο τους, και ο κύριος τόπος για μια μεγάλη περιοχή. Όταν οι Γάλλοι ήταν στη Πρέβεζα, και μια εισβολή αναμενόταν, οι Τούρκοι του Βραχωρίου προετοιμάστηκαν να υποχωρήσουν για ασφάλεια στο Βλοχό²⁸.

Η μορφή και η θέση του Θέρμου ήταν τέτοια που οι Έλληνες φαίνεται γενικά να τις έχουν θεωρήσει ως τις πιο συμφέρουσες, δηλαδή, ένα τρίγωνο στην πλαγιά ενός πυραμιδοειδές λόφου που συνορεύει εκατέρωθεν με χείμαρρο που ρέει σε μια βαθιά χαράδρα και έχοντας μια κορυφή κατάλληλη για μια ακρόπολη. Η ακρόπολη ήταν γενικά η κορυφή της τρίτης γωνίας, και συχνά η ίδια, συνεπώς, μιας τριγωνικής μορφής, αλλά όταν η κορυφή του λόφου ήταν επίπεδη, η ακρόπολη ήταν μερικές φορές οβάλ, όπως έχω έχει ήδη περιγράψει στο Κούβελο, και στα ερείπια της Φιγαλεία και της Θεισάα στο Μοριά. Αλλά αυτός ήταν πιθανώς ένας πολύ αρχαίος τρόπος της οχύρωσης, ο οποίος σπάνια ακολουθήθηκε στις εποχές της ακμής της Ελλάδας, όταν οι τετραγωνικοί πύργοι και τα ευθεία παραπετάσματα ήταν η γενική μέθοδος. Στην περίπτωση του Βλοχό το έδαφος σχηματίστηκε από τη φύση για μια οβάλ Ακρόπολη.

Η όλη περίμετρος της πόλης ήταν περίπου δύομισι μίλια, τα τείχη βρίσκονται σε καλύτερη διατήρηση στη δυτική πλευρά. Εδώ τα θεμέλια, με μερικές από τις κατώτερες σειρές της τοικοποιίας, υπάρχουν για να τα δει κανείς, ακολουθώντας ολόκληρη την κορυφή της κορυφογραμμής, σε μερικά σημεία υπάρχουν σημαντικά κομμάτια του τοίχου, όλα με πολυγωνική τοικοποιία, αν και γενικά μικρότερες από εκείνες που περιέγραφα κάτω από την ακρόπολη.

²⁸ Κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης έγινε ξανά σημαντική.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Δεν υπήρχαν πύργοι, αλλά μόνο μικρές πτέρυγες σε διαστήματα των 60 ή 100 γιάρδων, στην ανατολική πλευρά δεν μπορούσα να εντοπίσω κανένα κατάλοιπο τοίχου ανάμεσα στην ακρόπολη και σε ένα μικρό επίπεδο περίπου στο μισό δρόμο κάτω από το λόφο, το οποίο δεν απέχει πολύ από τη νοτιοανατολική γωνία της πόλης. Αλλά η κλίση σε αυτή την πλευρά είναι πολύ πιο απότομη, δεν υπήρχε τόσο μεγάλη ανάγκη για άμυνα όσο στην άλλη πλευρά, όπου η ευκολότερη κλίση απαιτούσε όχι μόνο ισχυρότερη οχύρωση αλλά ήταν και η αιτία για την καλύτερη διατήρησή της από ότι στην ανατολική πλευρά, όπου τα υλικά όπως έχουν πέσει μπορεί να έχουν κυλίσει κάτω από το λόφο. Στα νότια, οι τοίχοι διέσχισαν κάποιες εγκάρσιες ράχες, στα όρια της κοιλότητας στην οποία βρίσκονται τα δύο χωριά, αλλά πολύ κάτω από το χαμηλότερο χωριό. Λίγα ακόμη από τα θεμέλια είναι ανιχνεύσιμα σε αυτή την πλευρά.

Βολοχός - Αρχαίο κάστρο

Τα μόνα ερείπια ενός δημόσιου οικοδομήματος μέσα στα τείχη αυτής της πρωτεύουσας ενός από τους πιο σημαντικούς λαούς στην Ελλάδα, και που όταν το κατέλαβε ο Φίλιππος, ήταν γνωστός για τα πλούτη του, είναι μια τετράγωνη πυραμοειδής άμορφη μάζα από πέτρες, σε μια γραμμή με τα σπίτια του άνω Βλοχού, κοντά στο δυτικό τείχος. Ρώτησα μάταια για μετάλλια ή άλλα κατάλοιπα της αρχαιότητας.

Λίγο πριν από τις 05:00 μ.μ. αρχίζουμε να κατεβαίνουμε από τη μονή, η οποία λίγο μετά καταλαμβάνεται από κάποιους επισκέπτες

λιγότερο ευπρόσδεκτους, δηλαδή, ένα σώμα από αρματωλούς, που κυμαίνονται στη χώρα και ζουν με δημόσια έξοδα. Στρίβοντας στις άνω καλύβες του Βλοχού, στα δεξιά του δρόμου, με τον οποίο ανεβήκαμε στο λόφο, διασχίζουμε τον δυτικό τοίχο και κατεβαίνουμε την κορυφογραμμή κατά μήκος εξωτερικά από αυτό μέχρι τη νοτιοδυτική γωνία, όπου ο νότιος τοίχος της πόλης ξεκινά να διασχίζει την κοιλάδα. Στο τελευταίο, λίγο πέρα από τη γωνία, είναι μια ημικυκλική υποχώρηση του τοίχους, με διάμετρο περίπου δέκα γιάρδων, με ένα απλό χωρίς διαμόρφωση άνοιγμα σε αυτή, που ήταν προφανώς μία από τις κύριες πύλες της πόλης. Η πύλη δεν βρίσκεται στη μέση του ημικυκλίου, αλλά λίγο προς τα αριστερά και ολόκληρη η κατασκευή δίνει ένα παράδειγμα ενός από τους πολλούς έξυπνους τρόπους που επινόησαν οι Έλληνες για να ενισχύσουν τις πύλες τους και την προσέγγιση τους. Το ημικύκλιο είχε την ίδια πρόθεση με το τετράγωνο προαύλιο που μερικές φορές βρίσκεται πριν από τις πύλες των ελληνικών πόλεων. Στην προκειμένη περίπτωση δεν πρόκειται μόνο για την συγκέντρωση των βολών, ιδίως στη δεξιά ή την απροστάτευτη πλευρά του εχθρού, αλλά εκθέτει αυτόν, όταν είχε φτάσει στην πύλη, στην πίσω πλευρά του δυτικού τοίχους.

Αφήνοντας αυτό το σημείο στις 05:45 μ.μ., κατεβαίνουμε με μονοπάτια ζιγκ-ζαγκ, ανάμεσα στους λόφους, στη χαράδρα στη δυτική πλευρά της πόλης και αφού διασχίσουμε το ρεύμα που ρέει κατά μήκος του, μπαίνουμε λίγο μετά στη πεδιάδα του Βραχωριού. Περπατάμε σε ένα ωραίο έδαφος αρκετά ακαλλιέργητο, σε μια παράλληλη κατεύθυνση με τους πρόποδες του βουνού, μπαίνουμε σε περιοχή με σταφίδες και αμπελώνες του Βραχωριού και στις 07:00 μ.μ. διασχίζουμε τον Ερμίτσα στους μύλους όπου περάσαμε το πρωί ακολουθώντας τον ίδιο δρόμο από εκεί, όπως και πριν, και στις 07:30 μ.μ. ξαναμπαίνουμε στο Βράχωρι.

Δευτέρα 17 Ιουνίου 1805.

Σήμερα το πρωί, λίγο πριν τις 06:00 π.μ., προχωρώ προς τα βόρεια κατά μήκος της πεδιάδας, σε μια κατεύθυνση παράλληλη με τους πρόποδες των λόφων και στις 06:25 π.μ. φθάνω στο Ζαπάντι, χωριό 120 σπιτιών, τα δύο τρίτα των οποίων είναι τουρκικά. Αφού περιμένουμε ένα τέταρτο της ώρας για έναν οδηγό, για να βγούμε στο ποτάμι, αρχίζουμε να το διασχίζουμε στις 07:20 π.μ. Το χειμώνα το πέρασμα σπάνια επιχειρείται, τα νερά συχνά γεμίζουν ολόκληρη την κοίτη, η οποία δεν έχει πλάτος μικρότερο από τρία τέταρτα του μιλίου, αλλά επί του παρόντος ο ποταμός διαιρείται σε πέντε ή έξι ορμητικά ρέματα, δύο μόνο από αυτά είναι μεγάλα και απαιτούν οδηγό, όχι τόσο λόγω του βάθους τους, αλλά επειδή ο πυθμένας είναι χαλαρός με χαλίκι και άμμο, με πολλές τρύπες και κινουμένη άμμο, και τα περάσματα ή οι ασφαλείς τόποι για να περάσουν απέναντι, αλλάζοντας συχνά, είναι γνωστοί μόνο σε όσους κατοικούν εδώ. Στην παρούσα εποχή, οι απογευματινές καταιγίδες στα βουνά προκαλούν μερικές φορές ξαφνικές πλημμύρες που είναι επικίνδυνες, αλλά πριν το μεσημέρι ο ποταμός είναι γενικά βατός. Το νερό δεν είναι πλέον υψηλότερο από ένα τουρκικό αναβολέα και δεν βρίσκουμε καμία ενόχληση εκτός από τις στρογγυλές πέτρες στο πυθμένα, οι οποίες κάνουν το άλογο να σκοντάφτει περιστασιακά. Αλλά ο οδηγός που περπατάει με τα πόδια και οδηγεί το άλογο, τον ανεβάζει γρήγορα όταν κάνει ένα στραβοπάτημα, τον ενθαρρύνει με τη φωνή του και συστήνει στον αναβάτη να κοιτάξει την όχθη, ώστε το ρεύμα να μην τον ζαλίζει. Λίγο πιο κάτω του περάματος η όχθη είναι πιο πλατιά από εκεί που τη διασχίζουμε και παίρνει μια στροφή προς τα δυτικά. Το στεγνό μέρος καλύπτεται με κορμούς δέντρων, είναι η χειμωνιάτικες καταστροφές του δάσους της Πίνδου.

Μετά από μισή ώρα παύσης στη δεξιά όχθη, φτάνουμε στις 08:24 π.μ. στα ερείπια μιας μεγάλης ελληνικής πόλης, αναμφισβήτητα της Στράτου. Για τη Στράτου, σύμφωνα με τις αρχαίες αρχές, βρισκόταν στη δεξιά όχθη του Αχελώου, στην ίδια πεδιάδα που περιέχει τη λίμνη Τριχωνίς (Τριχωνίδα) και σε απόσταση 200 σταδίων από τη θάλασσα, κατά την πορεία του ποταμού²⁹, όλα αυτά συμφωνούν απόλυτα με αυτή την τοποθεσία. Ο ανατολικός τοίχος της πόλης ακολουθεί την όχθη του ποταμού, ακριβώς στο σημείο που αγγίζει τις τελευταίες κλίσεις των λόφων του Βάλτου, οι οποίες είναι χαμηλές, αλλά αυξάνονται βαθμιαία στα βόρεια-βορειοδυτικά και εκτείνονται μέχρι το μυχό του κόλπου της Άρτας, όπου τελειώνουν απότομα στο πέρασμα του Μακρυνόρου, μια παράλληλη κορυφογραμμή ανεβαίνει βαθμιαία από την πεδιάδα όχι μακριά στα νοτιοδυτικά της Στρατού και καταλήγει στον Κόλπο της Άρτας στο λόφο Σπαρτοβούνι. Μεταξύ αυτών των δύο κορυφογραμμών

²⁹ Στράτος, ἀνάπλου ἐχουσα τῷ Ἀχελῷ πλειόνων ἢ διακοσίων σταδίων Αἰτωλίαν, καὶ τὴν μὲν ἀρχαίαν λέγεσθαι τὴν δ' ἐπίκτητον ἀρχαίαν μὲν τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀχελῷου μέχρι Καλυδῶνος

παρὰ λίαν ἐπὶ πολὺ καὶ τῆς μεσογαίας ἀνήκουσαν εὐκάρπου τε καὶ πεδιάδος, ἥ ἐστὶ καὶ Στράτος καὶ τὸ Τριχώνιον ἀρίστην ἔχον γῆν.
Στράτων Γεωγραφικά 10.2.2

βρίσκεται μια μεγάλη κοιλάδα που αρχίζει στα ερείπια του Στράτου και σε ένα χωριό απέναντι από αυτό που ονομάζεται Λεπενού και καταλήγει στα βορειοδυτικά σε μια εύκολη διέλευση, μέσω της οποίας είναι η κάθοδος στην πεδιάδα του Ξηρόκαμπου, κοντά στη νοτιοανατολική γωνία του κόλπου της Άρτας. Είναι προφανές από αυτή την διαμόρφωση της περιοχής, ότι η Στράτος ήταν θέση στρατιωτικής σπουδαιότητας. Βρισκόμενη στο σημείο όπου η κοιλάδα της Λεπενούς συναντά την κοιλάδα του Αχελώου, όπου και οι δύο τους ανοίγονται στη μεγάλη Αιτωλική πεδιάδα, δεσπόζει δύο από τις κύριες προσβάσεις σε εκείνο το κάμπο από το βορρά, ταυτόχρονα αυτές δεν είναι απομακρυσμένες από μια τρίτη, την οποία θα έχω επί του παρόντος την ευκαιρία να αναφέρω.

Το πρώτο αντικείμενο στα ερείπια της Στράτου που εντυπωσιάζει τον ταξιδιώτη αφού διασχίσει τον ποταμό είναι μια μικρή πόρτα στη νοτιοανατολική γωνία του τείχους της πόλης. Τριάντα γιάρδες κάτω από αυτή, στην πλευρά του νερού, υπάρχουν κάποια θεμέλια, αυτά είναι είτε του περιβόλου

ενός ναού, είτε αυτά ανήκουν σε μια προβλήτα, είναι αδύνατο να πούμε. Η πόρτα έχει μια ημικυκλική κορυφή, που δεν είναι κατασκευασμένη με βάση τις αρχές της αψίδας, αλλά με κοίλωμα των οριζόντιων σειρών πέτρας σε ημικυκλική μορφή, με τον ίδιο τρόπο που παρατηρείται σε πολλά μέρη, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αίγυπτο. Η πόρτα έχει ύψος 10 πόδια και πλάτος 5 πόδια και 6 ίντσες. Οι πέτρες είναι πολύ μεγάλες, και όπως συνήθως συμβαίνει στα ελληνικά φρούρια, είναι μεγαλύτερες από ό, τι στα υπόλοιπα τμήματα του τείχους. Αυτή η πόρτα οδηγεί σε ένα ανομοιόμορφο χώρο περί το ένα μίλι στην περιφέρεια, που περιβάλλεται από όλες τις πλευρές από υπολείμματα, περισσότερο ή λιγότερο ανιχνεύσιμα, των τειχών της πόλης, τα οποία είναι τρίτου είδους τοιχοποιίας, σε μερικά τμήματα πλησιάζουν σχεδόν στα πιο συνηθισμένα

Αρχαία Στράτος

είδη τοιχοποιίας. Σε μισή απόσταση από την πόρτα, προς το υψηλότερο μέρος της περιφραξης που είναι διαγώνια απέναντι από την πύλη, είναι τα ερείπια ενός θεάτρου, όπου βρίσκεται σε ένα κοίλο μέρος, έχοντας τη δεξιά πλευρά του κοντά στο δυτικό τοίχωμα της προαναφερθέντας περιφραξης, και κοιτάζει προς το νότο. Η εσωτερική διάμετρος του είναι κάτω από τα 105 πόδια και φαίνεται ότι υπήρχαν περίπου τριάντα σειρές καθισμάτων, τα οποία πιθανότατα θα έφεραν στο φως ανασκαφές. Αλλά αυτή η περιφραξη προς τον ποταμό, που περιέχει το θέατρο, δεν είναι πολύ περισσότερο από το ένα τρίτο της ολόκληρης πόλης. Το υπόλοιπο βρισκόταν στο χαμηλότερο και πιο ομοιόμορφο έδαφος και η περίμετρος των τοίχων του, τα οποία είναι παντού ανιχνεύσιμα, καταλαμβάνουν τις κορυφές αρκετών υψωμάτων που συνορεύουν με την κοιλάδα της Λεπενούς ή ακολουθούν το περίγραμμα των κορυφογραμμών που ενώνουν αυτά τα υψώματα. Το τείχος που διαχώριζε τα δύο τμήματα της πόλης τερματίζεται στη βορειοδυτική κορυφή που αναφέρθηκε πριν. Εδώ φαίνεται να ήταν μια μικρή ακρόπολη, αλλά ήταν ελάχιστα υψηλότερη από το παρακείμενο τμήμα της ίδιας κορυφογραμμής στο εξωτερικό των τοίχων και σε απόσταση 200 ή 300 γιάρδων δέσποζε, μαζί με σχεδόν ολόκληρο τον χώρο, από τα εξωτερικά υψώματα. Μια πύλη παραμένει στον διαχωριστικό τοίχο, κοντά στην κορυφή, λίγο πέρα από αυτή, προς τα δυτικά, υπάρχουν κάποιες ερειπωμένες καλύβες και μερικά οπωροφόρα δέντρα, που

κάποτε ανήκαν στο χωριό Σουροβίγλι. Στο βόρειο τοίχος της μεγαλύτερης ή δυτικής περιφραξης, λίγο κάτω από την κορυφή, είναι μερικοί πύργοι και ενδιάμεσα παραπετάσματα, οι οποίοι είναι σχεδόν τέλειοι. Η περίμετρος της δυτικής περιφραξης φαίνεται να είναι μεταξύ δύο και τριών χιλιάδων γιάρδων και ολόκληρη η περίμετρος της πόλης περίπου δύομισι μίλια. Το παρακλάδι του Αχελώου (αναφέρομαι για τον ποταμό που εδώ χωρίζεται σε πολλά ρέματα), το οποίο ρέει στους πρόποδες του ανατολικού τοίχου, αν και στενό, είναι ορμητικό, βαθύ και δύσκολο να το περάσει κάποιος, ακόμα και αυτή τη σεζόν, έτσι λοιπόν ο ποταμός παρείχε μια σημαντική προστασία στον τόπο. Ως φρούριο, ωστόσο, η Στράτος δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί πολύ ισχυρή, όταν οι πολιορκίες ήταν σε κατάσταση βελτίωσης, οι οποίες εμφανιστήκαν μετά την εποχή του Αλεξάνδρου.

Η εξωτερική κορυφογραμμή που δεσπόζει την ακρόπολη δείχνει μία από τις συνθήκες της προσπάθειας του Περσέα να καταλάβει τη Στράτου, το χειμώνα του έτους 170-169 π.Χ. Ο βασιλιάς, ο οποίος είχε πραγματοποιήσει την αποστολή μετά από αίτημα των Ηπειρωτών, είχε περάσει από τη χώρα τους, συναντήθηκε στα σύνορα της Αιτωλίας με τον Αρχιδάμο, στρατηγό της Αιτωλίας, τον συνόδεψε στη Στράτου, τότε άνηκε στην Αιτωλική συμπολιτεία. Αλλά ως συνήθως στις πολιτείες της Ελλάδας, έτσι και στην Αιτωλία, υπήρχαν δύο παρατάξεις, και ενώ ο Αρχιμήδης συναντάει τον Περσέα, η αντίθετη παρατάξη στέλνει τον Ποπλίλιο, ο οποίος βρισκόταν στην Αμβρακία, να εισήλθε στην πόλη με χίλιους άνδρες, την ίδια τη νύχτα που ο Περσέας κατασκήνωσε στον Αχελώο, κοντά στη Στράτου. Και ο Δηνάρχης, διοικητής του ιππικού της Αιτωλίας, ο οποίος είχε έρθει φαινομενικά να συναντήσει τον Περσέα, εντάχθηκε στην αντίθετη πλευρά και εισήλθε στην πόλη. Ο βασιλιάς, όμως, έχοντας μαζί του έναν στρατό 10.000 ανδρών και τον αρχηγό της Αιτωλίας, εξακολουθούσε να ελπίζει ότι οι Αιτωλοί της πόλης θα έβγαιναν και θα ενώνονταν μαζί του και με αυτή την προοπτική θα έπαιρνε θέση στα υψώματα πάνω από την πόλη, αλλά διαπίστωσε ότι αντί για κάποια προοπτική επικοινωνίας μεταξύ τους απειλήθηκε με βολές, και αποχώρησε πέντε μίλια στον ποταμό Πετιτάρους και από εκεί στην Απεραντία³⁰.

Η κορυφή των ερειπίων οδηγεί σε μια ωραία θέα του Ασπροπόταμου προς τα πάνω και της λοφώδους χώρας κοντά στις όχθες του, που τερματίζεται στο βαθος από τα βουνά των Άγραφων. Η ποσότητα του χιονιού σε αυτά φαίνεται να δείχνει ότι οι υψηλότερες κορυφές τους είναι σχεδόν ίσες σε ύψος με τον Όλονο και τον Χελμό. Σε λιγότερο από δύο ώρες από το Σουροβίγλι, ο ποταμός συνδέεται, από την ίδια πλευρά, με έναν παραπόταμο που ξεκινά από τα ανατολικά του όρους Μακρινόρο και σε ίση απόσταση πέρα από τον ποταμό είναι τα ερείπια μιας άλλης ελληνικής πόλης, σε ένα χωριό κοντά στη δεξιά όχθη, που ονομάζεται Πρεβέντζα. Ο ποταμός που θεωρώ ότι είναι ο Πετιτάρους, αν αυτό το όνομα είναι σωστό στο κείμενο του Λίβιου, και τα ερείπια εκείνων της πόλης της

³⁰ Τίτος Λίβιος Ιστορία της Ρώμης Ι. 43 κεφ, 21

Απεραντία, τότε η Πρεβέντζα μπορεί να είναι μια ονοματολογική αλλοίωση της Απεραντία. Ο Λίβιος φαίνεται πράγματι να υπαινίσσεται την Απεραντία μόνο ως περιοχή, αλλά ο Στέφανος, σε σχέση με το αντίστοιχο πέρασμα του Πολύβιου, ο οποίος χάθηκε, δείχνει την πόλη, επίσης, να έχει ονομαστεί «Ἀπεράντεια». Η γενική κατάσταση του τόπου είναι σύμφωνη με μια συναλλαγή που αφορά την Απεραντία, η οποία συνέβη είκοσι χρόνια πριν από την αποστολή του Περσέα, και η οποία καταγράφεται από τον Πολύβιο και από την Λίβιο με σχεδόν τους ίδιους όρους. Όταν ο Αμύνανδρος είχε ανακτήσει το βασίλειό του Αθαμανία από τον Φίλιππο, οι Αιτωλοί που τον είχαν βοηθήσει θεώρησαν ευνοϊκή ευκαιρία για την ανάκτηση της Απεραντίας και της Αμφιλοχίας για τον εαυτό τους. Ο Νίκανδρος, ο στρατηγός, ως εκ τούτου, προχωρώντας πρώτα στην Αμφιλοχία, πιθανώς επειδή ήταν η πιο σημαντική πόλη από τις δύο, αν και πιο απομακρυσμένη από την Αιτωλία, βρήκε το μεγαλύτερο μέρος του λαού έτοιμο να τον υποδεχθούν, και να συναντήσουν με ευκολία, στη συνέχεια προχώρησε στην Απεραντία με το ίδιο αποτέλεσμα, και από εκεί προχώρησε στη Δολοπία, όπου οι άνθρωποι, αφού ποτέ δεν ανήκαν στην Αιτωλία, δίστασαν στην αρχή να τον υποδεχτούν, αλλά μαθαίνοντας για την κατάσταση των πραγμάτων, και ότι ο Φίλιππος δεν είχε περεταίρω ελπίδες από τους γείτονες τους, τους Αθαμανούς, ενώθηκαν με τους Αιτωλούς³¹.

Ενώ ήμουν βρισκόμενοι στο θέατρο, μια αγέλη από 300 Βλάχικα βόδια, που το κάθε ένα από αυτά ήταν λευκό, πέρασαν μέσα από τα ερείπια για το Δραγαμέστο για να αποσταλούν στα νησιά. Εκτός από αυτά που βρίσκονται στο πέρασμα τους από τη Βλαχία, μεγάλες αγέλες και κοπάδια έρχονται για να τραφούν το χειμώνα και την άνοιξη στις πεδιάδες της Ακαρνανίας και της Αιτωλίας από τα Άγραφα και τις άλλες ορεινές περιοχές γύρω από την Θεσσαλία. Τα βόδια των τελευταίων περιοχών είναι γενικά σκούρου χρώματος.

Αφήνοντας τα ερείπια της Στράτους στις 10:15 π.μ., ανεβαίνουμε στην κοιλάδα που είναι διακλάδι της πεδιάδας προς τα βορειοδυτικά και φτάνουμε στις 11:00 π.μ. στη Λεπενού ή στο Λεπενιό³², ένα χωριό σαράντα οικογενειών, στην πλευρά της κοιλάδας απέναντι από το Σουροβίγλι. Στη κοιλάδα ακριβώς κάτω από αυτό, υπάρχουν κάποιες άφθονες πηγές νερού. Η Λεπενού είναι ένα από τα κύρια χωριά του Βάλτου, αλλά έχει μειωθεί πολύ σε πληθυσμό, από τα ίδια αίτια που έχουν αφανίσει και το Σουροβίγλι. Καθώς βγαίνω γρήγορα από το σπίτι του Προεστού, λόγω των φύλλων, απομακρύνομαι προς την πόρτα της αυλής, η οποία έχει, ως συνήθως σε αυτή την περιοχή της χώρας, μια μεγάλη κεραμοσκεπή, που προσφέρει επαρκές προφύλαξη σε αυτή τη εποχή.

³¹ Πολύβιος I. 22 κεφ. 8
Λίβιος I. 38 κεφ. 3.

³² Λεπενού, Λεπενιόν. Το πρώτο είναι η πιο κοινή μορφή και γενικά εκφωνείται με τον αλβανικό τρόπο, με ένα λαρυγγικό Λ, Λιεπενού.

Ο Προεστός επιβεβαιώνει αρκετές ελληνικές θέσεις για τις οποίες άκουσα, αλλά δεν έχω ακόμη δει. Στην Αιτωλία, εκείνες του Αγγελοκάστρου, τους Παπαδάτες και του Αγίου Γεωργίου φαίνεται να είναι οι πιο αξιοσημείωτες, η τελευταία υπολογίζεται τρεις ώρες από το Αγγελοκάστρο. Μερικοί μοναχοί του Αγίου Γεωργίου, οι οποίοι ήρθαν εδώ τελευταία, επιβεβαίωσαν ότι το κάστρο στο Σουροβίγλι δεν πρέπει να συγκριθεί με το δικό τους, που ίσως αυτό σημαίνει μόνο ότι τα τείχη του τελευταίου είναι καλύτερα διατηρημένα. Ένας χωρικός, με τον οποίο συναντήθηκα στα ερείπια του Σουροβίγλι, επισήμανε ότι η πόλη ήταν η πρωτεύουσα της γύρω χώρας. Έκρινε μόνο από την επικράτειά τους, γιατί μάλλον δεν υπάρχει άτομο στην Ακαρνανία ή στην Αιτωλία που έχει ποτέ ακούσει για το όνομα ή την ιστορία της Στράτου

Βασικά από την αφήγηση του Πολύβιου³³ από τη κατάληψη του Θέρμου από τον Φίλιππο, γιο του Δημητρίου, αποκτάται η γνώση της αρχαίας γεωγραφίας του κεντρικού τμήματος της Αιτωλίας ή της μεγάλης εσωτερικής πεδιάδας που σήμερα κατέχει το Βράχωρι, από τον οποίο η κύρια δύναμη και ο πλούτος αυτής της επαρχίας της Ελλάδας έχει προκύψει σε όλες τις εποχές. Κατά το δεύτερο έτος του Κοινωνικού Πολέμου 218 π.Χ., ο Φίλιππος, εκμεταλλευόμενος την απουσία του Δορμαχού με τις μισές Αιτωλικές δυνάμεις στη Θεσσαλία, άρχισε την πολιορκία της Παλαιάς στην Κεφαλληνία και κατέπλευσε στην Λευκάδα, όπου από εκεί, αφού έθεσε τα πλοία του να συρθούν δια μέσου του Διορύκτου ή του αμμώδη ισθμού της Λευκάδας, εισήρθε στον Αμβραχικό Κόλπο και φτάνει στη Λιμναία το επόμενο πρωί μετά την άφιξή του στη Λευκάδα. Έχοντας ενώσει όλες τις δυνάμεις της Ακαρνανίας, αποχώρισε από τη Λιμναία προς το σούρουπο³⁴ χωρίς αποσκευές. Στο τέλος των εξήντα σταδίων, σταμάτησε ώστε να επιτρέψει στα στρατεύματά του να ξεκουραστούν και να πάρουν το δείπνο τους, και στη συνέχεια, συνεχίζοντας τη διαδρομή του όλη τη νύχτα, έφτασε τα ξημερώματα στον ποταμό Αχελώο, μεταξύ Στράτου και Κωνώπης. Ο προδοτικός σύμβουλος του, ο Λεόντιος, ήθελε να δώσει χρόνο στους Αιτωλούς να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, αλλά έχοντας επικρατήσει η καλύτερη συμβουλή του Άρατου, ο Φίλιππος έδωσε εντολές για μια άμεση προέλαση στο Θερμό, την πρωτεύουσα της Αιτωλίας. Περνώντας έτσι τον ποταμό και κατευθυνόμενος με όλη την ταχύτητα προς αυτή την πόλη, πέρασε, στα αριστερά του, τη Στράτου, το Αγρίνιο και τις Θεστιείς και, στα δεξιά του, την Κωνώπη, την Λυσιμαχεία, το Τριχωνίον (Γαβαλού), και το Φύταιον³⁵

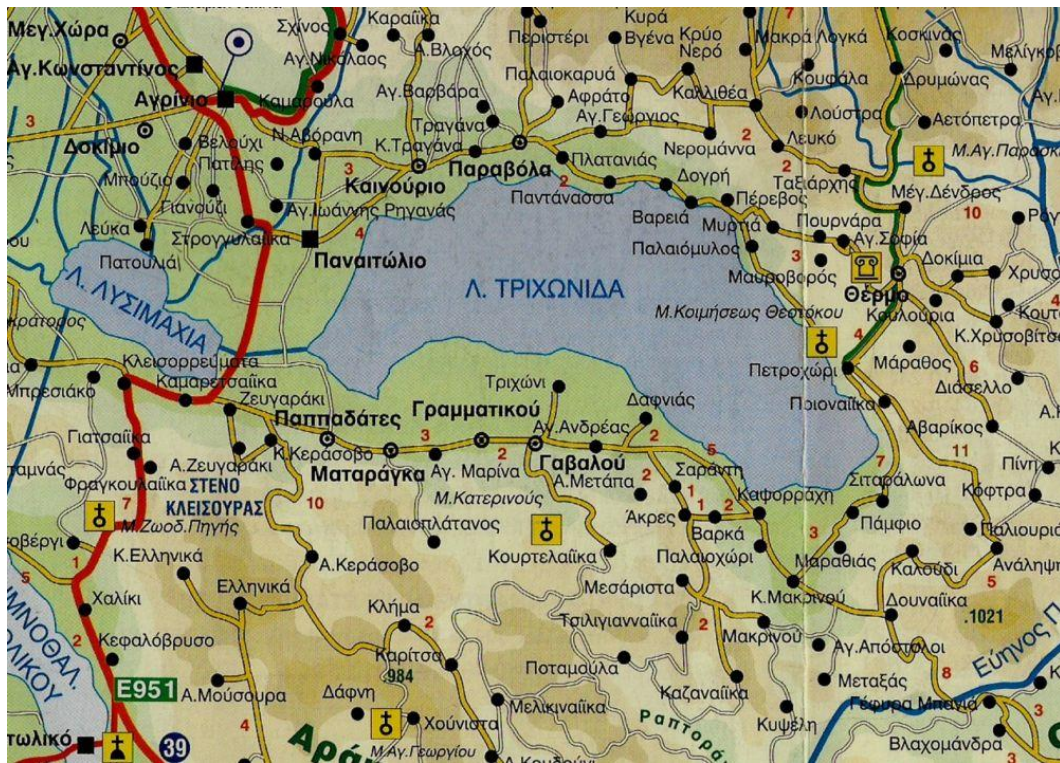
³³ Πολύβιος Ιστορία Βιβλίο 5 κεφ. 5

³⁴ ἀναζεύξας ἐκ τῆς Λιμναίας δέλης. -κεφ 6.

³⁵ Αυτό το όνομα ποικίλει στο MSS. αλλά «Φύταιον» είναι η ορθογραφία του Στέφανου, που αναφέρεται σε ένα χαμένο πέρασμα στο 11ο βιβλίο του Πολύβιου, το οποίο περιείχε την αφήγηση μιας δεύτερης κατοχής του Θέρμου

από τον Φίλιππο, όπως μαθαίνουμε από μερικές γραμμές αυτού του τμήματος στο 11ο βιβλίο που εξακολουθεί να υπάρχει. Αναφέρθηκε και πάλι στη λίμνη Τριχωνίς και στο Φύταιον, καθώς και σε μια άλλη Αιτωλική πόλη που ονομάζεται «Έλόππιον»

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

και από εκεί έφτασε στη Μέταπα, που βρίσκεται εξήντα στάδια πριν από το Θέρμο, στη στενωπό με την λίμνη Τρίχωνις³⁶, το πέρασμα αυτής στο πλάι ήταν πολύ στενό και επικίνδυνο από τα τραχιά δασώδη βουνά στην όχθη της³⁷. Οι Αιτωλοί έχοντας εγκαταλείψει την Μέταπα, αυτός τη επάνδρωσε με πεντακόσια άτομα για να τον προστατεύσουν και κατά την προώθηση, όπως και κατά την επιστροφή του μέσω αυτών των στενών³⁸. Έπειτα οδήγησε τον στρατό του σε σχήμα φάλαγγας, προστατεύοντας τα δεξιά του από κάποια ελαφρά στρατεύματα που ρίχτηκαν σε εκείνο το πλευρό, ενώ το αριστερό του προστατεύονταν από τη λίμνη για απόσταση τριάντα σταδίων³⁹. Στο τέλος αυτής της απόστασης από τη Μέταπα, έφτασε σε μια πόλη⁴⁰ που ονομάζετε Πάμφιαν (Σιταράλωνα), και αφήνοντας μια φρουρά εκεί στη συνέχεια ανέβηκε στο Θέρμο από ένα δρόμο μήκους τριάντα σταδίων, πολύ απότομος από κάθε πλευρά του και σε ορισμένα σημεία πολύ στενός.

Αφού έφτασε στο Θέρμο αρκετά πριν από το τέλος της ημέρας, έδωσε άδεια στον στρατό του να κάνουν πλιάτσικο σε όλα τα γύρω χωριά, να κατακλείσουν την πεδιάδα του Θέρμου. και να λεηλατήσουν την ίδια

³⁶ παρῆει δ' ἐκ μὲν εὐωνύμων ἀπολιπὼν Στράτον,
Ἀγρίνιον, Θεοσιεῖς, ἐκ δὲ δεξιῶν Κωνώπην,
Λυσιμάχειαν, Τριχώνιον, Φύταιον. ἀφικόμενος δὲ
πρὸς πόλιν τὴν καλουμένην Μέταπαν, ἥ κεῖται
μὲν ἐπ' αὐτῆς τῆς Τριχωνίδος λίμνης καὶ τῶν
παρὰ ταύτῃ στενῶν, ἀπέχει δὲ σχεδὸν ἐξήκοντα
στάδια τοῦ προσαγορευομένου Θέρμου.

³⁷ ἔστι γὰρ πᾶς ὁ παρὰ τὴν λίμνην τόπος ὀρεινὸς καὶ
τραχύς, συνηγμένος ταῖς ὕλαις· διὸ καὶ παντελῶς
στενὴν καὶ δυσδίωδον ἔχει τὴν πάροδον.

³⁸ ταύτην μὲν ἐκλιπόντων τῶν Αἰτωλῶν εἰσαγαγὼν
πενταχοσίους στρατιώτας κατεῖχε, βουλόμενος

ἐφεδρεία χρησασθαι πρὸς τε τὴν εἴσοδον καὶ τὴν
ἐξοδον τὴν ἐκ τῶν στενῶν.

³⁹ τὴν μὲν γὰρ ἐκ τῶν εὐωνύμων ἐπιφάνειαν τῆς πορείας ἡσφάλισθ' ἡ λίμνη σχεδὸν ἐπὶ τριάκοντα στάδια.

⁴⁰ ἀνύσας δὲ τοὺς προειρημένους τόπους, καὶ
 παραγενόμενος πρὸς τὴν καλουμένην κώμην
 Παμφίαν,

την πόλη, η οποία ήταν καλά εξοπλισμένη με σιτηρά και άλλες προμήθειες και άφθονη από πλούτη κάθε είδους, έχοντας γίνει εδώ και πολύ καιρό ο τόπος συνάντησης των συναθροίσεων των πολιτών, το κέντρο των πολιτικών, θρησκευτικών και εμπορικών υποθέσεων της Αιτωλίας, και από την ισχύ της θέσης της, θεωρείται ως τόπος καταφυγής και Ακρόπολη της Αιτωλίας⁴¹. Ο ναός του Απόλλωνα⁴², ειδικότερα, με τα γύρω κτίριά του, ήταν γεμάτος πολύτιμα έπιπλα και προσφορές. Το πρωί μετά την άφιξή τους, οι Μακεδόνες χώρισαν το τμήμα της λεηλασίας που σκόπευαν να μεταφέρουν και έκαψαν το υπόλοιπο σε σωρούς πριν από τις σκηνές τους. με αυτόν τον τρόπο κατέστρεψαν, μεταξύ άλλων, μια τεράστια ποσότητα οπλισμού. Έκαψαν ή ισοπέδωσαν τον ναό με τις στοές του και έριξαν κάτω όλα τα αγάλματα, σπάζοντας εκείνα που δεν είχαν μορφές θεών ή τα έγραψαν με τα ονόματά τους. Ο αριθμός των εικόνων που κατεδαφίστηκαν ή καταστραφήκαν, δεν ήταν μικρότερος από δύο χιλιάδες.

Μια τέτοια πράξη καταστροφής και ασέβειας ήταν πολύ απεχθής στους τρόπους της Ελλάδας, και καταδικάζεται σοβαρά από τον Πολύβιο, παρά την πρόκληση που ο Φίλιππος είχε λάβει πρόσφατα σε παρόμοια συμπεριφορά των Αιτωλών στο Διόν και στη Δωδώνη, εναντίον αυτών των δυο πόλεων στη πρώτη η εκδίκηση τους ήταν ιδιαίτερα βίαιη, ως πόλη της Μακεδονίας. Αλλά ο νεαρός μονάρχης δεν ήταν αρκετά προικισμένος με μεγαλοψυχία για να απέχει από αντίποινα σε μια τόσο δίκαιη ευκαιρία. Πράγματι, φαίνεται ότι αυτό ήταν το σπουδαιότερο αντικείμενο της αποστολής του, και γι' αυτό χάραξε πάνω στο ερειπωμένο τοίχο του ναού, ένα ιεραϊκό ίαμβο, το οποίο συνέθεσε ένας νεαρός ποιητής που τον συνόδευσε, με σκοπό να υπενθυμίζει στους Αιτωλούς ότι ο άξονας της εκδίκησης ήρθε από το Διόν⁴³. Ο Φίλιππος ξεκίνησε την αποχώρησή του από τον ίδιο δρόμο με τον οποίο ήρθε. 3.000 Αιτωλοί, υπό τον Αλέξανδρο του Τριχώνιου, οι οποίοι βρίσκονταν σε αναμονή για το σκοπό αυτό, επιτέθηκαν στο πίσω μέρος, αποτελούμενοι από μισθοφόρους και Ακαρνάνους, καθώς άρχισαν να μετακινούνται από την πόλη, και τους είχαν τρέψει σε φυγή, όταν ένα σώμα Ιλλυριών, τους οποίους ο Φίλιππος, ενόψει μιας τέτοιας έκτακτης ανάγκης τους είχε τοποθετήσει πίσω από ένα ορισμένο ύψωμα⁴⁴, τους συνάντησαν κατά την καταδίωξη και τους σκότωσαν ή αιχμαλώτισαν μεταξύ διακοσίων και τριακοσίων από αυτούς. Η οπισθοφυλακή πυρπόλησε στη συνέχεια το Πάμφιον, πέρασε τα στενά⁴⁵, και προσχώρησε στους Μακεδόνες, που είχαν ήδη φτάσει στη Μέταπα.

Την επόμενη μέρα οι εισβολείς, έχοντας καταστρέψει τη Μέταπα, πέρασαν στην Άκραι, και την επόμενη ημέρα στην Κωνώπη, όπου

⁴¹ συμπάσης Αιτωλίας οἷον ἀκροπόλεως ἔχειν τάξιν.

⁴² Η θεότητα στην οποία αφιερώθηκε ο ναός αναφέρεται μόνο στο κομμάτι του 11ου βιβλίου του Πολύβιου

⁴³ ὁ δὲ στίχος ἦν ὁρᾷς τὸ δῖον οὗ βέλος διέπτατο

⁴⁴ ὑπὸ τινὰ λόφον ὑπεστάλκει τοὺς Ἰλλυριοὺς ἐν τῇ καταβάσει καὶ τῶν πελταστῶν τοὺς ἐπιτηδαιοτάτους.

⁴⁵ γενομένου δὲ τοῦ προτερήματος τούτου, ταχέως οἱ περὶ τὴν οὐραγίαν, ἐμπρήσαντες τὸ Πάμφιον καὶ μετ' ἀσφαλείας διελθόντες τὰ στενά, συνέμιξαν τοῖς Μακεδόσιν

παρέμειναν μια μέρα, ακολούθησαν στη συνέχεια την αριστερή όχθη του ποταμού, μέχρι τη Στάτου, την πλησίασαν κοντά και σταμάτησαν έως εκεί που δεν μπορούσαν να τους φτάσουν οι βολές από τα τείχη, με αυτό τον τρόπο προσφέροντας έτσι μάχη σε ένα σώμα τριών χιλιάδων Αιτωλών, μαζί με κάποιους ιππείς και Κρήτας που είχαν εισέλθει πρόσφατα στη περιοχή. Όμως ο εχθρός δεν έβγαινε από τα τείχη, μέχρι που οι Μακεδόνες έκαναν πορεία προς τη Λιμναία, τότε ο εχθρός βγήκε. Η οπισθοφυλακή τότε γύρισε, έτρεψε τους Αιτωλούς προς στις πύλες της πόλης και σκότωσε εκατό από αυτούς, έπειτα ο Φίλιππος συνέχισε την πορεία του, χωρίς πλέον να παρεμποδίζετε, επανήλθε στα πλοία του στη Λιμναία και επέστρεψε στην Λευκάδα.

Η προηγούμενη αφήγηση, σε σύγκριση με τον Στράβωνα, θα μας επιτρέψει με κάποια σιγουριά να τοποθετήσουμε τα αρχαία ονόματα στα κυριότερα υπάρχοντα ερείπια των πόλεων του εσωτερικού της Αιτωλίας, παρά το γεγονός ότι υπάρχει ένα μέρος με το οποίο δεν έχω καταφέρει να το συμφιλιώσω με μια πραγματική άποψη της χώρας. Από το νοτιοανατολικό άκρο του κόλπου της Άρτας, όπου είναι φανερό ότι βρίσκεται η Λιμναία, υπάρχει μια διαδρομή για περισσότερο περίπου των είκοσι πέντε μιλίων, μέχρι τον Αχελώο κάτω από τη Στάτου, έτσι ώστε να μην ήταν πολύ δύσκολο για τον Φίλιππο, κάνοντας το ένα τρίτο της απόστασης το βράδυ της αναχώρησής του από τη Λιμναία, για να πραγματοποιήσει τα άλλα δύο τρίτα κατά τη διάρκεια της νύχτας. Η εναπομείνασα απόσταση περίπου δεκαπέντε μιλίων από το Θέρμο μοιάζει εξίσου συμβατή με τη πορεία του στρατού τη δεύτερη μέρα, όταν μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε ότι η πορεία προς τη Μέταπα, η οποία δεν ήταν τόσο γρήγορη ώστε να αποτρέψει τον Φίλιππο να κάψει και να καταστρέψει την χώρα⁴⁶, προσθέτοντας τις προετοιμασίες για το πέρασμα κατά το πλάι της λίμνης στο Πάμφιον, και την συνηθισμένη απώλεια χρόνου κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας πορείας, που μπορεί να έχει υποστεί, μαζί με τη μακρά και οδυνηρή ανάβαση προς το Θέρμο, όλο το πρωί και τις δύο ώρες το απόγευμα, για το χρονικό διάστημα στο οποίο φτάνουν οι Μακεδόνες στην πόλη. Η δυσκολία στην αφήγηση είναι ότι ο Φίλιππος, προχωρώντας από τη Μέταπα στο Πάμφιο, έπρεπε να πορεύεται με το αριστερό του διπλά σε μια λίμνη, αφού, σύμφωνα με την παρούσα κατάσταση της περιοχής, δεν υπάρχει προφανής λόγος για τον οποίο θα έπρεπε να είχε προσεγγίσει κάποια από τις λίμνες, η διαδρομή από τον Άσπρο από το Βραχώρι προς το Βλοχό, δεν περνάει μέσα σε τρία μίλια από αυτές. Ή αν υποθέσουμε ότι το δάσος που παρατηρήθηκε από τον Πολύβιο κατέλαβε στη συνέχεια τόσο μεγάλο μέρος της πεδιάδας κάτω από το Βραχώρι, ώστε να τον αναγκάσει να ακολουθήσει το στενό περιθώριο της λίμνης και ότι η Μέταπα βρίσκονταν στη συμβολή του ποταμού Ερμίτσα με τη λίμνη, αυτό το σημείο από το Βλοχό είναι σχεδόν ίσο με το εξήντα στάδια, το οποίο ο ιστορικός αποδίδει ως αυτό μεταξύ

⁴⁶ διαβὰς δὲ τὸν Ἀχελῷον ποταμὸν προῆγε συντόνως
ὥς ἐπὶ τὸν Θέρμον· ἅμα δὲ προάγων ἐδήλου καὶ
κατέφθειρε τὴν χώραν.

της Μέταπα και του Θέρμου, είναι ακόμα προφανές ότι ένας στρατός που κινείται από εκεί προς τους πρόποδες του βουνού Βλοχό θα είχε τη δεξιά πλευρά του και όχι την αριστερή προς τα έλη. Προκειμένου να πλησιάσει το Βλοχό με το αριστερό του σε μια από τις λίμνες, ο Φίλιππος πρέπει είτε να έχει κάνει τον κυκλο και των δύο, κατά μήκος των πρόποδων του όρους Ζυγός, και στη συνέχεια, αφού πέρασε γύρω από το άκρο της λίμνης του Απόκουρο, και περνώντας από τους πρόποδες του όρους Βγέννα κατά μήκος των απόκρημνων και δασώδων βουνών που προεξέχουν στη λίμνη, έχει έρθει στην πεδιάδα και πάλι κοντά στο Κούβελο ή πρέπει να έχει περάσει ανάμεσα στις λίμνες από τη γραμμή του σύγχρονου δρόμου και να μπήκε στην πεδιάδα μεταξύ Βραχώρι και Κούβελο. Σύμφωνα με την προηγούμενη υπόθεση, η Μέταπα θα ήταν κοντά στο ανατολικό άκρο της λίμνης του Απόκουρο.

Ωστόσο, ήταν αδύνατο οι Μακεδόνες, αμέσως μετά από μια αναγκαστική πορεία από τη Λιμναία προς τον Αχελώο, να έχουν εκτελέσει ακόμη και τη μικρότερη από αυτές τις διαδρομές, που θα τριπλασίαζαν την απ' ευθείας απόσταση από τον Αχελώο στο Θέρμο, ή σίγουρα, εάν μια τέτοια πορεία ήταν εφικτή, δεν θα μπορούσαν να φθάσουν στο Θέρμο την ώρα που η μεταγενέστερη εναλλαγή εκείνης της ημέρας αναγκαία την καθιστά. Ενδεχομένως μπορεί να θεωρηθεί ότι τα ερείπια του Κούβελου, αν και πολύ κοντά στα 60 στάδια από το Θέρμο, είναι αυτά της Μέταπα και ότι ο Φίλιππος, αφού οδήγησε τον στρατό του απευθείας από τον Αχελώο στην κοιλάδα του Βραχώριου, κατέλαβε το φρούριο στο Κούβελο, όχι με σκοπό να υποχωρήσει μέσα από τα περάσματα που δεσπόζει, τα οποία οδηγούν κατά μήκος της λίμνης σε ανατολική κατεύθυνση, αλλά απλά για να προστατεύσουν τη προσπάθεια του από οποιαδήποτε εχθροπραξία από εκείνη την πλευρά. Ο σκοπός μοιάζει χρήσιμος και η θέση είναι κατάλληλη γι' αυτό και μπορούμε να υποθέσουμε ότι, λόγω της κατοχής του, οι Αιτωλοί αναγκάστηκαν να επιτεθούν στο πίσω μέρος του σε διαφορετικό σημείο, όταν καθώς άρχισε να αποσύρετε από το Θέρμο. Η απόκλιση του από το Κούβελο θα είχε προσθέσει μόνο μια ακόμη ώρα στην πορεία του, και κατά τη μετάβαση από το Κούβελο στον Βλοχό οι Μακεδόνες μπορεί να είχαν για λίγη ώρα στα δεξιά τους την λίμνη. Αλλά είναι αδύνατο να ικανοποιηθεί αυτή η εξήγηση. Ο ιστορικός δίνει θετική μαρτυρία ότι τα στενά στα όρια της λίμνης ήταν ανάμεσα στο Πάμφιον και στη Μέταπα, από τα οποία μετά την επιστροφή του προχώρησε μέσω Άκραι στη Κωνώπη. Φαίνεται αναπόφευκτα να συμπεραίνεται, επομένως, ότι η Μέταπα ήταν στη δυτική είσοδο του περάσματος, περίπου οκτώ μίλια στα νοτιοδυτικά του Θέρμου. Το μόνο συμπέρασμα φαίνεται να είναι ότι οι λέξεις δεξιά και αριστερά έχουν αντικατασταθεί μεταξύ τους από το κείμενο, από κάποια αμέλεια του ιστορικού ή των αντιγράφων του. Η εμπειρία αποδεικνύει ότι ένα τέτοιο σφάλμα, παρά τη σημασία του, είναι ένα από τα συνηθέστερα που συμβαίνει. Με αυτή την αλλαγή όλα είναι ξεκάθαρα, αφού η Μέταπα βρισκόταν κοντά στη λίμνη αμέσως κάτω από το Βραχώρι, γύρω από την οποία υπήρχαν πιθανώς δάση που καθιστούσαν το πέρασμα δύσκολο. Όσο για την Τριγωνίδα που ήταν η

ανατολική λίμνη, εφόσον υποθέτω ότι ο Φίλιππος είχε βαδίσει κυρίως κατά μήκος της δυτικής λίμνης, που εύκολα συμβιβάζεται με το γεγονός ότι αυτά είναι μόνο υποδιαιρέσεις της ίδιας λίμνης, τα οποία επικοινωνούν στο υπερυψωμένο μονοπάτι, όπου στην κοινή διάλεκτο η μεγαλύτερη υποδιαίρεση της λίμνης μπορεί συχνά να έχει δώσει το όνομα στο σύνολο.

Δεν έχω διασκεδάσει την υπόθεση ότι το Θέρμο θα μπορούσε να καταλάβει οποιαδήποτε άλλη τοποθεσία από εκείνη του Βλοχό, η περιγραφή του Πολύβιου, αλλά ακόμα περισσότερο το μέγεθος των ερειπίων δεν αφήνει σχεδόν καθόλου λογικές αμφιβολίες σχετικά ότι με τον ίδιο τρόπο όπως η έκταση εκείνων στο Σουροβίγλι είναι μια ισχυρή επιβεβαίωση ότι είναι τα ερείπια της Στράτου. Αν υποθέσουμε ότι το Θέρμο θα βρίσκονταν στη νότια πλευρά ή στο ανατολικό άκρο της λίμνης του Απόκουρου, οπότε ο Φίλιππος θα το είχε πλησιάσει σίγουρα, με τη αριστερή του πλευρά να υπερασπίζεται από τη λίμνη, σε αυτή την στην περίπτωση θα ήταν εκεί που βρίσκεται το βουνό Αράκυνθος ή στο βουνό που χωρίζει τη λίμνη από την κοιλάδα του Εύηνου και δεν θα είχε μεγάλη απόσταση από την Καλυδώνα και την ακτή, αντί να βρίσκεται αρκετά στο εσωτερικό προς τα μεγάλα βουνά της Αιτωλίας και το κέντρο της επαρχίας, όπως δείχνουν σαφώς όλα τα αποδεικτικά στοιχεία που αφορούν το Θέρμο.

Από τους τόπους που άφησε ο Μακεδονικός στρατός αφενός κατά την πορεία τους προς τον Θέρμο, αφού πέρασαν τον Αχελώο, δηλαδή τη Κωνώπη, τη Λυσιμαχία, το Τριχώνιο και το Φύταιο στα δεξιά, και το Αγρίνιο και τη Θεστιεία στα αριστερά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Κωνώπη βρισκόταν στο Αγγελόκαστρο. Εκτός από τη μαρτυρία που προκύπτει από τον Πολύβιο στην αφήγησή του για τη κατάκτηση του Θέρμου, από την οποία μαθαίνουμε ότι βρισκόταν στην ανατολική πλευρά του ποταμού σε μεγάλη απόσταση κάτω από τη Στράτου, ο ίδιος συγγραφέας σε σχέση με κάποιες κινήσεις του Φιλίππου στην Ακαρνανία, κατά το έτος που προηγείται εκείνου της κατάκτησης του Θέρμου, δείχνει ότι βρίσκεται σε απόσταση περίπου είκοσι στάδια από τον Αχελώο⁴⁷, η οποία συμφωνεί απόλυτα με την απόσταση του Αγγελόκαστρου από τον Άσπρο. Επιπλέον, ο Στράβων, όπως και ο Πολύβιος, δείχνει ότι ήταν κοντά σε ένα από τα συνηθισμένα περάσματα του Αχελώου, κάτι που συμβαίνει τώρα στη περίπτωση με το Αγγελόκαστρο και προκύπτει από τις μόνιμες γεωγραφικές θέσεις.

Η Κωνώπη έχοντας λάβει σημαντική ενίσχυση από την Αρσινόη⁴⁸, αδερφή και σύζυγο του Πτολεμαίου Φιλαδέλφου, πήρε το όνομά της αντί αυτό της Κωνώπης. Ο Πολύβιος, ωστόσο, σε σχετικές συναλλαγές που έγιναν τριάντα χρόνια μετά την εποχή του Πτολεμαίου Φιλαδέλφου, την ονοματίζει ακόμα Κωνώπη. Η γειτονική πόλη που βρισκόταν στους

⁴⁷ Πολύβιος Ιστορίαι Βιβλ. 4 κεφ. 64

⁴⁸ ἡ κόμη μὲν ἦν πρότερον καλουμένη Κωνώπα, κτίσμα δ' ὑπῆρξεν Ἀρσινόης τῆς Πτολεμαίου τοῦ

δευτέρου γυναικὸς ἅμα καὶ ἀδελφῆς, εὐφυῶς ἐπικειμένη πῶς τῇ τοῦ Ἀχελώου διαβάσει – Στράβων Γεωγραφικά 10.2.22

Παπαδάτες, κοντά στη λίμνη του Ζυγού, φαίνεται σαφώς ότι ήταν η Λυσιμαχία, γιατί ο Στράβων περιγράφει τα ερείπια της πόλης που βρισκόταν μεταξύ της Πλευρώνας και της Αρσινόης, σε μια λίμνη που στη συνέχεια ονομάζονταν Λυσιμαχία, αλλά πιο αρχαία λεγόταν Υδρία ή Υδρα⁴⁹, που συμφωνεί απόλυτα με τη θέση των Παπαδάτων, υποθέτοντας ότι η Πλευρώνα ήταν στην θέση «Κύρα Ρήνη» και η Αρσινόη στο Αγγελόκαστρο. Αυτή η θέση της Λυσιμαχίας συμφωνεί επίσης με την πορεία του Αντιόχου από τον Μαλιακό κόλπο το έτος 191 π.Χ., όταν, αφού όρισε τη Στράτου ως τόπος συνάντησης των Αιτωλών, βάδισε από εκεί στη Ναύπακτο, Καλυδώνα και Λυσιμαχίας⁵⁰. Από το όνομα αυτής της πόλης μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ιδρύθηκε από τον Λυσίμαχο, όταν, ως βασιλιάς της Μακεδονίας, η κυριαρχία του επεκτάθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας. Εάν ο τόπος ήταν κατεξοχήν κατοικημένος, το όνομα της πόλης πιθανόν να ήταν Υδρία ή Υρία, όπως με τον ίδιο τρόπο αργότερα τόσο η πόλη όσο και η λίμνη ονομάστηκαν Λυσιμαχία. Όπως ο Αντώνιος Λιμπεράλης, στην αναφορά του μύθου της μετατροπής του Κύκνου σε κύκνο, δίνει στη λίμνη στην οποία ο Κύκνος κατέστρεψε τον εαυτό του το όνομα του Κωνώπη⁵¹, είναι προφανές ότι οι αρχαίοι θεωρούσαν τη λίμνη του Ζυγού ως τη σκηνή αυτού του μύθου επομένως γίνεται πιθανό, ότι ο Ovid, ο οποίος περιγράφει την ίδια μεταμόρφωση, ενώνει τα Κυκνεία Τέμπη με την Υδρία⁵², μνημονεύεται από το προηγούμενη αναφορά στην Κλησούρα του Ζυγού, η οποία είναι ακριβώς ένας τέτοιος τόπος που οι Έλληνες ονόμαζαν Τέμπη.

Ο ποταμός Κύαθος (Δίμηκος), ο οποίος, σύμφωνα με τον Πολύβιο, όπως αναφέρεται από τον Αθηναίο⁵³, έρεε κοντά στην Αρσινόη, αντιστοιχεί στο ρέμα που, από τη λίμνη του Ζυγού, συνδέεται με τον Αχελώο, κοντά στο Αγγελόκαστρο. Οι κύριες πηγές που σχηματίζουν τις δύο λίμνες βρίσκονται στους πρόποδες του απότομου βουνού που προεξέχει από την ανατολική ή τη λίμνη του Απόκουρο. Ένα ρεύμα ρέει από τα ανατολικά προς τα δυτικά μέσα από τις δύο λίμνες και ο ποταμός του Αγγελόκαστρου ή Κύαθος, δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια συνέχεια του ίδιου ρέματος. Οι Άκραι στέκεται ίσως στη θέση από την οποία ο ποταμός προβάλλει από τη λίμνη, που είναι περίπου στο ενδιάμεσο μεταξύ των θέσεων που καθόρισα τη Μέταπα και τη Κωνώπη.

Ανεξάρτητα από τη γνώμη των αρχαιοδιφών στην εποχή του Στράβωνα, που επεσήμανε κάποια ερείπια στους πρόποδες του Όρους Αράκυνθος, κοντά στη Πλευρώνα, ως εκείνα της Ομηρικής Ώλενος, υπάρχει δυσκολία να πιστέψουμε ότι η Ώλενος και η Πλευρώνα ήταν τόσο κοντά η μια στην άλλη. Φαίνεται πιο πιθανό ότι η Ώλενος κατέλαβε κάποια

⁴⁹ κειμένη πρὸς τῇ λίμνῃ τῇ νῦν μὲν Λυσιμαχία
πρότερον δ' Ὑδρα, μεταξὺ Πλευρώνας καὶ
Ἀρσινόης πόλεως – Στράβων Γεωγραφικά
10.2.22

⁵⁰ Λίβιος Ι. 36, κεφ. 11.

⁵¹ Antonin. Liberal, fab. 12.

⁵² Inde lacus Hyries videt et Cycneia Tempe.

⁵³ Αθηναίος Ι. 10. κεφ. 6.

πλεονεκτική περιοχή στις κτήσεις της δυναστείας των Καλυδωνίων, όπως αυτή της Γάβαλα (Γαβαλού), όπου το Τριχώνιο στη συνέχεια στάθηκε.

Η επισημάνση που έγινε για το Τριχώνιο από πολλούς αρχαίους συγγραφείς⁵⁴, καθώς και η περίπτωση που έδωσε το όνομά του στη μεγαλύτερη από τις λίμνες της Αιτωλίας, δείχνει ότι ήταν η κύρια πόλη των πεδιάδων, οι οποίες, σύμφωνα με τον Στράβωνα, επεκτάθηκαν από το Τριχώνιο στη Στράτου. Η εμφάνιση του ονόματός του μετά από αυτό της Λυσιμαχίας, μεταξύ των πόλεων στα δεξιά του Φιλίππου στην πορεία του προς το Θέρμο, το τοποθετεί πέρα από κάθε αμφιβολία προς το νοτιοανατολικό άκρο των πεδιάδων, όπου η Γάβαλα, σε μια γόνιμη περιοχή στη νότια πλευρά της λίμνης του Απόκουρο, φαίνεται να ανταποκρίνεται απόλυτα στα δεδομένα. Το Φύταιο, που ήταν η τελευταία πόλη στα δεξιά της διαδρομής του Φιλίππου, απαντά στην κατεστραμμένη πόλις του Κούβελο, που είναι εξάλλου η μοναδική θέση, εκτός από της Γάβαλα, όπου κάποια ανοικτή περιοχή απομένει ανάμεσα στα δασώδη βουνά και την ακτή της λίμνης.

Το Αγρίνιο και η Θεστιεία έλαβαν τα ονόματά τους από τον Άγριο και τον Θέστιο, δύο αρχηγούς της Αιτωλίας της βασιλικής φυλής της Καλυδώνας και της Πλευρώνας, οι οποίοι κατά τη διάρκεια των χρόνων κατέλαβαν θέσεις περα από τη εσωτερική τους⁵⁵. Για τους Αιτωλούς, που πήγαν με τον Θόα στον Τρωικό πόλεμο, ήταν όλοι από τις περιοχές του Ζυγού και του Απόκουρο. Είναι προφανές ότι το Αγρίνιο δεν απέχει πολύ από τον Αχελώο, αλλά και από την πορεία του Φιλίππου από την αρχή του έτους 314 π.Χ., που σύμφωνα με τον Διόδωρο, όταν το Αγρίνιο ήταν σε συμμαχία με την Ακαρνανία εναντίον των Αιτωλών, και όταν ο Κάσσανδρος βάδισε από τη Μακεδονία στην Αιτωλία για να βοηθήσει τους Ακαρνάνες. Σύμφωνα με τις συμβουλές του, οι Ακαρνάνοι συγκέντρωσαν τις δυνάμεις τους, αποσύροντάς τες από τα μικρότερα φρούρια τους στη Στράτου, στο Αγρίνιο και στην Ιθωρία⁵⁶, μόλις αναχώρησε ο Κάσσανδρος, αφού άφησε μια φρουρά στο Αγρίνιο, οι Αιτωλοί το πολιορκήσαν, και όταν οι γηγενείς αποχώρισαν, λόγω συνθηκολόγησης, ύπουλα επιτέθηκαν κατά την διαδρομή αποχώρησής τους και σφάγιασαν το μεγαλύτερο μέρος τους. Μπορεί να τεκμηριωθεί από τις δύο μαρτυρίες, ότι το Αγρίνιο δεν απέχει πολύ από το Ζαπάντι. Η Θεστιεία ήταν μάλλον στα υψώματα πάνω από

⁵⁴ Πολύβιος. Ι.4. κεφ. 3, Ι.5, κεφ.

7. 13, Ι.17. κεφ.10. Παυσανίας Κορινθ. κεφ. 37.

Στέφανος στο Τριχώνιο. Στράβων παρ. 450.

⁵⁵ τῆς δὲ Πλευρωνίας μέρος μὲν τι καὶ τοὺς Πορθαονίδας ἔχειν τοὺς περὶ τὸν Ἄγριον, εἴπερ ὦκεον ἐν Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι. ἐπικρατεῖν μέντοι Θέστιον τῆς Πλευρωνίας. Στράβων παρ. 461.

⁵⁶ πεισθέντων δὲ τῶν Ἀκαρνάνων οἱ πλεῖστοι μὲν εἰς Στράτον πόλιν συνώκησαν, ὁ χρωτάτην οὖσαν καὶ μεγίστην, Οἰνιάδαι δὲ καὶ τινες ἄλλοι συνῆλθον ἐπὶ Σαυρίαν, Δερειῖς δὲ μεθ' ἐτέρων εἰς Ἀγρίνιον.

Διοδορος. Ι. 19, κεφ. 67.

Η Ιθωρία ήταν, όπως γνωρίζουμε από τον Πολύβιο (Ι. 4, 64), πέρα από τη Κωνόπη, προς τις Οινιάδες, η διόρθωση «Ιθωρίαν» για «Σαυρίαν» είναι εύκολη. Δερειῖς ή Δορειῖς, αν και έχει μάλλον ορθή εμφάνιση, δεν είναι απαλλαγμένο από υποψία, το όνομα δεν αναφέρεται από κανένα άλλο συγγραφέα. Εάν είναι σωστό, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το Δερειο ή το Δορειο ήταν μια πόλη στην Αιτωλική πλευρά του Αχελώου, καθώς οι άνθρωποι της αποχώρησαν στο Αγρίνιο.

το Βράχωρι, προς τις πηγές του Ερμίτσα. Ο ποταμός Καμπύλος, στον οποίο ο ιστορικός δηλώνει ότι ο Κάσσανδρος στρατοπέδευσε και κατείχε συμβούλιο με τους Ακαρνάνες κατά την άφιξή του στην Αιτωλία, φαίνεται, από όλες τις περιστάσεις που αναφέρει ο ιστορικός, ότι ήταν εκείνο το μεγάλο παρακλάδι του Αχελώου, το οποίο ενώνει μεταξύ τους την Τατάρνα και το Σουροβίγλι, όχι πολύ κάτω από την Τατάρνα.

pentalofo.gr

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV
ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

pentalofo.gr

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ – ΗΠΕΙΡΟΣ

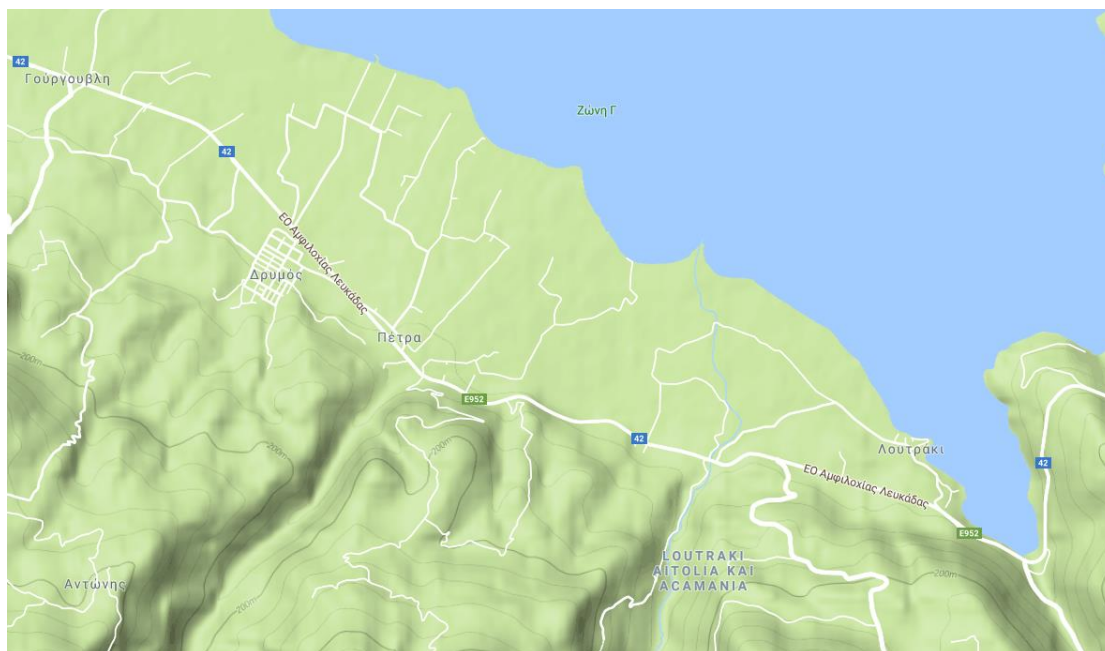
Αναχώρηση από Λεπενού – Κεχρινιάτσα – Κεχρινιά – Αμβρακία – Σπάρτου
– Στάνου – Καρβασαρά – Σπαρτοβούνι – Λιμναία – Λουτράκι – Μπαλίμ
Μπέη – Βόνιτσα – Πούντα, Άκτιο – Πρέβεζα – Λιμάνι Βαθύ – Παλαιά
βενετσιάνικα μέρη – Νικόπολη – Μιχαλίτσι, λόφος Απόλλων – πλους από
Πρέβεζα για Σαλαώρα – Άρτα, Αμβρακία – Ποταμός Αράχθος – Πολιορκία
της Αμβρακίας από τον Φούλβιο – Αμβρακος – Κρανέα – Όρεϊται.

pentalofo.gr

Τετάρτη 19 Ιουνίου 1805.

Στις 05:00 π.μ. αρχίζουμε να ανεβούμε στο απόκρημνο βουνό στο πίσω μέρος της Αμβρακίας. Στις 5:40 π.μ., φτάνουμε στην κορυφή που σχηματίζει το διαχωρισμό μεταξύ του Ξηρόμερου και του Βάλτου, και αρχίζουμε την κατάβαση. Είναι ευδιάκριτο ότι αυτό το βουνό, καθώς και οι δύο παράλληλες κορυφοσειρές, και το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για πολλά άλλα σε αυτό το τμήμα της Ελλάδας, είναι γυμνοί στην ανατολική πλευρά και καλά ντυμένοι με δέντρα στα δυτικά. Καθώς κατεβαίνουμε, η Κατούνα, ένα χωριό του Ξηρομέρου, ευχάριστα τοποθετημένο σε ένα λόφο, με μια καλλιεργημένη κοιλάδα κάτω από αυτό, βρίσκεται στα αριστερά και μάλλον πίσω μας, πέρα από αυτό προς τη θάλασσα σε απόσταση 10 ή 12 μιλίων, υψώνεται μια ψηλή κορυφογραμμή, στην οποία βρίσκεται η Ζάβιτσα (Αρχοντοχώρι), που δεν είναι ορατή. Στα δεξιά της Κατούνας εμφανίζεται έντονα ένα στρογγυλό βουνό που ονομάζεται Μπούμιστος (Μπούμστος) και πιο μπροστά από μας μια ψηλή κορυφογραμμή με μυτερή κορυφή, που ονομάζεται Βάρνακας λόγω ενός χωριού πάνω σε αυτό προς τη μεριά της θάλασσας. Από αυτήν την πλευρά του υπάρχει μια ωραία κοιλάδα, η οποία εκτείνεται στη Κατούνα και καλλιεργείται αρκετά με σιτηρά. Προς τον Κόλπο της Άρτας εμφανίζεται μια κοιλάδα και ένα πράσινο έλος, που καλύπτεται με θάμνους και δέντρα κατάλληλα για ξυλεία. Το βουνό πέρα από αυτό καλύπτεται από ένα πυκνό δάσος. Έχοντας κατεβεί με τα πόδια μέσα το δάσος και φτάσαμε στην κοιλάδα στις 6:20, αφήνουμε, μετά από μια στάση δέκα λεπτών, το βάλτο στα αριστερά και περνάμε μέσα από ένα δάσος στο πλάι του. Τα βοοειδή τρέφονται γύρω από αυτό, και προς το νότιο άκρο υπάρχουν μερικά χωράφια σιταριού που τώρα θερίζονται με δρεπάνι. Στις 7:20, κοντά στο μέσο του όρμου του Λουτρακίου, αφήνοντας δεξιά το δρόμο προς το μοναστήρι του Κενδρόματα και προς τη Βλύχα, Μακρυνόρο, και Άρτα, ανεβαίνουμε σε ύψος και στις 07:25 π.μ. χαμηλώνουμε κάτω προς τα δεξιά, στο μέσο του όρμου του Λουτρακίου. Η παραλία είναι καλυμμένη με καυσόξυλα, συσσωρευμένα σε στοίβες για μεταφορά, και παραπέρα υπάρχουν μερικά μαγαζιά, κοντά στα οποία βρίσκεται αγκυροβολημένο ένα μπρίκι τύπου rolacca, φορτώνοντας τα ξύλα. Στις 07:53 π.μ. ο δρόμος διασχίζει μια γέφυρα πάνω από έναν χείμαρρο, ο οποίος είναι σκιασμένος με πλατάνια και συνορεύει από πλαγιές ντυμένες με βελανιδιές και πλατάνια, διακοσμημένες με άγρια αμπέλια και που οι κουτσουπιές και τα παλιούρια, που καλύπτονται με άφθονο άνθος, αναμιγνύονται με αρωματικούς θάμνους με τους οποίους στην Ελλάδα αφθονούν τόσο έντονα, και κατοικούνται με αηδόνια κελαηδίζοντας στη βαθιά σκιά τους. Μετά από μια 12 λεπτή στάση συνεχίζουμε την διαδρομή μας στην πλευρά του δάσους της βελανιδιάς, που καλύπτει το βουνό, με τον κόλπο σε μικρή απόσταση στα δεξιά μας, στη συνέχεια περνάμε μέσα από ένα στενό σημείο μεταξύ της θάλασσας και του δάσους, όπου είναι μερικά χωράφια αραβοσίτου, ποτισμένα από τα ρυάκια του βουνού.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Στις 8:35 π.μ. εμφανίζεται ένα τσιφλίκι που ανήκει στον Αλή Πασά, με το όνομα Μπαλίμ Μπέη (Δρυμός), που βρίσκεται μισό μίλι από τη θάλασσα. Εδώ ο Γάλλος πρόξενος, Lasalle (Λασάλλ), το έτος 1788, μετέφερε τα μεγαλύτερα τμήματα της δασικής ξυλείας, που έκοψε στο γειτονικό βουνό, για χρήση στο ναυπηγείο της Τουλόν. Παραμένουν όμως μερικά πολύ μεγάλα δέντρα, τα καλύτερα που έχω δει ήδη στην Ελλάδα. Λίγο αργότερα μπαίνουμε στο πιο πυκνό τμήμα του δάσους, αφήνοντας το

χωριό Νησί μισή ώρα προς τα δεξιά. Ο δρόμος προς την Λευκάδα⁵⁷ στρέφεται προς τα αριστερά περίπου τρία τέταρτα της ώρας πέρα από το Μπαλίμ Μπέη. Χάνουμε το δρόμο μας στο δάσος και κάνουμε 40 λεπτά για να τον ανακτήσουμε. Στις 10:15 π.μ., έχοντας ανέβει την κορυφή μιας κορυφογραμμής, η οποία καταλήγει σε ένα ακρωτήριο που ονομάζεται «Γελάδα», στην ανατολική πλευρά του κόλπου της Βόνιτσας, αυτή η πόλη εμφανίζεται στη θέα, και στα αριστερά της η λίμνη Βουλκαρία με δασώδη και ελώδη έκταση σε αυτή την πλευρά της, γύρω από την οποία είναι μικρή καλλιεργήσιμη γη. Εδώ οι βελανιδιές είναι γενικά μικρές, αλλά υπάρχει μια πληθώρα κανονικών δέντρων προς τη Λευκάδα, στην οποία κατεύθυνση το βουνό της Πλαγιάς ανακόπτει την θέα προς το Στενό της Λευκάδας, αλλά προσθέτει μια θέα του υψηλότερου τμήματος του νησιού από πάνω του. Η κορυφογραμμή στα αριστερά μας συνεχίζεται μέχρι τη δυτική ακτή κοντά στη Ζαβέρδα (Πάλερος) και αυξάνεται σε αυτή την περιοχή σε μια υψηλότερη κορυφή που ονομάζεται Περγαντής. Ακριβώς στο σημείο όπου ανοίγει αυτή η θέα υπάρχουν μερικά ελληνικά θεμέλια στην πλευρά του δρόμου και μερικά άλλα σε ένα γειτονικό χωράφι με σιτηρά.

Από εδώ και πέρα έως στη Βόνιτσα η γη καλλιεργείται καλά με σιτηρά. Αφήνοντας στα δεξιά μας ένα μοναστήρι, όμορφα τοποθετημένο κάτω από ένα άλσος από βελανιδιές στην άκρη του βουνού, κατεβαίνουμε στην πεδιάδα και την διασχίζουμε διαγώνια, φτάνοντας στη Βόνιτσα⁵⁸ στις 12:10. Στην είσοδο της πόλης υπάρχουν τα ερείπια ενός τετράγωνου οχυρού και ενός προμαχώνα ravelin, τα οποία είναι πρόσφατα έργα των Γάλλων.

Η περιοχή Βόνιτσα εκτείνεται 4 ή 5 μίλια γύρω από την πόλη, συμπεριλαμβανομένων των πλαγιών των βουνών στις ανατολικές και δυτικές πλευρές της κοιλάδας και της ίδιας της κοιλάδας προς τη λίμνη Βουλκαρία, σχεδόν μέχρι το Κονιδάρι, ένα τσιφλίκι που ανήκει στον Άλη Πασά, του οποίου η περιουσία εκτείνεται μέχρι το κανάλι της Λευκάδας, ωστόσο λόγω της έκθεσής του στους ληστές, οι οποίοι έχουν βρει καταφύγιο στα νησιά, αποκομίζει ελάχιστο κέρδος από αυτό. Το Κονιδάρι βρίσκεται σε μια χαμηλή κορυφογραμμή που συνδέει τα υψώματα στα δυτικά της Βόνιτσας με το όρος Περγαντή και έτσι χωρίζει την πεδιάδα της Βόνιτσας από τη λίμνη Βουλκαρία καθώς και από μια άλλη πεδιάδα που φτάνει στον κόλπο της Ζαβέρδα. Πέρα από την κορυφογραμμή, στο ανατολικό άκρο της Βουλκαρίας, υπάρχουν μερικά πυκνά δάση, είναι καταφύγιο ελαφιών και άγριων γουρουνιών και συχνά το λημέρι των ληστών σε αυτούς που εξορμούν από τα νησιά οι οποίοι έχουν σχεδόν ερημώσει την Ακαρνανία.

⁵⁷ Λευκάδα. Αυτό είναι Λευκάς στη συνηθισμένη μορφή των Ελληνικών στην αιτιατική πτώση.

⁵⁸ Βόνιτσα. Στα εκκλησιαστικά τακτικά γράφεται Βούντιτσα. Η επισκοπή που πλέον εκλείπει ήταν στην επαρχία Ναυπάκου.

Το σπίτι που ήμουν φιλοξενούμενος στη Βόνιτσα, εκείνο του Έλληνα προεστού Χαλικιόπουλου, που αποκαλείτε συνήθως Λογοθέτης, από το εκκλησιαστικό γραφείο του, βρίσκεται στην ακτή, στην πλευρά ενός στενού περίπου 200 γαρδών πλάτος, το οποίο επικοινωνεί από τον κόλπο της Βόνιτσας στο Λιμένα, ένα ρηχό λιμάνι που διευρύνεται σε μισό μίλι και έχει μήκος περίπου δύο μιλίων.

Η Βόνιτσα περιλαμβάνει 450 σπίτια χωρισμένα σε τρεις συνοικίες. α. Το Ρεσίντο⁵⁹ (Recinto), που βρίσκεται στα νοτιοδυτικά και ονομάζεται έτσι, γιατί είναι κλεισμένο μεταξύ δύο τειχών που κατεβαίνουν στην παραλία του ρηχού λιμένος από την κορυφή κωνοειδούς λόφου, πάνω στον οποίο βρίσκεται ερειπωμένο το κακοφτιαγμένο ενετικό κάστρο. β. Το Μπόργκο⁶⁰ (Borgo), προάστιο στη δυτική πλευρά του λόφου, και γ. Το Μπόκαλε⁶¹ (Boccale), που χωρίζεται από το Μπόργκο με περιβόλια και απλώνεται ανατολικά κατά μήκος της ακτής του κόλπου. Τα περισσότερα σπίτια της Βόνιτσας είναι άθλιες αγροικίες καμωμένες με λάσπη και καλαμοσκεπές. Στο Ρεσίντο βρίσκονται τα ερείπια μιας μεγάλης εκκλησίας, πάνω από την πόρτα της οποίας υπάρχει λατινική επιγραφή που τοποθετήθηκε από τους Ενετούς. Μία βαλτώδης έκταση που καταλαμβάνεται από περιβόλια και ιδιωτικά σπίτια, απλώνεται σε ανθυγιεινή θέση προς την άκρη του Λιμένι⁶². Απέναντι ακριβώς από το σπίτι του Λογοθέτη, στην αντίπερα, βόρεια, άκρη της εισόδου του λιμανιού, είναι ένα μικρό προάστιο με λίγα σπίτια στην πιο απομακρυσμένη μεριά του, με ένα μοναστήρι σε πολύ όμορφη θέση μέσα στον ελαιώνα. Μοναστήρι και προάστιο, είναι γνωστά με το όνομα Μυρτάρι.

Πέρα από το Μυρτάρι εκτείνεται μία μεγάλη χερσόνησος, που δημιουργείται από τον κόλπο της Βόνιτσας, το Λιμένι της Βόνιτσας και τον κόλπο της Πρέβεζας, η οποία τερματίζει προς τα βορειοανατολικά σε ψηλό βραχώδες ακρωτήριο που χωρίζεται από το απέναντι ακρωτήριο με τα στενά που δημιουργούν την είσοδο από το μικρό προκόλπο της Πρέβεζας στον κυρίως κόλπο της Άρτας. Ο κόλπος της Βόνιτσας είναι μια πολύ μεγάλη ημικυκλική λεκάνη που ανοίγει προς τον Αμβραχικό κόλπο, ξεκινά από την ανατολική πλευρά της χερσονήσου, που μόλις αναφέρθηκε, και φτάνει μέχρι το ακρωτήριο «Γελάδα» στα ανατολικά. Είναι δαντελωτά κομμένος με πολλά όμορφα λιμανάκια και σημαντικό βάθος ως την παραλία της Βόνιτσας. Το εμπόριο της περιοχής συνίσταται κυρίως στην ανταλλαγή σιτηρών, ζώων και καυσόξυλων με είδη επίπλωσης και οικιακής χρήσης, για τα οποία η Ελλάδα εξαρτάται από την Ευρώπη και την Κωνσταντινούπολη. Ως προς τον τρόπο διοίκησης, η Βόνιτσα είναι στην ίδια κατάσταση με την Πρέβεζα και την Πάργα. Η συνθήκη του 1800 που δημιούργησε την Ιόνιο Πολιτεία εκχώρησε αυτές τις βενετικές κτήσεις στην Πύλη, υπό τον όρο να διοικούνται με τους δικούς τους δημοτικούς νόμους

⁵⁹ Recinto, στα βενετσιάνικα σημαίνει ο «περίβολος», ο «περιτειχισμένος χώρος»

⁶⁰ Borgo, ονομάζεται στα βενετσιάνικα το τμήμα του οικισμού που βρίσκεται έξω από το κάστρο.

⁶¹ Boccale, ονομάζεται στα βενετσιάνικα ο χώρος που βρίσκεται στο στόμιο του λιμανιού.

⁶² Λιμένι ονομάζεται σήμερα «Λιμάνι» ή «Χώρα» και είναι η κλειστή λιμνοθάλασσα δυτικά της Βόνιτσας

και να εξαιρούνται του χαρατσιού, αλλά να πληρώνουν το γεωργικό φόρο και τελωνειακούς δασμούς σε αξιωματούχο διορισμένο από την Πύλη για την υπηρεσία αυτή. Ο Αγάς που έχει επιφορτισθεί με αυτήν την υπηρεσία έχει φρουρά από πέντε ή έξι άνδρες. Παραπονείται πολύ για τη μοναξιά του, αφού δεν έχει ούτε έναν Τούρκο να μιλήσει, καθώς ακόμη και οι στρατιώτες της φρουράς είναι Χριστιανοί. «Αλλά υπηρετώ» λέγει, «για τη δόξα του σουλτάνου μου και με την ελπίδα μιας προαγωγής». Εν τω μεταξύ φοβάται πολύ να δυσαρεστήσει τον Αλή πασά, του οποίου η επιδίωξη να αποκτήσει πλήρη κυριαρχία επί των πρώην ενετικών κτήσεων είναι καταφανής. Ο καημένος ο Αγάς τώρα τελευταία είναι ταραγμένος από τη συμπεριφορά του προϊσταμένου του στην Πρέβεζα, ο οποίος έδειξε ανοικτά τη δυσπιστία του προς τον Αλή, με το να μην τον περιμένει, όταν αυτός ήρθε τελευταία στο Μύτικα, στα σύνορα της περιοχής της Πρέβεζας. Είναι επίσης φοβισμένος για το τι θα πράξουν οι Έλληνες προεστοί της Βόνιτσας, οι οποίοι, όπως υποψιάζεται, για την ασφάλεια τους πήγαν με το μέρος του Αλή. Όποια και αν είναι τα σχέδια του Αλή, ο Τούρκος⁶³ δεν μπορεί με κανένα τρόπο να τα εμποδίσει, και έτσι θα πέσει εύκολα στη δυσμένεια των ανωτέρων του. «Αν οι Έλληνες της Βόνιτσας», παρατηρεί, «με εγκαταλείψουν και μείνω μόνος ν' αντισταθώ στις επιθυμίες του Αλή, τότε σίγουρα θα πάω χαμένος». Φαίνεται να είναι αρκετά δικαιολογημένοι οι φόβοι του, διότι όσοι Έλληνες υποστήριζαν αυτόν και τη στάση του ενάντια στον Αλή, θεώρησαν φρόνιμο να φύγουν απ' τον τόπο. Η αντίθετη ομάδα, αφού πείσθηκε για το μάταιο της αντίστασης, συμμετέχει με το Βεζίρη σε κάτι κερδοσκοπικά εμπόρια, από τα οποία το μόνο κέρδος που ίσως αποκομίσουν θα είναι να τους ρημάξει τελευταίους. Η Αυτού Υψηλότης⁶⁴ υποβοηθείται πολύ στα σχέδια της από τη δράση των κλεφτών, που της παρέχουν συνεχές πρόσχημα, ώστε να διατηρεί σώμα στρατιωτών στις πρώην ενετικές κτήσεις. Μετά από την επίσκεψή μου αυτή στην κατοικία του Τούρκου αγά, μου έστειλε ένα αρνί και μερικά λεμόνια και το επόμενο πρωί.

⁶³ Εννοεί τον Αβδουλάχ μπέη, ο οποίος ήταν υπόλογος στο σουλτάνο.

⁶⁴ Εννοεί τον Αλή πασά

Πέμπτη 20 Ιουνίου 1805.

με συνόδευσε στο κάστρο της Βόνιτσας, από το οποίο έχεις θαυμάσια θέα προς το δυτικό μέρος του Αμβραχικού κόλπου, που περικλείεται από τα βουνά του Σουλίου και των Ιωαννίνων. Το κάστρο έχει διπλό περιτείχισμα, μία ερειπωμένη εκκλησία στην κορυφή, μία καλή δεξαμενή νερού και μία κατοικία που κτίσθηκε από τον Αλή πασά για την αλβανική φρουρά, την οποία τοποθέτησε εδώ, όταν κατέλαβε τη Βόνιτσα από τους Γάλλους, με την προσδοκία να του την αφήσει η Πύλη διακριτικά στην κυριαρχία του. Είναι οπλισμένο μόνο με τρία μικρά κανόνια στη νότια πλευρά του. Η ερειπωμένη κατάσταση των εκκλησιών εδώ και στο Ρεσίντο λέγεται ότι προξενήθηκε από τους Βενετούς, οι οποίοι τις κατέστρεψαν, για να πουλήσουν τα υλικά, όταν έφυγαν από τη Βόνιτσα.

Τα πλεονεκτήματα της Βόνιτσας είναι ο ωραίος της κόλπος για το αγκυροβόλιο πλοίων, το λιμάνι στο Μυρτάρι για μικρά πλοία, τα δάση της, στα οποία υπάρχει άφθονη εξαιρετική ξυλεία, τα λιβάδια της για την κτηνοτροφία, μια γόνιμη κοιλάδα, μια εύκολη επικοινωνία με τη Λευκάδα και ένα φρούριο, που ελέγχει την πρόσβαση στην Αιτωλοακαρνανία από την Ήπειρο μέσω Πρεβέζης. Η Βόνιτσα μπορεί να μετατραπεί σε χώρο μεγίστης σπουδαιότητας, αν η ισχυρή δίοδος του Μακρυνόρους, η μόνη είσοδος διά ξηράς, αποκλειστεί και εφόσον η θαλάσσια επικοινωνία παραμείνει στα χέρια των αμυνόμενων της Ακαρνανίας. Όμως η Βόνιτσα, όπως και όλες οι άλλες πόλεις στον Αμβραχικό κόλπο, μειονεκτούν λόγω της ρηχότητας των στενών της Πρέβεζας. Αυτό γίνεται αισθητά αντιληπτό από το γεγονός της ανυπαρξίας ασφαλούς αγκυροβολίου στην εξωτερική ακτή του Ιονίου σε μία απόσταση αρκετά μεγάλη και προς το νότο και προς το βορρά της εισόδου του Στενού. Ο όρμος «Δέματα» στο βόρειο άκρο του Στενού της Λευκάδας είναι το καλύτερο αγκυροβόλιο, αλλά η είσοδός του ελέγχεται από το κάστρο της Άγιας Μαύρας. Άλλο μειονέκτημα της Βόνιτσας είναι η ανεπάρκεια πόσιμου νερού, το οποίο διοχετεύεται στην πόλη, μέσω ενός καναλιού αρκετού μήκους, από ένα ρυάκι στην κοιλάδα και το μέρος δεν είναι απαλλαγμένο από την ελονοσία το καλοκαίρι και το φθινόπωρο, η οποία προέρχεται από τα στάσιμα νερά της εισόδου του λιμανιού, καθώς και από τα αεράκια της ξηράς που πνέουν από τους βάλτους κοντά στη λίμνη της Βουλκαριάς.

Η γη της Βόνιτσας ανήκει κυρίως στους ευγενείς της Ζακύνθου, Κεφαλονιάς και Κέρκυρας και περιήλθε σε αυτούς στη διάρκεια της ενετικής διοίκησης και της οποίας οι καλλιεργητές δίνουν στους ιδιοκτήτες το ένα τέταρτο της παραγωγής, υποχρεούμενοι σε όλα τα έξοδα καθώς και στο φόρο της γης (δεκάτης) προς την Πύλη. Τελευταία οι Έλληνες της Βόνιτσας καθάρισαν μερικά τμήματα εδάφους στους λόφους, τα οποία σπέρνουν για λογαριασμό τους. Στα γύρω δάση τους επιτρέπεται να κόψουν καυσόξυλα και ξυλεία για ατομική χρήση, αλλά όχι για εξαγωγή, καθόσον τα δάση είναι περιουσία του Σουλτάνου και δεν επιτρέπεται σε κανένα να κόψουν μεγάλα δένδρα χωρίς την άδεια της Πύλης.

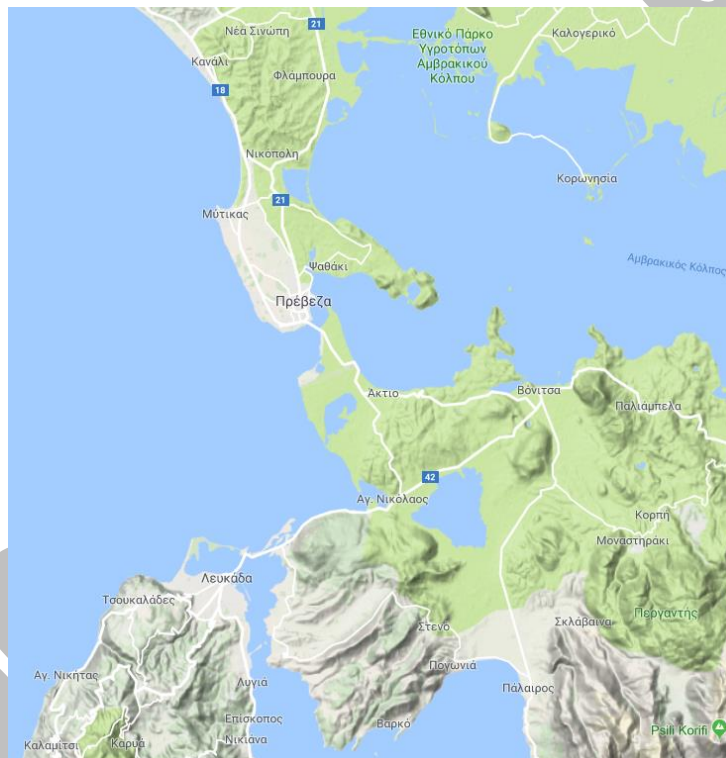
Στην πεδιάδα, ενάμισι μίλι προς τα νοτιοανατολικά της Βόνιτσας και τρία τέταρτα του μιλίου από τη θάλασσα, υψώνεται μικρός κωνοειδής λόφος, ονομαζόμενος «Μαγούλα», και πίσω από αυτόν ένας όμοιος αλλά μεγαλύτερος, οι οποίοι είναι κατάφυτοι με θάμνους. Στην κορυφή του μικρότερου λόφου, μία έκταση περίπου τριών acre⁶⁵ (έικρ) που τώρα είναι φυτεμένη με σιτηρά, περικλείεται με υπολείμματα ελληνιστικών τειχών. Στη βόρεια πλευρά ο τρόπος κτισίματος είναι του τρίτου τύπου και στην ανατολική υπάρχει θαυμάσιο δείγμα του τετάρτου και πιο κανονικού τύπου. Λέγεται πως υπάρχει και άλλο ένα παρόμοιο μικρό φρούριο στη Ρούγα, σε μια προεξοχή της παραλίας λίγο προς τα εδώ από το «Νησί». Αυτό, πιθανώς να ήταν παραθαλάσσιο εξάρτημα μιας μεγάλης πόλης, κατάλοιπα της οποίας υπάρχουν στον Άγιο Βασίλη, επάνω στην πλευρά του βουνού, τρεις ώρες από τη Βόνιτσα. Έψαξα για ίχνη αρχαιοτήτων στο φρούριο της Βόνιτσας και σε όλο το λόφο, χωρίς κανένα αποτέλεσμα, παρ' όλο που η θέση δύσκολα θα παραβλεπόταν από τους αρχαίους. Και πράγματι, αρχαίοι τάφοι βρίσκονται συχνά στο προάστιο Μπόκαλε καθώς και θραύσματα αρχαιοτήτων σε άλλα μέρη, ικανά να αποδείξουν ότι εδώ υπήρχε αρχαία θέση.

⁶⁵ Ένα acre ισούται με τέσσερα περίπου στρέμματα.
Η λέξη προέρχεται από την ελληνική λέξη
«αγρός» και ισοδυναμούσε με την έκταση που

μπορούσε να οργώσει ένας άνδρας με το βόδι του
σε μία μέρα.

Παρασκευή 21 Ιουνίου 1805.

Σήμερα το πρωί στις 05:10 π.μ., αφού έστειλα τις αποσκευές μου τα μεσάνυχτα με ένα πλοίο, προχώρησα διά ξηράς από τη Βόνιτσα προς την Πρέβεζα, ακολουθώντας την παραλία του ρηχού όρμου Λιμένι ως τις 05:30 π.μ. Μετά άφησα τον κατ' ευθείαν δρόμο, που συνεχίζει κατά μήκος του όρμου στη βάση του λόφου, έστριψα αριστερά και σε 18 λεπτά έφθασα σε ύψωμα από το οποίο έχεις θαυμάσια θέα προς τη μεγάλη Ακαρνανική χερσόνησο, που απλώνεται μεταξύ των κόλπων της Βόνιτσας και της Ζαβέρδας. Προς τα ανατολικά του ισθμού, ο οποίος είναι με εξαίρεση τη μικρή λοφοσειρά Κονιδάρι επίπεδος από τον ένα κόλπο ως τον άλλο, υψώνεται το παράλληλο βουνό, του οποίου η κορυφή ονομάζεται Περγαντί. Το κέντρο της χερσονήσου αποτελείται από χαμηλά εδάφη, που περιβάλλουν τη λιμνοθάλασσα της Βουλκαριάς και εκτείνονται μέχρι την ακτή απέναντι από την Πρέβεζα και μέχρι την Άγια Μαύρα.

Όλο το νότιο τμήμα της χερσονήσου αποτελείται από ψηλό βουνό, στην πλευρά του οποίου, απέναντι από τη Λευκάδα, βρίσκεται το χωριό Πλαγιά. Στο νότιο άκρο της χερσονήσου υπάρχει ένα άλλο χωριό, που ονομάζεται Μπογωνιά (Πογωνιά) και απέναντί του, στους πρόποδες της οροσειράς Περγαντί, είναι η Ζαβέρδα. Και οι δύο αυτές θέσεις δεν απέχουν πολύ από τον κόλπο, που συνήθως ονομάζεται με το όνομα της τελευταίας. Η ενδιάμεση πεδιάδα, στην πραγματικότητα ολόκληρος ο ισθμός, είναι γόνιμη αλλά ελάχιστα καλλιεργημένη. Το μεγαλύτερο μέρος της χερσονήσου είναι δάσος, το οποίο, ιδιαίτερα στη νότια και ανατολική πλευρά της λιμνοθάλασσας και στο βουνό της Πλαγιάς, είναι γεμάτο από

μεγάλες δρύες, κατάλληλες για τη ναυπήγηση πλοίων⁶⁶. Η λιμνοθάλασσα, μαζί με τους βάλτους στις άκρες, είναι περί τα τέσσερα με πέντε μίλια σε μήκος και άλλα τόσα σε πλάτος. Συγκοινωνεί μέσω στενού ρέματος με το μυχό του όρμου Δέματα, στο νότιο μέρος του οποίου είναι η είσοδος της διώρυγας της Λευκάδας και το κάστρο της Άγιας Μαύρας.

Στη νοτιοανατολική άκρη της Βουλκαριάς, σε ύψωμα που προβάλλει από πυκνά δάση, είναι το Παλαιόκαστρο της Κεχροπούλας, ονομαζόμενο έτσι από το όνομα μικρού ακατοίκητου χωριού. Προς τα αριστερά της Κεχροπούλας η θέα περιλαμβάνει το Μεγανήσι, την Άτοκο και τμήμα του Κάλαμου, το υπόλοιπο του οποίου κρύβεται από την Ακαρνανική ακτή. Προς τα βόρεια φαίνονται οι Παξοί και η ακτή από την Πάργα μέχρι τη Σαλαώρα, με όλη τη βόρεια πλευρά του Αμβραχικού κόλπου. Αν και είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα τα ονόματα των αρχαίων θέσεων στο τμήμα αυτό της Ακαρνανίας, αναμφίβολα η Βουλκαρία είναι το αρχαίο Μυρτούντιον, όντας ακριβώς όπως το περιγράφει ο Στράβων, «μία λιμνοθάλαττα» ευρισκόμενη μεταξύ Λευκάδος και Αμβραχικού κόλπου⁶⁷.

Στις 07:15 π.μ. κατεβαίνοντας το βουνό και αφήνοντας το άκρο του Λιμενιού της Βόνιτσας στα δεξιά μας, καθώς και το δρόμο προς τον Άγιο Πέτρο, ένα λιμάνι στην ακτή του κόλπου της Πρέβεζας, όπου υπάρχουν κατάλοιπα ελληνιστικής πόλης, πιθανώς του Ανακτορίου, προχωρήσαμε μέσα από δάση και θαμνότοπους και φτάσαμε στις 07:50 π.μ. στην παρυφή πανέμορφης, μικρής λίμνης με γλυκό νερό που ονομάζεται «Λινοβρόχι⁶⁸», από τη μια πλευρά της οποίας επικρέμαται δάσος δρυών. Εδώ ένας χωρικός μού περιέγραψε ένα υπόγειο ρέμα που πηγάζει από μια κοιλότητα στο δάσος, κοντά στη λίμνη της Βουλκαριάς. Ο δρόμος συνεχίζει μέσα από ακαλλιέργητη περιοχή γεμάτη αγκάθια και θάμνους και στις 08:40 π.μ. βγήκαμε στην παραλία του κόλπου της Πρέβεζας. Εδώ είδαμε έτοιμη ξυλεία για ναυπήγηση, ιδιαίτερα στραβόξυλα, τα οποία προοριζόταν για ένα πολεμικό πλοίο που ο Αλή πασάς ετοιμάζεται να φτιάξει στη Σαλαώρα. Ο ναυπηγός υπολογίζει ότι το πλοίο, με όλα τα κανόνια επάνω του, θα περνά το ρηχό στενό της Πρέβεζας και θα περισσεύει και μισό πόδι νερού ως τον πυθμένα της θάλασσας.

Ακολουθήσαμε την ακτή για μισό μίλι και μετά διασχίσαμε μία χαμηλή περιοχή, στο βόρειο άκρο του Στενού της Πρέβεζας, και φτάσαμε στις 09:10 π.μ. στο τσιφλίκι της Πούντας. Εδώ, γύρω από ένα τετράγωνο κτίριο με πύργους στις γωνίες του, υπάρχουν μερικά χωράφια με

⁶⁶ Στα δάση κοντά στη λιμνοθάλασσα της Βουλκαριάς παρατήρησα το 1809 πολλές εξαίρετες δρύες, ψηλότερες και ευθύτερες από όσες έχω δει στην Ελλάδα, αν και, επειδή αναπτύσσονται σε βάλτο, μπορεί το ξύλο τους να μην είναι τόσο καλό, όσο αυτών που βρίσκονται στους λόφους. Παρατήρησα επίσης υπολείμματα κομμένων δέντρων, από αυτά που είχαν κοπεί από τον Lasalle, και μερικούς κομμένους

κορμούς οι οποίοι δεν είχαν μεταφερθεί. Υπάρχει πυκνή χαμηλή βλάστηση από δάφνη, αριά, σμυρτιά, παλιούρι και σκίνο. Σε μερικά σημεία το δάσος αποτελείται αποκλειστικά από αριά, αλλά τα δέντρα δεν είναι μεγάλα.

⁶⁷ Στράβων, Γεωγραφικά, 10.2.21.

⁶⁸ Λινοβρόχι σημαίνει λιμνούλα για να μουσκεύουν το λινάρι.

καλαμπόκι. Το κτίριο περιλαμβάνει τα σπίτια των χωρικών που καλλιεργούν τα χωράφια και βόσκουν τα κοπάδια, στο κτήμα αυτό του Αλή πασά. Εδώ επίσης υπάρχει μία κούλια, ένας σύγχρονος πύργος, και αρκετά λείψανα αρχαίων κτιρίων ρωμαϊκής κατασκευής. Σε μια προεξοχή προς τα νότια του τσιφλικιού, στο στενότερο σημείο του Στενού και ακριβώς απέναντι από το κάστρο της Πρέβεζας, ο Βεζίρης έχει κτίσει ένα σεράι και μικρό φρούριο.⁶⁹ Είναι πολύ πιθανό ότι τα ρωμαϊκά ερείπια του Ακτίου είναι κατάλοιπα των κτιρίων που κτίστηκαν από τον Αύγουστο, καθόσον το πλάτος του Στενού συμφωνεί απόλυτα με το «λιγότερο των πέντε σταδίων» του Πολυβίου, ή το «κάτι περισσότερο των τεσσάρων» του Στράβων, ή τα «τέσσερα» του Σκύλαξ, ή τα «πεντακόσια ρωμαϊκά βήματα» του Πλινίου⁶⁹.

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι «Πούντα» είναι η ιταλική μετάφραση της Άκρης ή Άκρον, που είναι το ελληνικό όνομα αυτού του ακρωτηρίου. Ως συνέπεια της μακροχρόνιας ενετικής εξάρτησης της Πρέβεζας, η λέξη «Πούντα» πολύ συχνά χρησιμοποιείται ακόμη και από τους Έλληνες. Αλλά, Άκρη, όπως και Πούντα, δεν είναι τίποτε περισσότερο από το σύγχρονο χαρακτηριστικό της Άκτῆς, λέξης όμοιας με την Άκρη, που περιγράφει μια χερσόνησο σαν αυτή απέναντι από την Πρέβεζα. Από τη λέξη Άκτῆ ο Απόλλωνας που λατρευόταν εδώ είχε το προσωνύμιο Άκτιος και το Ιερό του Άκτιον. Πέραν των συγγραφέων που μόλις αναφέραμε, μπορούμε να επικαλεσθούμε και τους Θουκυδίδη και Δίωνα⁷⁰, ως απόδειξη ότι η Άκρη ήταν η θέση του Ακτίου. Μόνον ο Στράβων μάς άφησε μια έκφραση που δε συμβιβάζεται με την πραγματική τοπογραφία της περιοχής, λέγοντας ότι το ιερό βρισκόταν σε ύψωμα⁷¹.

⁶⁹ Πολύβιος, Ιστοριών 4.63.5-4.63.6· Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6· Σκύλαξ Καρυανδεύς, Περίπλους 31.6-31.7 [Κασσωποί]· Πλίνιος ο πρεσβύτερος, Φυσική Ιστορία 4.4.

⁷⁰ Θουκυδίδης, Ιστοριών 1.29.3· Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.7.

⁷¹ Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6.1-7.7.6.10.

Σάββατο 22 Ιουνίου 1805.

Η Πρέβυζα ή Πρέβεσα, όπως τώρα γράφεται και κατά τους δύο τρόπους στα ελληνικά, καίτοι ο δεύτερος τύπος φαίνεται μάλλον ιταλικός, περιλάμβανε 2.000 οικογένειες, όταν ήλθαν οι Γάλλοι το 1798, ενώ τώρα δεν έχει περισσότερες από 1.200. Όταν οι Ενετοί την κατέλαβαν το 1684, λέγεται ότι ήταν μόνον 70 οικογένειες. Η μετέπειτα ταχεία πρόοδός της μπορεί εύκολα να αποδοθεί στην εμπορική προαγωγή της περιοχής και στη σπουδαιότητα της θέσης της Πρέβεζας, της Πάργας και του Βουθρωτού, για την ασφάλεια της Κέρκυρας και των στενών της. Έτσι η ενετική κυβέρνηση προσπαθούσε όχι μόνο να προστατεύσει τους κατοίκους από τους μουσουλμάνους γείτονές τους, αλλά και να επαγρυπνεί, ώστε να αποτρέψει τους προνοητές της και άλλους αξιωματούχους από την παράδοσή τους στη συνήθη τους απληστία. Τα σπίτια είναι διασκορπισμένα σε μεγάλη έκταση και το καθένα έχει δίπλα του ένα κήπο ή μικρό περιβόλι με συκιές, καρυδιές, βερικοκιές και λίγα λαχανικά. Οι περισσότερες όμως κατοικίες είναι άθλια σπιτοκάλυβα φτιαγμένα από πλεγμένα κλαδιά, αλειμμένα με λάσπη⁷². Όλα τα καλά σπίτια, μερικά εκ των οποίων, κτισμένα κατά την ενετική τεχνοτροπία, δηλώνουν την προηγούμενη ευημερία του τόπου, είναι τώρα ερειπωμένα. Αλλά η Πρέβεζα παραμένει ακόμα μία από τις καλύτερες πόλεις της Ελλάδος και η εμφάνισή της είναι ευχάριστη εξαιτίας της πληθώρας των κήπων και των περιβολιών και λόγω των λιοστασιών που καλύπτουν τη χερσόνησο πέρα απ' αυτή. Η πόλη είναι κτισμένη σε χαμηλό υψόμετρο και έτσι απολαμβάνει αφθονότατη θαλάσσια αύρα το καλοκαίρι, αλλά ο αέρας του κόλπου, που πνέει τη νύχτα και νωρίς το πρωί, θεωρείται ανθυγιεινός. Αυτό όμως δε συνάδει, σε γενικές γραμμές, με την εύρωστη κορμοστασιά των ανδρών και την ωραία επιδερμίδα του προσώπου των γυναικών, μολονότι αυτές εργάζονται στους αγρούς κατά τη συγκομιδή των δημητριακών και ελιών, πέραν του όλου καθημερινού μόχθου στο σπίτι. Οι άνδρες ασχολούνται με την αλιεία στον κόλπο ή με το εμπόριο και τη ναυτιλία στις ακτές της Ηπείρου, της Ακαρνανίας και των Επτανήσων ή μένουν οκνηροί στα σπίτια τους καπνίζοντας τα τσιμπούκια τους. Μια από τις σκληρότερες εργασίες των γυναικών είναι η μεταφορά νερού σε μεγάλες στάμνες πάνω στα κεφάλια τους από τις βρύσες, που, καθώς είναι στο άκρο μιας εκτεταμένης πόλης, απέχουν ένα μίλι από μερικά σημεία της.

Το νερό, που είναι εξαίρετο, βγαίνει άφθονο στο ριζό απότομης βραχώδους πλαγιάς δίπλα στην ακρογιαλιά. Όπου και να σκάψεις ένα αυλάκι στο μέρος αυτό, θα δημιουργηθεί αμέσως ρυάκι. Δε χωρά αμφιβολία ότι, αν οι Πρεβεζάνοι (Πρεβυζάνοι ή Πρεβυζαῖοι) άνοιγαν

⁷² «Φράχτης» ονομάζεται στην περιοχή ο τρόπος κατασκευής πλεκτής από κλαριά τοιχοποιίας, που αλλού ονομάζεται «πλοκαριά».

πηγάδια, θα εύρισκαν νερό παντού. Η κύρια βρύση είναι διακοσμημένη κατά τον τούρκικο τρόπο.

Μια άλλη ενασχόληση των γυναικών, γρήγορα προσοδοφόρα και εύκολη, είναι η σηροτροφία⁷³, που αυτήν την εποχή ξετυλίγουν το μετάξι. Η Πρέβεζα παράγει 1.500 λίβρες ακατέργαστο μετάξι, που πωλείται τώρα 10 γρόσια η λίβρα. Τα δημητριακά που παράγονται στην περιοχή σχεδόν επαρκούν για τη ντόπια κατανάλωση και αποτελούνται από καλαμπόκι, σιτάρι, κριθάρι και βρώμη. Μερικές φορές η παραγωγή δεν επαρκεί, αλλά κάποιες φορές είναι τόσο μεγάλη, που επιτρέπει την ανταλλαγή μέρους της με κρασί της Λευκάδας ή της Ιθάκης. Ως προς το ελαιόλαδο, που είναι αρίστης ποιότητας, ανώτερο, κατά τους Πρεβεζάνους, κι από αυτό της Κέρκυρας ή άλλου νησιού, γίνεται κατά μέσο όρο ετήσια εξαγωγή 10.000 τσουκαλιών, χωρητικότητας επτά λίτρων εκάστου, επιπλέον της εντόπιας κατανάλωσης. Η σημερινή τιμή του είναι δύο δολάρια το τσουκάλι. Ο Τούρκος μπέης⁷⁴, που είναι ο αντιπρόσωπος του Σουλτάνου, παίρνει τη δεκάτη της καλλιέργειας, την οποία ενοικιάζει κάθε χρόνο κατά τμήματα στους Έλληνες, καθώς και τους τελωνειακούς δασμούς, που είναι 4% για τις εξαγωγές και 2% για τις εισαγωγές, όπως ήταν και επί Ενετών. Ο Μπέης διοικεί φρουρά τριάντα έξι στρατιωτών, αλλά παίρνει όλες τις οδηγίες για τη διοίκηση της αστυνομίας από την ελληνική δημογεροντία, η οποία διατηρεί ακόμα το Ανώτατο Συμβούλιο και άλλους τύπους ενετικής διοίκησης. Το Συμβούλιο αποτελείται από ευγενείς, μερικοί εκ των οποίων, όπως και στα Επτάνησα, βρίσκονται εργαζόμενοι σκληρά στα λιοστάσια τους. Σώμα σαράντα εξ αυτών εκλέγει τους άρχοντες - δημογέροντες. Οι ένοχοι φυλακίζονται κατόπιν αιτήματος του Προεστού και δικάζονται από το αρμόδιο δικαστήριο το οποίο, όπως και επί Ενετών, επιτρέπει έφεση σε οποιοδήποτε ανώτερο δικαστήριο εκ των άλλων δύο πρώην ενετικών πόλεων, τουτέστιν της Πάργας ή της Βόνιτσας. Οι Πρεβεζάνοι εκφράζονται με ευγνωμοσύνη για τη Ρωσία, της οποίας ο πρόξενος προσέχει να μη γίνει καταστρατήγηση των προνομίων αυτών, είτε από τον Αλή πασά είτε από το Μπέη. Έτσι, η Πρέβεζα προς το παρόν είναι η πιο ευτυχισμένη πόλη στη Ρούμελη, αν και με τέτοιο γείτονα σαν τον Αλή δεν μπορεί να πει κανείς πόσο καιρό θα διαρκέσει η κατάσταση αυτή. Η περιφέρειά της εκτείνεται μονάχα μια ώρα απόσταση προς τα βόρεια. Ο Μύτικας⁷⁵ και το απώτερο τμήμα των ερειπίων της Νικόπολης είναι επικράτεια του Αλή πασά, ενώ τα κοντινότερα προς αυτήν ερείπια και η λιμνοθάλασσα που ονομάζεται Μάζωμα ανήκουν στην Πρέβεζα. Η θέση της Πρέβεζας επί της εισόδου του ένδοξου αυτού κόλπου⁷⁶, η γειτνίασή της με έναν από τους παραγωγικότερους τόπους της Ελλάδος και η δυνατότητα εύκολης επικοινωνίας με τα Επτάνησα και την Ιταλία θα της εξασφάλιζαν μερικά

⁷³ Η εκτροφή μεταξοσκώληκα

⁷⁴ Πρόκειται για τον Αβδουλάχ μπέη, ο οποίος με φερμάνι του Σουλτάνου της 21ης Απριλίου 1800 ορίστηκε βοεβόδας, εκπρόσωπός του στις τέσσερις ηπειρωτικές πόλεις (Πρέβεζα, Πάργα, Βόνιτσα, Βουθρωτό), που αποτέλεσαν τη «Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου».

⁷⁵ Ονομάζεται Μύτικας, καθώς βρίσκεται σε ακρωτήριο, μύτη, που ετυμολογείται από το ελληνικό ρήμα μύω.

⁷⁶ Ένδοξο λόγω της ναυμαχίας του Ακτίου, που πραγματοποιήθηκε πολύ κοντά στην είσοδο του κόλπου.

πλεονεκτήματα από αυτά που οι ίδιοι λόγοι είχαν δώσει στην προκάτοχό της Νικόπολη, εάν η Ελλάδα μπορούσε να γίνει πάλι ένα πολιτισμένο έθνος. Όχι βέβαια στον ίδιο βαθμό, εξαιτίας του αβαθούς πορθμού της, που δεν είναι τόσο κατάλληλος στη σύγχρονη ναυσιπλοΐα όσο ήταν στην αρχαία. Παρ' όλα αυτά, είναι πιθανό ότι σε κάθε εποχή η Πάτρα και η Νικόπολη θα πιστοποιούν τη σοφία του Αυγούστου στην επιλογή των δύο αυτών θέσεων για τις ρωμαϊκές αποικίες στα δυτικά παράλια της Ελλάδος.

Το έδαφος της χερσονήσου είναι εξαίρετο. Το κριθάρι σπέρνεται το Νοέμβριο, το σιτάρι το Δεκέμβριο και η βρώμη τον Ιανουάριο. Το καλαμπόκι, καθώς θέλει πολύ νερό, που εδώ δεν είναι άφθονο, φτωχαίνει ενίοτε, όταν οι ανοιξιάτικες βροχές δεν είναι αρκετές. Συνήθως αυτό καλλιεργείται ανάμεσα σε νεαρά δέντρα ελιάς, σπέρνεται τον Απρίλη και θερίζεται τον Αύγουστο. Το καλύτερο λάδι βγαίνει από ελιές που μαζεύονται με το χέρι, καίτοι αυτές δεν αποδίδουν σε ποσότητα ούτε το μισό από ό,τι αυτές που πέφτουν απ' το δένδρο. Αν και σε πολλά μέρη της Ελλάδος είναι διαδεδομένη η καλλιέργεια ανάμεσα στα δέντρα ελιάς, στην Πρέβεζα, επειδή το λάδι είναι το πολυτιμότερο προϊόν και είναι διάχυτη η γνώμη ότι το καλαμπόκι εξαντλεί το έδαφος και ζημιώνει τον καρπό των λιόδενδρων, δε συνηθίζεται να σπέρνουν κάτω από τα ηλικοιωμένα ελαιόδεντρα. Πιστεύεται πως τα αμπέλια δεν έχουν την ίδια επίδραση και μερικές φορές φυτεύονται μεταξύ των δέντρων. Όπου το έδαφος δεν καλλιεργείται, το χορτάρι δε μεγαλώνει πολύ και μόνο το έδαφος γύρω από τις ρίζες οργώνεται. Σε πολλά τμήματα της χερσονήσου το έδαφος καλύπτεται με φτέρες, που εδώ αναπτύσσονται άφθονα. Αυτές κόβονται και τοποθετούνται σε τρύπες στις ρίζες των δέντρων, ενέργεια θεωρούμενη ως λίπανση, και έπειτα το έδαφος οργώνεται. Ένας σοβαρός λόγος για την εργασία αυτή είναι η αποφυγή τυχόν πυρκαγιάς το καλοκαίρι, καθώς η παραμικρή σπύθα στα ξερόχορτα, που αφθονούν την εποχή αυτή στα ακαλλιέργητα χωράφια, μπορεί να ξεκινήσει καταστροφική φωτιά. Λέγεται ότι η Πρέβεζα έχασε κάποτε το 1/3 των ελαιοδένδρων της από τέτοια φωτιά και ένα παρόμοιο περιστατικό, όχι όμως τόσο καταστρεπτικό, συνέβη, όταν οι Αλβανοί του Βεζίρη ήταν εδώ. Τα στρατεύματα αυτά, όταν βρίσκονται σε καταυλισμό, έχουν τη συνήθεια ν' ανάβουν φωτιές με σκοπό, εκτός των άλλων, «να ψήσουν ταίς φθείραις», εργασία που γίνεται από τους Αλβανούς σε αντικατάσταση του πλυσίματος των ρούχων τους.

Ο λόφος Μιχαλίτσι, στη βάση του οποίου είναι τα ερείπια της Νικόπολης, καίτοι τώρα ακαλλιέργητος από τη νότια πλευρά, φέρνει τα ίχνη από τεχνητές πεζούλες μιας άλλης εποχής, τότε που ανήκε στο μοναστήρι του Ζαλόγγου. Ο Βεζίρης έχοντας σφετεριστεί την περιοχή, έκτισε στην κορυφή του λόφου οίκημα και μερικά σπιτοκάλυβα για τους

εργάτες⁷⁷. Οι καλλιεργητές του διαθέτουν το σπόρο, τα ζώα, την εργασία και τα καλλιεργητικά εργαλεία και αποδίδουν σ' αυτόν το ένα δέκατο του μικτού προϊόντος για φόρο (μυρί) και το ένα τρίτο του υπολοίπου ως ενοίκιο. Στα νέα τσιφλίκια ή σ' αυτά που είναι αβέβαιης διάρκειας χρήσης, όπως ήταν πολλά από αυτά στη διάρκεια των πολέμων του εναντίον των Σουλιωτών, είναι γενικά ικανοποιημένος με το ένα τέταρτο της παραγωγής. Όταν στην υποχρέωση αυτή προστεθεί το χαράτσι και οι αξιώσεις των αλβανικών στρατευμάτων, σπάνια μένει στον αγρότη κάτι παραπάνω από το αναγκαίο να τον κρατήσει στη ζωή καλαμπόκι, παστό ψάρι, τυρί και σκόρδο.

Ο πορθμός μεταξύ Πρέβεζας και Άκρης είναι αβαθής και στενός. Η είσοδός του γίνεται επικίνδυνη από ένα μακρύ αμμώδες αβαθές το οποίο προεκτείνεται νότια του ακρωτηρίου της Πρέβεζας και αφήνει μόνο ένα στενό πέρασμα βάθους δώδεκα ποδών μεταξύ αυτού και ενός άλλου αβαθούς επί της Ακαρνανικής ακτής. Προς τα βόρεια, ή το εσωτερικό άκρο του πορθμού και ακριβώς απέναντι από την πόλη, το στενό πλαταίνει και σχηματίζει το λιμάνι της Πρέβεζας. Μισό μίλι πέραν της πηγής, στο βόρειο άκρο της πόλης, είναι το Βαθύ, ένας μικρός όρμος όπου η θάλασσα έχει βάθος όσο και στο λιμάνι της Πρέβεζας. Εκεί βρίσκεται αγκυροβολημένο ένα οπλισμένο μπρίκι του Βεζίρη, πού ήταν άλλοτε αγγλική σαλούπα⁷⁸. Ένας ορμίσκος ξεκινά από το Βαθύ και διακλαδώνεται με δύο απολήξεις· ο δυτικός κλάδος αγγίζει τμήμα του χώρου της Νικόπολης και ο ανατολικός προσεγγίζει την ακτή του Αμβρακικού κόλπου. Στην παραλία του Βαθέος είναι τα ερείπια των αποθηκών του Λασάλλ, που είχαν σχήμα τετραγώνου και ήταν διώροφες· ο επάνω προοριζόμενος για αποθήκευση δημητριακών και ο κάτω για ξυλεία. Στην περιφραγμένη αυλή ο Λασάλλ ναυπηγούσε πλοία για λογαριασμό του. Είχε, επιπλέον, συμβόλαια να παραδίδει στα ναυπηγεία της Τουλώνης, για πέντε φράγκα το κυβικό πόδι, δρύινη ξυλεία, που άτομα διορισμένα από τη Γαλλική κυβέρνηση επέλεγαν στα δάση. Είχε συμβληθεί με Έλληνες και Αλβανούς να μεταφέρουν τη ξυλεία από τα δάση μέχρι την ακτή. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Πύλη τού εξασφάλισε άδεια από το Σουλτάνο και ο Αλή πασάς πληρωνόταν σαράντα με πενήντα πουργιά⁷⁹ το χρόνο για την κάλυψη των απαιτήσεών του ως Δερβέναγα, ή για το Σπαχλίκι, όπου αυτό υπήρχε. Μια χρονιά πήρε από το Γάλλο εκβιαστικά εβδομήντα πουργιά, με την πρόφαση ότι πήρε διαταγή από την Πύλη να εμποδίσει τη φόρτωση. Ο Λασάλλ είχε συμβόλαιο για πέντε χρόνια και το ανανέωσε για άλλα πέντε, αλλά στο τέλος του δεύτερου έτους η Γαλλική Επανάσταση έβαλε τέρμα στις συμφωνίες του και ένας δολοφόνος στη ζωή του⁸⁰. Οι Σουλιώτες

⁷⁷ Ο Αλή πασάς μετά τη μάχη της Νικόπολης της 24ης Οκτωβρίου 1798 έκτισε σεράι στην κορυφή λόφου πάνω από το ρωμαϊκό θέατρο. Το σεράι ήταν ξύλινη κατασκευή, στηριζόμενη πάνω σε κτιστή πέτρινη βάση.

⁷⁸ Ιστιοφόρο πλοίο με ένα κατάρτι και ένα φλόκο.

⁷⁹ Ένα πουργί ισοδυναμούσε τότε με 30 χρυσές λίρες περίπου

⁸⁰ Ο Jean-Baptiste Lasalle δολοφονήθηκε στην Πρέβεζα την 27η Αυγούστου 1792, βλ. POUQUEVILLE 1826, II, 203. Πιθανολογείται ότι ο δολοφόνος ήταν ο πατέρας του Οδυσσέα Ανδρούτσου, βλ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 265.

έφερναν σημαντική ποσότητα ξυλείας για το Λασσάλ, μέσω του ποταμού Λούρου. Στα δάση της Μάνινας στην Ακαρνανία οι δρύες είναι κυρίως βελανιδιές, που σπάνια είναι τόσο μεγάλες όσο η κοινή δρυς και το ξύλο τους δεν είναι τόσο καλό. Αυτές του Μακρυνόρους, του Σουλίου και της Βόνιτσας είναι οι καλύτερες στα μέρη αυτά της Ελλάδος. Τα Τζουμέρκα παράγουν θαυμάσια έλατα.

Υπολογίζεται ότι περί τις τετρακόσιες πρεβεζάνικες οικογένειες κερδίζουν τα προς το ζην από την αλιεία στην περιοχή της Πρέβεζας, ή της Άρτας και της Ακαρνανίας, που ενοικιάζονται τώρα από την Πύλη στον Αλή πασά. Στην περιοχή της Πρέβεζας συλλέγονται οστρακοειδή και πιάνονται χέλια και κεφαλόπουλα, ιδιαίτερα στη λιμνοθάλασσα «Μάζωμα» κοντά στη Νικόπολη. Υπάρχει ανεξάντλητο απόθεμα οστρακοειδών στα ρηχά νερά γύρω από το στενό της Πρέβεζας και κοντά στην πόλη. Μεγάλη ποσότητα οστρακοειδών αποστέλλεται στα Επτάνησα στην περίοδο της Σαρακοστής. Μερικές φορές τεράστιος αριθμός χελιών, από τις λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού, εμφανίζονται ξαφνικά στο λιμάνι της Πρέβεζας. Αυτό τυχαίνει πάντοτε σε θυελλώδη καιρό και πιθανώς συμβαίνει μόνον όταν μεταναστεύοντας από τους τόπους διατροφής τους, τα ποτάμια και τις λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού προς τη θάλασσα, συναντούν μεγάλη τρικυμία, όταν διαβαίνουν το στενό, η οποία τα παρασύρει πίσω στην Πρέβεζα. Τα ιχθυοτροφεία της Άρτας και της Ακαρνανίας διευθύνονται από τους πιο πλούσιους Πρεβεζάνους, που σχηματίζουν εταιρείες, καθεμιά εκ των οποίων νοικιάζει ένα μερίδιο του ιχθυοτροφείου, και μισθώνουν εργάτες από την Πρέβεζα, τους οποίους προμηθεύουν με δίχτυα και άλλα απαραίτητα. Για όσο καιρό κρατάει η πώληση των ψαριών, τα χρήματα τοποθετούνται σε κοινό ταμείο και, όταν πληρωθεί το μουκάτεσι⁸¹, μοιράζονται εξίσου μεταξύ εμπόρων και φαράδων. Ο τρόπος αυτός να μοιράζεται το κέρδος σε όλα τα εμπλεκόμενα άτομα κάθε επιχείρησης είναι συνηθισμένος στις εμπορικές και γεωργικές επιχειρήσεις των Ελλήνων. Το μεγαλύτερο μέρος του θαλάσσιου εμπορίου και των μεταφορών διέπεται από τις ίδιες αρχές και συμβαίνει συχνά κάθε ναύτης να είναι, κατά ποσοστά, μέτοχος του πλοίου και του φορτίου.

Τέτοιες συνήθειες είναι άμεσο αποτέλεσμα και επιβεβαίωση δημοκρατικού πνεύματος και είναι αξιοπρόσεκτο να βλέπεις να διακατέχεται από τέτοιο πνεύμα ένας λαός υποκείμενος σε έναν κυρίαρχο, όπως ο Σουλτάνος. Κατ' αρχάς, αυτό πρέπει να αποδοθεί στη γεωγραφική διαμόρφωση της χώρας που διαιρεί φυσικώς τους λαούς σε κοινότητες, χωρίς καμιά εξάρτηση της μιας από την άλλη. Επίσης η διατήρηση αυτού του πνεύματος, από τον καιρό που κατακτήθηκε ο λαός αυτός, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη στενοκεφαλιά και την απολυταρχικότητά του τουρκικού συστήματος, το οποίο ούτε παραδέχεται στους Χριστιανούς το δικαίωμα να διοικούν, ούτε αναμιγνύεται στις εσωτερικές υποθέσεις των

⁸¹ Είδος φόρου που στο αγγλικό κείμενο αναφέρεται ως mukátesi.

κοινοτήτων, εκτός της γενικής καταπίεσης αυτών. Πρέπει όμως να παραδεχθούμε ότι η ελληνική αυτή μέθοδος πραγματοποίησης των καθημερινών συναλλαγών τονώνει τον πνευματικό και σωματικό αγώνα, αλλά ταυτόχρονα ενισχύει την απειθαρχία, το φθόνο, και το ατίθασο και φιλόνικο πνεύμα. Είναι βέβαιο ότι αυτά τα χαρακτηριστικά θα αναφανούν, οποτεδήποτε ο λαός αυτός έχει αρκετή ελευθερία που θα του επιτρέψει να τα παρουσιάσει.

Στην Πρέβεζα κυριαρχούν σε όλη τους την ισχύ τα ελληνικά έθιμα, όπως και σε άλλα μέρη, όπου ο λαός τυχαίνει να απολαμβάνει σημαντικό βαθμό ανεξαρτησίας. Μεταξύ των άλλων, τηρούν αυστηρά τούς βαθμούς συγγένειας σε σχέση με την παντρεία. Δεν μπορούν να παντρευτούν περισσότερες από τρεις φορές· οι κληρικοί μόνο μία. Ξαδέλφια δεν μπορούν να παντρευτούν, εάν είναι κοντινότερα του έβδομου βαθμού, ούτε μπορεί ο αναδεχτός να παντρευτεί με την κόρη του νονού του. Αυτό αποτελεί μέρος του εθίμου της κουμπαριάς, η οποία επιφέρει μεταξύ δύο ανδρών από διαφορετικές οικογένειες σχέση όμοια με την εξ αίματος συγγένεια, παρ' όλο που συνδέονται μόνο με το μυστήριο της βάπτισης του παιδιού ενός εκ των δύο. Η ετυμολογία της λέξης από το ιταλικό *compare* και αρχικώς από το λατινικό *compater*, δηλώνει την προέλευση του εθίμου. Μπορεί να αμφισβητηθεί εάν προσδίδει στους Έλληνες κάποιο πλεονέκτημα υπέρ των μεγάλων τους εχθρών, των Τούρκων και μάλλον φαίνεται να είναι απόδειξη μόνον της βαρβαρότητας και ανασφάλειας, που μαζί δημιουργούν και έχουν ως αποτέλεσμα το πνεύμα εχθρότητας και αντιζηλίας.

Ο κύριος Νόρθ⁸² προσέφερε πεντακόσιες (500) γρόσια για την ίδρυση σχολείου, με τη βοήθεια των οποίων και μαζί με άλλες δωρεές κτίσθηκε ένα μικρό οίκημα δίπλα στην πύλη της κύριας εκκλησίας. Από τότε όμως μετατράπηκε σε δικαστήριο, αλλά υπάρχει σχολείο στο οποίο διδάσκονται γραφή και επαρκή αρχαία ελληνικά ώστε να διαβάζουν την Αγία Γραφή.

Πολλές γυναίκες των Σουλιωτών βρήκαν καταφύγιο στην Πρέβεζα μετά την κατάληψη των βουνών τους από τον Αλή και απασχολούνται ως υπηρέτριες. Μια Σουλιωτοπούλα δέκα χρονών μισθώθηκε από την οικογένεια του Άγγλου υποπρόξενου για είκοσι χρόνια, στο τέλος των οποίων θα λάβει εκατόν πενήντα (150) γρόσια ως προίκα για την παντρεία της.

Από τις άλλες τρεις πρώην ενετικές κτήσεις που παραχωρήθηκαν στην Πύλη υπό όρους με τη συνθήκη του 1800, είδαμε σε τι κατάσταση έχει περιέλθει τώρα η Βόνιτσα. Η Πάργα προς το παρόν προστατεύεται εκ του Αλή από ένα διορισμένο εκπρόσωπο της Πύλης, υπό τον οποίο οι κάτοικοί της απολαμβάνουν αμετάβλητη την παλαιά δημοτική διοίκησή

⁸² Μετέπειτα δούκας του Γκύλφορντ (Earl of Guilford).

τους. Το Βουθρωτό είναι καθ' ολοκληρίαν στα χέρια του Αλή. Με την προτροπή των Ρώσων η Πύλη έστειλε επανειλημμένες διαταγές στον Αλή να το εγκαταλείψει, αλλά τις αγνοεί προσποιούμενος ότι οι Ρώσοι σκοπεύουν να το χρησιμοποιήσουν για τα σχέδιά τους εναντίον αυτού και της Αυτοκρατορίας. Επί πλέον ισχυρίζεται ότι αγόρασε το φόρο της αλιείας από το Σουλτάνο για τρία χρόνια και ότι δεν πληρώθηκε ακόμα τις δαπάνες του για την εκδίωξη των Γάλλων.

pentalofo.gr

Δευτέρα 24 Ιουνίου 1805.

Ο Στράβων, που έγραψε λίγο μετά τη θεμελίωση της Νικόπολης, την περιγράφει ως εξής:⁸³ «Μετά τον Γλυκύ λιμένα υπάρχουν άλλα δύο λιμάνια. Το πρώτο και μικρότερο είναι ο Κόμαρος, το οποίο χωρίζεται από τον Αμβρακικό κόλπο με ένα ισθμό εξήντα σταδίων στη Νικόπολη, την πόλη που ίδρυσε ο Αύγουστος Καίσαρ. Το πιο μακρινό και μεγαλύτερο και καλύτερο λιμάνι είναι κοντά στην είσοδο του κόλπου και απέχει από τη Νικόπολη περί τα δώδεκα στάδια. Ο Αύγουστος επέλεξε τη θέση αυτή, διότι είδε πως οι γειτονικές πόλεις είχαν ερημωθεί⁸⁴ και έδωσε σε αυτήν το όνομα Νικόπολις σε ανάμνηση της ναυτικής νίκης που κέρδισε προ του στομίου του Κόλπου εναντίον των Αντωνίου και Κλεοπάτρας, η οποία παρευρισκόταν στη ναυμαχία. Ένας ιερός περίβολος κατασκευάστηκε στο προάστειο, σε ένα άλσος, που περιλαμβάνει ένα γυμνάσιο και ένα στάδιο, τα οποία χρησιμοποιούνται κατά τους πεντετηρικούς αγώνες. Υπάρχει και ένας άλλος ναός στον ιερό λόφο του Απόλλωνος, που υψώνεται πάνω από το άλσος. Οι Λακεδαιμόνιοι έχουν την επιμέλεια των αγώνων που ονομάζονται Άκτια, καθώς είναι αφιερωμένοι στον Άκτιο Απόλλωνα, και οι οποίοι κηρύχθηκαν Ολύμπιοι. Όλες οι γειτονικές πόλεις είναι τώρα υποτελείς στη Νικόπολη».

Τα ερείπια της Νικόπολης ονομάζονται τώρα Παλαιοπρέβεζα. Ο δρόμος που οδηγεί σ' αυτά περνά για δυο μίλια μέσα από λιοστάσια και αμπελώνες, που καταλαμβάνουν το νοτιοδυτικό τμήμα της χερσονήσου της Πρέβεζας⁸⁵, και για ένα ακόμα μίλι πάνω σε θαμνώδη ακαλλιέργητη πεδιάδα. Τα πρώτα ερείπια που συναντάμε είναι κάτι μικρά αφιδωτά κτίσματα από τούβλα, πιθανώς ταφικά. Λίγο πιο πέρα από αυτά υπάρχουν τα κατάλοιπα ισχυρών τειχών, που ακολουθούν την κορυφή υψώματος που πέφτει στη λιμνοθάλασσα η οποία ονομάζεται Μάζωμα. Η κατάσταση και η κατεύθυνση των τειχών αυτών και η θέση των ταφικών κτισμάτων έξω από τα τείχη, φανερώνουν ότι αυτό ήταν τμήμα της νότιας περιτείχισης της πόλης. Το Μάζωμα, που καταλαμβάνει σχεδόν το μισό

⁸³ Μετά δὲ Γλυκὺν λιμένα ἐφεξῆς εἰσὶ δύο ἄλλοι λιμένες, ὁ μὲν ἐγγυτέρω καὶ ἐλάττω Κόμαρος ἰσθμὸν ποιῶν ἐξήκοντα σταδίων πρὸς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον καὶ τὸ τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος κτίσμα τὴν Νικόπολιν· ὁ δὲ ἀπωτέρω καὶ μείζων καὶ ἀμείνων πλησίον τοῦ στόματος τοῦ κόλπου, διέχων τῆς Νικοπόλεως ὅσον δώδεκα σταδίου. Ἐφεξῆς δὲ τὸ στόμα τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου· τούτου δὲ τοῦ κόλπου τὸ μὲν στόμα μικρὸν τοῦ τετρασταδίου μείζον, Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.5-7.7.6.

⁸⁴ Οι πόλεις που συνεισέφεραν κυρίως στον οικισμό της Νικόπολης ήταν η Αμβρακία, το Θύρρειο, το Ανακτόριο, το Αμφιλοχικό Άργος και η Καλυδών. Η τελευταία αναφέρεται από τον Παυσανία, οι δε άλλες στο ακόλουθο επίγραμμα του Αντιπάτρου (Antipatri Epigr. 33. Anthol. Jacobs): Λευκάδος ἀντί με Καῖσαρ ἰδ' Ἀμβρακίης ἐριβόλου Θυρρείου τε πέλειν, ἀντί τ'

Ἀνακτορίου, Ἄργεος Ἀμφιλόχου τε καὶ δῖπασα βραίσαιο κύκλῳ Ἄστε' ἐπιθρῶσκων δουριμανῆς πόλεμος, Εἶσατο Νικόπολιν θείην πόλιν, ἀντί τε νίκης Φοῖβος ἄναξ ταύτην δείκνυται Ἀκτιάδος. Σ.τ.μ.: Βλ. BECKBY 1965, IX, ἐπίγραμμα 553.

⁸⁵ Ο ελαιώνας της Πρέβεζας, που φυτεύτηκε στις αρχές της δεύτερης ενετικής κατοχής της Πρέβεζας (1717-1797), εκτεινόταν δυτικά και βόρεια της πόλης και καταλάμβανε σχεδόν όλη την υπόλοιπη περιοχή του Territorio, το οποίο, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, έφτανε μέχρι τα νότια όρια των ερειπίων της Νικόπολης. Πέραν όμως των ερειπίων της Νικόπολης, δηλαδή στα οθωμανικά εδάφη, δεν υπήρχαν καθόλου ελαιόδενδρα.

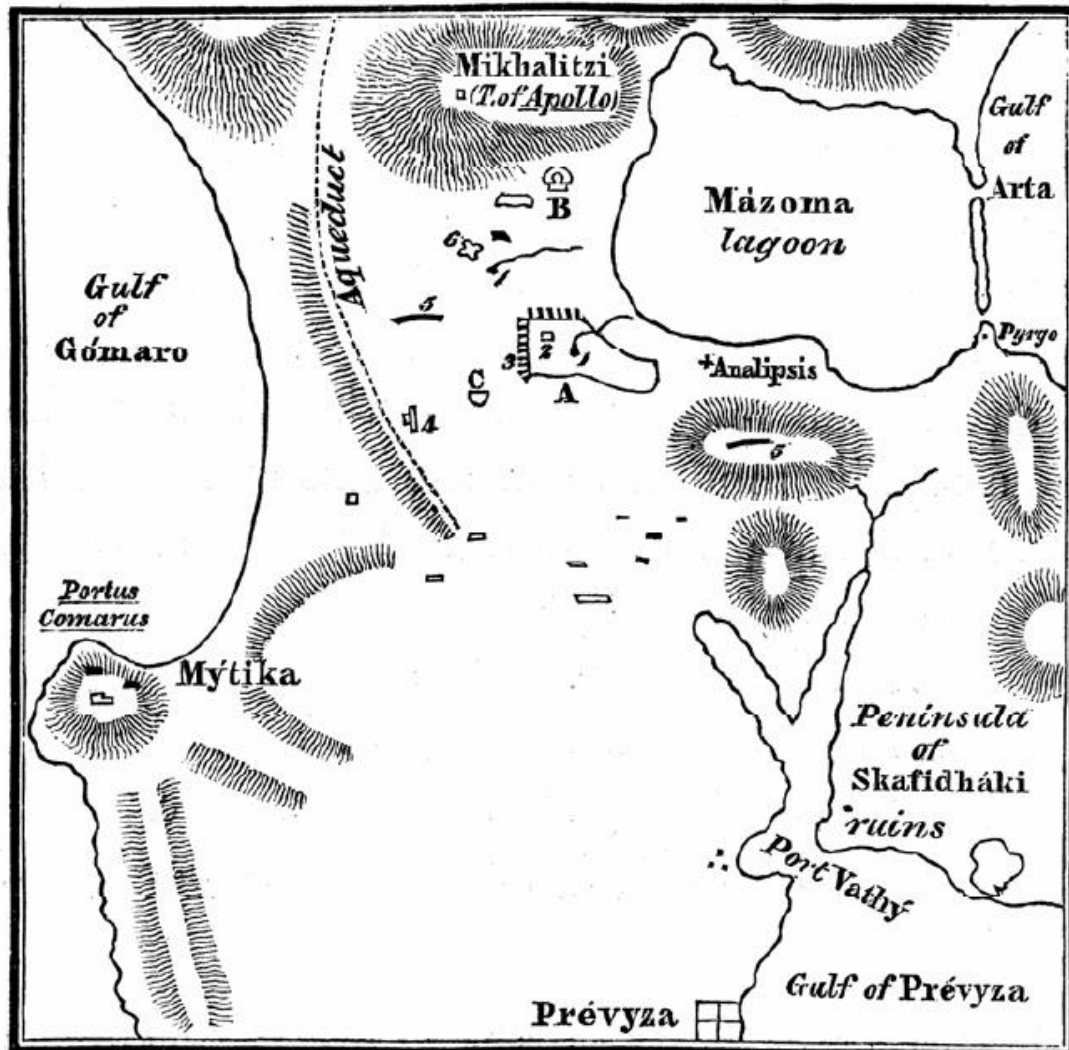
πλάτος του ισθμού, χωρίζεται από τον Αμβρακικό κόλπο μονάχα με μια στενή λωρίδα γης, το ράμμα, μήκους ενός μιλίου και πλάτους εκατό γιάρδων, το οποίο έχει δύο ανοίγματα όπου πιάνονται τα ψάρια σε μεγάλους αριθμούς, καθώς μπαίνουν στη λιμνοθάλασσα το χειμώνα και όταν φεύγουν το καλοκαίρι. Στο νοτιότερο άκρο της στενής λωρίδας υψώνεται πύργος, απ' όπου, ακολουθώντας τη νότια ακτή του Μαζώματος, φθάσαμε στην εκκλησία της Αναλήψεως. Διακόσιες με τριακόσιες γιάρδες πέραν αυτής, είναι τα ερείπια, καλούμενα Παλαιόκαστρο.

Αυτό είναι ένα εκτεταμένο περιτείχισμα ακανόνιστου σχήματος,⁸⁶ με πύργους επί των πλευρών του, καμωμένο σε μεγάλο μέρος του από υλικά προηγούμενων ερειπίων. Σειρές μεγάλων τετράγωνων λίθων, που

⁸⁶ Δεν είμαι σίγουρος για την ορθότητα του σχήματος που απεικονίζεται στο σχέδιο

AKAPNANIA - ΑΙΤΩΛΙΑ

φαίνεται να ανήκαν σε ελληνιστικά τείχη, εναλλάσσονται με χονδρά στρώματα ρωμαϊκών πλίνθων, συγκολλημένα με άφθονο ασβεστοκονίαμα.

Σχεδιάγραμμα της Νικόπολης

A. Παλαιόκαστρο·	3. Μεγάλη πύλη·
B. Θέατρο και Στάδιο·	4. Παλάτι·
C. Μικρό θέατρο·	5.5. Ισχυρά τείχη·
1.1. Πηγές νερού·	6. Λουτρά.
2. Μητρόπολις·	

Η δυτική πλευρά του περιτειχίσματος είναι η πιο πλήρης και σε αυτήν ήταν η κύρια πύλη, που βρίσκεται κοντά στη νοτιοδυτική γωνία, μεταξύ δύο ημικυκλικών πύργων. Οι άλλοι πύργοι είναι τετράγωνοι.⁷⁵ Όλοι τους εσωτερικά έχουν σκάλες στηριζόμενες σε αψίδες με σκοπό την ανάβαση στις επάλξεις στην κορυφή των τειχών. Καίτοι τα έργα αυτά είναι ψηλά, συμπαγή και εντυπωσιακά, δε μοιάζουν να είναι της εποχής του Αυγούστου. Η ποικιλία των μαρμάρινων θραυσμάτων, ακόμη και τμήματα επιγραφών⁸⁷, της περιόδου της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, που

⁸⁷ Η ακόλουθη επιγραφή προέρχεται από ένα θραύσμα: ... τῇ γλυκυτάτῃ μητρὶ Αἰλία Ἀλε...
καὶ τῇ γλυκυτάτῃ θυγατρὶ Κλ...

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

συμπεριλαμβάνονται στο δομικό υλικό των τειχών, πιστοποιούν ότι ολόκληρο το έργο είναι επισκευή, παρ' όλο που αποκαταστάθηκε στην ίδια ακριβώς θέση της αρχικής πιθανόν ακρόπολης, ώστε να σχηματίσει περιτείχισμα αρκετά μεγάλο για τον ελαττωθέντα πληθυσμό της πόλης. Δεν είναι απίθανο να είναι έργο του Ιουστινιανού, ο οποίος, καθώς μαθαίνουμε από τον Προκόπιο, επισκεύασε τη Νικόπολη⁸⁸.

Ένας σταυρός πάνω από μια μικρή πύλη που ονομάζεται «ή πόρτα Άράβη» μοιάζει σύγχρονος με το υπόλοιπο της κατασκευής. Στο κέντρο του Παλαιόκαστρου υπάρχει στέρνα πόσιμου νερού ονομαζόμενη «Βαγιένη»⁸⁹, που φαίνεται να ήταν σκεπασμένη με μεγάλο αψιδωτό κτίριο. Από την πηγή απορρέει ρυάκι που ποτίζει παρακείμενους κήπους. Κοντά στην πηγή, προς τα βορειοδυτικά, υπάρχει ένα ερειπωμένο κτίριο

καλούμενο «η Μητρόπολις», το οποίο πιστεύεται ότι ήταν η επισκοπική εκκλησία της Νικόπολης, που η έδρα της δεν υπάρχει πλέον. Αν είναι έτσι, ίσως αυτή να είναι η αρχαιότερη εκκλησία στην Ελλάδα, διότι η πρόθεση το επιστολή του, φαίνεται να υποδηλώνει ότι υπήρχε εκκλησίασμα στη Νικόπολη. Αφήνοντας το Παλαιόκαστρο μέσω της μεγάλης πύλης και

Η πραγματική Αραπόπορτα το 1900. Φωτογραφία του Francesco Guicciardini. Ο σταυρός στην τοιχοποιία επισημαίνεται μέσα σε κύκλο.

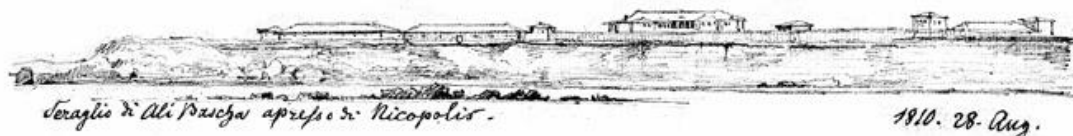
Τα «Βαγιένια» το 1913. Φωτογραφία του Etienne Labranche

⁸⁸ Άνευέωσατο δὲ Νικόπολιν τε καὶ Φωτικὴν, Προκόπιος, *De Aedificiis* (Περὶ τῶν κτισμάτων) 4.1.37.

⁸⁹ Στο αγγλικό κείμενο pool of fresh water now called Vaiëni. Η θέση ονομάζεται και σήμερα «Βαγιένια» (=Βαρέλια), λόγω του σχήματος του μεγάλου αψιδωτού κτίσματος που υπάρχει πάνω από την πηγή. Μέχρι πρότινος υπήρχε η άποψη ότι ήταν αποθήκες νερού, αλλά πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες φαίνεται να αποδεικνύουν άλλη χρήση του χώρου. Την πηγή και τα Βαγιένια απεικονίζει σε σχέδιό του και ο Άγγλος

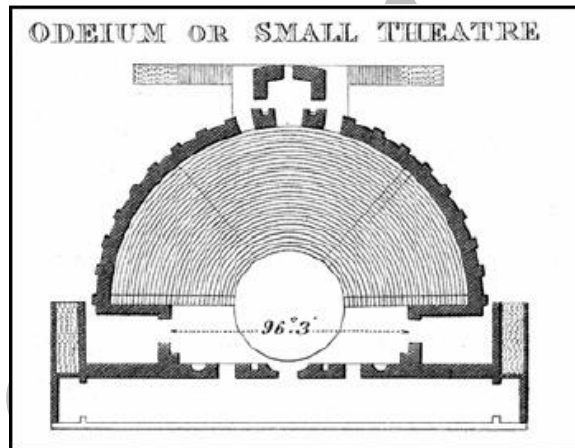
περιηγητής William Haygarth, όταν επισκέφθηκε την περιοχή τον Αύγουστο του 1810. Το πρωτότυπο σχέδιο με αριθμό 19 και τίτλο «Ruins & Fountain at Nicopolis» («Ερείπια και πηγή στη Νικόπολη»), απόκειται στη συλλογή της Γενναδείου Βιβλιοθήκης των Αθηνών. Στη δεκαετία του 1920 έγιναν ανεπιτυχείς προσπάθειες μεταφοράς νερού από αυτήν την πηγή προς την πόλη της Πρέβεζας, βλ. ΖΑΧΟΣ 2007α, I, 274-275 και για λεπτομερή περιγραφή βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 309-312.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

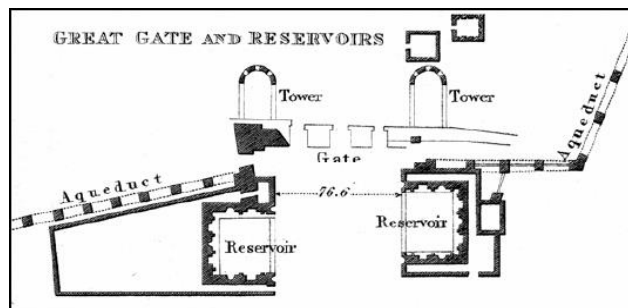

Το σεράι του Αλή πασά στο Μύτικα, όπως αποτυπώθηκε στις 28.08.1810. Όψη από τα δυτικά. Σχέδιο του Carl Haller von Hallerstein

προχωρώντας προς την κατεύθυνση του Μύτικα, όπου επί του ακρωτηρίου της δυτικής ακτής βρίσκεται μικρό χωριό με το ίδιο όνομα καθώς και ένα σεράι του Βεζίρη, το πρώτο αξιοσημείωτο κτίσμα που βλέπουμε είναι ένα θέατρο, τόσο σκεπασμένο με βλάστηση στο κατώτερο τμήμα που δεν είναι εύκολο να ερευνηθεί. Φαίνεται να έχει διάμετρο 200 πόδια περίπου. Σώζονται 15 με 20 σειρές κερκίδων και το προσκήνιο. Κτισμένο σε επίπεδο έδαφος, το πίσω ή ψηλότερο τμήμα του υποστηρίζεται ολόκληρο από αψιδωτό διάδρομο 18 ποδών ύψους και 8 ποδών και 6 ιντσών πλάτους. Ο διάδρομος φωτίζεται με ανοίγματα στην τοιχοποιία, που έχουν κλίση προς τα έξω, και υποστηρίζει ολόκληρη την ανωδομή, η οποία περιλαμβάνει τις κερκίδες, που είναι κτισμένες από τούβλα και ασβεστοκονίαμα. Το κτίριο ονομάζεται τώρα «Σκοτεινή» από τους σκοτεινούς διαδρόμους του. Το επόμενο ερείπιο προς το Μύτικα καλείται «Μπούφη» και φαίνεται να ήταν παλάτι, διότι έχει πολυάριθμα διαμερίσματα με πολλές κόγχες στους τοίχους για την τοποθέτηση αγαλμάτων καθώς και μερικά κατάλοιπα λιθόστρωτου. Κείται ανάμεσα σε ένα υδραγωγείο, που στηρίζεται σε καμάρες και το οποίο μπαίνει στην κοιλάδα της Νικόπολης από τη δυτική πλευρά του λόφου Μιχαλίτσι και ιχνηλατείται και πέραν της «Σκοτεινής». Στα περισσότερα τμήματα μόνον οι πεσσοί παραμένουν. Μεταξύ του υδραγωγείου και του Μύτικα υπάρχουν υπολείμματα κτιρίου όμοιου με αυτό ανάμεσα στο υδραγωγείο⁹⁰, αλλά κανονικότερου σχεδίου και μικρότερων διαστάσεων.

Κάτοψη του Ωδείου του, της Νικόπολης. Σχέδιο του T.L. Donaldson, 1835

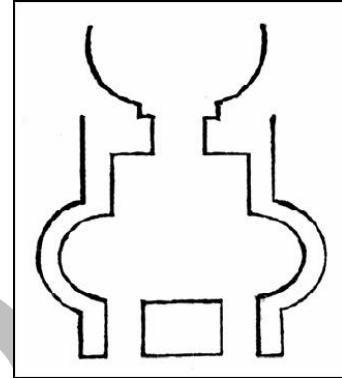

Κάτοψη των Νυμφαίων και της δυτικής πύλης της ρωμαϊκής Νικόπολης. Σχέδιο του T.L. Donaldson, 1835

⁹⁰ Με τη φράση «το κτίριο ανάμεσα στο υδραγωγείο» ο Leake αναφέρεται στο Νυμφαίο.

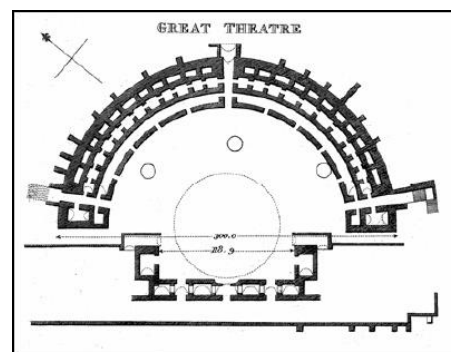
Στην πλευρά της βάσης του λόφου Μιχαλίτσι στέκεται το μεγαλύτερο Θέατρο, που είναι αρκετά υπερυψωμένο από τα άλλα λείψανα της Νικόπολης και έλκει έτσι την προσοχή σου από παντού.

Προσεγγίζοντας το Θέατρο από το «Μπούφη», συναντάμε τα κατάλοιπα συμπαγούς τείχους, που ομοιάζουν με αυτά πάνω από την Ανάληψη και τα οποία, όταν ήταν πλήρη, φαίνεται να εκτείνονταν κατά μήκος του ισθμού από τη βορειοδυτική γωνία της οχύρωσης. Πέραν του τείχους υπάρχει δεύτερη πηγή ύδατος, η οποία μαζί με την πρώτη του Παλαιόκαστρου φαίνεται να ήταν επαρκείς, με την ενίσχυση πηγαδιών, για την ύδρευση της πόλης. Αλλά εδώ, όπως και στην Κόρινθο, άλλη ρωμαϊκή αποικία, όπου οι πηγές νερού είναι ακόμη πιο άφθονες, οι άποικοι δεν ήσαν ικανοποιημένοι από το νερό, είτε διότι αυτό βρισκόταν πολύ χαμηλά είτε γιατί δεν ταίριαζε με τα γούστα τους, και κατασκεύασαν υδραγωγείο μήκους τριάντα μιλίων. Κοντά στην πηγή είναι τα ερείπια κτιρίου ονομαζόμενου «Καλπετζάκι», τύπου παραρτήματος ή βοηθητικού κτιρίου, που πιθανώς ήταν λουτρό. Είναι κτισμένο στο χαμηλότερο και στενότερο τμήμα του ισθμού. Λίγο πιο πάνω από αυτό υπάρχουν μερικά άλλα κατάλοιπα, στους πρόποδες του λόφου Μιχαλίτσι. Λέγεται ότι τελευταία μεταφέρθηκαν από εκεί στην Πρέβεζα, οι πέτρες ενός λιθόστρωτου και ένα άγαλμα από λευκό μάρμαρο. Τα κατάλοιπα αυτά καθώς και τα λουτρά πιθανώς ανήκαν στο Γυμνάσιο, διότι κατά το Στράβωνα το Γυμνάσιο ήταν κοντά στο Στάδιο και τα υπολείμματα του Σταδίου βρίσκονται ακριβώς πάνω και σε βορειοανατολική κατεύθυνση από το προαναφερθέν ερείπιο. Το ανατολικό άκρο του Σταδίου βρίσκεται ακριβώς κάτω από τη νοτιοδυτική γωνία του μεγάλου Θεάτρου.

Κάτοψη του κτιρίου «Καλπετζάκι». Σχέδιο του T.L. Donaldson, 1835

Το Στάδιο, που από τους χωρικούς ονομάζεται «τὸ Καράβι», είναι κυκλικό στα δυο του άκρα, ανόμοιο των άλλων σταδίων της Ελλάδος, αλλά όμοιο με αρκετά της Μικράς Ασίας, που έχουν κτισθεί ή επισκευασθεί απ' τους Ρωμαίους. Το μήκος του γηπέδου, ωστόσο, φαίνεται να είναι το ίδιο με τα άλλα στάδια της Ελλάδος, ήτοι 600 ελληνικά πόδια, καθόσον μέτρησα 670 πόδια στον άδειο χώρο μεταξύ των δύο κυκλικών άκρων των κερκίδων, που τώρα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ερείπια σκεπασμένα με θάμνους. Το χειμώνα ο περιβάλλων χώρος είναι ένας λάκκος νερού. Τα ερείπια των κερκίδων του σταδίου καταλαμβάνουν πλάτος περί τα 75 πόδια. Το πλήρες μήκος της κατασκευής του πιθανόν να μην υπερέβαινε τα 750 πόδια. Κάτω από τις κερκίδες υπάρχει σειρά τοξοειδών θαλάμων που ο σκοπός τους προφανώς

Κάτοψη του Θεάτρου της Νικόπολης. Σχέδιο του T.L. Donaldson, 1835

δεν ήταν άλλος παρά να ελαττώσουν τον όγκο της τοιχοποιίας. Για την κατασκευή του μεγάλου Θεάτρου είχε εκσκαφθεί μερικώς η πλευρά του λόφου, αλλά όλη η ανωδομή, τα οικοδομήματα της σκηνής και οι πάροδοι σε κάθε πλευρά της σκηνής κτίστηκαν με μεγάλα φαρδιά ρωμαϊκά τούβλα, συγκολλημένα με αρκετή ποσότητα κονιάματος, και επενδύθηκαν με πέτρα. Παρ' όλο που ο διάδρομος στο πάνω μέρος του κοίλου έχει καταρρεύσει προς τα μέσα και οι πέτρινες κερκίδες έχουν αφαιρεθεί, το Θέατρο παραμένει ένα από τα καλύτερα διατηρούμενα ρωμαϊκά θέατρα που υπάρχουν και αξίζει πραγματικά να μετρηθεί με ακρίβεια και να σχεδιαστεί από ένα αρχιτέκτονα. Η συνολική διάμετρος είναι περί τα 300 πόδια, αλλά τα χώματα που έχουν παρασυρθεί από τον υπερκείμενο λόφο στη διάρκεια των δεκατεσσάρων αιώνων που μεσολάβησαν από την εξάλειψη του ειδωλολατρικού πολιτισμού, καθιστά ανέφικτη την ακριβή μέτρηση, χωρίς ανασκαφή. Ένα ακόμη εμπόδιο, στην παρούσα εποχή, είναι η πυκνή βλάστηση και ιδιαίτερα ένα δάσος από γιγαντιαίες κουκούτσες⁹¹, που τώρα είναι στην πλήρη τους ανάπτυξη, μαζί με άλλα φυτά εξίσου ενοχλητικά, διότι με τη ζέστη έχει κονιοποιηθεί η γύρη, ιδιαίτερα της ασφάκας ή verbascum⁹², που στο παραμικρό άγγιγμα σηκώνει σύννεφα αποπνικτικής σκόνης. Η σκηνή του Θεάτρου είχε τρεις εισόδους και ένα μεγάλο τετράγωνο οικοδόμημα σε κάθε άκρη. Αλλά, επειδή οι πέτρινοι θυροστάτες δεν έχουν διατηρηθεί καλύτερα από τις κερκίδες του κοίλου και το κτίσμα απογυμνώθηκε απ' όλη την εξωτερική του διακόσμηση, η κατωτερότητα του ρωμαϊκού τρόπου δόμησης με τούβλο και κονίαμα αποκαλύφθηκε σε όλη της τη γύμνια, συγκρινόμενη με την ωραιότητα και στερεότητα της ελληνικής δόμησης. Η σκηνή έχει μήκος 120 πόδια και πλάτος 30. Ήταν διακοσμημένη με σειρά αγαλμάτων θεοτήτων στραμμένων προς το κοίλο, όπως φαίνεται από πεσμένα κομμάτια στα οποία υπάρχουν υπολείμματα των ονομάτων της Αφροδίτης και της Αθηνάς: ΑΦΡΩ, -ΘΗΝΑΙ. Πίσω από το Θέατρο υψώνεται απότομα ο λόφος του Μιχαλιτσιού και η κορυφή του υψώνεται περί τα 500 πόδια πάνω από το Θέατρο.

Καθώς ο Στράβων περιγράφει ότι το ιερόν άλσος, το στάδιο και το γυμνάσιο ήταν στο προάστειον, είναι πιθανόν πως τα τείχη νότια από το «Καλπετζάκι» ήταν τμήμα της βόρειας πλευράς της περιτείχισης της πόλης. Από τα δύο τεμένη ή ιερά, το άλσος, στο χώρο του οποίου τελούνταν τα Άκτια, προσδιορίζεται επακριβώς, λόγω της ύπαρξης του Θεάτρου και του Σταδίου. Το Θέατρο χρησιμοποιούνταν για τους μουσικούς αγώνες και το Στάδιο για τους γυμναστικούς. Το δεύτερο τέμενος, που ήταν πιο πάνω από το πρώτο, στο λόφο του Απόλλωνος,

⁹¹ Η λέξη στο αγγλικό κείμενο είναι thistle, που να μεν μεταφράζεται κοινώς «γαϊδουράγκαθο», αλλά, επειδή στην Ήπειρο είναι άλλο το γαϊδουράγκαθο και άλλο η κουκούτσα, επισημαίνω ότι το thistle είναι αυτή η κουκούτσα που το άνθος της έχει χρώμα βαθύ μπλεμβ, ο καρπός της μοιάζει με άγρια αγρινάρα και έχει πολλά αγκάθια.

⁹² Η ασφάκα διαφέρει από το verbascum. Η ασφάκα (phlomis fruticosa) είναι χαμηλή με μεγάλα κίτρινα άνθη. Ο φλώμος ή βερμπάσκο (verbascum) είναι και αυτό φυτό με χνουδωτά φύλλα, αλλά κάθε δύο χρόνια βγάζει ένα ψηλό στέλεχος, πάνω στο οποίο βγαίνουν σταδιακά από κάτω προς τα πάνω μικρά κίτρινα άνθη.

παρουσιάζεται από το Δίωνα να είναι ακριβώς στην κορυφή του υψώματος, όπου σήμερα είναι το Μιχαλίτσι. Ο ιστορικός αναφέρει ότι ο Οκταβιανός κατά την άφιξή του στο χώρο⁹³ όπου αργότερα κτίστηκε η Νικόπολη, στρατοπέδευσε, πριν τη ναυμαχία του Ακτίου, σε ύψωμα⁹⁴ απ' όπου μπορούσε να παρατηρεί ταυτόχρονα και τον Αμβρακικό κόλπο και την ανοικτή θάλασσα προς τους Παξούς καθώς και τα λιμάνια προ της Νικοπόλεως. Και όχι μονάχα οχύρωσε το στρατόπεδο, αλλά κατασκεύασε και τείχη από το ύψωμα προς τον εξωτερικό λιμένα, τον Κόμαρο. Μετά δε τη ναυμαχία περιέκλεισε με τετράγωνους λίθους το μέρος όπου είχε στήσει τη σκηνή του⁹⁵, το κόσμησε με τα έμβολα των κυριευθέντων πλοίων και έκτισε εντός του περικλείσματος υπαίθριο ιερό του Απόλλωνος⁹⁶. Τέτοια θέα, όπως την περιγράφει ο Δίων, δεν μπορούσε ο Αύγουστος να έχει από τον ισθμό της Νικόπολης, ή από οποιοδήποτε άλλο σημείο της γύρω περιοχής, εκτός από το Μιχαλίτσι, απ' όπου όλα τα προαναφερθέντα μέρη είναι ορατά. Συνεπώς, η σκηνή του Αυγούστου στήθηκε στην κορυφή του λόφου, το στρατόπεδό του καταλάμβανε την πλαγιά και τους πρόποδες του λόφου, απ' όπου η ανεμπόδιστη επικοινωνία με το λιμάνι του Κομαρίου είχε εξασφαλιστεί πιθανώς με παράλληλα τείχη, που συμπεριλάμβαναν το λιμάνι εντός των ορίων τους.

Αν και τα λεγόμενα του Στράβωνα, σε συνδυασμό με το σωζόμενο στάδιο, αποδεικνύουν ότι οι αγώνες που ονομάζονταν Άκτια τελούνταν στη Νικόπολη και όχι στο Άκτιο κατά τη μακρά περίοδο του εορτασμού των, υπάρχει λόγος να πιστέψουμε το Δίωνα στο ότι, ώσπου να ολοκληρωθεί το κτίσιμο της πόλης και των απαραίτητων οικοδομημάτων για τους αγώνες, η συνάντηση γινόταν στο Άκτιο, όπου είχε θεσπιστεί προ πολλού από τις γειτονικές πόλεις «στεφανίτης άγών⁹⁷». Ο αρχαίος αυτός πανηγυρισμός μετατράπηκε από τον Αύγουστο, αμέσως μετά τη νίκη και την ίδια εποχή που μεγάλωσε το ιερό του Ακτίου Απόλλωνος, σε αγώνα μουσικής και γυμναστικής άμιλλας συνοδευόμενος με ιππικούς αγώνες, και κηρύχθηκε «ιέρός άγών». Με αυτόν τον τρόπο τα Άκτια είχαν φήμη όμοια με αυτήν των άλλων τεσσάρων μεγάλων αγώνων της Ελλάδος, και συνοδεύονταν με θυσίες και πανηγυρισμούς, κατά τους οποίους οι «ιερονίκαί» φροντίζονταν δημοσία δαπάνη⁹⁸. Ο Δίων προσθέτει εκφραστικά ότι πήρε κάμποσο καιρό μέχρι τον αποικισμό και την ολοκλήρωση της Νικόπολης και ότι το «υπαίθριον» κτίστηκε στη θέση της κατασκήνωσης του Αυγούστου. Σε αυτό, εκτός των άλλων αφιερωμάτων, τοποθετήθηκαν τα χάλκινα αγάλματα ενός όνου και του αναβάτη του, σε ανάμνηση ευνοϊκού οιωνού, που πιθανώς είχε προετοιμαστεί για την περίπτωση το πρωί της

⁹³ χωρίον, Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.3.

⁹⁴ ἐπὶ μετώρου, Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.3-50.12.4.

⁹⁵ ἐν ᾧ ἐσκήνησε, Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.3.

⁹⁶ ἔδος τι ἐν αὐτῷ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπαίθριον ἱδρυσάμενος, Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.3. Σύμφωνα με το Σουητώνιο αφιέρωσε το

ιερό στον Ποσειδῶνα και τον Ἄρη: Ampliato vetere Apollinis templo locum castrorum, quibus fuerit usus, exornatum navalibus spoliis Neptuno et Marti consecravit, Σουητώνιος, Divus Augustus 18.2.

⁹⁷ Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6.

⁹⁸ Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.

ναυμαχίας⁹⁹. Κατά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης τα αγάλματα αυτά μεταφέρθηκαν στον ιππόδρομό της, απ' όπου το 1204 έπεσαν στα χέρια των βαρβάρων Λατίνων, οι οποίοι τα έλιωσαν μαζί με πολλά άλλα μνημεία της ελληνικής τέχνης, ακόμα πιο πολύτιμα¹⁰⁰.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ανοικτός κόλπος που απλώνεται μεταξύ Μύτικα και Καστροσυκιάς καλείται τώρα Γκόμαρο. Ο Κόμαρος όμως που ο Δίων και ο Στράβων συμφωνούν ότι ήταν το λιμάνι της Νικόπολης προς την ανοικτή θάλασσα¹⁰¹, δεν μπορεί να είναι ο κόλπος που σήμερα φέρει το ίδιο όνομα, αλλά ένα λιμάνι σαν και αυτά που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι και ως εκ τούτου ήταν πιθανότατα αυτό του Μύτικα. Το λιμάνι που ο Στράβων περιγράφει ως το μεγαλύτερο φαίνεται, σύμφωνα με τη σειρά του κειμένου του, να ήταν μεταξύ του Κομάρου και των στενών της Πρέβεζας και συνεπώς εκτός του κόλπου. Η φυσιολογία όμως της δυτικής ακτής της χερσονήσου αποδεικνύει ότι ο Στράβων δεν μπορεί να έχει εκφραστεί με ακρίβεια. Είναι προφανές από το κείμενο του Δίωνα, ο οποίος χαρακτηρίζει τον Κόμαρο ως τον εξωτερικό λιμένα της Νικόπολης, ότι ο αναφερόμενος από το Στράβωνα δεύτερος λιμένας βρισκόταν μέσα στον κόλπο. Εδώ πράγματι η απόσταση των δώδεκα σταδίων συμφωνεί απόλυτα με το Βαθύ, όπου μερικά ρωμαϊκά ερείπια, επί της ανατολικής ακτής του ορμίσκου και λίγο πιο μέσα, φαίνεται να υποδεικνύουν την ακριβή θέση του λιμένος. Τα ερείπια αυτά αποτελούνται από δύο τετράγωνους όγκους με πλευρές μήκους 20 έως 30 ποδιών και ένα τρίτο μήκους 48 ποδιών που έχει καμπυλωτή άκρη. Η τοιχοποιία, που σε ορισμένα σημεία σώζεται σε ύψος 12 ή 15 ποδιών, είναι μορφοποιημένη εξωτερικά από στρώσεις ρωμαϊκών πλίνθων, που στο μεταξύ τους κενό είναι γεμισμένη από ακατέργαστες πέτρες και κονίαμα.

⁹⁹ Ένας χωρικός με το γαϊδάρό του συνάντησε τον Οκταβιανό, καθώς έβγαινε από τη σκηνή του το ξημέρωμα. Τον ερώτησε για το όνομά του και αυτός απάντησε «Εύτυχος» και του γαϊδάρου σου το όνομα; «Νίκων». Πλούταρχος, Αντώνιος 65.5. – Σ.τ.μ.: Το σχετικό κείμενο του Πλούταρχου έχει ως εξής: Καίσαρι δὲ λέγεται μὲν ἔτι σκότους ἀπὸ τῆς σκηνῆς κύκλῳ περιόντι πρὸς τὰς ναῦς ἄνθρωπος ἐλαύνων ὄνον ἀπαντῆσαι, πυθομένην δὲ τοῦνομα γνωρίσας αὐτὸν εἰπεῖν· ἐμοὶ μὲν Εὐτυχὸς ὄνομα, τῷ δ' ὄνῳ Νίκων. διὸ καὶ τοῖς ἐμβόλοις τὸν τόπον κοσμῶν ὕστερον, ἔστησε χαλκοῦν ὄνον καὶ ἄνθρωπον. Σύμφωνα με το βυζαντινό χρονογράφο Νικήτα τον Χωνιάτη ο ονηλάτης ονομαζόταν Νίκων και ο όνος Νίκανδρος, βλ. Νικήτας Χωνιάτης, Χρονική διήγησις. Τα μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως συμβάντα τοις ρωμαίοις, 650.17-650.23.

¹⁰⁰ Νικήτας Χωνιάτης, Χρονική διήγησις. Τα μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως συμβάντα τοις ρωμαίοις. – Σ.τ.μ.: Το σχετικό κείμενο έχει ως εξής: Ἄλλ' οὐδὲ τῶν ἐν τῷ ἱππικῷ ἵσταμένων

ἀγαλμάτων καὶ ἀλλοίων θαυμαστῶν ἔργων τὴν καταστροφὴν παρῆκαν οἱ τοῦ καλοῦ ἀνέραστοι οὗτοι βάρβαροι, ἀλλὰ καὶ ταῦτα κεκόφασιν εἰς νόμισμα, ἀνταλασσόμενοι μικρῶν τὰ μεγάλα καὶ τὰ δαπάναις πονηθέντα μεγίσταις οὐτιδανῶν ἀντιδιδόντες κερμάτων, έκδοση De Gruyter, Βερολίνο 1975, Ἀλωσις 1.649.21-1.649.26.

¹⁰¹ τὸν λιμένα τὸν ἔξω τὸν Κόμαρον, Δίων Κάσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.4-50.12.5. μετὰ δὲ Γλυκὺν λιμένα ἐφεξῆς εἰσι δύο ἄλλοι λιμένες, ὁ μὲν ἐγγυτέρω καὶ ἐλάττων Κόμαρος ἰσθμὸν ποιῶν ἐξήκοντα σταδίων πρὸς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον καὶ τὸ τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος κτίσμα τὴν Νικόπολιν· ὁ δὲ ἀπωτέρω καὶ μεῖζων καὶ ἀμείνων πλησίον τοῦ στόματος τοῦ κόλπου, διέχων τῆς Νικοπόλεως ὅσον δώδεκα σταδίους. Ἐφεξῆς δὲ τὸ στόμα τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου· τούτου δὲ τοῦ κόλπου τὸ μὲν στόμα μικρῷ τοῦ τετρασταδίου μεῖζον. Στραβων, Γεωγραφικά 7.7.5 – 7.7.6

Το πλάτος των 60 σταδίων, που ο Στράβων αποδίδει στον ισθμό της Νικόπολης, είναι προφανώς ανακριβές¹⁰². Το πλατύτερο τμήμα του ισθμού είναι από τον πύργο του Μαζώματος μέχρι το Μύτικα και δεν ξεπερνά τα τρία μίλια. Στην Πρέβεζα επικρατεί η άποψη, στηριγμένη πιστεύω σε υποτιθέμενη μέτρηση των Γάλλων, όταν αυτοί οχύρωσαν τον ισθμό με χαρακώματα, ότι η μικρότερη ευθεία από το Μάζωμα έως τον κόλπο του Γκόμαρου¹⁰³ δεν είναι παραπάνω από 800 οργιές ή 4.000 ελληνικά πόδια. Δεν μπορώ όμως να πιστέψω ότι η απόσταση είναι μικρότερη από 2.000 γυάρδες στο στενότερο σημείο του ισθμού. Έχοντας μετρήσει το Στάδιο, το οποίο δεν είναι ακριβώς πάνω στον ισθμό, μου φαίνεται, βλέποντας από ψηλότερο σημείο, ότι η απόσταση μεταξύ της άκρης του Σταδίου και του Μαζώματος είναι ίση με δύο στάδια, τέσσερα μεταξύ της άλλης άκρης του Σταδίου και του Ύδραγωγείου και άλλα τρία μέχρι τη θάλασσα.

Η μεγάλη ποσότητα ψαριών που πιάνεται από τους Πρεβεζάνους στο Μάζωμα και τη γειτονική θάλασσα, πιστοποιεί την παρατήρηση ανώνυμου γεωγράφου του 4ου αιώνα¹⁰⁴ που λέγει ότι τα ψάρια ήταν τόσο άφθονα στη Νικόπολη, ώστε να δημιουργούν σχεδόν αηδία στους κατοίκους της. Καθώς οι περισσότερες των πόλεων περί τον Αμβραχικό κόλπο είχαν εγκαταλειφθεί, οι Νικοπολίτες είχαν πιθανότατα όλη την αλιεία στα χέρια τους. Η Νικόπολη λογιζόταν η πρωτεύουσα της Νότιας Ηπείρου και Ακαρνανίας κατά τους τρεις πρώτους αιώνες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά πριν το τέλος της περιόδου αυτής παρήκμασε τόσο, που έπαψε να κόβει δικά της νομίσματα. Υπάρχει μεγάλος αριθμός χαλκών νομισμάτων, είτε αυτόνομα¹⁰⁵, ή των αυτοκρατόρων προ του Γαλλιηνού. Τα νομίσματα του αυτοκράτορα αυτού και της συζύγου του Σαλωνείνης είναι τα τελευταία. Ο αφανισμός του παγανισμού, που στέρησε από τους Ακτίους αγώνες τη σπουδαιότητά τους, ήταν το πρώτο πλήγμα που καταφέρθηκε στην ευημερία της Νικόπολης. Ο Ιουλιανός αναστήλωσε και τα κτίριά της και τους αγώνες της, αλλά το αποτέλεσμα ήταν προσωρινό. Η παρακμή της αυτοκρατορικής εξουσίας στη θάλασσα που ακολουθήθηκε από την πειρατεία, η οποία στις ελληνικές θάλασσες ήταν αναπόφευκτη συνέπεια της έλλειψης ελέγχουσας ναυτικής δύναμης, στέρησε τη Νικόπολη από το θαλάσσιο εμπόριο που ήταν το κύριό της

¹⁰² Ο Στράβων αναφέρει ότι ο κόλπος του Γκόμαρου δημιουργεί με τον Αμβραχικό κόλπο ισθμό εξήντα σταδίων. Πράγματι η απόσταση σε ευθεία γραμμή του Γκόμαρου από το ακρωτήριο «Λασκάρα», όπου είναι το στόμιο του Αμβραχικού κόλπου, είναι 11,5 χλμ. Με το ρωμαϊκό στάδιο να αντιστοιχεί σε 185 μέτρα, η παραπάνω απόσταση είναι ίση με 62 ρωμαϊκά στάδια.

¹⁰³ Ο Leake γράφει τη λέξη με λατινικούς χαρακτήρες Gómaro. Η αρχαία ονομασία του κόλπου «Γόμαρος», έφτασε μέχρι τις μέρες μας σχεδόν αναλλοίωτη ως «Γκόμαρος», μετατρέποντας μόνο το «Κ» στο περισσότερο ηπειρώτικο «Γκ». Οι στρατιωτικοί χάρτες της

περιοχής μέχρι και το 1920 τον αναφέρουν ως «Κόλπος Γκόμαρος» ή «Κόλπος Γόμαρος».

¹⁰⁴ Ap. Geogr. Minor. vol. iii.

¹⁰⁵ Οι Νικοπολίτες ήταν περήφανοι για την ελευθερία τους. Ο Επίκτητος αποσύρθηκε στη Νικόπολη συνεπεία των διώξεων των φιλοσόφων από το Δομιτιανό, βλ. Aulus Gellius, Noctes Atticae, βιβλ. 15, κεφ. 11 και λήμμα 2424 (Επίκτητος) στο Suidae Lexicon. Στο Εγχειρίδιόν του ο Επίκτητος αναφέρει ένα ρητό των Νικοπολιτών: Νή τήν Καίσαρος τύχην ἐλεύθεροί ἐσμεν, βλ. Επίκτητος, Dissertationes ab Arriano digestae 4.1.14.

στήριγμα. Στις αρχές του 5ου αιώνα οι Γότθοι του Αλάριχου υποχωρώντας προ του Σηλίων στην Πελοπόννησο, σκόρπισαν την ερήμωση στην Ήπειρο. Λίγο αργότερα, οι Ούννοι του Τοτίλα έκαναν καταστροφικές επιδρομές στις ακτές της περιοχής, κατά τις οποίες η Νικόπολη υπέφερε ιδιαίτερα¹⁰⁶. Ήταν με αφορμή κυρίως αυτών των επιδρομών που τα κτίρια της Νικόπολης πιθανώς υπέστησαν ζημιές, ώστε απαιτήθηκαν οι επισκευές που ο Ιουστινιανός πρόσφερε στην πόλη. Εξακολούθησε όμως να είναι η πρωτεύουσα της Νότιας Ηπείρου, είτε ως κύρια πόλη ηγεμονευόμενης επαρχίας¹⁰⁷ σύμφωνα με τους κανονισμούς των πρώτων χρόνων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ή ως έδρα θέματος κατά το 10ο αιώνα¹⁰⁸. Ο Κεδρηνός αναφέρει ότι κατά τον 11ο αιώνα όλο το Θέμα Νικοπόλεως, εκτός της Ναυπάκτου, συμμετείχε στην επανάσταση των Βουλγάρων εναντίον του Αυτοκράτορα Μιχαήλ του Παφλαγόνος, και ότι η επανάσταση προκλήθηκε από την παράνομη απαίτηση (εκβιασμό) του βοηθού του Ιωάννη Κουτζομύτη¹⁰⁹. Το όνομα της Νικόπολης συναντάται επίσης στην ιστορία της Βενετίας, σε σχέση με τα γεγονότα που ακολούθησαν την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204. Από το Νικήτα μαθαίνουμε ότι η περιφέρεια της Νικόπολης ήταν τμήμα της επικράτειας, που τότε αποτέλεσε το Δεσποτάτο της Δύσεως υπό το Μιχαήλ Άγγελο Κομνηνό¹¹⁰. Αλλά η πόλη είχε προ πολλού περιέλθει σε δυστυχία, αν εμπιστευθούμε την εκκλησιαστική ιστορία που μας εφοδιάζει με τις καλύτερες ενδείξεις για τη σπουδαιότητα της πόλης κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Καίτοι η Νικόπολη ήταν ακόμα έδρα μητροπόλεως κατά τα τέλη του 9ου αιώνα και είχε προ ολίγων ετών αποσπασθεί από το πατριαρχείο της Ρώμης και υπαχθεί στο της Κωνσταντινούπολης, οι λεηλασίες των Βουλγάρων, πενήντα χρόνια μετά, έθεσαν τέρμα στην έδρα της επισκοπής και ο τελευταίος ιεράρχης μετετέθη στην Άγκυρα της Μικράς Ασίας¹¹¹. Τα Ιωάννινα, που ήταν από τότε επισκοπή υπό το μητροπολίτη Ναυπάκτου, διαδέχθηκαν τη Νικόπολη ως έδρα εκκλησιαστικής αρχής στη Νότια Ήπειρο και πήραν την τιμή μητροπόλεως κατά το 13ο αιώνα. Σχεδόν ένα αιώνα νωρίτερα η Άρτα έγινε επισκοπή της μητροπόλεως Ναυπάκτου. Όταν η αυτοκρατορική φήμη ήταν ανίσχυρη να προστατεύσει τους μακρινούς υπηκόους της στη Νικόπολη, ήταν φυσικό ότι η Αμβρακία και άλλες αρχαίες πόλεις γύρω από τον Αμβρακικό κόλπο, τις οποίες η Νικόπολη ερήμωσε από κατοίκους στη διάρκεια των πρώτων Ρωμαίων αυτοκρατόρων, θα ήταν πάλι

¹⁰⁶ Υπέφερε επίσης η πόλη Anchiasmus, οι σημερινοί Άγιοι Σαράντα, βλ. Προκόπιος, *Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγοι* 8.22.31. – Σ.τ.μ.: Ο Προκόπιος στο σχετικό κείμενο την αναφέρει ως Αγχιάλο: Νικόπολιν τε καὶ Ἀγχιάλον, ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς στη Ρωμαϊκή αρχαιολογία του 1.51.2 ως λιμὴν Ἀγχίσου, και ο Leake ως Anchiasmus, με ομώνυμη επισκοπή στη μητρόπολη Παλαιάς Ηπείρου, ταυτίζοντάς την με τους Αγίους Σαράντα.

¹⁰⁷ *ἐπαρχία* ὑπὸ ἡγεμόνα, *Ἱεροκλής ο Γραμματικός*, *Vetera Romanorum itineraria*, έκδοση Wesseling, Amsterdam 1735, 651.

¹⁰⁸ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ τῶν θεμάτων*, Ευρώπη 8.

¹⁰⁹ Γεώργιος ο Κεδρηνός, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, έκδοση Weber, Βόννη 1838-1839, τ. 2, 529-530.

¹¹⁰ τὰ τῇ Νικοπόλει προσωριζόμενα, Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*. Τα μετά την άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως συμβάντα τοις ρωμαίοις, έκδοση Balduin, Paris, 460. – Σ.τ.μ.: Βλ. έκδοση De Gruyter, Βερολίνο 1975, Ἄλωσις 1.638.3-1.638.4.

¹¹¹ Νικηφόρος Α΄ Κωνσταντινουπόλεως, βιβλ. 14, κεφ. 39.

προτιμητέες, από τα ίδια κίνητρα προστασίας που έκαναν τους πρώτους Έλληνες να τις κατοικήσουν. Η νέα πόλη της Πρέβεζας, που κτίσθηκε πλησιέστερα στα λιμάνια της Νικόπολης παρά στην αρχαία πόλη, σε θέση που μπορούσε καλύτερα να οχυρωθεί, στο πιο γόνιμο τμήμα της πεδιάδος, όπου το νερό ήταν εξίσου άφθονο, απορρόφησε τότε πιθανότατα όλους τους εναπομείναντες κατοίκους της παλιάς πόλης.

pentalofo.gr

Τρίτη 25 Ιουνίου 1805.

Σήμερα το απόγευμα το βορειοδυτικό αεράκι με έφερε σε μιάμιση ώρα από την Πρέβεζα στη Σαλαώρα, το επίνειο της Άρτας. Περνώντας το στενό που χωρίζει τον κόλπο της Πρέβεζας από αυτόν της Άρτας, είναι δύο μικρά νησάκια. Το προς τα αριστερά ονομάζεται «Γαϊδαρονήσι» και το προς τα δεξιά «Κεφαλό» (Κέφαλο)¹¹². Αυτά τα δύο νησιά, καθώς και τα άλλα του Αμβραχικού κόλπου, όπως όλες οι ακατοίκητες περιοχές της Ελλάδος, την άνοιξη καλύπτονται από πλούσια βλάστηση, παρέχοντας έτσι βοσκή στα ποίμνια. Μεταξύ Γαϊδουρονησιού και του γειτονικού ακρωτηρίου της χερσονήσου Σκαφιδάκι, βρήκαμε αγκυροβολημένη μία από τις κανονιοφόρους του Αλή πασά: ένα πλοίο μικρό με δύο κανονάκια στην πλώρη. Ο πασάς έχει δυο-τρία απ' αυτά στον Αμβραχικό, και μια καινούργια κορβέτα στη Σαλαώρα. Όταν τελευταία επισκέφτηκε τη Σαλαώρα, διέταξε να καθαρισθούν τα θαμνόδενδρα και να κτισθεί χωριό, αλλά μονάχα πέντε ή έξι αποθήκες κτίσθηκαν με ένα δωμάτιο για τον εισπράκτορα του τελωνείου, στην άκρη ενός βραχώδους υψώματος, που προεξέχει από τη βόρεια ακτή του Αμβραχικού. Ο λόφος, που φαίνεται να ήταν παλαιότερα νησί, σχεδόν κυκλώνεται από τις ρηγές λιμνοθάλασσες στα βόρεια και τη θάλασσα στα νότια, όπου το βάθος του νερού είναι παραπάνω από επαρκές για την προσέγγιση κάθε πλοίου που μπορεί να περάσει το στενό της Πρέβεζας. Η σύνδεση της Σαλαώρας με την ηπειρωτική ενδοχώρα γίνεται μέσω τριών στενών, χαμηλών αναχωμάτων που διακλαδίζονται προς ανατολάς, δυσμάς και βορρά. Τα δύο πρώτα είναι απλώς ράμματα γης, όμοια με αυτά που συνήθως χωρίζουν τις λιμνοθάλασσες από τη θάλασσα. Το τρίτο, προς το βορρά, είναι φαρδύτερο αλλά τόσο χαμηλό που συχνά είναι πλημμυρισμένο. Ένα υπερυψωμένο μονοπάτι, που ακόμη και αυτήν την εποχή του χρόνου λούζεται από τα νερά της λιμνοθάλασσας, είναι ο μόνος δρόμος προς την πεδιάδα της Άρτας. Από την κορυφή του λόφου της Σαλαώρας η θέα του Αμβραχικού είναι εξαίσιμη. Στα ράμματα που χωρίζουν τις λιμνοθάλασσες από τη θάλασσα, φαίνονται τα ανοίγματα όπου πιάνονται τα ψάρια, όπως και στο Μάζωμα της Πρέβεζας, και υπάρχουν σπίτια που χρησιμοποιούνται από τους ασχολούμενους στο ιχθυοτροφείο. Το ράμμα προς ανατολάς, μετά από τρία μίλια, συναντά δασωμένη χερσόνησο που εισχωρεί στον Κόλπο, στην οποία βρίσκεται ένα μετόχι της Παναγίας και πέρα από αυτήν τρία τέσσερα μικρά νησάκια συνδεδεμένα μεταξύ τους με αναχώματα λάσπης, που ονομάζονται «Κορακονήσια». Στα μισά της απόστασης προς την Ακαρνανική ακτή είναι η Βουβάλα, το μεγαλύτερο νησί του Αμβραχικού κόλπου. Πιο πέρα από τη χερσόνησο της Παναγίας το ράμμα συνεχίζει για δυο-τρία μίλια ανατολικότερα μέχρι την Παλαιά Μπούκα. Ονομάζεται

¹¹² Επισκέφθηκα τον Κεφαλό (Κέφαλο), που κείται απέναντι από τη Βόνιτσα, σε επόμενο ταξίδι μου στην περιοχή. Εντόπισα εκεί τα λείψανα μεγάλου κτίσματος της βυζαντινής εποχής, πιθανώς μοναστηριού, απ' όπου ο κύριος Κ. αφαίρεσε και μετέφερε στο σπίτι του στη Βόνιτσα ένα κιονόκρανο ιωνικού ρυθμού και μία

παραστάδα της ίδιας εποχής. Ο ίδιος με πληροφόρησε ότι το νησί είναι ιδιοκτησία του και το χρησιμοποιούσε για να εκθρέψει πουλερικά. Αναγκάστηκε όμως να εγκαταλείψει την επιχείρηση λόγω της δυσχερούς επικοινωνίας με το νησί κατά την περίοδο του χειμώνα όταν έπνεαν συνεχείς θυελλώδεις άνεμοι.

έτσι, γιατί πιστεύεται ότι εκεί ήταν παλαιότερα οι εκβολές του Αράχθου, τώρα τρία μίλια προς τα ανατολικά, πράγμα που δε στερείται πιθανότητας, καθώς σχεδόν σε κάθε περίπτωση επέκτασης του εδάφους στο στόμιο των ποταμών, η κατώτερη ροή τους παίρνει νέα κατεύθυνση. Κοντά στην ανατολική πλευρά του λασπερού και ρηχού κόλπου της ΠαλαιοΜπούκας υπάρχει ένα νησί μέσα στη λιμνοθάλασσα, καλυμμένο με τα ερείπια φρουρίου που ονομάζεται Φιδόκαστρο και είναι κτισμένο με μικρές πέτρες και κονίαμα, ανάμικτα με ελληνιστική δόμηση προς τα θεμέλια. Η λιμνοθάλασσα προς τα δυτικά της Σαλαώρας εκτείνεται ως τον ποταμό Λούρο και ονομάζεται «Τζουκάλια» (Τσουκαλιό) και αυτή προς τα ανατολικά «Λογαρού».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXXII

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

pentalofo.gr

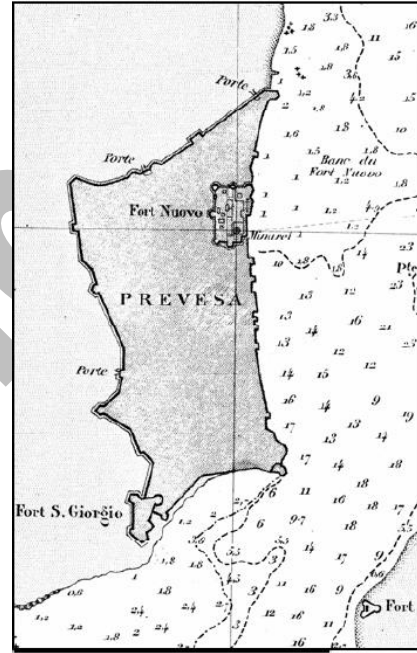
ΗΠΕΙΡΟΣ, ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, ΑΙΤΩΛΙΑ

Πρέβεζα – Άγιος Πέτρος, Ανακτόριο – Βόνιτσα – Ρούγα – Νησί – Μπαλίμπεη
– Λουτράκι – Κατούνα – Ελληνική πόλη – Μαχαλάς – Εκστρατεία του
Αγησίλαου στην Ακαρνανία – Σκοροτού – Λιγοβίτσι – Πρόδρομος – Γεωργία
και παραγωγή της Ακαρνανίας – Δάσος της Μάνινας – Ποδολοβίτσα –
Γουριά – Ελληνικά ερείπια ονομαζόμενα Παλαιά Μάνι – Επιστροφή στη
Γουριά – Μάστρου – Ανατολικό – Μεσολόγγι

pentalofo.gr

Πρέβεζα Μάρτιος 1809.

Από την επίσκεψή μου στον τόπο αυτό το 1805, η Υψηλή Πύλη έχοντας διαπιστώσει ότι λάμβανε ελάχιστα έσοδα από την Πρέβεζα και από τις άλλες πρώην ενετικές περιοχές, μετά την πληρωμή των έξοδων των διοικητικών υπαλλήλων και των μικρών φρουρών τους, ήταν στον πειρασμό να τις πουλήσει στον Αλή Πασά, ως μαλικιανέ ή για ισόβια γεωργική εκμετάλλευση, για το ποσό των 800 πουγκιών¹¹³, παραβιάζοντας έτσι ουσιαστικά τη Συνθήκη του 1800, με την οποία ο Σουλτάνος συμφώνησε να διατηρήσει σε αυτές τις περιοχές τους ενετικούς νόμους και τα προνομία τους, και να υπόκεινται μόνο σε ένα πάγιο φόρο για το εμπόριο και των κτημάτων, που πρέπει να καταβάλουν στον τοπικό Μπέη, αντί αυτού, ο ίδιος δίνει τώρα αυτές τις περιοχές σε έναν άνθρωπο τον οποίο δεν μπορεί να τον ελέγξει, και ο οποίος έχει έως τώρα συμπεριφερθεί σε αυτούς τους κάτοικους με κάθε είδους εκβιασμού και παρενόχλησης. Η Πρέβεζα υπήρξε ο κύριος πάσχω. Η Συμμαχία της με τους Γάλλους όταν η περιοχή κατελήφθη από επίθεση στα 1798, έδωσε στον Βεζίρη μια δικαιολογία για εκβιασμούς και σκληρότητες, η οποία διήρκεσε από τότε, και ο πληθυσμός έχει πλέον μειωθεί στο λιγότερο από το ήμισυ του αριθμού εκείνης της περιόδου. Το 1807, όταν ο πόλεμος ξέσπασε μεταξύ της Ρωσίας και της Πύλης, οι Πρεβεζάνοι ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται στην οχύρωση με τάφρο σε ολόκληρη τη χερσόνησο κοντά στα δύο μίλια σε μήκος, για την κατασκευή αυτή ο Πασάς έφερε άντρες από όλα τα μέρη της επικράτειάς του, μέχρι από την Κατερίνη πέρα από το όρος Όλυμπος, και δεν τους έδωσε τίποτα, παρά μόνο μια μερίδα από κουραμάννα, ή μαύρο ψωμί. Σε αυτό το μαλακό χώμα, με τις λίγες μάντρες και πασσάλους για υποστηρίγματα, αυτή η οχύρωση έχει ήδη αρχίσει να καταστρέφεται. Ακολούθως το νέο του φρούριο και σαράι του κατασκευάστηκαν με τον ίδιο τρόπο, από αργαρεία ή υποχρεωτική εργασία.

Κάτοψη της περιφερειακής
τάφρου της Πρέβεζας
Λεπτομέρεια χάρτη του Mansell του 1880

Από το παζάρι του με την Υψηλή Πύλη, ο Αλή θεωρεί τον εαυτό του απαλλαγμένο από την αναγκαιότητα της διατήρηση οποιαδήποτε από τους όρους της συμφωνίας με τους Πρεβεζάνους, δίνοντας έτσι τα κτήματά τους στους Αλβανούς του, στέλνοντας ολόκληρες οικογένειες να κατοικήσουν στα νέα τσιφλίκια με ανθυγιεινές συνθήκες και στέγαζε τους

¹¹³ Η ισοτιμία επί του παρόντος είναι 17 ή 18 γρόσια για τη λίρα στερελίνα, το πουγκί των 500 γροσιών αξίζει 28-30

στρατιώτες του σε εκείνες τις οικογένειες τις οποίες επέτρεπε να παραμείνουν. Αλλά παρά την καταναγκαστική εργασία η οποία του έδωσε την ευκαιρία να φτιάξει έργα και μάλιστα με μικρό κόστος, η Πρέβεζα υπήρξε πολύ ακριβή για τον Βεζίρη, οι Αλβανοί στρατιώτες πρέπει να πληρώνονται, το φρούριο να εξοπλιστεί και το παλάτι να επιπλωθεί από την τσέπη του, και η παραθαλάσσια θέση της Πρέβεζας απαιτεί υποστήριξη με μερικά μικρά σκάφη, τα οποία θα μπορούσαν να αποκτηθούν μόνο με αγορά. Η Πάργα, ωστόσο, αν και έχει πληρώσει για να την αποκτήσει, αυτός δεν έχει μεγάλη προσδοκία οικονομικών εσόδων. Παρ' όλα αυτά, το παζάρι του είναι εξαιρετικό, λόγω της στρατιωτικής σημασίας των περιοχών, και των υποδομών που του επιτρέπουν περαιτέρω εξαγορές στην Τσαμουριά.

Το μόνο μέρος από τα παλιά προνόμια της Πέβεζας που τώρα έχει απομένει, είναι το σύστημα της φορολογίας. Τα τωρινά έσοδα του στέμματος είναι ως εξής:

	Γρόσια
Λιβάρια (ιχθυοτροφεία)	22.000
Δεκατιά (δεκάτη των προϊόντων της γης)	10.000
Ντογκάνα (τελωνείο)	15.000
Μονοπώλιο επί του ψωμιού	2.000
Μονοπώλιο επί του καπνού	5.000
Μονοπώλιο επί του σφαγίων κρέατος	3.000
Μονοπώλιο επί του ρακί (μπράντυ)	6.000
Μονοπώλιο επί του χαρτοπαίγνιου	500
Μονοπώλιο από το πέραμα (πορθμείο για την Πούντα)	1.500
Μονοπώλιο επί της σφράγισης κατεργασμένων δερμάτων	800
Μονοπώλιο επί της μαύρης πυρίτιδας	1.000
Μονοπώλιο από το στατίρι, δημόσια ζύγιση	800
Μονοπώλιο από λιανικό εμπόριο λαδιού	1.200
Μονοπώλιο από το Νόμιστρον, ένας κατά κεφαλής φόρος για τα ζώα που βόσκουν στα βοσκοτόπια της Πρέβεζας	600
Σύνολο	69.400

Όλα οι ανωτέρω φόροι ενοικιάζονται εκτός από αυτό της Ντογκάνας, ο οποίος εισπράττεται από ένα πρόσωπο που διορίζετε από τον Βεζίρη. Υπό τους Ενετούς επικρατούσε η ίδια τακτική, και οι διάφοροι φόροι έβγαιναν σε δημοπρασία κάθε έξι χρόνια. Το ποσό των εισπραττόμενων φόρων ήταν τότε περίπου 18.000 ή 20.000 γρόσια το χρόνο. Η αύξηση προήλθε κυρίως λόγω της υποτίμησης του νομίσματος και στην μεγάλη αύξηση των τελευταίων ετών στην παραγωγή της αλιείας. Για τους ίδιους λόγους, το Λιβάρι του Βουθρωτού, το οποίο, μαζί με ορισμένους άλλους φόρους, απέφερε, το 1805, μόνο πενήντα πέντε πουγκιά, τώρα μόνο αυτό απέφερε με την ίδια συντροφιά, της οποίας ο επικεφαλής είναι ο Επίσκοπος Ιωαννίνων, ογδόντα πουγκιά.

Τα φορολογικά έσοδα από τη Βόνιτσα, αποτελούμενα από τα ίδια είδη φόρων, συμποσούνται σε αξία στα 20.000 γρόσια το χρόνο. Αυτό της

Πάργας σε 10.000 γρόσια. Έτσι, αφαιρουμένης της τελευταίας, ο Βεζίρης πλήρωσε, στην ηλικία των εξήντα, 800 πουργιά εφ' άπαξ και θα έχει ετήσιο εισόδημα εφ' όρου ζωής 200 πουργιά, προσδοκώντας να κρατήσει το κεφάλι στους ώμους του τόσο όσο κάθε άλλος άνθρωπος στην Τουρκία.

Οι ανασκαφές που έχουν γίνει στη Νικόπολη με σκοπό την απόκτηση δομικών υλικών για το φρούριο και το σαράι του Βεζίρη στην Πρέβεζα, δεν έχουν οδηγήσει σε κάποιες ενδιαφέρουσες ανακαλύψεις, πράγμα που οφείλεται εν μέρει στη βιαστική οικοδόμηση της πόλης και μάλιστα, περισσότερο κατά το ρωμαϊκό τρόπο, παρά τον ελληνικό, λίγο από ό, τι βρέθηκε ήταν υπολείμματα των τοίχων που ήταν κτισμένοι από τούβλα, ασβεστοκονίαμα και σπασμένες πέτρες, ακατάλληλα για τους σκοπούς των μαστόρων, και τα οποία δεν τους ενθαρρύνουν πολύ για να επιμεινουν στις ανασκαφές. Με διαταγή του Βεζίρη, τα γλυπτά κομμάτια τα έβαζαν στην άκρη, αλλά το μόνο αποτέλεσμα ήταν δύο επιγραφές, οι οποίες έχουν τοποθετηθεί στην πύλη του Σαραγιού. Ένα από αυτά¹¹⁴ είναι μια αφιέρωση στον Αύγουστο από τον Μαλλώται, ή από τον λαό της Μαλλός, μια μεγάλη παραλιακής πόλη της Κιλικίας, η άλλη¹¹⁵, η οποία από τη μορφή των γραμμάτων φαίνεται να είναι από μια μεταγενέστερη περίοδο της αυτοκρατορίας, ήταν προς τιμήν ενός πραιτωριανού έπαρχου της Μακεδονίας, ο οποίος ήταν χιλιάρχος της πρώτης λεγεώνας επονομαζόμενη «Minervia Pia Fidelis» (Μινερβίας Ευσεβούς Πιστής) επίτροπος σίτου στην Ήπειρο, επίτροπος της επαρχίας του Πόντου και της Βιθυνίας και επίτροπος επί των αποπέμφσεων του Αυτοκράτορα¹¹⁶. Το μνημείο ανεγέρθηκε σύμφωνα με διάταγμα του Συμβουλίου (Νικοπόλεως) από το Μνηστήρα ένα απελεύθερο του Αυτοκράτορα, σε ένδειξη της ευγνωμοσύνης του προς τον έπαρχο, του οποίου ήταν υπασπιστής¹¹⁷. Μερικά γράμματα της επιγραφής δεν είναι

Επιγραφή από τη Νικόπολη στο σεράι του Αλή πασά στην Πρέβεζα

¹¹⁴ Αυτοκράτορι Καίσαρι θεοῦ υἱῷ Σεβαστῷ Μαλλώται

¹¹⁵ Λουκίῳ Ὁφελλίῳ Μαίῳ, Μακεδονίας ἐπάρχῳ, ἐνὶ καὶ ἐκ τῆς πραιτωρίας, χιλιάρχῳ λεγεῶνος α' Μινερβίας, εὐσεβοῦς, πιστῆς, ἐπιτρόπῳ σίτου Ἠπείρου, ἐπιτρόπῳ ἐπαρχίας Πόντου καὶ

Βιθυνίας, ἐπιτρόπῳ ἀπὸ τῶν ἀπολυσέων Σεβαστοῦ, Μνηστήρ Σεβαστοῦ ἀπελεύθερος βοηθός αὐτοῦ κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς βουλῆς τὸν ἴδιον εὐεργέτην.

¹¹⁶ Procurator a dimissionibus imperatoris.

¹¹⁷ Adjutor

ευανάγνωστα, ιδιαίτερα στο όνομα του έπαρχου, ο οποίος φαίνεται να ήταν ο «Lucius Ofellius Maius» (Λούκιος Οφέλλιος Μάιος).

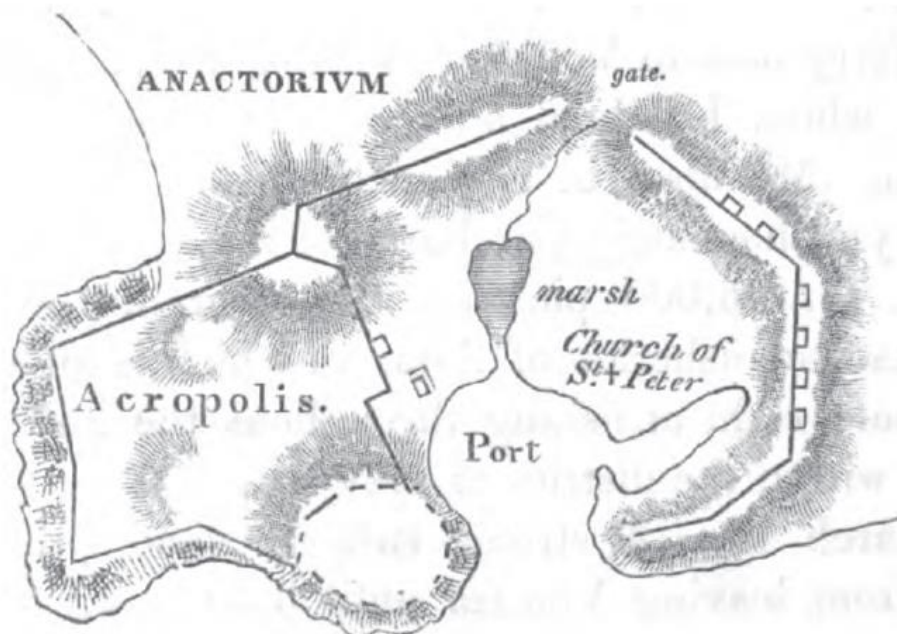
ΛΙ.ΟΦ...ΙΩΜ...Ω
ΜΑΚΕΔΟΙ...ΠΑΡΧΩΣΙ
ΕΚΤΗΣ ΠΡΑΙΤΩΡΙΑΣ ΧΕΙΛΙ
ΛΕΓΙΩΝΟΣ ΑΝΙΕΡΒΙΑΣ
ΒΟΥΣ...ΣΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΩΣ.
ΤΟΥ Η ΠΕΙΡΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΩ...
ΧΕΙΑΣ ΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ ΒΙΘΥΝ...
ΕΠΙΤΡΟΠΩ ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΠΟΛΙ...
ΣΕΩΝ ΣΕΒΑΣΤΟΥ
ΙΙΙΙΣΤΗΡ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΑΠΕΛ...
ΡΟΣ ΒΟΗΘΟΣ ΑΥΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ...
ΦΙΣΜΑΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΟΝ ΙΔΙΟΝ
ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ

Επιγραφή από τη Νικόπολη στο σεράι του Αλή πασά στην Πρέβεζα

Τετάρτη 15 Μάρτιου 1809.

Στις 03.00 μ.μ. σαλπάραμε για Βόνιτσα με μια μεγάλη σακκολέβα που ανήκει στον Βεζίρη, η οποία έχει ένα σκεπαστό κατάστρωμα και καμπίνα, και είναι εξοπλισμένη με δύο μεγάλα τριγωνικά πανιά και ένα μικρό πανί στη πρύμνη. Ένα ελαφρύ Μαϊστράλι μας έφερε σύντομα πίσω από την Πούντα, και κατά μήκος μιας δασώδους πεδιάδας, στη νότια ακτή του Κόλπου της Πρέβεζας, πέραν αυτής και προς τη λίμνη Βουλκαριά υπάρχουν βουνά που είναι ντυμένα με τα μεγαλύτερα δέντρα¹¹⁸. Στη βόρεια πλευρά του κόλπου η ακτή είναι απότομη, και σχηματίζει μια χερσόνησο στην οποία είναι ένα χωριουδάκι των πέντε ή έξι σπιτιών, που ονομάζεται Σκαφιδάκι, και από κάτω αυτού είναι μια λιμνοθάλασσα, που επικοινωνεί, με ένα μικρό άνοιγμα, με τη θάλασσα, και υπάρχει ένα ιχθυοτροφείο που ανήκει στην Άρτα.

Αφού διασχίσαμε το κόλπο της Πρέβεζας έως το Νοτιοανατολικό άκρο, αποβιβάστηκα στα ερείπια του Ανακτορίου, για τέτοιου είδους ερείπια θα τολμούσα να τα αποκαλέσω υπολείμματα από τείχη ελληνικού τύπου, που περιβάλλουν περιφερειακά ένα βραχώδη ακρωτήριο μεταξύ δύο κόλπων, και μετά την κορυφή μερικών βουνών που αγκαλιάζουν μια μικρή πεδιάδα η οποία δημιουργείται στην ακτή του μικρότερου ή νότιου κόλπου, όπου μια μικρή εκκλησία ο Άγιος Πέτρος δίνει το όνομα στην τοποθεσία. Η απόσταση από αυτά τα ερείπια από την Πούντα συμφωνεί ακριβώς με τα σαράντα στάδια με βάσει τον Στράβωνα ανάμεσα Άκτιου και Ανακτόρου.

¹¹⁸ Δείτε τη διαδρομή μέσω αυτής της χώρας Vol. I. p. 173.

Η περιφέρεια της πόλης ήταν λιγότερο από δύο μίλια. Στα περισσότερα μέρη είναι ανιχνεύσιμα μόνο θεμέλια των τειχών, αλλά στα νοτιά υπάρχουν ερείπια από διάφορους πύργους, επίσης υφίσταται εν μέρει το εσωτερικό τείχος της Ακρόπολης, και μεταξύ αυτής και σε ένα έλος στο μέσο της πεδιάδας υπάρχουν κάποια θεμέλια, προφανώς εκείνα από τον περίβολο του ναού. Από τα απομεινάρια μιας πύλης στην ανατολική γωνία της πόλης, μια διαδρομή μιας ώρας κατά μήκος των υψωμάτων που ολισθαίνουν βορειανατολικά στο ευρύχωρο λιμανάκι του Αγίου Μάρκου, με οδηγεί με μια κατεύθυνση νοτιοανατολική στο Λιμένι, ή λίμνη της Βόνιτσας, όπου υπάρχουν δύο δρόμοι για την πόλη, αυτός από τα δεξιά είναι ένα πέτρινο μονοπάτι κατά μήκος της νότιας πλευράς της λίμνης, στους πρόποδες ενός απότομου λόφου που καλύπτεται με θάμνους, από τους πρόποδες αυτού αναβλύζει μια ποσότητα νερού που είναι τόσο μεγάλη ώστε να καθιστά την λίμνη σχεδόν πόσιμη. Ακολουθώ το δεύτερο δρόμο κατά τη βόρεια ακτή, περνώντας για ένα μίλι μέσα από ένα δάσος από βατομουριές, Μυρτιές, Σκινάρες, μικρές Αγριελιές και Πουρνάρια, στο Μυρτάρι, στην είσοδο της λίμνης, την οποία περνάμε απέναντι με το πορθμείο προς Βόνιτσα, στο σπίτι του Κυρ Κ., από τον οποίον φιλοξενήθηκα στην πρώτη επίσκεψή μου σε αυτό τον τόπο. Ο οικοδεσπότης μου, σε συνεταιρισμό με τον Κυρ Γ. από την Πρέβεζα, τον τελευταίο καιρό έχουν αγοράσει από τον Βεζίρη για ένα έτος, για 95.000 γρόσια, τα δικαιώματα των αλυκών και των ιχθυοτροφείων της Άρτας, στην οποία περιλαμβάνεται το αποκλειστικό δικαίωμα της αλιείας σε ολόκληρο τον Αμβραχικό κόλπο, εκτός της περιοχής της Πρέβεζας.

Πέμπτη 16 Μαρτίου 1809.

Ένας δυνατός ανατολικός άνεμος με αποτρέπει να αφήσω την Βόνιτσα μέχρι τις 03:30 μ.μ., οπότε, επιβιβάζομαι σε μια σακκολέβα με τους κυρίους Κ. και Γ. και τον υποπρόξενο μας της Πρέβεζας, και ακολουθούμε την ακτή για δύο ώρες έως σε ένα κόλπο ανάμεσα στα ακρωτήρια Βολίμι και Χαλίκι, όπου εκεί ένα Παλαιόκαστρο ονομαζόμενο Ρούγα με προκαλεί να αποβιβασθώ. Πρόκειται για ένα ελληνικό φρούριο, με περίπου μισό μίλι περίμετρο, που περιβάλλεται στις τρεις πλευρές από μια λίμνη, περίπου 500 μέτρα πλάτος, πέρα από την οποία υπάρχουν βουνά που καλύπτονται με πυκνά δάση. Η λίμνη επικοινωνεί στα δύο άκρα, με τη θάλασσα στις εποχές της βροχής, αλλά προς το παρόν είναι διαχωρισμένα με μια στενή παραλία. Τα τείχη σώζονται λίγο ή πολύ σε όλη την γύρα, και σε μια ή δύο θέσεις υπάρχουν κάποια θεμέλια από ορθογώνιους πύργους από το συνηθισμένο τύπο. Κοντά σε ένα από αυτούς ένα κομμάτι του τοίχου, που στέκεται σε ύψος δώδεκα ποδιών, είναι ένα πλήρες δείγμα από το δεύτερο ή πολυγωνικό είδους ελληνικής τοιχοποιίας, οι πέτρες έχουν διάφορα σχήματα, τοποθετημένες με ακρίβεια ή μια στην άλλη χωρίς τσιμέντο, και καμία από αυτές ορθογώνια. Στην κορυφή αυτού του τοιχώματος είναι μερικές άλλες μάζες πετρών οποίες φαίνεται να δείχνουν ότι στις πάνω σειρές του τοίχους επρόκειτο για πιο συνηθής τοιχοποιία. Ίσως αυτές, καθώς και για τους πύργους, ήταν επισκευές ή προσθήκες στο αρχικό έργο. Ο περιφραγμένος χώρος, που είναι ένα από τα πολύ λίγα αρόσιμα σημεία σε αυτή τη δασώδη ακτή, δεν είναι πολύ πάνω από το επίπεδο της θάλασσας.

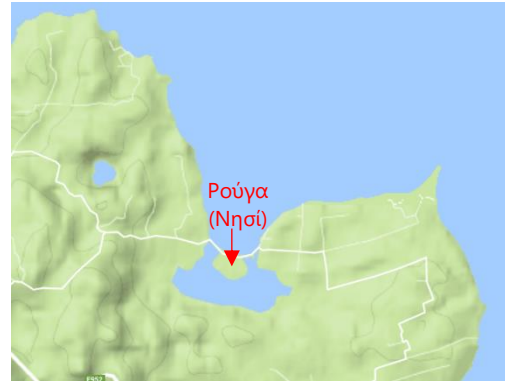
Από την Ρούγα ακολουθούμε την ακτή, μαζί με ένα ευνοϊκό αεράκι, και σύντομα περάσαμε το Ακρωτήριο Χαλίκι, το οποίο είναι μια αμμώδης προεξοχή από ένα χαμηλό δασώδη Ακρωτήριο. Ο αέρας πέφτει καθώς πλησιάζουμε το Νησί, και σε συνέπεια της στροφής της ακτής

γίνεται αντίθετος. Έτσι ώστε να είναι οκτώ το βράδυ πριν εμείς αγκυροβολήσουμε απέναντι από το τσιφλίκι του Βεζίρη, που είναι χτισμένο με τον συνηθισμένο τρόπο σε αυτά τα μέρη της χώρας, δηλαδή, οι κατοικίες περιβάλουν ένα τετράπλευρο στο οποίο όλες οι πόρτες και τα παράθυρα ανοίγουν, έτσι ώστε από εξωτερικά να παρουσιάζουν μόνο γυμνούς τοίχους, και χρησιμεύουν ως οχυρό απέναντι στους ληστές του Ξηρόμερου και του Βάλτου. Κάθε φορά που υπάρχει υποψία κινδύνου, τα βοοειδή και άλλα απόθεμα συλλέγονται τη νύχτα μέσα σε ένα τετράγωνο χώρο, στον οποίο η μοναδική είσοδος είναι μια μεγάλη ισχυρή πύλη. Κάποια πλοία του Κυρ Κ. από την Βόνιτσα ήταν πολύ επιτυχής στο ψάρεμα με καμάκι στο κόλπο του Νησιού, έχουμε ένα άφθονο δείπνο από ψάρια, και κρατάμε μακριά το κρύο με μια μεγάλη φωτιά, αν και όχι χωρίς κάποια ενόχληση από τον καπνό, καθώς δεν υπάρχει καμιά καμινάδα. Οι σύντροφοί μου κοιμούνται σε ένα χαλί δίπλα στη φωτιά. Εγώ απλώνω το στρώμα μου στο περαιτέρω τμήμα της αγροικίας όπου είναι ένα υπερυψωμένο δάπεδο κατασκευασμένο από μερικές σανίδες.

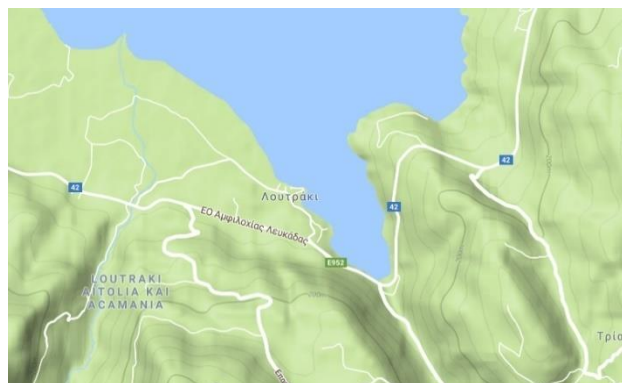
Το τσιφλίκι του Νησιού κατέχει κάποια χωράφια με σιτηρά ανάμεσα σε βελανιδιές που καλύπτουν τα υψώματα μεταξύ αυτού και του ακρωτηρίου Χαλίκι, προς την άλλη κατεύθυνση, στο κάτω μέρος υπάρχει ένας βάλτος, εκεί αναπτύσσονται μαζί με τους φράξους, βελανιδιές και άλλα δέντρα, και συχνάζουν αγριόχοιροι. Αυτοί που τους κυνηγούν λένε ότι αυτό το ζώο συνήθως κάνει απευθείας επίθεση στον άνθρωπο που το πληγώνει, και αν ο κυνηγός δεν είναι σε μεγάλη εγρήγορση, το γουρούνι από τη δύναμη και την ταχύτητά του σπάνια αποτυγχάνει να μην προκαλέσει μια σοβαρή πληγή με τους κοντούς δυνατούς ανεστραμμένους χαυλιόδοντές του. Δεν είναι περίεργο ότι οι αρχαίοι, χωρίς πυροβόλα όπλα, είχαν σε αυτά τα ζώα πάρα πολύ εκτίμηση. Τα δάση εκτείνονται από εδώ, με μερικά διαστήματα μόνο από το καλλιεργημένο χώρο, έως τη Λευκάδα, και πέραν των αγριόχοιρων, αφθονούν τρία είδη ελαφιών, το ελάφι, πλατώνι και ζαρκάδι, τα οποία από την περιγραφή τους είναι το Κόκκινο Ελάφι, το Ντάμα και Ζαρκάδι.

Παρασκευή 17 Μαρτίου 1809.

Ο άνεμος είναι αντίθετος για το Λουτράκι, και το πέρασμα γύρω από την εσωτερική καμπύλη του κόλπου του Νησιού είναι λασπώδης για τα φορτωμένα άλογα, διασχίζουμε τον κόλπο με βάρκες και ταξιδεύουμε μέχρι το Παλίμ, ή Μπαλίμ Μπέη. Αυτό το εγχείρημα, καθώς έχουμε συνοδεία από τριάντα Αλβανούς εκτός από τις δικές μας αποσκευές, μας πήρε μέχρι 10:30 π.μ. Το Παλίμ-Μπέη είναι ένα άλλο αγρόκτημα του Βεζίρη, έχοντας μερικά χωράφια καλαμποκιού και κοπάδια που ανήκουν σε αυτό, στη μέση του δάσους. Διαφέρει μόνο από Νησί στο ότι έχοντας ένα μεγαλύτερο σπίτι, καθώς ένα σαράι ή πύργο, και έναν κήπο με ωραίες λεμονιές και κυπαρίσσια προσαρτημένα με το σπίτι, με λίγα καλύβια στο εξωτερικό του περιβόλου. Έχουμε σκοπό να περάσουμε το τελευταίο βράδυ εδώ έχοντας ο άνεμος γίνει πιο ευνοϊκός. Το επίπεδο το οποίο χωρίζει το αγρόκτημα από τη θάλασσα καλύπτεται με μεγάλα πλατάνια, μαζί με κάποιους δρυς, και τα δυο είναι κοινά και βελανιδιές, άγριες αχλαδιές, παλιούρια, και άλλους θάμνους. Στα πιο βαλτώδη μέρη τα Φράξια είναι πολλά. Αυτό το δέντρο, που δεν είναι πολύ συχνό στην Ελλάδα, καλείται γενικά από το αρχαίο όνομα Μελιά, αλλά εδώ είναι γνωστή από το Φράξο, που είναι μια σύντμηση της Λατινικής Φράξινους (Fraxinus). Οι λόφοι πίσω από το τσιφλίκι είναι ντυμένοι με δρυς, βελανιδιές και πουρνάρια, πέρα από αυτό, τρία μίλια από Παλίμ-Μπέη, έστεκαν άλλοτε οι Άγιοι Σαράντα, και πέρα από αυτούς η Τερσοβά και το Βουστρί. Πέρα από μια χιονισμένη κορυφή, 2 ώρες νοτίως της κορυφής του βουνού Περγαντί, ήταν το μοναστήρι Ρομπό, υπολογίζεται 4 ώρες από το Παλίμ-Μπέη. Αυτά και είκοσι άλλα χωριά ή μοναστήρια σε αυτό το μέρος της Ακαρνανίας έχουν τώρα εγκαταλειφθεί και ερημώσει. Στη δυτική πλευρά του του βουνού είναι η Ζαβέρδα, η Σκλάβενα, το Ρουνίσι, η Συνόδη, και Μπογονιά, στο παρελθόν όλα ήταν μεγάλα χωριά, αλλά τώρα είναι απλώς ασήμαντα, ή είναι εντελώς εγκαταλελειμμένα.

Έχοντας παραμείνει στο Παλίμ-Μπέη μέχρι οι Αλβανοί μας να γευματίσουν, το αφήνουμε στις 12:20 μ.μ., και διασχίζουμε ένα ρυάκι που σκιαζεται από μεγάλα πλατάνια, και ρέει από την νότια πλευρά της κορυφής της του βουνού Βάρνακα. Αφού περάσαμε πάνω από τους πρόποδες των ιδίων λόφων, προχωρούμε κατά μήκος των πλευρών τους

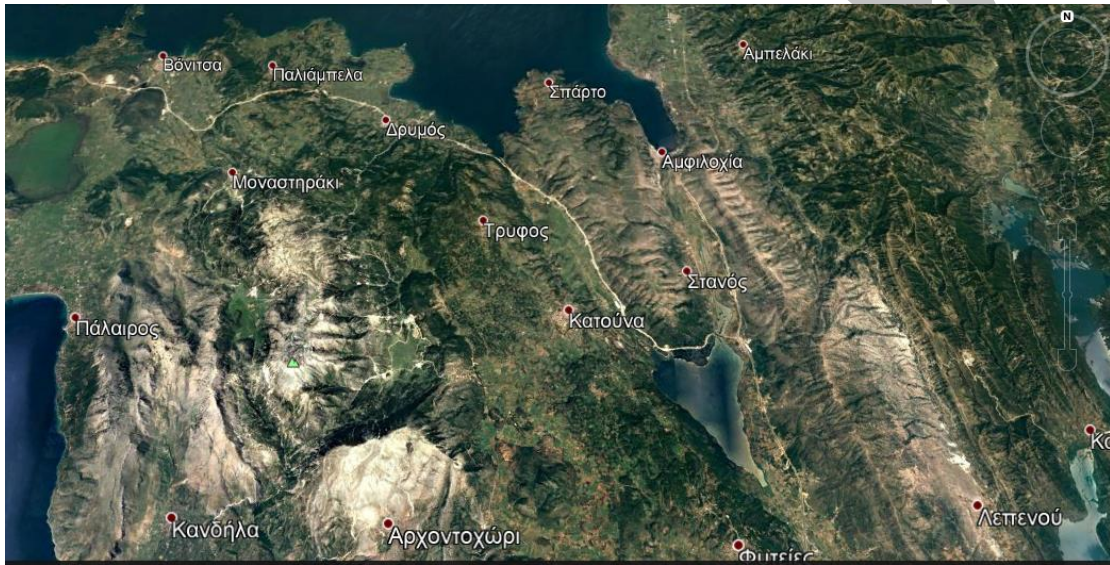
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

μέχρι που, στις 01:20 μ.μ., αυτοί κατηφορίζουν στο στενό του λιμανιού του Λουτρακίου, όπου στη δυτική του πλευρά είναι η Ντογκάνα και η Κούλα που περικλείονται με ένα τοίχος, από το μέσο του λιμανιού προχωρήσαμε μέσα από ένα στενό φαράγγι, που ονομάζεται Δαφνιές¹¹⁹, από τα πολυάριθμα δέντρα του κόλπου που αναπτύσσονται εδώ, και τα οποία είναι ανακατεμένα με θάμνους από Παλιούρια και άγριες Κουτσουπιές¹²⁰, οι λόφοι εκατέρωθεν καλύπτονται με πυκνούς θάμνους. Αυτό είναι ένα δύσκολο μονοπάτι, και όπως αυτό της Αμβρακίας και της Κεχρινιάς, μπορεί να θεωρηθεί μια από τις εισόδους της Ακαρνανίας. Στο Λουτράκι, και για μια στάση για το Αλβανικό πεζικό μας για λόγο αυτού, χάσαμε 15 λεπτά. Έχοντας μπει στην κοιλάδα, ξεκινάμε στις 02:20 μ.μ. να παρακάμψουμε το έλος, στην αντίθετη πλευρά του οποίου πέρασα όταν ερχόμουν από την Αμβρακία στο Λουτράκι, στις 19 Ιουνίου 1805. Μικρά ρυάκια ρέουν αργά από τους πρόποδες των λόφων στα δεξιά μας, και χύνονται στο έλος. Στο 02:45 μ.μ. είμαστε απέναντι από το τέλος του έλους και στο κοίλο της πλαγιάς του αντίθετου βουνού, μέσου του οποίου οδηγεί στον δρόμο για την Αμβρακία. Αφήνοντας τον από αριστερά, ανεβήκαμε στους λόφους μέσα από χαράδρες σκιασμένες από ελιές, και στις 03.55 μ.μ. φτάνουμε στην Κατούννα, στο σπίτι του κ. Γιώργου Μαυρομάτη. Η Κατούννα βρίσκεται σε μια εύφορη σειρά από λόφους, οι οποίοι χωρίζονται από μια ανυψωμένη κοιλάδα από το όρος Μπούμστος. Στη μία πλευρά της κοιλάδας, πέρα από ένα λόφο, είναι ο ποταμός ο οποίος, πηγάζοντας κοντά στη Κομπωτή, εκβάλλει τη θάλασσα μεταξύ του Παλίμ-Μπέη και του Λουτρακίου. Τα βουνά της Κατούνας επεκτείνονται προς το νότο, με μια μικρή κλίση προς τα ανατολικά, για μια απόσταση περίπου 12 χιλιομέτρων. Αυτή η κορυφογραμμή αποτελείται από σκληρό ασβεστόλιθο, που καλύπτεται από ένα στρώμα με εύφορο έδαφος, το οποίο δίνει βοσκή για πολλά πρόβατα και βόδια, και μερικές φορές καλλιεργείται με σιτάρι και κριθάρι. Αυτά και τα προϊόντα από τις βελανιδιές που είναι διάσπαρτες μέσα στο δάσος, κάποτε τροφοδοτούσαν ένα σημαντικό πληθυσμό στις πόλεις Κατούννα και Μαχαλά (Φυτείες), που σήμερα αποτελούν απλά χωριά, και σε πολλές υποδεέστερες γειτονιές τώρα έχουν εγκαταλειφθεί. Οι Αιτωλικές πεδιάδες, αν και εξακολουθούν να καλλιεργούνται σε αρκετό βαθμό, και οι κάτοικοι είναι καλύτεροι από τους Ακαρνανες, έχουν μειωθεί κοντά στο ίδιο ποσοστό, και οι μπέηδες του Βραχωρίου, που μερικοί παλαιότερα είχαν εισόδημα 3.000 λίρες

¹¹⁹ Δαφνιές¹²⁰ Άγριες Κουτζίπιαις

το χρόνο από την ιδιοκτησία τους, κανέναν πλέον δεν έχει ούτε το ένα τρίτο αυτού του εισοδήματος.

Στην Κατούννα δεν εξακολουθούν να υπάρχουν περισσότερα από σαράντα κατοικημένα σπίτια, εβδομήντα εγκαταλείφθηκαν κατά τον περασμένο χρόνο, κυρίως λόγω των υπερβολικών εξόδων εξυπηρέτησης του στρατωνισμού των Αλβανών, που όλοι περνούν από αυτό το Δερβένι¹²¹ στο δρόμο τους προς ή από την Αιτωλία, ή στα νοτιοδυτικά τμήματα της Ακαρνανίας. Αυτή η αδικία τους έχει ιδιαίτερα καταπιέσει από το θάνατο του Γιουσούφ Αγά, ο Βαλιδέ ... (Valide Kiayassy), καθώς ο Αλή που απέκτησε το Μουκατά¹²² του Καρλιλί, και αμέσως έστειλε τους Αλβανούς

του στη χώρα αυτή. Τώρα κάνει την πρώτη του επίσκεψη αυτοπρόσωπος. Ο κύριος στόχος του είναι να αντικαταστήσει με τους δικούς του Αλβανούς τους Έλληνες Αρματολούς, που υπό τις διαταγές των καπετάνιων τους εξυπηρετούσαν και αμείβονταν από τα χωριά. Μόλις έγιναν γνωστές οι προθέσεις του, πολλοί από τους αρματολούς κατέφυγαν στα νησιά, και επέστρεψαν από εκεί ως ληστές. Ένας ιδιαίτερος άνθρωπος ανάμεσα σε αυτούς, τον οποίο η δραστηριότητά του και η δημοτικότητά του στη χώρα τον καθιστούν στο να παρουσιάζεται ως πιο τρομερός, ονομάζεται Δράκος Γρίβας¹²³ πρώτος ξάδερφος του Κατσικογιάννη, δύο φημισμένοι πανομοιότυποι χαρακτήρες, οι οποίοι κατάφεραν να καταστρέψουν τον Βεζίρη.

¹²¹ Η λέξη Δερβένι ή Ντερβένι (ουδετέρου γένους) προέρχεται από την τουρκική λέξη "ντερβέν", που και αυτή είναι παραφθορά της περσικής «ντερμπέντ». Στην ελληνική γλώσσα άρχισε να χρησιμοποιείται την περίοδο της Τουρκοκρατίας ως γεωγραφικός προσδιορισμός στενής διάβασης διαμέσου ορεινών όγκων, καθώς και είσοδος ή έξοδος πύλης προς ευρύτερη περιοχή. Συνώνυμη ήταν επίσης και η λέξη «κλεισώρεια» ή (περισσότερο σε χρήση) «Κλεισούρα».

¹²² Στην οθωμανική αυτοκρατορία προσδιόριζαν με τον όρο «μουκατά» φορολογικές ενότητες ή περιοχές, τμήματα αγαθών του κράτους ή άλλες πηγές εσόδων τις οποίες, για να διευκολυνθεί το κράτος στο έργο του, τις παραχωρούσε σε iltizâm, δηλαδή σε ιδιώτες υπό προθεσμία (tahvi).

¹²³ Δράκος είναι ένα μια προσθήκη στο πραγματικό του όνομα και σημαίνει ένα τερατώδες πράγμα.

Ο Γρίβας ξεκίνησε την καριέρα του σε νεαρή ηλικία, όπως οι περισσότεροι από αυτούς τους ήρωες, μπαίνοντας σε μια συμμορία από ληστές, στους οποίους ο ίδιος διακρίθηκε από την δραστηριότητά του, την ανθεκτικότητά του και την σκληρότητά του. Ήταν η πρακτική του να δένει κάθε μουσουλμάνο που έπεφτε στα χέρια του, ή οποιοδήποτε άτυχο Χριστιανό που είχε κάνει αδίκημα, σε ένα δέντρο, και να πυροβολεί από τους οπαδούς του ως παράδειγμα. Έχοντας καταστήσει τον εαυτό του ως τον τρόμο των χωριών του Καρλιλί, για καιρό αφηγούσε τις προσπάθειες σύλληψης από τον Βεζίρη Δερβέντ Αγά, ωστόσο αυτός συμφώνησε, μετά από πρόταση του Πασά, να τεθεί στην υπηρεσία του και να αμείβεται από την επαρχία ως καπετάνιος των αρματολών, με σκοπό να διατηρήσει τη χώρα καθαρή από τους κλέφτες. Ήταν εκ των υστέρων ντροπιασμένος από την ίδια ιδιότητά του, και αντικαταστάθηκε από τον Κατσικογιάννη, γιατί δεν θα μπορούσε, ή δεν ήθελε (πως ο ίδιος λέει) να δολοφονήσει τον Μήτσο Μαυρομάτη από την Κατούνα για χάρη της Αυτού Μεγαλειότης. Ο Γρίβας δεν είχε τότε κανένα άλλο πόρο επιβίωσης από το να μπει στην ρωσική υπηρεσία στα νησιά, τα οποία πέρασαν σε αυτούς από τους Γάλλους, και στις δύο φορές κατάφερε να ενοχλεί τον Βεζίρη από τις συνεχής λεηλασίες στο έδαφός του¹²⁴. Ο Βάρνακας, ένα χωριό κάποτε των 400 οικογενειών, αλλά τώρα έρημο, είναι επί του παρόντος το κύριο καταφύγιο των κλεφτών. Στο πλιάτσικο από τους κλέφτες πρόκειται να προστεθεί αυτό των Αλβανών που στάλθηκαν ενάντιον αυτών, αυτά, μαζί με την ανάλογη συνέπεια της μάζωξης στρατευμάτων το 1807 ενάντια των Ρώσων στη Λευκάδα, και αυτά τώρα που συσσωρεύονται για να παρακολουθούν τους Γάλλους, έχουν ερημώνει σχεδόν ολόκληρη την περιοχή γύρω από το όρος Μπούστο, ή την περιοχή ανάμεσα του Αμβρακικού κόλπου και της θάλασσας της Λευκάδας.

Ο Βεζίρης, όταν σταμάτησε εδώ προχτές, φιλοξενήθηκε στο σπίτι του γιου του ιδίου Μαυρομάτη τον οποίο είχε στο παρελθόν δολοφονήσει. Ο Μήτσος Μαυρομάτης ήταν ένας άνθρωπος με σημαντική περιουσία, καθώς και πολύ αγαπητός στην Ακαρνανία, για καιρό δρούσε ως εκπρόσωπος του Κουρτ Πασά στη διαχείριση των αρματολών και της αστυνόμευσης της επαρχίας αυτής. Η φίλιά του με τον Κουρτ ήταν ένα έγκλημα στα μάτια του Αλή, ο οποίος τα πλούτη του Μήτσου τα υπόδειξε ως ασυγχώρητα. Έχοντας επίγνωση της ζημίας που είχε κάνει στην οικογένειά του, ο Βεζίρης διέταξε να ψαχτεί το σπίτι πριν μπει μέσα, εν τούτοις, όταν ανακοίνωσε στο Μαυρομάτη στη Πρέβεζα ότι σκόπευε να φιλοξενηθεί στο σπίτι του περνώντας από την Κατούνα, αυτός προσποιήθηκε ότι ποτέ δεν είχε ακούσει ότι ο παλιός του φίλος Μήτσος, όπως τον αποκαλούσε, ήταν νεκρός. Μετά το γεύμα στην Κατούνα πήγε

¹²⁴ Τον Οκτώβρη του 1809, αυτός έγινε κρατούμενος μας στην κατάληψη της Ζακύνθου, μαζί με τους συντρόφους του στην γαλλική υπηρεσία. Το μεγαλύτερο μέρος τους εισήλθε στα Ελληνικά συντάγματα που δημιουργήθηκαν. Στο Γρίβα δεν του άρεσαν οι όροι της υπηρεσίας, η οποία τον καταστεί υπεύθυνο να στέλνεται σε

οποιοδήποτε μέρος της Μεσογείου, και έχοντας προτιμώμενη εμπιστοσύνη στον Αλή, που δέχθηκε την προσφορά των υπηρεσιών του, φροντίζοντας παράλληλα να διατηρήσει ένα μέρος της οικογένειάς του ως ενέχυρο της πίστης του, και τον έκανε κολετζί (koledji) της Βόνιτσας και της Πλαγιάς.

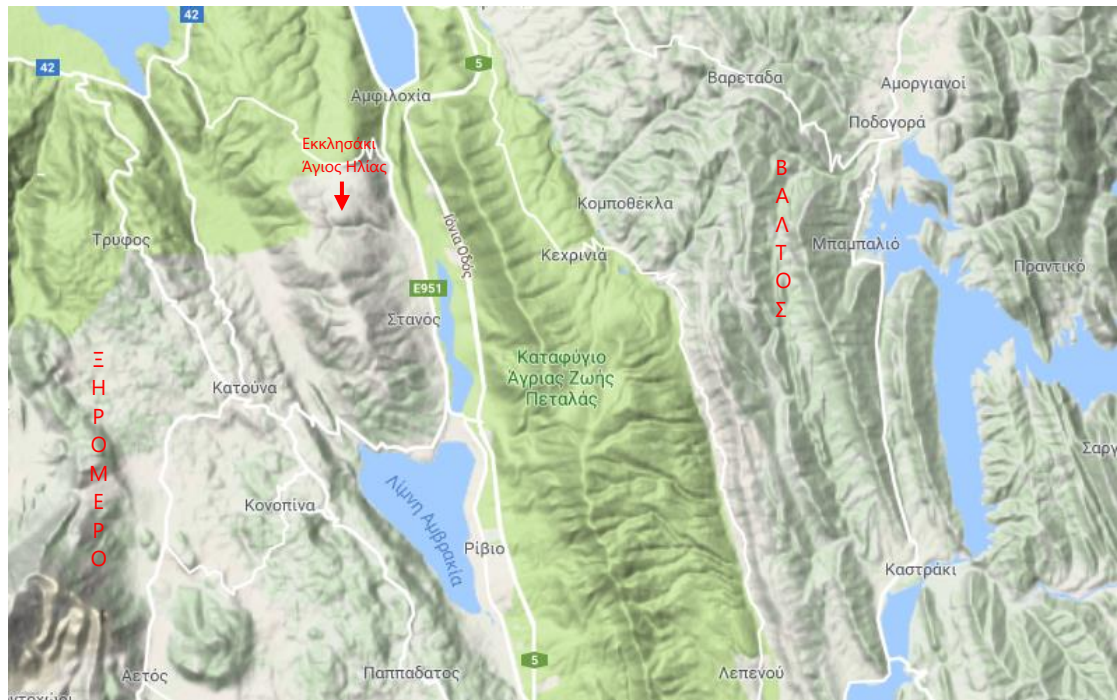
προς το στο Μαχαλά, συνοδευόμενος από 1.500 Αλβανούς, που είναι απλήρωτοι για τέσσερις μήνες. Σχεδόν κανένας οπλαρχηγός εκτός του Αλή θα μπορούσε να έχει μια τέτοια ευχέρεια με αυτούς τους άνδρες, καθώς δεν υπάρχει κανένας άλλος για τον οποίο οι Αλβανοί να έχουν τόσο ευαισθησία. Εν τω μεταξύ τους κυβερνάει βρίσκοντάς τους τροφή και κατάλυμα από τα μέρη που περνά, και έτσι μπορούν να ζήσουν χωρίς αμοιβή, οι οποίοι όμως δεν έχουν καμία αμφιβολία για την είσπραξη των μισθών τους στο τέλος, αυτό είναι ένα θέμα στο οποίο ο Αλή τολμά να τους εξαπατά.

pentalofo.gr

Δευτέρα 18 Ιουνίου 1805

Η άμεση διαδρομή από τη Λεπενού προς την Αμβρακία περνά κατά μήκος των πρόποδων του λόφου της Λεπενού και αφήνοντας στα αριστερά τη λίμνη του Λιγοβίτσι, η οποία απορρέει τα περιττά ύδατά της στη δεξιά πλευρά του Αχελώου, εισέρχεται σε ένα πέρασμα ανάμεσα στις κορυφογραμμές του Μαχαλά και της Λεπενού, και στη συνέχεια ακολουθεί την ανατολική όχθη της λίμνης του Βάλτου προς την Αμβρακία, το οποίο χωριό Αμβρακία μέσω αυτού του δρόμου απέχει επτά ώρες. Επιθυμώντας να εξερευνήσω λίγο περισσότερο από την περιοχή του Βάλτου από ό, τι προσφέρει ο άμεσος δρόμος, στέλνω τις αποσκευές με αυτόν τον τρόπο, και λαμβάνοντας μαζί μου δύο άτομα από την αλβανική συνοδεία, την οποία μου προσέφερε ο Γιουσούφ Αγάς, ακολουθήσαμε την κοιλάδα της Λεπενού. Σύντομα γίνεται στενή και αρκετά ακαλλιέργητη. Καθώς προχωρούμε, οι λόφοι και στις δύο πλευρές γίνονται ψηλότεροι και οι θάμνοι κάτω πυκνότεροι, ως τις 05:45 π.μ. μπαίνουμε σε ένα δάσος από μικρές βελανιδιές, που αναμιγνύονται με δρυς και πουρνάρια, ανεβαίνουμε προσεχτικά σε ένα ευχάριστο σκιερό μονοπάτι, μέχρι να φθάσουμε στην κορυφή του μονοπατιού, στις 07:00 π.μ. ξεκινάμε την κατάβαση και στις 07:15 π.μ. φθάνουμε στα ερείπια κάποιων ελληνικών τειχών. Ένα από αυτά διασχίζει το δρόμο, τα άλλα με δυσκολία εντοπίζονται ανάμεσα στα δέντρα. Πρόκειται για εργασίες ενός φρουρίου που κατέλαβε ένα ύψωμα στα αριστερά του δρόμου και ενισχύθηκε με φυσικό τρόπο από τις δύο πλευρές του από ένα βαθύ φαράγγι και ένα χείμαρρο. Τοποθετημένος έτσι, δέσποζε την πρόσβαση, μέσω αυτής της κοιλάδας, από την Αμφιλοχία στην μεγάλη πεδιάδα του Αχελώου. Μέσα στο περίγυρο, λίγο αριστερά από το δρόμο, μια κυκλική δεξαμενή στο έδαφος, με διάμετρο τριάντα τεσσάρων ποδιών, είναι επενδεδυμένη με κανονική τοιχοποιία σχεδόν ίσιων σειρών, μία από αυτές τις πέτρες μετράει τέσσερα πόδια και έξι ίντσες σε μήκος, και δύο πόδια και οκτώ ίντσες σε ύψος. Στη μία πλευρά του κύκλου παραμένουν οκτώ σειρές καλυπτόμενες με δέντρα και θάμνους, από την άλλη πλευρά η κλίση της όχθης καλύπτει την τοιχοποιία. Κοντά στους τοίχους του φρουρίου, στα εξωτερικά, υπάρχει ένας συνηθισμένος αρχαίος τάφος, ο οποίος δεν έχει ανοιχτεί ποτέ. Τα ερείπια ονομάζονται Παλαιόκαστρο της Κεχρινιάτσας. Το τελευταίο όνομα αποδίδεται στο πέρασμα και σε ένα ρυάκι στον οποίο κατεβαίνω μέσα σε πέντε λεπτά, μετά από μια στάση πενήντα λεπτών.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Το τοίχος που διασχίζει το δρόμο ακολουθεί μετά για τρία λεπτά προς το ρυάκι. Έχει σε κάποια τμήματα έξι σειρές τοιχοποιίας τρίτου είδους, που πλησιάζουν σχεδόν το τέταρτο και ενώνονται με πολύ ακρίβεια, εκτός από όπου τα δέντρα αναπτύσσονται πλάι τους έχοντας μετατοπίσει τις πέτρες με τις ρίζες τους. Το ρέμα τις Κεχρινιάτσας καταλήγει σε ένα μικρό ομοιόμορφο λαγκάδι, καταλήγοντας σε μια μικρή πεδιάδα στην ακτή του Αμβρακικού Κόλπου, που ονομάζεται Ξερόκαμπος, από την έλλειψη νερού, όσον αφορά το ρυάκι χάνεται πριν φτάσει εκεί. Ο Ξερόκαμπος όμως παράγει σιτηρά και καλαμπόκι και ανήκει στο χωριό Κεχρινιά που βρίσκεται στην άκρη του απόκρημνου βραχώδους βουνού που συνορεύει με την χαράδρα της Κεχρινιάτσας στα αριστερά μας, και τη χωρίζει από την κοιλάδα και τη λίμνη του Βάλτου ή της Αμβρακίας. Τώρα βγαίνουμε από το δρόμο προς το Ξερόκαμπο και στρίβουμε στα αριστερά, διασχίζουμε την κορυφογραμμή της Κεχρινιάς, περνώντας στα μισά της ανάβασης μέσα από αυτό το χωριό, το οποίο περιέχει τριάντα ελληνικές οικογένειες, μερικές από τις οποίες κατοικούν σε καλούς πύργους. Αφήσαμε το ρυάκι στις 08:18 π.μ., σταματήσαμε δέκα λεπτά στην Κεχρινιά και στη συνέχεια ανεβαίνοντας στην απόκρημνη βραχώδη κορυφογραμμή, φθάσαμε στις 09:40 π.μ., σε μια εκκλησία του Αγίου Ηλία στην κορυφή, η οποία διέθετε μια εκτενή θέα του Ξηρόμερου και του Βάλτου. Αυτές οι περιοχές είναι ελάχιστα καλλιεργημένες ή κατοικημένες, αλλά κυρίως το δεύτερο, το οποίο αποτελείται από δασώδη βουνά στα βόρεια και νότια από απότομες κορυφογραμμές που καταλήγουν σε μια κοιλάδα, που το μεγαλύτερο μέρος της είναι λίμνη ή έλος, ανάλογα με την εποχή. Είναι αυτή η κοιλάδα που δίνει το όνομα στην περιοχή.

Έχοντας κατεβεί τη δυτική πλευρά της κορυφογραμμής, με τα πόδια, μέσα από ένα δάσος από βελανιδιές που δεν αναπτύσσουν πολύ χοντρό κορμό ούτε έχουν μεγάλη έκταση, φτάνουμε, στις 10:50 π.μ., πέντε

λεπτά πέρα από τους πρόποδες του βουνού στην άκρη της λίμνης. Στη συνέχεια γυρνώντας το βόρειο άκρο του, μπαίνουμε στην Αμβρακία, η οποία είναι στο ένα τρίτο του δρόμου πάνω σε μια κορυφογραμμή παράλληλη με εκείνη που έχουμε περάσει και εξίσου απότομη και βραχύωδη. Φτάνουμε στις 11:30 π.μ. Το Σπάρτο είναι ένα άλλο χωριό στο ίδιο βουνό, μία ώρα βόρεια από την Αμβρακία προς τη θάλασσα. Η Στάνου είναι ένα τρίτο, του ίδιου μεγέθους με την Αμβρακία, και βρίσκεται στο ίδιο ύψος πάνω από τη λίμνη, τρία τέταρτα της ώρας προς τα νότια. Το τμήμα του Βάλτου ή της λίμνης, κάτω από την Αμβρακία, είναι ένας στενός ρηχός κολπίσκος μήκους περίπου τριών μιλίων, που διακλαδώνεται από το βαθύτερο τμήμα του που βρίσκεται κάτω από τους Παπαδάτες και το μοναστήρι του Αγριλιό (Ρίβιο).

Η Αμβρακία, ή τοπικά Αμβρακιά, αποτελείται περίπου από σαράντα σπίτια, και άλλα πολλά σε ερείπια. Οι Αμβρακιώτες, για να αποφύγουν περαιτέρω παρακμή, πρόκειται να μετακομίσουν την θέση τους ψηλότερα στο βουνό, όπου θα είναι λιγότερο εκτεθειμένοι στους Τούρκους περαστικούς, στους κλέφτες και στις εχθροπραξίες ορισμένων γειτόνων τους, που είναι η αιτία ένα μέρος της κοιλάδας, στην πλευρά της λίμνης, να είναι αρκετά ακαλλιέργητο. Το νέο τους χωριό θα ονομαστεί Πλατό, η θέση του οποίου θα είναι όμως σε ορεινό επίπεδο, και ήδη, ο οικοδεσπότης μου ο Προεστός, έχει ξοδέψει, μου λέει, είκοσι πουγκιά για να χτίσει ένα σπίτι εκεί.

Το απόγευμα κατεβαίνω το βουνό της Αμβρακίας, σε 40 λεπτά, στη Σκάλα, από όπου εξάγεται ξυλεία, βελανίδι, σιτηρά και βοοειδή. Ονομάζεται Καρβασαρά¹²⁵ (Αμφιλοχία) και βρίσκεται σε μια κοιλάδα που είναι στο μέσο ενός μεγάλου κόλπου που σχηματίζει το νοτιοανατολικό άκρο του κόλπου της Άρτας. Στα ανατολικά της κοιλάδας υψώνεται το βουνό που ονομάζεται Σπαρτοβούνι, η χαμηλότερη συνέχεια του εκτείνεται μέχρι την είσοδο του κόλπου και πέφτει στην ανατολική πλευρά του Ξερόκαμπου. Η τελευταία κοιλάδα τερματίζεται στο Αρμύρο, όπου υπάρχει μια σκάλα και ένα ρηχό λιμάνι, χωρισμένο από τη θάλασσα στα δυτικά με μια χαμηλή ακτή, που φαίνεται από τον Καρβασαρά προβάλλοντας στα αριστερά του ακρωτηρίου Σπαρτοβούνι. Στα δυτικά του κόλπου του Καρβασαρά ανέρχεται η συνέχεια της κορυφογραμμής της Αμβρακίας, στην οποία βρίσκεται το παλιό λιμάνι του Σπάρτου, που κάποτε βρισκόταν στο αντίθετο βουνό που φέρει τώρα αυτό το όνομα, διότι, όπως είδαμε στην περίπτωση της Αμβρακίας, τα χωριά έχουν μια ιδιότητα να μετατοπίζονται σε αυτή τη περιοχή.

¹²⁵ Καρβασαράς - προέρχεται από το Καραβανσεράι, παρόλο που τώρα δεν υπάρχει τέτοιο τούρκικο μέρος υποδοχής για να το διακαιολογεί.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Στο εσωτερικό του κόλπου, νοτιοανατολικά των μαγαζιών του Καρβασαρά, βρίσκονται τα τείχη μιας μεγάλης ελληνικής πόλης, καταλαμβάνοντας ένα ύψωμα που υψώνεται από τη δεξιά όχθη ενός χείμαρρου και φτάνει στην πλευρά της θάλασσας. Ο χώρος ήταν οχυρωμένος όπως η Στράτος, δηλαδή δεν υπάρχει εμφανής Ακρόπολη του συνηθισμένου είδους, αλλά ο χώρος που περιφράχθηκε χωρίστηκε από έναν εγκάρσιο τοίχο σε δύο μέρη, τα οποία είναι πιο ίσα από αυτά της Στράτου. Υπάρχουν πολλοί πύργοι στα χερσαία μέτωπα. Η τοιχοποιία είναι διαφόρων εποχών, ορισμένα τμήματα είναι εξ ολοκλήρου πολυγωνικά, άλλα αποτελούνται από κανονικές και ίσες σειρές. Όμως, το μεγαλύτερο μέρος του έργου είναι της τρίτης τάξης ή ενός είδους μεταξύ των δύο πρώτων. Υπάρχουν και υπολείμματα επισκευών με κονίαμα, μιας πολύ μεταγενέστερης περιόδου. Αναμφισβήτητα, η θέση ήταν πάντα σημαντική, δεδομένου ότι διέθετε την πιο εύκολη και φυσική πρόσβαση στην Ακαρνανία από την Ήπειρο, τόσο από τη θάλασσα όσο και από την ξηρά. Ο χώρος που είναι κλειστός είναι γεμάτος από άγριες κουτσουπιές, δρυς, αγριελιές και μεγάλη ποικιλία θάμνων, τα οποία συχνά προσφέρουν καταφύγιο σε ελάφια, καθώς και άλλα άγρια ζώα που αφθονούν στο παρακείμενο δάσος. Πέρα από τον Ξερόκαμπο είναι η πεδιάδα της Βλύχας, όπου στους πρόποδες των βουνών βρίσκονται τα ερείπια μιας ελληνικής πόλης, που αναφέρεται πως ήταν μεγαλύτερης έκτασης από εκείνη του Καρβασαρά, αλλά όχι τόσο καλά διατηρημένη. Είναι ίσως το αρχαίο Άργος της Αμφιλοχίας. Πέρα από την πεδιάδα της Βλύχας ξεκινάει το Μακρυνόρο, ένα βουνό που καλύπτεται από δάση βελανιδιάς και πέφτει απότομα στην ακτή του κόλπου. Ο δρόμος κατά μήκος της πλαγιάς του, που υπολογίζεται σε τρεις ώρες, σχηματίζει ένα πέρασμα παρόμοιο με εκείνο των πυλών της Συρίας, που βρίσκεται στο μέσο του κόλπου Iskenderun (Αλεξανδρέττα). Επιστρέφοντας στην Αμβρακία, κάποια

παλαιά μνήματα εμφανίζονται στα πλάγια του δρόμου. Πρόκειται για αρχαίους τάφους του πιο συνηθισμένου είδους ή σχηματίζονται από τέσσερις πλάκες τοποθετημένες πλάγια στο έδαφος και καλυμμένες με άλλες πλάκες.

Η ύπαρξη του ονόματος Αμβρακία που συνδέεται με ένα σύγχρονο χωριό σε αυτό το τμήμα της χώρας έχει μεγάλη τάση να συγχέει την αρχαία γεωγραφία, οδηγώντας στην πεποίθηση ότι τα ερείπια στο Καρβασαρά είναι εκείνα της αρχαίας Αμβρακίας. Αλλά η Αμβρακία βρισκόταν βέβαια στη βόρεια πλευρά του κόλπου, σε κάποια απόσταση από τη θάλασσα. Το γεγονός είναι ότι η Αμβρακία είναι ένα χωριό πρόσφατης κατασκευής, στο οποίο οι ιδρυτές έδωσαν το όνομα αυτό, λόγω της κοινής γνώμης, ότι τα ερείπια στο Καρβασαρά είναι αυτά της Αμβρακίας. Ότι αυτό το λάθος είναι μακροχρόνιο, μαθαίνουμε από τον Μελέτιο, ο οποίος ο ίδιος έπεσε σε αυτό και ο οποίος, έχοντας υπάρξει επίσκοπος της Άρτας, ήταν ίσως ο εσφαλμένος φωστήρας που οδήγησε τους ιδρυτές της Αμβρακίας να δώσουν στο χωριό τους αυτό το όνομα. Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι τα ερείπια στο Καρβασαρά είναι εκείνα της Λιμναία, από όπου ο Φίλιππος ξεκίνησε την πορεία του προς το Θέρμο.

Σάββατο 18 Μαρτίου 1809.

Η θέα από την Κατούνα, αν και περιορίζεται από τα βουνά προς τα δυτικά και ανατολικά, εποπτεύει κάποια μακρινά μέρη μέσα από τα ανοίγματα στο βορρά και στο νότο ονομαζόμενα, τα όρη Ολύτσικα και Τζουμέρκα κατά τον βορρά, με το μύλο πάνω από την Άρτα, ο οποίος ήταν ένας από τους πρώην μου σταθμούς. Στο νότο πέρα από την Αιτωλία φαίνονται οι μεγάλες κορυφές του Βοηδιά και Ώλενος στο Μοριά.

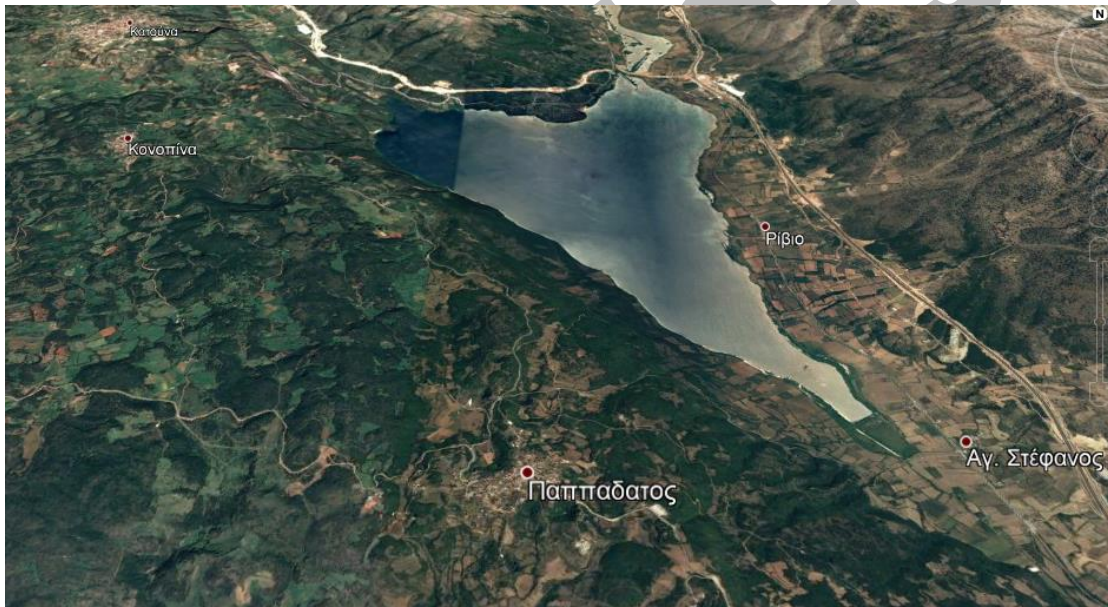
Η συνοδεία μας των τριάντα Αλβανών από Πρέβεζα ενώθηκε με άλλους δέκα από την Βόνιτσα υπό τις οδηγίες του Κυρ Κ., ο οποίος, ως Κοτζαμπάσης αυτού του τόπου, έχει την καθοδήγηση αυτών των δυνάμεων μέσα στη δική του περιοχή. Η αναγκαιότητα αυτής της ενίσχυσης δείχνει πόσο ανασφαλής είναι η περιοχή πέρα από υποτιθέμενη την ακτίνα βολής των Αλβανικών μουσκέτων.

Μισό μίλι κάτω από το τελευταία σπίτια της Κατούνας, λίγο στα αριστερά του δρόμου για το Μαχαλά, είναι το άνω άκρο από ένα ελληνικό φρούριο που καταλαμβάνει την κλίση της κορυφογραμμής της Κατούνας στην ανατολική πλευρά. Η κοιλάδα η οποία κατεβαίνει αποτελεί συνέχεια αυτής που ακολουθήσαμε χθες προερχόμενοι από το Λουτράκι, είναι η ίδια με αυτή που περιέγραφα στις 18 Ιουνίου του 1805, καθώς περιλαμβάνεται μεταξύ των παράλληλων κορυφογραμμών της Αμβρακίας και Κατούνας. Τα υπάρχοντα ερείπια που αποτελούνται από θεμέλια συνήθους τοιχοποιίας που ανήκουν σε μια Ακρόπολη που περιβάλλει ένα τμήμα γης σε σχήμα θέατρο στην αρχή από ένα ρυάκι, απομεινάρια από τα τείχη της πόλης φαίνονται επίσης κατά την κάθοδο προς την κοιλάδα, και μου είπαν ότι υπάρχουν και αρκετά άλλα στους πρόποδες του βουνού. Η πόλη, συνεπώς, ήταν μεγάλη καθώς και σημαντική λόγω της θέσης, καθώς έλεγχε το κύριο πέρασμα από την Ήπειρο μέσω Ακαρνανίας σε Αιτωλία. Υποτίθεται από ότι έμαθα για αυτό το σημείο της περιοχής ότι είναι η Κωνώπη, διότι υπάρχει ένα μικρό χωριό, που βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα προς τα νοτιοδυτικά, με το όνομα Κωνωπίτσα (Κωνωπίνα ή Κονοπίνα). Η Κωνώπη, ωστόσο, ήταν σίγουρα πέραν του Αχελώου, στη Αιτωλία και η Κωνωπίτσα δεν δηλώνει πλέον τη θέση της Κωνώπης από ό, τι η Αμβρακία της Αρχαίας Αμβρακίας.

Ο δρόμος μας συνεχίζει να ακολουθεί την κορυφή της κορυφογραμμής πάνω στα υψώματα αξιοσημείωτα για την ποικιλομορφία τους, και για τις πολλές τεράστιες κυκλικές κοιλότητες, που καλύπτονται από δέντρα, και στο πυθμένα σε κάποιες από αυτές υπάρχουν βαθιές τρύπες με νερό. Τα δέντρα είναι κυρίως πουρνάρια, και τα βράχια, όπως γενικά σε αυτό το μέρος της Ακαρνανίας, ένας σκληρός κίτρινος ασβεστόλιθος ή μάρμαρο, που είναι πολύ όμορφο όταν γυαλιστεί. Τα υψώματα είναι ακαλλιέργητα, αλλά παράγουν ένα καλό κτηνοτροφικό χόρτο, προσφέροντας ένα εξαιρετικό βοσκοτόπι για πρόβατα. Στις 03:00 μ.μ., αφού έχοντας ιππεύσει για 50 λεπτά από το Παλαιόκαστρο, το μοναστήρι του Αγριλίου είναι ενάμιση μίλι προς τα αριστερά, σε ένα σημείο

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

του εδάφους στη δυτική πλευρά της λίμνης του Βάλτου ή της Αμβρακίας, απέναντι σε εκείνο το σημείο του βουνού της Κεχρινιάς το οποίο εγώ κατέβηκα την διαδρομή από αυτό το χωριό στην Αμβρακία. Η προεξοχή στην οποία βρίσκεται το Αγριλιό, είναι μια απότομη διακοπή της κορυφογραμμής που αρχίζει στην ανατολική πλευρά του Λουτρακίου, και πάνω σε αυτήν βρίσκονται τα χωριά Σπάρτο, Αμβρακία, και Στάνου. Παρακάτω του Αγριλιό είναι το στενότερο και πιο βαθύ τμήμα της λίμνης. Στα ξηρά καλοκαίρια τίποτα δεν παραμένει σε αυτό το μέρος εκτός από μια κυκλική λιμνούλα, όλα τα υπόλοιπα είναι στεγνά ή λασπώδη. Υπάρχει μια άποψη στην Κατούννα, ότι με τη βοήθεια μερικών καναλιών αποστράγγισης, και με έξοδα περίπου 60 πουργιών, όλη εκτός από την λιμνούλα κοντά στο Αγριλιό θα μπορούσε να γίνει ικανή να παράγει σε αφθονία αραβόσιτο ή οποιοδήποτε άλλο είδος σιτηρών. Με αυτόν τον τρόπο ορισμένα τμήματα στα άκρα της λίμνης όταν στεγνώσουν γίνονται καλλιεργήσιμα, όπως διαπίστωσα κάτω στην Αμβρακία στο πρώτο ταξίδι μου.

Τώρα αφήσαμε τα λίγα διασκορπισμένα σπίτια που αποτελούν το χωριό Κωνωπίτσα, ή Κωνωπίνα, δύο μίλια προς τα δεξιά, και στις 03:35 μ.μ. περάσαμε μέσα από τα ερείπια του χωριού Άννινο, όπου το όνομα του προήλθε από το όνομα μιας οικογένειας που είναι τώρα μία από τις βασικές στην Κεφαλονιά. Στην απέναντι πλαγιά του βουνού της Κεχρινιάς υπήρχαν παλαιότερα τα χωριά Απλίτσα και Μακρή, από το οποίο τελευταία ήρθε ο Μακρής της Ζακύνθου. Στις 03:50 μ.μ. σταματήσαμε για ένα τέταρτο της ώρας σε ένα μεγάλο πηγάδι αρχαίας κατασκευής που μοιάζει με ένα άλλο που παρατήρησα κοντά στα τείχη του Παλαιόκαστρου της Κατούννας. Αρκετά άλλα, κατά πάσα πιθανότητα όλα τα έργα των αρχαίων Ελλήνων, λέγεται ότι υπάρχουν σε αυτή την κορυφογραμμή, η οποία είναι εντελώς ελλιπής σε επιφανειακές πηγές. Όλα τα μεγαλύτερα σπίτια στη Κατούννα και στο Μαχαλά είναι εφοδιασμένα με δεξαμενές για τη συλλογή του βρόχινου νερού. Στις 04.45 μ.μ. περνάμε το χωριό Παπαδάτες, ή Παπαλάτες (Παπαδάτου ή Παπαδάτος), που βρίσκετε στην

κορυφή της κορυφογραμμής, και τώρα περιέχει μόνο μερικές κατοικίες, και από εκεί έρχεται η θέα μιας κοιλάδας προς τα δυτικά, περιλαμβάνοντας στη μία πλευρά της τα βουνά που προεξέχουν από Μπούμστο προς Δραγαμέστο, και από την άλλη από την κορυφογραμμή που, τείνοντας Δυτικά από εκείνη του Μαχαλά, συνορεύει με την μεγάλη πεδιάδα του Αχελώου προς τα βορειοδυτικά. Σε ένα άνοιγμα μεταξύ των δύο κορυφογραμμών φαίνεται η θάλασσα. Στην απέναντι πλευρά της κοιλάδας, στους πρόποδες των λόφων προς το Δραγαμέστο, είναι τα χωριά Μπαμπίνη, Μαχαιρά και Χρυσοβίτσα, που βρίσκονται σε αυτή τη σειρά από νοτιοανατολικά προς βορειοδυτικά. Στις 05.15 μ.μ. φτάνουμε στο υψηλότερο σημείο της κορυφογραμμής, όπου βρίσκεται ένας ερειπωμένος ανεμόμυλος, ορατός από την Κατούνα, και ο οποίος αποτελεί ένα ευδιάκριτο αντικείμενο σε όλες τις γύρω περιοχές. Αμέσως παρακάτω από αυτό αρχίζουν τα σπίτια του χωριού Μαχαλά, τα οποία είναι διασκορπισμένα σε μια πλαγιά που μειώνονται προς την πεδιάδα του Αχελώου.

Μπορεί να είναι ένα ζήτημα, αν η λίμνη του Αγριλίου, ή το έλος μεταξύ Κατούνας και Λουτράκι, ήταν η σκηνή μιας πράξης του έτους 389 π.Χ., η οποία αναφέρεται από τον Ξενοφώντα¹²⁶. Οι Αχαιοί, που είχαν στην κατοχή τους την Καλυδώνα, βρίσκονταν ενοχλημένοι σε μεγάλο βαθμό από τους Ακαρνάνες, που βοηθήθηκαν από κάποιους Αθηναίους και Βοιωτούς, αποζητούσαν την συμπαράσταση των Λακεδαιμονίων, οι οποίοι έστειλαν τον Αγησίλαο, με δυο τάγματα και κάποιους σύμμαχους, για να ενταχθούν στους Αχαιούς. Ο Αγησίλαος, πριν να εισέλθει στο εχθρικό έδαφος, έστειλε ένα μήνυμα προς τη Σπάρτη, απειλώντας να καταστρέψει το σύνολο της χώρας, εκτός εάν οι Ακαρνάνες παρατήσουν την συμμαχία τους και ενταχθούν σε εκείνη της Σπάρτης, αλλά αυτοί αγνόησαν τις απειλές του, αποσύρθηκαν στις πόλεις τους, και οδήγησαν τα ζώα τους σε ένα μακρινό μέρος της χώρας, ο Αγησίλαος στη συνέχεια μπήκε στην Ακαρνανία καταστρέφοντας τα πάντα στο πέρασμά του. Αλλά βιάδιζε όχι περισσότερο από δέκα ή δώδεκα στάδια κάθε μέρα, με αυτό τον αργό ρυθμό προέλασης, στο τέλος τις δέκατης πέμπτης ή τη δέκατης έκτης ημέρας, είχε ξεγελάσει και απομάκρυνε τους Ακαρνάνες τόσο πολύ από τη περιφρούρησή τους, που πολλοί από αυτούς επέστρεψαν στις αγροτικές απασχολήσεις τους. Στη συνέχεια σε μια μέρα έκανε μια ξαφνική πορεία των 160 σταδίων προς μια λίμνη που περιβάλλεται από βουνά, όπου εκεί ήταν μαζεμένο το μεγαλύτερο μέρος των ζώων των Ακαρνάνων¹²⁷, και έτσι κατέλαβε, εκτός τους δούλους, μια μεγάλη ποσότητα αλόγων, βοδιών, και προβάτων τα οποία όλα τα πούλησε την επόμενη μέρα. Το βράδυ δέχθηκε επίθεση από τους Ακαρνάνες και αναγκάστηκε να κατέβει από τη θέση του στα ορεινά, σε μια πεδιάδα στην όχθη της λίμνης, από όπου κάποτε υπήρχε μόνο μια στενή και δύσκολη έξοδος από τα βουνά¹²⁸. Από αυτό το πέρασμα Αγησίλαος επιχείρησε να υποχωρήσει την επόμενη ημέρα, αλλά

¹²⁶ Ξενοφών Έλληνικά βιβλ. 4 κεφ. 6.

¹²⁷ ἐπὶ τὴν λίμνην περὶ ἣν τὰ βοσκήματα τῶν Ἀκαρνάνων σχεδὸν πάντα ἦν.

¹²⁸ ἣν μὲν ἡ ἔξοδος ἐκ τοῦ περὶ τὴν λίμνην λειμῶνός τε καὶ πεδίου στενὴ διὰ τὰ κύκλῳ περιέχοντα ὄρη· καταλαβόντες δὲ οἱ Ἀκαρνᾶνες...

οι Ακαρνάνες είχαν καταλάβει τα βουνά και στις δύο πλευρές του, από όπου οι ελαφρώς οπλισμένοι παρενοχλούσαν τους αντιπάλους βάλλοντάς τους, οι οποίοι εύκολα διαφεύγαν μέσα σε καταφύγια όταν τους καταδίωκε το ιππικό ή οι οπλίτες. Οι Ακαρνάνες οπλίτες, με το μεγαλύτερο ποσοστό τους πελταστές¹²⁹, τοποθετήθηκαν στην κορυφή του βουνού προς τα αριστερά της γραμμής προέλασης του εχθρού, και αυτό το βουνό έτυχε να είναι το πιο προσιτό και για τους ιππείς και για τους οπλίτες. Ο Αγησίλαος, επομένως, μετά την θυσία, που κατά τη διάρκεια της τελετής πολλά από τα στρατεύματά του τραυματίστηκαν από τους Ακαρνάνες, διέταξε την προέλαση προς το ύψωμα στα αριστερά του. Όλοι οι οπλίτες από τις δεκαπέντε νεότερες κλάσεις έτρεξαν προς τα εμπρός, επελαύνοντας με το ιππικό, και ακολουθούμενοι από τον ίδιο τον Αγησίλαο με το υπόλοιπο των δυνάμεών του. Με αυτόν τον τρόπο τους έφτασε, και τους σκότωσε ή τους έτερψε σε φυγή όσους Ακαρνάνες ήταν χαμηλά του βουνού, οι οποίοι τον παρενοχλούσαν. Αλλά ούτε και εκείνοι στην κορυφή της κορυφογραμμής ανάμεναν για τη σύγκρουση, αν και οι πελταστές είχαν σκοτώσει μερικούς από τους ιππείς και άλογα του εχθρού στην ανάβαση. Η απώλεια των Ακαρνάνων αυτή την ημέρα ήταν περίπου 300. Ο Αγησίλαος στη συνέχεια συνέχισε να καταστρέφει τη χώρα, και ακόμη και αν εμφανίστηκε, μετά από αίτημα των Αχαιών, μπροστά από μερικές πόλεις, καμία δεν παραδόθηκε σε αυτόν, και καθώς το φθινόπωρο προχωρούσε, ο ίδιος αποφάσισε να αποσυρθεί από την Ακαρνανία, απαντώντας στους Αχαιούς, οι οποίοι του ζήτησαν να παραμείνει όσο τουλάχιστον απαιτηθεί ώστε να αποτρέψει τους Ακαρνάνες από τη σπορά των σιτηρών τους, ότι όσο περισσότερο έσπερναν τόσο μεγαλύτερη επιθυμία θα είχαν για ειρήνη. Η αποχώρηση του μέσα από Αιτωλία, προσθέτει ο ιστορικός, έγινε από μια διαδρομή που καμιά δύναμη, μεγάλη ή μικρή, δεν θα μπορούσε ν' ακολουθήσει χωρίς τη συγκατάθεση των Αιτωλών· εκείνοι ωστόσο τον άφησαν να περάσει, ελπίζοντας ότι θα τους βοηθούσε να κατακτήσουν τη Ναύπακτο¹³⁰.

Αν και ο Βάλτος ή η λίμνη του Αγριλίου, που τώρα μπορεί να ταιριάζει καλύτερα στο να αξίζει την περιγραφή της ως «λίμνη» στην παρόντα εποχή του έτους από ότι αυτή μεταξύ της Κατούνας και Λουτράκι, υπάρχει πιθανώς μικρή διαφορά στις διαστάσεις της κατά την περίοδο της εκστρατείας του Αγησίλαου. Και οι δύο περιβάλλονται από βουνά, αυτή του Βάλτο περισσότερο, αλλά για το λόγο αυτό ήταν λιγότερη ταιριαστή στην συνάθροιση των Ακαρνανικών ζώων από ότι η λίμνη του

¹²⁹ Ο πελταστής ήταν είδος αρχαίου πολεμιστή. Εμφανίστηκε κατά την Κλασική εποχή (περίπου 5ος με 4ος αιώνας π.Χ.). Οι πελταστές ήταν συνήθως εξοπλισμένοι με την πέλτη, ελαφριά θρακική ασπίδα η οποία είχε μία εσοχή σαν μισοφέγγαρο, και τρία ακόντια, τα οποία κρατούσαν το ένα στο ένα χέρι και τα άλλα δύο στο άλλο χέρι μαζί με την ασπίδα. Οι πελταστές χρησιμοποιούσαν διάφορα επιθετικά όπλα, όπως σφεντόνες και μικρά ακόντια. Εκείνη την εποχή ο

κάθε στρατιώτης πλήρωνε από μόνος του για τον εξοπλισμό του. Έτσι, οι πελταστές χρησιμοποιούσαν ανίσχυρα όπλα, επειδή δεν ήταν αρκετά πλούσιοι για να αγοράσουν τόξα ή δόρατα. ταῦτα δ' εἰπὼν ἀπῆει πεζῇ δι' Αἰτωλίας τοιαύτας ὁδοὺς ἅς οὔτε πολλοὶ οὔτε δλίγοι δύναιντ' ἂν ἀκόντων Αἰτωλῶν πορεύεσθαι· ἐκείνον μὲντοι εἶασαν διελθεῖν· ἤλπιζον γὰρ Ναύπακτον αὐτοῖς συμπράξειν ὥστ' ἀπολαβεῖν.

Λουτράκι, η οποία έχει πάντα μια μεγαλύτερη έκταση για βοσκότοπο γύρω από αυτή. Η τελευταία είχε επίσης το πλεονέκτημα να πιο απομακρυσμένη από τα σύνορα της Αιτωλίας ενώ το νότιο άκρο της λίμνης της του Αγριλιό δεν είναι πολλά μίλια από την Στράτου και τον Αχελώο. Η χαράδρα επομένως, από την οποία ανέβηκα από το έλος του Λουτράκι στην Κατούνα φαίνεται να ήταν το στενό στο οποίο οι Ακαρνάνες αντιμετώπισαν τους Σπαρτιάτες. Στην περίπτωση αυτή ο ίδιος ο λόφος της Κατούνας ήταν η θέση των Ακαρνανικών οπλιτών και πελταστών, ο οποίος κατελήφθη από την αιματηρή επίθεση των Σπαρτιατών. Υπάρχει πράγματι ένα άλλο άνοιγμα διέξοδος από το έλος του Λουτρακίου, που οδηγεί προς την Αμβρακία. Εκτός αυτού αυτό θα είχε μεταφέρει τον Αγησίλαο μακρύτερα από τα σύνορα, και θα τον είχε αναγκάσει να προελαύσει κατά μήκος της μιας πλευράς ή της άλλης της λίμνης του Αγριλιό, και οι δύο δύσκολες διαδρομές, και αυτή προς τα δυτικά υπερασπιζόταν από την οχυρωμένη πόλη κοντά στη Κατούνα, καθώς δεν είναι πιθανό στο ότι θα είχε εισχωρήσει μέσα σε μια τόσο επικίνδυνη κατάσταση. Είναι προφανές, εξάλλου, ότι υποχώρησε από την ίδια διαδρομή με την οποία είχε φτάσει, δηλαδή, στην πεδιάδα του Αετού. Διότι σε αυτήν την πλευρά της κορυφογραμμής της Κατούνας βρίσκεται η κύρια έκταση και οι πιο εύφορες περιοχές της Ακαρνανίας, μέσω της οποίας είχε κάνει τις δεκαπέντε πορείες του, κατά πάσα πιθανότητα σε διάφορες κατευθύνσεις, όπως βολευόταν ή προκαλώντας λεηλασίες. Την τελευταία ημέρα του προέλαυσε 160 στάδια, με την οποία εξέπληξε τους Ακαρνάνες, φαίνεται από την απόσταση να είχε ξεκινήσει από μια θέση στον Αχελώο. Είναι σχεδόν περιττό να τόνισω πόσο η τέλεια γεωγραφία της Αιτωλίας δικαιολογεί την παρατήρηση του Ξενοφώντα, ως προς τη δυσκολία που ο Αγησίλαος θα είχε βρεθεί κατά την αποχώρισή του μέσα από τη χώρα αυτή προς στην Καλυδώνα, έχοντας τους Αιτωλούς να είναι αρνητικοί για αυτόν, οι μόνες του διαδρομές είναι κατά μήκος της μιας ή της άλλης πλευράς της λίμνης του Απόκουρο, ή μέσω των περασμάτων του Ζυγού, ή αν αυτός εισήλθε στις παραθαλάσσιες πεδιάδες από την Ακαρνανία, κατά μήκος των συνόρων των λιμνοθαλασσών του Ανατολικού και Μεσολογγίου.

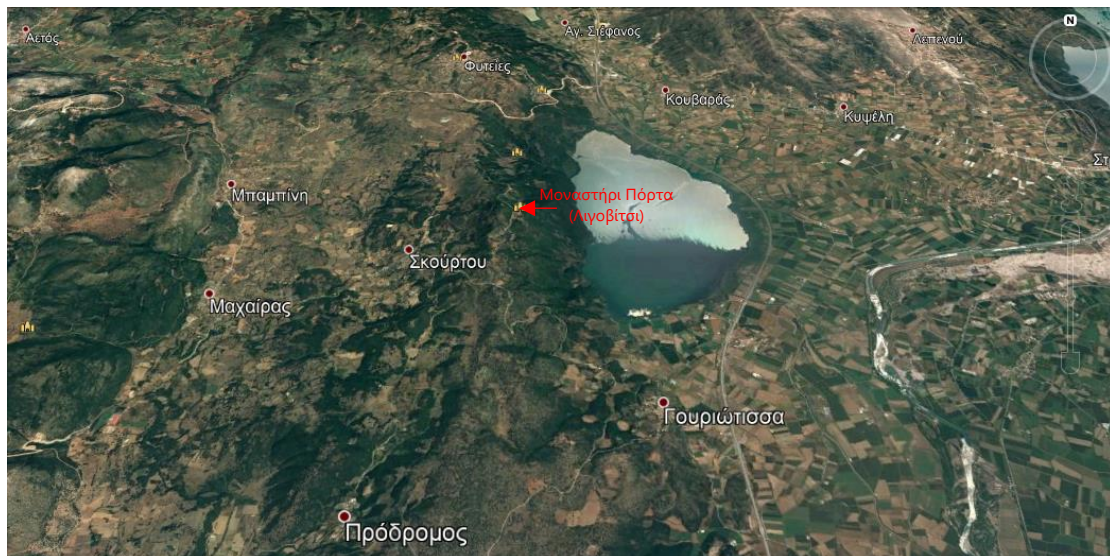
Κυριακή 19 Μαρτίου 1809.

Ο ερειπωμένος ανεμόμυλος πίσω από τον Μαχαλά (Φυτείες) προστάζει μια θαυμάσια θέα. Όπως στην Κατούνα, αναγνωρίζω στα βόρεια το όρος Ολύτσικα, κοντά στα Ιωάννινα, και προς τα νοτιοανατολικά τα βουνά Βοηδιά και Ώλενος, στο Μοριά, όπου εδώ είναι επιπλέον, το Σανταμεριότικο της Ηλείας και τα Μαύρα Βουνά κοντά στη Δύμη. Αλλά τα κύρια αντικείμενα είναι οι πεδιάδες της Αιτωλίας, με τους μεγάλους ποταμούς και λίμνες, τις θέσεις Στράτου, Θέρμου και Κωνώπη, η μεγάλες κορυφές που ονομάζονται Αράχοβα και Βγέννα, και το όρος Ρίγανη, κοντά στη Ναύπακτο. Στη μέση της λεκάνης που βρίσκεται προς τα δυτικά της κορυφογραμμής του Μαχαλά και η οποία περιβάλλεται από τις άλλες πλευρές από το όρος Μπούμστος, από τα βουνά προς την ακτή της θάλασσας, και με αυτό που κατηφορίζει στην απέναντι πλευρά προς τη δεξιά όχθη του Αχελώου, που πάνω σε αυτό υψώνεται ένα μονωμένο ύψωμα, που περιβάλλεται από Ελληνικά τείχη, στο δυτικό σημείο του βρίσκεται ένα μοναστήρι, που ονομάζεται Πόρτα, για την ακρίβεια «ή Παναγία στὴν Πόρταν». Στο κάτω μέρος της περιφραξης, ένας ερειπωμένος πύργος είναι εμφανής, έχοντας οκτώ σειρές ακόμα όρθιες κοινής τοιχοποιίας, και σε κάθε πλευρά του ορισμένα τείχη από πολυγωνική τοιχοποιία, που έχει την εμφάνιση μιας πιο μακρινής αρχαιότητας από ότι ο πύργος.

Ο Μαχαλάς, αν κρίνουμε από τα διασκορπισμένα ερείπια πάνω στο λόφο στο οποίο βρίσκεται, ήταν κάποτε μια σημαντική πόλη, τώρα υπάρχουν όχι περισσότερο από 50 οικογένειες. Λέγεται ότι βρίσκεται στη πιο υγιεινή θέση στο εσωτερικό του Καρλιλί. Η Κατούνα, αν και είναι σχεδόν τόσο ψηλά, δεν απολαμβάνει τόσο καλό αέρα το καλοκαίρι, επειδή την ημέρα το αεράκι που έρχεται μέσα από το άνοιγμα του Λουτράκι περνά πάνω από τα έλη. Το χειμώνα και την άνοιξη υποφέρει από το κρύο, και στο τέλος του καλοκαιριού και το φθινόπωρο από την βαλτώδη περιοχή του Αγριλιό και τις αναθυμιάσεις της λάσπης που συνεχώς αναδεύεται από τα άγρια γουρούνια.

Μαχαλά, Κατούνα, Ζάβιτσα, Δραγαμέστο, Κατοχή και Σταμνά, που τώρα υποβαθμίστηκαν σε αμελητέα χωριά, ήταν όλες ακμάζουσες πόλεις στην εποχή του Κούρτ Πασά. Η Κατούνα θεωρήθηκε η πιο πλούσια και πιο καθαρή. Πολλές οικογένειες έχουν μεταναστεύσει από αυτά τα μέρη για τα νησιά.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Από το Μαχαλά στη Σκουρτού μας παίρνει μια ώρα και είκοσι λεπτά, πεζοί μαζί με τους Αλβανούς. Στη Σκουρτού μόνο δύο οικογένειες απέμειναν. Τα ερείπια του χωριού βρίσκονται στους πρόποδες ενός μικρού υψώματος, που περιβάλλεται από ένα αρχαίο ελληνικό τοίχος, από το οποίο εξακολουθούν να υπάρχουν σε κάποια σημεία δύο ή τρεις σειρές της κοινής τοιχοποιίας. Από εδώ επομένως, προχωρώ στην κορυφή του λόφου Λιγοβίτσι, που υψώνεται αμέσως παραπάνω από την Σκουρτού, σε αναζήτηση κάποιων ερείπιων οπου μια γυναίκα του τελευταίου τόπου, ίσως για χάρη της να απαλλαγούμε από αυτή, τα περιέγραψε ως «μέγα κάστρον», αλλά δεν βρίσκω τίποτα, μετά από μια ανάβαση μέσα από ένα πυκνό δάσος από βελανιδιές, και πάνω από δύσκολα βραχώδη μονοπάτια, εκτός τα ερείπια από τέσσερις ή πέντε εκκλησίες ανάμεσα στα δέντρα, και στην κορυφή μερικά υπολείμματα ενός μικρού κάστρου, προφανώς από την ίδια εποχή με τις εκκλησίες. Αφού με ενημέρωσαν, ωστόσο, ότι ανάμεσα στο δάσος στην νοτιοανατολική όψη του λόφου, οι τοίχοι είναι εμφανής από μια αρχαία ελληνική πόλη, η οποία, από τη θέση της σχετικά με την Κωνώπη στο Αγγελόκαστρο, φαίνεται να ήταν η Μητρόπολη.

Τα άτομα που ήταν υπεύθυνα για το μοναστήρι, όταν αντιλήφθηκαν την προσέγγισή μας, το κλείδωσαν και τράπηκαν σε φυγή στο δάσος, θεωρώντας μας κλέφτες. Τα Αλβανικά Παλικάρια μου όχι μόνο είχαν ανέβει στο λόφο με τα πόδια, αλλά βρήκαν το πέρασμά τους μέσα στο κτίριο, πριν προλάβω να φθάσω στη κορυφή καβάλα στο άλογο. Οι μοναχοί δεν έχουν καταλάβει το οίκημα, δεδομένου ότι η χώρα ήδη μαστίζεται από τις συχνές επιδρομές των ληστών από τα νησιά, αυτή η εδαφική ιδιοκτησία είναι σημαντική, αλλά όχι τόσο μεγάλη όπως αυτή του Βλοχό. Υπάρχει ένα τακτοποιημένο μικρό εκκλησάκι, στέρνα και πολλά κελιά.

Η θέα από το μοναστήρι που βρίσκεται λίγο κάτω από τη κορυφή, ανταμείβει τον κόπο της ανάβασης του λόφου. Στα νότια φαίνεται το Κάστρο Τορνέζε, και οι πεδιάδες της Ηλείας και της Αχαΐας, στα βορειοανατολικά τα βουνά Άγραφα, από όπου εκτείνεται μια χώρα

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

λοφώδες του που καταλήγει στην πεδιάδα του Βραχώρι, που οριοθετείτε προς τα νοτιοανατολικά από τη λίμνη και στους λόφους Απόκουρο, καθώς και με τη μεγάλη κορυφογραμμή του Ζυγού ή Αράκυνθου. Πέρα από τα βουνά του Απόκουρου θεωρούνται εκείνα του

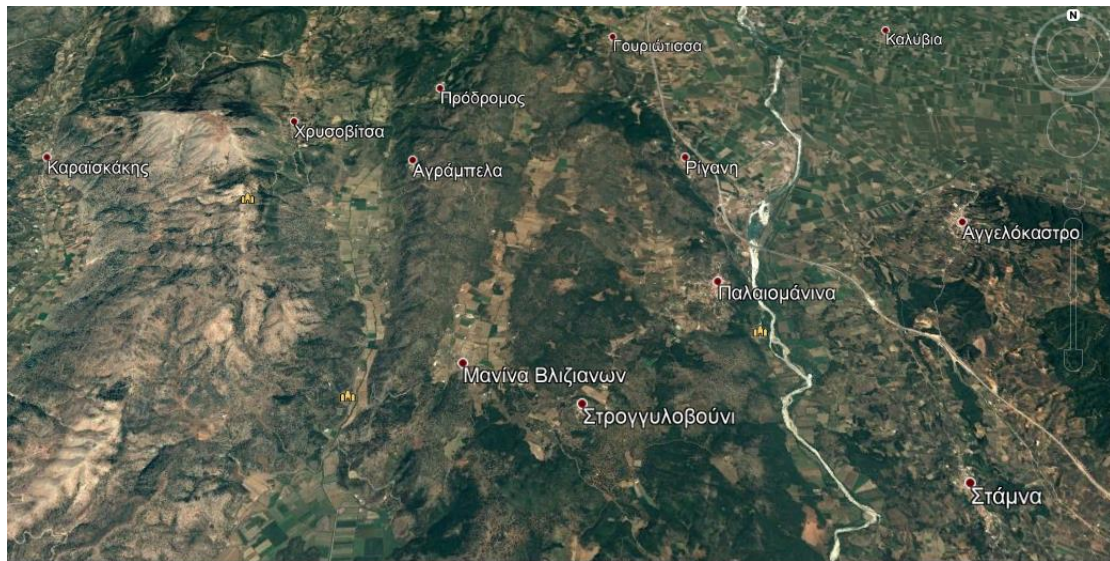
Κράβαρι, που τελειώνουν στο νότο στο όρος Ρίγανη πέρα από Έπακτο. Το μεγάλο βουνό Βγέννα, το οποίο κρύβει το Βελούχι, κατέχει όλο το εύρος που επεκτείνεται μπροστά μας. Καθώς και από τη γύρω περιοχή ως στην πρωτεύουσα το Θέρμο, από την οποία υπάρχει η πιο εκτεταμένη και κεντρική κορυφή της Αιτωλίας, αυτό το βουνό φαίνεται να ταιριάζει ακριβώς με το Παναιτωλικό, που ο Πλίνιος το ονομάζει ως ένα από τα βουνά της Αιτωλίας. Κανένας άλλος συγγραφέας, πιστεύω, έχει αναφορά σε αυτό, αν και είναι μια από τα υψηλότερες και μεγαλύτερες κορυφές της Ελλάδας.

Στους πρόποδες της απότομης καθόδου του δασώδους βουνού είναι μια μεγάλη βαθιά αιώνια λίμνη, άφθονη σε ψάρια και άγρια πτηνά και εκβάλλει από ένα άφθονο ρέμα στον Αχελώο, η ευρεία κοίτη του οποίου χωρίζεται μόνο από τη λίμνη από μια στενή πεδιάδα. Ο κόμβος αυτός της εκβολής της λίμνης στον Αχελώο παρουσιάζεται λίγο κάτω από αυτόν από τον ποτάμο που στην αρχαιότητα ονομαζόταν Κύαθος (Δίμηκος), ο οποίος ρέει από τη λίμνη του Βραχώρι και ενώνετε τον κύριο ποταμό απέναντι από το Αγγελόκαστρο. Δύο μίλια παρακάτω, η ένωση της εκβολής από την λίμνη του Λιγοβίτσι, ο Αχελώος ενώνεται με ένα δεύτερο παραπόταμο στη δεξιά όχθη προερχόμενο από ένα έλος, και αναμεσά τους στην ίδια πλευρά από ένα τρίτο μικρότερο ρεύμα. Η πλατιά άσπρη κοίτη του Αχελώου, από την οποία προέρχεται το σύγχρονο όνομα «Άσπρος», είναι φαρδύτερη ανάμεσα στις περιοχές της Στράτου στο Σουροβίλγι και στην λίμνη του Λιγοβίτσι. Στη δεξιά όχθη, μεταξύ Σουροβίλγι, της άκρης του βουνού της Κεχρινιάς και της βόρειας πλευράς της λίμνης του Λιγοβίτσι, είναι μια τριγωνική πεδιάδα, κάποτε ήταν η κύρια υποστήριξη της Στράτου, αλλά τώρα είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου ακαλλιέργητη, όπως ήταν πάντα στη μνήμη των τωρινών Ακαρνάνων, όμως με τίποτα δεν υστερεί σε φυσική γονιμότητα με εκείνη του Βραχώρι.

Αφού γευματίσαμε, από μερικές προμήθειες που φέραμε μαζί μας από τον Μαχαλά, πάρα πολύ σύμφωνα με τους «Κλέφτες», τους οποίους εμείς πήραμε, κατεβαίνουμε μέσα από δάση με τις βελανιδιές, μεταξύ των οποίων υπάρχουν μερικά χωράφια σιτηρών, και μερικά άλογα που ανήκουν στο μοναστήρι, στον απευθείας δρόμο από Σκουρτού προς Πρόδρομο, περνώντας μέσα από κάποια μεγάλα κοπάδια από πρόβατα, που τα βοσκούσαν Βλαχιώτες Καραγκούνηδες του βουνού Πίνδος, και

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

φτάσαμε στον Πρόδρομο στις 04:30 μ.μ. Η απόσταση από την Σκουρτού είναι μια ώρα και ένα τέταρτο.

Ο Πρόδρομος βρίσκεται ακριβώς απέναντι από την Χρυσοβίτσα, όπως η Σκουρτού στη Μπαμπίνη. Στην κοιλάδα μεταξύ δύο πρώτων, και περίπου ένα μίλι σε ευθεία γραμμή από τον Πρόδρομο, υψώνεται ένας μονωμένος λόφος, η κορυφή του και η μία πλευρά του περικλείονται με ερείπια αρχαίων ελληνικών τειχών, η κορυφή αποτελεί μια ξεχωριστή περίφραξη. Φαίνεται να ήταν τίποτα περισσότερο από ένα μικρό οχυρό «Κώμη», όπως αυτό στη Σκουρτού, και πολύ κατώτερο σε σπουδαιότητα για τις πόλεις που βρίσκονταν στη Πόρτα και κοντά Κατούνα. Στην αρχαιότητα φαίνεται ότι κάθε χωριό στην Ακαρνανία είχε τείχος, από όπου μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ανασφάλειά τους ήταν σχεδόν τόσο μεγάλη όσο είναι τώρα. Εύκολα δύναται να θεωρηθεί, πράγματι, ότι ανάμεσα στους πειρατές της θάλασσα από τα παρακείμενα νησιά, που ήταν πάντα «λήϊστορες ἄνδρες»¹³¹ και στις ημιβάρβαρες φυλές των Ηπειρώτικων και Αιτωλικών βουνών, η θέση τους ήταν υπό συνεχούς επαγρύπνηση. Τα αποτελέσματά της, ωστόσο, δεν έχουν τραυματίσει τον χαρακτήρα τους, ο Θουκυδίδης μιλάει ευνοϊκά για τους Ακαρνάνες, και φαίνονται να μην έχουν τελείως εκφυλιστεί σε σύγκριση με τους άλλους Έλληνες.

Ο Προεστός του Προδρόμου, που είναι πάνω από εβδομήντα ετών, θυμάται όταν υπήρχαν 60 ή 70 σπίτια στο χωριό του, τώρα υπάρχουν μόνο έξι. Βρίσκεται ακριβώς πάνω στο περίγυρο από τα δάση που καταλαμβάνουν όλη την περιοχή των λόφων από το Λιγοβίτσι ώσπου να τερματίσουν στις πεδιάδες προς τις εκβολές του Άσπρου. Ο αέρας λέγεται ότι είναι πολύ υγιεινός. Στην κοιλάδα και στις πλαγιές δίπλα σε αυτή την πλευρά της, οι Προδρομίτες καλλιεργούν σιτάρι και κριθάρι, και μαζεύουν Βελάνια, κηκίδι, και έναν καρπό ή ρόγα που χρησιμοποιείται για τη βαφή, που ονομάζεται μερζόσπορος, στους λόφους. Το έδαφος είναι ένα

¹³¹ Όμηρος, Οδύσσεια ραψ.15 στοιχ.427.

σκουρόχρωμο εύθρυπτο στο σχήμα, όπως αυτό του μεγαλύτερου μέρους της Ακαρνανίας. Το σιτάρι γκρινιάς¹³², σπέρνεται από το Νοέμβριο μέχρι Ιανουάριο, κάθε φορά που υπάρχει ένα διάστημα από ξηρό καιρό ευνοϊκό για αυτό. Το «διμηνιό»¹³³ από τις 10 Φεβρουαρίου έως την 25η Μαρτίου (παλιό στυλ). Εάν η άνοιξη είναι πολύ ξηρή αυτό δεν παράγει περισσότερα από 3, 4, ή 5, σε 1, αλλά συνήθως δίνει 10, ενώ ο γκρινιάς ποτέ περισσότερο από 6 ή 7. Το τελευταίο ίσως θα απέδιδε όσο το «διμηνιό» αν γινόταν προσεκτικό καθαρίσμα από τα ζιζάνια, αλλά αυτό σπανίως γίνεται στην Ελλάδα. Το κριθάρι σπέρνεται στην ίδια εποχή, όπως ο γκρινιάς: η συγκομιδή είναι στα μέσα του Ιουνίου (παλιό στυλ). Από το είδος των καιρικών συνθηκών που τους οδηγεί σε καλή συγκομιδή έχουν αυτή την παροιμία

*Χαρά στὰ Χριστούγεννα στεγνά,
Τὰ φῶτα χιονισμένα,
Μὲ τὴν Λαμπρὴν βρεχούμενην,
Τὰ μάρια γιομισμένα.*

Οι Σικελοί λένε — Gennaro sicco borghese ricco.

Ο Πρόδρομος, όπως όλα τα μικρότερα χωριά του Καρλιλί, είναι ένα Σπαχιλίκι, και πληρώνει δύο δέκατα πέμπτα της καλλιέργειας στον Σπαχή¹³⁴. Το υπόλοιπο ανήκει στο Προδρομίτη, που είναι ο ίδιος εργάτης, και πληρώνει όλα τα έξοδα της καλλιέργειας. Η κατάστασή του, η οποία από την παραδοχή αυτή φαίνεται να είναι ανεξάρτητη, είναι το αντίθετο. Ο Κοτζαμπάσης, ή Προεστός του Δραγαμέστου, ή οποιοδήποτε άλλου μέρους κατά την ακτή όπου ο Προδρομίτης μεταφέρει το καλαμπόκι του ή άλλα προϊόντα προς πώληση, τον εμποδίζει στην επικοινωνία με τους νησιώτες, που θα του δώσουν μια καλή τιμή, και αναγκάζει τον ίδιο ως έναν ενδιαμέσο αγοραστή, σε πολύ χαμηλότερη τιμή, ως εκ τούτου, η τρέχουσα τιμή του σίτου εδώ αυτή τη στιγμή δεν είναι περισσότερο από ότι 3 1/2 γρόσια (πιάστρες) το κιλό των 22 οκάδων, που ισοδυναμεί με περίπου 3s. 6d. Bushel. Το βελανίδι, το οποίο συλλέγεται με κόπο θα ήταν ένα μεγάλο πλεονέκτημα για τον χωρικό, το μονοπωλούν με τον ίδιο τρόπο οι Προεστοί, ο οποίος του δίνει για μια μικρή διαλογή, που ονομάζεται «χαμάδα», 20 γρόσια η milliaja (μιλιάτζα) των 1.000 lire grosse Venete. Ένας από τους συντρόφους μου μου λέει ότι είχε αγοράσει πρόσφατα μια ποσότητα από τους προύχοντες του Καρλιλί για 37 γρόσια και το πούλησε για 50. Το μεγαλύτερο υποδεέστερο είδος του βελανιδιού, που ονομάζεται

¹³² Ο Γκρινιάς: ντόπιο σιτάρι που καλλιεργείτο στα αχαμνά χωράφια Εγγληματισμένο στα ορεινά φτενοχώματα (χωράφια).

¹³³ Το Διμήνι: σιτάρι της όψιμης (μαγιατικής) σποράς. Σε δύο μήνες από τη σπορά του ωρίμαζε και το θερίζαν (όθεν και το όνομα).

¹³⁴ Οι Σπαχήδες απάρτιζαν το οθωμανικό ιππικό. Οργανώθηκαν ως σώμα κατά τον 14ο αιώνα σε

φρουδαρχική βάση. Οι αξιωματικοί κατείχαν φέουδα (τιμάρια) κατά το βυζαντινό πρότυπο, που παρέχονταν από τον σουλτάνο, και επιτηρούσαν τους χωρικούς που εργάζονταν στη γη τους. Επίσης, καρπώνονταν τα εισοδήματα που προέρχονταν από τα φέουδα, εις αναγνώριση της στρατιωτικής υπηρεσίας τους προς τον σουλτάνο.

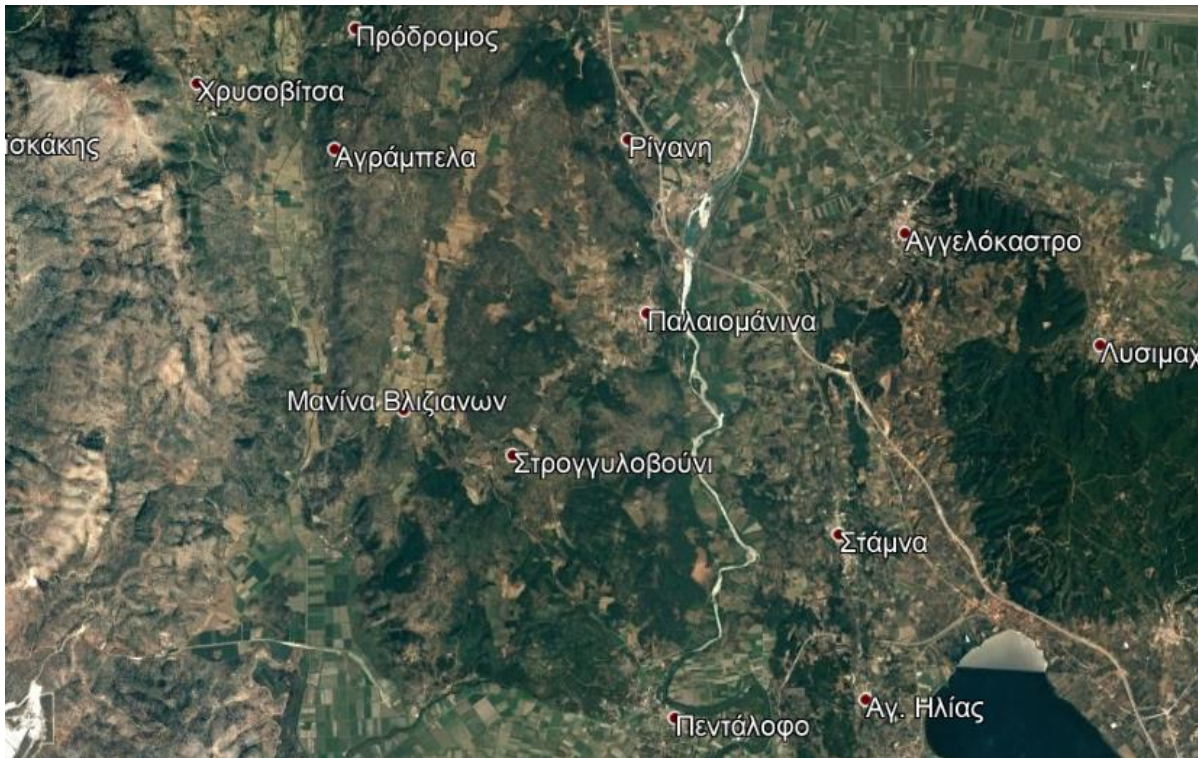
«κάλχα», πωλείται στις 12 γρόσια η milliaja. Το κηκίδι πωλείται από τους συλλέκτες για 15 παράδες η οκά, και το ίδιο ο μερζόσπορος. Οι γύρω λόφοι πάνω στους οποίους συγκεντρώνονται αυτές τις παραγωγές αφθονούν αρσενικά ελάφια, ελάφια, ζαρκάδια και αγριογούρουνα, καθώς και τσακάλια, που κάνουν ένα μακάβριο ουρλιαχτό τη νύχτα.

Ένα άλλο μειονέκτημα για το οποίο διαμαρτύρονται οι Προδρομίτες, από κοινού με τα άλλα μικρά χωριά της Ακαρνανίας, είναι, ότι αν και περιβάλλονται με βοσκοτόπια, δεν είναι δυνατό να έχουν καθόλου κοπάδια, τα οποία όλα ανήκουν στον βεζίρη και στους γιούς του, ή στους πλούσιους Τούρκους ή σε άλλα πρόσωπα που πληρώνουν τον Βεζίρη για να τους επιτρέψει να βοσκούν τα κοπάδια τους σε αυτό το μέρος της χώρας, τα οποία όλα είναι υπό τη φροντίδα των Βλαχιωτών ή των Αλβανών από όρος της Πίνδου. Αλλά ακόμη αυτήν η καταπίεση, ή αυτό που εμποδίζει τον εργατικό άνθρωπο από τη χρησιμοποίηση μέσων του με τον πιο επωφελή τρόπο, ή από το να μεταφέρει τους καρπούς της εργασίας του στην καλύτερη αγορά, είναι λιγότερο τραγική από τους άμεσους φόρους και εκβιασμούς που συχνά του στερούν με ένα πλήγμα τα πενιχρά του κέρδη. Το κεφαλιάτικο, ή χαράτσι, είναι 7 γρόσια για κάθε αρσενικό άνω των δέκα ετών, στο οποίο περιλαμβάνεται ενάμισι πιάστρο για τα έξοδα του Προεστού του Δραγαμέστου, πρωτεύουσα της επαρχίας, ή για τα πρόσωπα τα οποία στέλνει εδώ για την συλλογή τους. Η βοστίνη, που καταβάλλεται για τον Σπαχή, είναι ένας κεφαλικός φόρος 60 παράδες για κάθε παντρεμένο, και 30 παράδες για κάθε άγαμο άνθρωπος. Τα χρέη ή τα τέλη, όπως οι φόροι εκφράζονται συλλογικά, το ποσό στο Πρόδρομο είναι κοντά 500 γρόσια (πιάστρες) το χρόνο για κάθε οικογένεια, ένα μεγάλο μέρος από αυτά αποτελεί μερίδιο για μια αυθαίρετη επιβολή που έθεσε στο χωριό αυτό ο Προεστός του Δραγαμέστου σε εξόφληση της απαίτησης την οποία έκανε ο Βεζίρης στο Καρλιλί, για να καλύψει τα έξοδα των στρατευμάτων, ή τα ταξίδια, ή τους πολέμους, ή για οποιοδήποτε άλλο πρόσχημα, και για το ποσό που αυτός υποτίθεται ότι είναι υπεύθυνος στην Πύλη, αλλά δεν ελέγχεται από κανένα.

Ο Κοτζαμπάσης συγκεντρώνει και χωρίζει τα φορτώματα μεταξύ των διάφορων περιφερειών, ανάλογα με τον πληθυσμό τους. Καθένα από αυτά στη συνέχεια τα προσθέτει με το άθροισμα των εξόδων που ο ίδιος πραγματοποιεί, ή προσποιείται ότι έχει υποστεί, με τα ταξίδια για να συνοδεύουν τον Βεζίρη, ή για τη διασκέδαση και τα καταλύματα των Τούρκων και στρατιωτών, ή για τα άλογα στις δημόσιες υπηρεσίες, ή για οποιοδήποτε άλλο εύλογο πρόσχημα. Η επιβολή στο χωριό είναι αυθαίρετη όπως αυτή του Βεζίρη προς την περιοχή, ο Προεστός πλουτίζει γρήγορα, εκτός αν αυτός τυχαίνει να είναι ένας άνθρωπος με εξαιρετική ανθρωπιά, από τους οποίους δεν μπορούν να υπάρχουν πολλοί σε μια χώρα όπου η τιμή και η εντιμότητα τόσο λίγο ενθαρρύνονται. Στην επικράτεια του Βεζίρη είναι ιδιαίτερα σπάνια, διότι είναι συνήθη πολιτική του να διορίσει τους χειρότερους άνδρες να είναι προύχοντες, τους οποίους αυτός μπορεί να τους απομυζεί όταν είναι γεμάτοι με λεία, έπειτα από αυτό ο ίδιος

συχνά τους επιτρέπει να αρχίσουν εκ νέου τους εκβιασμούς. Στα μικρότερα χωριά, όπου ο αρχηγός είναι ένα στυλ πρωτόγερου, ή επικεφαλής δημοτικός σύμβουλος, που οργανώνει όπως του αρέσει τον τρόπο πληρωμής του χρέους μεταξύ των οικογενειών, και γενικά στις περιοχές του Βεζίρη, ή τουλάχιστον σε εκείνες όπου έχει εδραιωθεί η εξουσία του, ένα άτομο χρεώνεται με αυτό το καθήκον, ή το πολύ δύο στις μεγάλες πόλεις, ενώ, στα Ελεύθερο-χώρια της Ελλάδας, είναι κοινό έθιμο για όλους τους προύχοντες, ή άρχοντες, να συναντηθούν και να κατανέμουν τους φόρους. Αν υπάρχει ζήλια μεταξύ τους, όπως συμβαίνει συχνά, τόσο το καλύτερο για το μεγάλο πλήθος των συνεισφερόντων, εκτός αν, που πολύ συχνά συμβαίνει, ένα τμήμα παραπονεθεί στις τουρκικές αρχές, και πιθανότατα να τους δωροδοκήσει για χάρη ενός ευνοϊκού πλεονεκτήματος υπερίσχυσης πάνω σε κάποιου μισητού αντίπαλου, και να αποφασίσει ο Τούρκος πάνω από τους χριστιανούς συναδέλφους του.

Αλλά το πιο φρικτό όλα τα δεινά στον Ακαρνανά χωρικό είναι τα κονάκια ή τα καταλύματα που είναι υποχρεωμένος να δώσει στους Αλβανούς στρατιώτες, μολοντί είναι μόνο για τέτοιες έκτακτες περιπτώσεις όπως η παρούσα πορεία του Βεζίρη σε αυτά τα μικρά χωριά που βρίσκονται τόσο απομακρυσμένα από τη οδική γραμμή όπως ο Πρόδρομος αισθάνονται την ταλαιπωρία σε υψηλότερο βαθμό από την ίδια την παρουσία των σιχαμένων παλικαριών. Μουστά Μπέη, της Κόνιτσας, ο οποίος στεγάστηκε πάνω στον Μαχαλά, αφού έχοντας εφοδιαστεί με προμήθειες και τρόφιμα για τον εαυτό του και 250 ακόλουθους, απαίτησε έπειτα ένα δώρο των 100 πιάστρων κατά την αναχώρηση, αλλά ήταν ικανοποιημένος με 45. Αυτό ήταν μια ασυγχώρητη εκβίαση, ακόμη και από τους νομικούς κώδικες του Αλή, και θα βρει τιμωρία εάν του γίνει γνωστό σε αυτόν, καθώς αυτός επιτρέπει μόνο στον επικεφαλής των αρματολών στο να απαιτεί δώρα (πεσκέσι) με αυτόν τον τρόπο. Οι φτωχοί Μαχαλιώτες, ωστόσο, στέκονται πιθανών πάρα πολύ με δέος στην δυσαρέσκεια των Αλβανών για να διαμαρτυρηθούν για την απαίτηση.

Δευτέρα 20 Μαρτίου 1809.

Από το Πρόδρομο για την Μπουντολοβίτσα¹³⁵, απόσταση 4 ώρες και 7 λεπτά, με τα πόδια μαζί με τους Αλβανούς. Ξεκινήσαμε στις 09:25 π.μ, ανεβήκαμε στο πέρασμα που βρίσκεται αμέσως μετά το πίσω μέρος του Προδρόμου, και σε λιγότερο από μισή ώρα φτάσαμε στη κορυφή της κορυφογραμμής, όπου εκεί εμφανίστηκε μπροστά μας μια τεράστια έκταση από το Βελανιδιές, όπου εδώ συχνάζουν μόνο ληστές, ή Καραγκούνιδες με τα κοπάδια τους, και διασχίζεται από λαβυρινθώδη μονοπάτια που είναι δύσκολο για ένα άλογο, και πολύ περισσότερο με τις αποσκευές να τα διασχίσει. Αυτό το δάσος ονομάζεται «Το δάσος της Μανίνας». Είχα πάρει ένα μονοπάτι στα αριστερά από τον κυρίως δρόμο, με σκοπό την εξεύρεση παράκαμψης για κάποια ερείπια στην όχθη του Άσπρου (Αχελώου), τα οποία ονομάζονται «Παλαιά Μάνι», αλλά τώρα αντιλαμβάνομαι ότι δεν μπορούμε να τα προσεγγίσουμε με τα άλογα των αποσκευών μας. Όπως δηλώνει ο Μπουλούμπασης (bolu-bashi) της αλβανικής συνοδείας μας, ότι για την ώρα είμαστε πολύ λίγοι για να διαχωριστούμε σε αυτούς τους επικίνδυνους καιρούς και τόπους, ανακτήσαμε την συνήθη διαδρομή από το Πρόδρομο, έχοντας χάσει περίπου 8 λεπτά από την παράκαμψη. Ο οδηγός μας από τον Πρόδρομο επισημαίνει μια θέση όπου δολοφονήθηκαν πριν δύο χρόνια, τρεις Τούρκοι από ληστές που ήρθαν από τα νησιά, τα οποία στη συνέχεια καταλήφθηκαν από τους Ρώσους.

Κατά τη διάρκεια μιας στάσης που κάναμε για να γευματίσουμε, από 11:40 π.μ. έως 12:30 μ.μ., σε ένα πηγάδι σε ένα μικρό άνοιγμα στη

¹³⁵ Ποδολοβίτσα

μέση του δάσους, κάποιες οικογένειες από Καραγκούνηδες μας προσπέρασαν, αποτελούνταν κυρίως από γυναίκες και παιδιά, βάδιζαν διπλά στα αλόγα, τα οποία μετέφεραν σκηνές, καλαμπόκι, κριθάρι, και όλα τα οικιακά τους σκεύη. Τα βρέφη ήταν σε καλάθια πάνω στους ώμους των γυναικών, οι οποίες με τα σώματά τους λυγισμένα προς τα εμπρός και με βιαστικό βήμα, σέρνουν ένα άλογο, ή μια σειρά από δύο ή τρία άλογα, και απασχολούνται ταυτόχρονα με το γνέσιμο του μαλλιού. Τα άτομα αυτά είναι «Βλαχίωτες» από τα βουνά Καλαρρύτες, και έχουν πάρει δρόμο προς τις πεδιάδες της Κατοχής, όπου οι άνδρες τους βρίσκονται εκεί με τα κοπάδια τους. Το δάσος αποτελείται εξ ολοκλήρου από βελανιδιές, οι οποίες ποτέ δεν αναπτύσσονται σε μεγάλο ύψος, αλλά μερικές φορές είναι πλατιές και εκτείνουν μεγάλο αριθμό κλαδιών. Οι ελάχιστοι θάμνοι, αποτελούνται κυρίως από τα Παλιούρια και άγριες Κουτσουπιές. Το Χρυσόξυλο που χρησιμοποιείται ως κίτρινη χρωστική ουσία, βρίσκεται επίσης εδώ. Μισή ώρα πριν από την Ποδολοβίτσα βγήκαμε από το δάσος και μπήκαμε στην πεδιάδα που απλώνεται στις όχθες του Άσπρου ως την θάλασσα. Αν και γενικά η πεδιάδα πλημμυρίζει το χειμώνα, τώρα είναι στεγνή. Το χώμα, το οποίο αποτελείται από ένα σκληρό λευκό πηλό, τώρα είναι αρόσιμο και έτοιμο για την σπορά του καλαμποκιού, στο οποίο εδώ οι κάτοικοι δεν έχουν τα μέσα για τεχνητή άρδευση.

Η Ποδολοβίτσα (Πεντάλοφο) αποτελείται μονάχα από ένα πύργο με τετράγωνο περίφραγμα εσωκλείοντας τις κατοικίες και τα λίγα τριγύρω καλύβια φτιαγμένα με πλεγμένες λυγαριές, κείται στους πρόποδες ενός μικρού υψώματος, στην κορυφή του υπάρχει μια εκκλησία, στα δεξιά η όχθη του Άσπρου, όπου τώρα συγκεντρώνεται σε μια στενότερη κοίτη από ό, τι στην πεδιάδα του Βραχώριου, και αυξημένος από τους παραποτάμους που ενώνονται κοντά στο Αγγελόκαστρο, μπορεί να συγκριθεί με τον Τάμεση στο Staines. Το καλοκαίρι είναι πολύ ρηχός, και μπορεί να κανείς να τον διασχίσει με τα ποδιά στη θέση Ποδολοβίτσα,

αλλά ένα τέταρτο του μιλίου πιο κάτω, όπου προεξέχει μια βραχώδης όχθη από την απέναντι πλευρά, στενεύει τον ποταμό σε πενήντα γιάρδες, εδώ δεν είναι ποτέ διάβατος. Εδώ είναι το συνηθισμένο πορθμείο (περαταριά), και είναι το μοναδικό εκτός από εκείνο της Κατοχής.

Πληροφορηθήκαμε από τους κατοίκους της Ποδολοβίτσας ότι μια ανεξέλεγκτη επιδημία που επιδημεί τώρα στο Κάρλελι, τελευταία θανάτωσε 6 άτομα στο χωριό. Επομένως περάσαμε μέσω πορθμείου στην Γουριά, όπου βρίσκεται περίπου στην ίδια απόσταση πιο κάτω από το πορθμείο από ότι η Ποδολοβίτσα πιο πάνω από αυτό. Εδώ έμαθα ότι η επιδημία (λοιμική) όπως την αποκαλούν, ήταν υπερβολή στη Ποδολοβίτσα, με σκοπό να μας φοβίσουν και να μας διώξουν από εκεί, ενώ εδώ έχει επιδεινωθεί, εν τούτοις, η αρρώστια αυτή, σε καμία περίπτωση δεν φαίνεται να έχει πολύ κακοήγη χαρακτήρα, αν και δύσκολα ένα Ελληνικό σπίτι σε αυτό το χωριό των 30 ή 40 κάτοικων έχει διαφύγει από αυτή, δυο ή τρία άτομα μόνο έχουν πεθάνει. Λέγεται ότι ξεκινά με πονοκέφαλο και πυρετό, αλλά εάν ο ασθενής είναι υγιής, στη περίπτωση αυτή είναι σχεδόν η μονή τους γιατρεία, αυτός συνήθως αναρρώνει σε δεκαπέντε ημέρες. Υπάρχουν λίγες Τούρκικες οικογένειες στη Γούρια και ένα μικρό τζαμί χωρίς μιναρέ. Πιο κάτω από την Γουριά το ποτάμι απλώνεται σε μεγάλη έκταση, και έχει μερικά αμμώδη νησιά μέσα σε αυτό. Στη συνέχεια λαμβάνει μια μεγάλη στροφή αριστερά προς το άκρο των λόφων οι οποίοι κατηφορίζουν από την Σταμνά προς την πεδιάδα. Στο άνοιγμα μεταξύ αυτού του σημείου και μερικών υψωμάτων προς τις εκβολές του ποταμού, φαίνεται το χωριό Μαγούλα σε ένα μικρό ύψωμα του κάμπου, και η Παλαιά Κατούνα στους πρόποδες των λόφων προς τα δεξιά. Η Κατοχή είναι κρυμμένη από την προβολή αυτών.

Η Αλβανική μας συνοδεία αποτελείται εν μέρει από Μουχαμέτηδες (Μωαμεθανούς) και εν μέρει από Χριστιανούς, οι οποίοι είναι όλοι τους από την ύπαιθρο που είναι κοντά στο Berat και στη Kolonia. Δεδομένου ότι απαλλαχθήκαμε στο Μαχαλά από ένα Μπουλουμπάση ο οποίος είχε πείσει μερικούς από τους μουσουλμάνους ότι ήταν υποτιμητικό να βαδίζουν πριν από τους γκιαούρηδες, δεν είχαμε καμία δυσκολία με κανένα από αυτούς, και τους έχουμε διατηρήσει σε άφογο καλό χιούμορ με την παρουσίαση ενός ή δυο προβάτων κάθε βράδυ για το δείπνο τους. Σε αντίθεση με τους τεμπέληδες, υπερήφανους Τούρκους, ή τους φτωχούς Έλληνες χωρικούς που συχνά εξαντλούν όλη τους την ενέργεια από τις επιπτώσεις της συνεχής μιζέριας και καταπίεσης, αυτοί οι Αλβανοί είναι αξιοθαύμαστοι για την ακούραστη δραστηριότητα τους. Κάθε στρατηγικό ύψωμα κοντά στο δρόμο, από την στιγμή που το αντικρύζω, το βρίσκω κατειλημμένο από έναν ή περισσότερους από αυτούς, και αυτό φαίνεται να είναι ένα πράγμα συναγωνισμού για το ποιος θα φτάσει πρώτος σε αυτό. Απαντούν σε όλες τις ερωτήσεις σχετικές με την τοπογραφία με πρωτοφανή ευφυΐα και ακρίβεια, και τους επιτρέπω να κοιτούν μέσα από το τηλεσκόπιο μου ως επιπλέον ανταμοιβή.

Τίποτα δεν μπορεί να είναι πιο διαφορετικό από τα Αλβανικά ήθη και από εκείνα των Οσμανλί (Οθωμανών), τα πιο νωχελικά και φλεγματικά των ανθρώπων, εκτός όταν διεγείρονται από κάποιο ιδιαίτερο πάθος. Από μια άποψη, ωστόσο, οι δυο λαοί συμφωνούν όπως, το ερωτικό φλερτ, αν και απαγορεύεται από την θρησκεία του Μωάμεθ. Ως Αλβανός στρατιώτης σπάνια νοιάζεται για τις διατάξεις, συνήθως παρηγορεί τον εαυτό του σε μια στάση στο δρόμο με μια πρέζα ταμπάκου και μια γουλιά νερό. Φτάνοντας σε ένα χωριό, το πρώτο πράγμα που συνήθως κάνουν είναι να σχηματίσουν μια ομάδα για χαρτιά με σωρό από παράδες, ενώ εκείνοι που δεν παίζουν παρακολουθούν. Ένας νεαρός άνδρας, που ιδιαίτερα διακρίνεται για την δραστηριότητά του, ονομαζόμενος Αλιούς, με πληροφόρησε, ότι στα νιάτα του, όπως πολύ από τους Αλβανούς στρατιώτες, βοσκούσε πρόβατα στα τοπικά βουνά του, και αυτά ήταν στο Arza, ένα μέρος στο βουνό Trebusin, δυο ώρες από την Κλεισούρα προς βορειοανατολικά, πέντε ώρες από Τεπελένι, και οχτώ από Πρεμεντί, αυτός είχε συχνά την συνήθεια να βρίσκει αρχαία νομίσματα από ασήμι και χαλκό.

Τρίτη 21 Μαρτίου 1809.

Έχοντας αγοράσει μερικά αλόγα από την Γουριά για λίγους από την συνοδεία μας, τους υπόλοιπους τους βάλαμε στο πίσω μέρος των αλόγων των αποσκευών τα οποία είχαμε φέρει από την Πρέβεζα.

Πέρασα το πορθμείο με δώδεκα Παλικάρια και προχώρησα για μιάνμιση ώρα στη Παλαιά Μάνι. Ο δρόμος είναι μονοπάτι για άλογα, ο οποίος, αφού

πέρασα την μικρή πεδιάδα της Ποδολοβίτσας, ακολούθησα ένα στενό μονοπάτι στην όχθη του Αχελώου, κατά μήκος της άκρης του δάσους στους πρόποδες της χαμηλότερης πλαγιάς από τους λόφους της Μανίνια. Παλαιά Μάνι (Αρχαία Σαυρία) είναι το σύγχρονο όνομα ενός Ελληνικού Φρουρίου που στέκεται πάνω σε μια από τις κορυφές αυτών των λόφων, στο πυκνότερο τμήμα του δάσους.

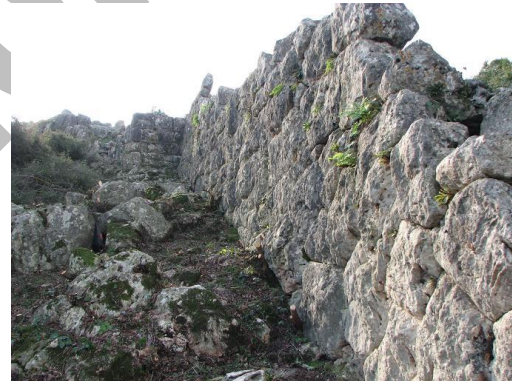

Όπως και στα ερείπια της Στράτου, μία από τις πύλες βρίσκεται πολύ κοντά στην άκρη του Αχελώου, ο οποίος είναι χωρισμένος από το κεντρικό ρεύμα με ένα τμήμα ευρείας χαλκώδους κοίτης. Αυτή η πύλη είναι οχτώ πόδια πλατιά, μικραίνοντας προ τα πάνω, η οποία σχηματίζεται από δυο αντίθετες πέτρινες κοιλότητες σε μια καμπύλη, αλλά λίγο πριν συναντηθούν, καλύπτονται στη μέση από μια ενιαία τετράγωνη πέτρα δέκα ποδιών στο μήκος, τρία πόδια και ένα τέταρτο στο ύψος, και τα δύο πόδια και ένα τέταρτο στη κατώτερη διάσταση ή οροφή. Παρατήρησα το ίδιο είδος της κατασκευής σε μια μικρή πύλη στην Καμαρίνα. Δοκοί παρόμοιοι με αυτόν της πύλης κάλυπταν το διάδρομο κατά όλο το μήκος των δεκαοχτώ ποδιών, αλλά μόνο δυο από αυτούς παραμένουν στην θέση τους. Αυτή η πύλη οδηγεί σε μια μικρή αυλή (περίβολο) με ακανόνιστο πενταγωνικό σχήμα, η οποία υπερασπίζετε εξωτερικά από τη πλευρά της δεξιάς εισόδου στην αυλή από ένα ανοιχτό πύργο. Σχεδόν απέναντι από τον πύργο, μια μικρή πύλη οδηγεί από τη αυλή στη κύρια περιφραγμένη πόλη ή φρούριο. Αυτή η εσωτερική πύλη είναι κατηφορική, οι πέτρινοι δοκοί πάνω από την πόρτα, δημιουργούν εκτός αυτού κάτι άλλο σαν σκαλοπάτια, και υπάρχουν πιθανώς κάποια αντίστοιχα σκαλοπάτια από κάτω, που τώρα έχουν θαφτεί μέσα στα ερείπια και στη γη. Οι ντόπιοι απολαύουν την εξωτερική πύλη «Η Αυλόπορτα», είναι στην πραγματικότητα η είσοδος σε ενός είδους αυλής, ή προθάλαμου, του φρουρίου, η οποία διαμορφώνει μια καλή προστασία στην εσωτερική πύλη. Δεν έχω δει κάποιο παρόμοιο παράδειγμα από τέτοιου είδους δουλείας.

Από την εσωτερική πύλη οι δύο τοίχοι της κύριας περιφραξης στηρίζουν στην κορυφή μια μικρή τετράπλευρη Ακρόπολη στην κορυφή του λόφου, το τείχος προς τα δεξιά πιο άμεσα, από ότι το αριστερό

περικλείουν ένα μεγαλύτερο μέρος από το ύψωμα, αλλά και τα δυο μαζί σε κυρτές γραμμές, και αυτό από τα αριστερά στο ανώτερο τμήμα, σχηματίζει μια δεύτερη καμπύλη, με κοιλότητα προς το έξω. Η Ακρόπολη έχει μια εξωτερική περιφραξη πλαισιωμένη από πύργους, μαζί με αυτή και την Αυλόπορτα είναι προφανώς μεταγενέστερες προσθήκες στο αρχικό σχέδιο, οντάς πιο συνήθη τοιχοποιία, παρότι από το κυρίως πλαίσιο που ήταν εντελώς πολυγωνικό, χωρίς πύργους, και με ακανόνιστο σχέδιο, έχοντας έντονο το χαρακτήρα από έναν αγενές λαό, ο οποίος κατείχε λίγο από την επιστήμη της στρατιωτικής αρχιτεκτονικής όπως υπήρχε στα πιο πολιτισμένα μέρη της Ελλάδας. Τέτοια, πράγματι, ήταν η κατάσταση της Ακαρνανίας πριν από την εποχή του Αλέξανδρου. Τα κανονικά τείχη σε μερικά σημεία φτάνουν τα έντεκα ποδιά πάχος, αλλά κατασκευαστήκαν με χαλάσματα στη μέση και εξωτερικά μόνο με μεγάλους ασυγκόλλητους ογκόλιθους. Μεταξύ των μεταγενέστερων προσθηκών υπάρχουν τα ερείπια ενός πύργου στο κάτω μέρος της Ακρόπολης, στον οποίον δέκα ή δώδεκα σειρές από την αρχική τοιχοποιία απέμειναν από την μια πλευρά, και ένα μικρό τμήμα από την διπλανή πλευρά. Το πάχος του τοίχου εδώ αποτελείται από ενιαίες πέτρες, όχι πάνω από δυόμιση πόδια ή τρία πόδια πάχους. Κατά το μέσω του ύψος από τις εναπομείναντες σειρές υπάρχει ένα παραθυράκι, ή παράθυρο, με μια στενότερη σειρά τοιχοποιίας από τις υπόλοιπες, και προεξέχει μερικές ίντσες, υπάρχει μια παρόμοια προεξοχή επίσης στο πέλμα του τείχους.

Η άμυνα της Ακρόπολης στο κάτω τμήμα προς την πόλη διαμορφώνεται εν μέρει από μια κάθετη ανασκαφή του βράχου, πάνω στον οποίον ένα τοίχος έχει χτιστεί που αποτελείται από ακανόνιστους ογκόλιθους ακριβώς ταιριασμένους στο βράχο ο ένας με τον άλλον. Τα ερείπια εν μέρη δεν ξεπερνούν τα οχτώ με δέκα πόδια στο ύψος, εκτός από την Αυλόπορτα. Ο εσώκλειστος χώρος είναι τόσο εξαιρετικά τραχύς ο οποίος

κάνει εντύπωση πως ένα τέτοιο μέρος θα μπορούσε ποτέ να κατοικηθεί, ούτε φαίνεται να υπάρχει μια ενιαία υποδομή ανασκαφής. Το μεγαλύτερο μήκος, που είναι από την Ακρόπολη έως την Αυλόπορτα, είναι περίπου 600 γιάρδες.

Στη θέση αυτή τα ερείπια φαίνεται να συμφωνούν απόλυτα με την Παλιά Οινία¹³⁶, την οποία ο Στράβωνας την περιγράφει ως ένα ερημικό τόπο ευρισκόμενη στον Αχελώο στο μέσον της διαδρομής από τη Στράτου και θάλασσας. Δεν προκύπτει, ωστόσο, ότι η Παλιά Οινία, όπως ονομάζεται στη εποχή του Στράβωνα, ήταν η ίδια πόλη που ιδρύθηκε από τον Αλκμαίων μετά τον Τρωικό πόλεμο, και ονομάστηκε Οινία προς τιμήν του Οινέα, για τον Θουκυδίδη δείχνει σαφώς αυτό το μέρος ως ταυτόσημο με την περίφημη πόλη των Οινιαδών κοντά στις εκβολές του Αχελώου¹³⁷. Φαίνεται, επομένως, ότι τα ερείπια στην Παλαιά Μάνι είναι αυτά από μια μικρή και πολύ αρχαία πόλη της Ακαρνανίας, η οποία ήταν ερημική πολύ καιρό πριν από την εποχή του Στράβωνα, και η ιστορία της ξεχάστηκε, έχοντας λανθασμένα πάρει με τα χρόνια της το όνομα Παλαιά Οινία, όπως συχνά προκύπτει σε περιπτώσεις ερειπωμένων και ερημικών τόπων. Αυτή ίσως να ήταν πιθανόν η Ερυσίχη, μνημονευόμενη από τον ποιητή Αλκμάν, την οποία ο Στέφανος ο Βυζάντιος εσφαλμένα συγχέει με την πόλη των Οινιαδών, όπως φαίνεται προφανώς από τον Απολλόδωρο, τον οποίον ο Στράβωνας επικαλείται για να δείξει ότι οι Ερυσίχαιοι ήταν ένας λαός στην ενδοχώρα της Ακαρνανίας¹³⁸. Στα νεότερα χρόνια, σε συνέπεια της επιβλητικής κατάστασης που επικρατούσε κατά μήκος της δεξιάς όχθης του Αχελώου από τα ανώτερα επίπεδα έως τις εκβολές, το αρχικό σχέδιο ίσως να έχει επισκευασθεί και εξοπλισθεί με πύργους για να χρησιμεύσει ως ένα φρούριο. Μερικά τμήματα στα υπολείμματα της Ακρόπολης αποτελούνται από Ρωμαϊκά πλακίδια, μαζί με μικρές πέτρες και κονίαμα, χτισμένα πάνω στο Ελληνικό τείχος. Με το πέρασμα του καιρού χωρίστηκε η περιοχή των Οινιαδών από αυτή της Μητρόπολης, σε έναν από αυτούς τους δυο λαούς πιθανότατα ανήκε αυτό το φρούριο. Επί του παρόντος δεν υπάρχει δρόμος προς το βορρά πέρα από την Παλαιά Μάνι, η πλατιά διακλάδωση της κοίτης του Αχελώου, τα έλη και η λίμνη στους πρόποδες του δασώδους βουνού στο Λιγοβίτσι, και το πυκνό δάσος μεταξύ αυτού

¹³⁶ Καὶ ἡ Αἰνία (λέγε Οἰνία) δὲ καὶ αὕτη ἐπὶ τῷ ποταμῷ (τῷ Ἀχελῷ), ἥ μὲν παλαιὰ οὐ κατοικοῦμένη, ἴσον ἀπέχουσα τῆς τέ θαλάττης καὶ τῆς Στράτου, ἥ δὲ νῦν ὅσον ἐβδομήκοντα σταδίους ὑπὲρ τῆς ἐκβολῆς διέχουσα. – Στράβων Γεωγραφικά 10.2.2.

Είναι εκπληκτικό ότι η λέξη Αἰνία διατηρείται σε όλες τις εκδόσεις του Στράβωνα, δεδομένου ότι είναι σαφές, από ἡ νῦν σε αντίθεση με ἡ παλαιά, ότι ο Στράβωνας εννοούσε Οἰνία, ἡ την πόλη των Οἰνιαδών, η ορθογραφία της η οποία είναι βέβαιη, από διάφορους συγγραφείς, από τα νομίσματά της, και από την ετυμολογία του ονόματός.

¹³⁷ ἔς γὰρ Οἰνιάδας αἰεὶ ποτε πολεμίους ὄντας μόνους Ἀκαρνάνων οὐκ ἐδόκει δυνατόν εἶναι

χειμῶνος ὄντος στρατεύειν· ὁ γὰρ Ἀχελῷος ποταμὸς ῥέων ἐκ Πίνδου ὄρους διὰ Δολοπίας καὶ Ἀγραίων καὶ Ἀμφιλόχων καὶ διὰ τοῦ Ἀκαρνανικοῦ πεδίου, ἄνωθεν μὲν παρὰ Στράτον πόλιν, ἐς θάλασσαν δ' ἐξίει παρ' Οἰνιάδας καὶ τὴν πόλιν αὐτοῖς περιλιμνάζων, ἄπορον ποιεῖ ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἐν χειμῶνι στρατεύειν. – Θουκυδίδης Ἱστορίαι 2.102.2

¹³⁸ Stephan. στή Ἐρυσίχη, Οἰνεΐαδι. Τῆς δὲ μεσογαίας κατὰ μὲν τὴν Ἀκαρνανίαν Ἐρυσιχαίους τινὰς φῆσιν Ἀπολλόδωρος λέγεσθαι, ὧν Ἀλκμάν μέμνηται. Οὐδ' Ἐρυσιχαῖος Καλυδώνιος οὐδὲ ποιμὴν, Ἀλλὰ Σαρδίων ἀπ' ἄκρας. – Στράβων Γεωγραφικά 10.2.22.

και Παλαιά Μάνι, είναι αδιαπέραστο, εκτός για τους ντόπιους βοσκούς και χωρικούς. Το δάσος γύρω από τα ερείπια αποτελείται από βελανιδιές, δρύς, σφένδαμνους, και διάφορα είδη θάμνων, στολισμένα με άγρια σταφύλια.

Από την απέναντι πλευρά του ποταμού βρίσκεται ένα μικρό τσιφλίκι και πύργος ονομαζόμενος «Άγιος Ηλίας», Γύρω από αυτόν οι κατώτερες πτυχώσεις του Ζυγού φθάνουν μέχρι τις όχθες του ποταμού, και εκεί γύρω υπάρχουν καλλιεργημένα χωράφια, τα οποία ανήκουν στο χωριό Σταμνά. Το χωριό αυτό, με απόσταση τρία έως τέσσερα μίλια προς τα νοτιοανατολικά, ευρίσκεται επάνω σε μια κορυφογραμμή, που η μία της πλαγιά κατεβαίνει στη στενή κοιλάδα του Άσπρου, η δε άλλη προς τη λιμνοθάλασσα του Ανατολικού, εκεί η Σταμνά έχει μικρό επίνειο και μερικές αποθήκες (μαγαζιά). Στο Αγγελόκαστρο, τον οποίον βρίσκεται δυο ή τρία μίλια προς τα νοτιοανατολικά από τον «Άγιο Ηλία», υπάρχει ένα ερειπωμένο φρούριο του Μεσαίωνα πάνω στα χαμηλότερα υψώματα του Ζυγού, με ένα μικρό χωριό από κάτω, στην άκρη της Αιτωλικής πεδιάδας. Το βουνό που ευρίσκεται πάνω από το Αγγελόκαστρο και την Σταμνά χωρίζεται από τη δασωμένη κορυφή του Ζυγού όπου ευρίσκεται το χωριό Κεράσοβο, με τα στενά της Κλεισούρας, ήδη έχει περιγραφή ως πέρασμα απευθείας μέσω ψηλής κορυφογραμμής του Αράκυνθου, από μια στενή βραχώδες σχισμή σχηματίζοντας μια φυσική πύλη επικοινωνίας μεταξύ της θάλασσας της Αιτωλίας και τη μεγάλη εσωτερική πεδιάδα.

Έχοντας επιστρέψει από την Παλαιά Μάνι, προχωρήσαμε το απόγευμα προς το Ανατολικό (Αιτωλικό), ξανά από τον κάμπο με το ίδιο αργιλώδες άσπρο χώμα που αναφέρθηκα πριν, και παράγει αραβόσιτο, σιτάρι, κριθάρι και λινάρι. Είναι βαλτώδης σε κάποια σημεία, και κοντά στο Ανατολικό είναι αποξηραμένος τεχνητός. Στα πιο μακρινά μέρη από

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

τα βουνά δεν σπέρνεται το Διμήνιο, καθώς λίγη βροχή πέφτει την άνοιξη, και δεν έχουν μέσα άρδευσης. Η απόσταση από τη Γουριά ως το πορθμείο του Αιτωλικού είναι δύο ώρες, ενώ σε ευθεία γραμμή είναι λιγότερο, διότι ο δρόμος κάνει μεγάλο κύκλο για να αποφύγει την πλάγια λοφοσειρά της Σταμνάς, και καταλήγει σ' ένα χωριουδάκι που λέγεται Μάστρου, σε αυτό φθάσαμε σε σαράντα λεπτά από τη Γουριά. Πλησιάζοντας στο Ανατολικό περάσαμε μέσα από περιβόλια και λιοστάσια στους πρόποδες ενός λόφου που φαίνεται άσχετος με τα υψώματα της Σταμνάς και συνορεύει με τη λιμνοθάλασσα από τα δυτικά, σχεδόν ως την εξωτερική θάλασσα. Έχοντας διασχίσει την λιμνοθάλασσα με ένα μονόξυλο (γάιτα ή γαΐτα), προχωρήσαμε στο σπίτι ενός γιατρού, ο οποίος είναι γαμπρός του συνοδοιπόρου μου.

Το νησί του Ανατολικού είναι περίπου τρία μίλια μακριά από το βόρειο άκρο της λιμνοθάλασσας στους πρόποδες της κορυφογραμμής της Σταμνάς, και ένα μίλι μακριά από την όχθη της κάθε πλευράς από τα ανατολικά και δυτικά. Το νησί είναι τόσο μικρό, ώστε καλύπτεται εξ ολοκλήρου με την πόλη, που περιλαμβάνει περίπου 400 σπίτια. Αν και μερικά από αυτά είναι μεγάλα, ο τόπος δεν είναι για την ώρα σε μια ακμάζουσα κατάσταση. Όντας, όπως και ο Μεσολόγγι, υποστηρίζεται κυρίως από τα κέρδη των πλοίων και το θαλάσσιο εμπόριο, έχει υποφέρει από τον πόλεμο, και πολλοί από το χαμηλόβαθμο προσωπικό στερείται της απασχόλησης ως ναύτες.

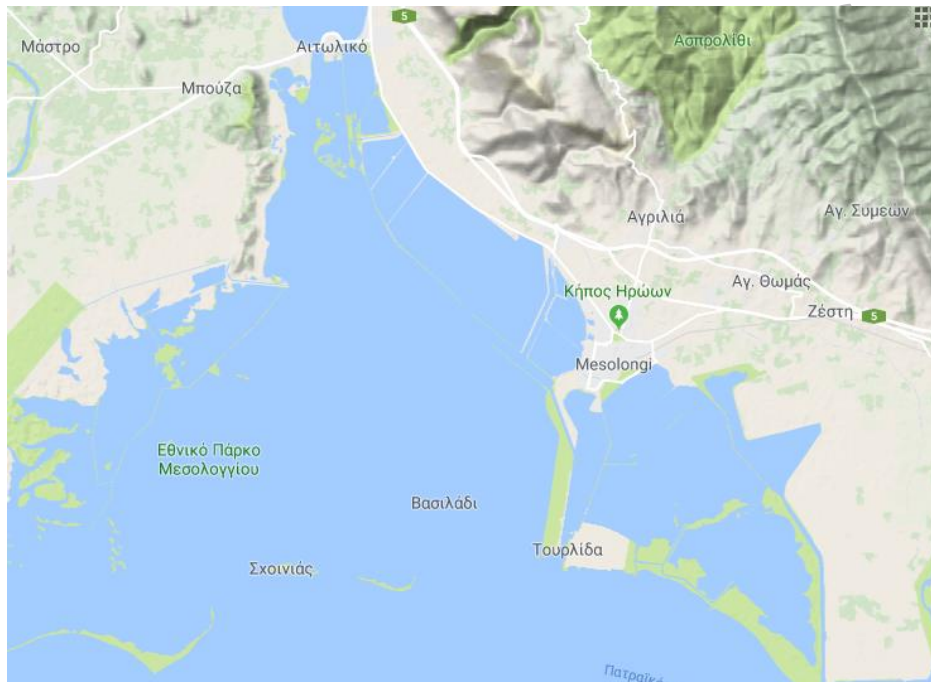
Η επικράτεια εκτείνεται τρία ή τέσσερα μίλια κατά μήκος και των δυο ακτών της λιμνοθάλασσας, και παράγει σιτηρά για περίπου δύο μηνών κατανάλωση, κρασί μάλλον αρκετά περισσότερο για αυτόν τον τόπο, μαζί με μια ποσότητα λαδιού που παραδέχονται ότι η εξαγωγή του φτάνει την αξία των 40.000 γρόσια σε εναλλασσόμενα χρόνια, όταν παρουσιάζουν πλήρη καρποφορία. Το φρέσκο και το παστό ψάρι από την λίμνη το

εμπορεύονται στην Ζακύνθου και στα άλλα γειτονικά μέρη. Ο Βεζίρης παίρνει 46 πουργιά το χρόνο για την αλιεία και άλλα έσοδα για την κατοχή (στέμμα) από τους προεστούς του Ανατολικού, ο οποίος μοιράζεται το αγρόκτημα με άλλα κύρια πρόσωπα του τόπου. Αυτές οι 23.000 γρόσια περιλαμβάνουν 700 από χαράτσι, μαζί με το φόρο από τα δύο χωριά της Μαγούλας και του Νεοχωρίου, κοντά στις εκβολές του Άσπρου.

Ο οικοδεσπότης μου ο γιατρός λέει, ότι κατά τη διάρκεια των έξι ετών που έχει ζήσει εδώ ήταν πέντε χρόνια άρρωστος ενώ οι ντόπιοι δεν έχουν τέτοια κακή υγεία, μια μελαγχολική κατάσταση υποθέτω για τον γιατρό, αλλά θα ήταν πολύ περισσότερο έτσι αν δεν ήταν αυτό, κατά την κοινή συνήθεια στην Ελλάδα, να λαμβάνει ένα σταθερό μισθό. Από τα βλέμματα των κατοίκων δεν θα πρέπει να υποθέσω τον τόπο υγιή, πράγματι, η στενότητα της λιμνοθάλασσας σε αυτό το σημείο και τα δασώδη βουνά που εσωκλείουν αυτόν τον τόπο από τις τρεις πλευρές, αυτός ο τόπος φαίνεται πολύ λιγότερος ευνοϊκός για την υγεία από ότι στην ανοιχτή και καλά αεριζόμενη κατάσταση του Μεσολογγίου, όπου ο λαός με κάθε έννοια της λέξης είναι ένας ωραίος στην εμφάνιση γένος. Η μικρή ποσότητα αλατότητας που περιέχει σε διάλυμα το νερό της λίμνης στο Ανατολικό, με βρήκε έκπληκτο δοκιμάζοντάς το, μπορεί επίσης να επηρεάσει την ποιότητα του αέρα, απεναντίας η λιμνοθάλασσα προς το Μεσολόγγι είναι τόσο αλμυρή όσο η θάλασσα. Αυτό δείχνει ότι όλο το βόρειο τμήμα της λίμνης σχηματίστηκε κυρίως από πηγές από τα γύρω βουνά, οι οποίες μάλιστα υπάρχουν αρκετές για να δεις στις γειτονικές ακτές, ιδιαίτερα μια κοντά στην Κλεισούρα, και άλλη μια κοντά σε ένα έλος γλυκού νερού, απέναντι από την πόλη προς τα ανατολικά. Εν τούτοις το νερό της πρώτης θεωρείται πολύ καλύτερο, τα μονόξυλα όμως πιο συχνά πηγαίνουν στο τελευταίο γιατί είναι πιο κοντά. Στην πόλη υπάρχουν μόνο δεξαμενές νερού της βροχής.

Τέταρτη 22 Μαρτίου 1809.

Από το Ανατολικό ο ερειπωμένος μύλος πάνω από τον Μαχαλά είναι ορατός στα βόρεια-βορειοδυτικά, και λίγο προς τα αριστερά από αυτόν φαίνεται ο λόφος του Λιγοβίτσι, στη συνέχεια το βουνό Μπούμστος σε μια γραμμή με το χωριό Σταμνά και μια κορυφή προς στα νότια από το χωριό αυτό στην ίδια κορυφογραμμή, ένα χωριό που ονομάζεται Άγιος Ηλίας. Σε όλες τις άλλες κατευθύνσεις η θέα είναι πολύ περιορισμένη από το γειτονικό τμήμα του βουνού Ζυγός και από το ύψωμα στη δυτική πλευρά της λιμνοθάλασσας.

Η απόσταση σε ευθεία γραμμή από το Ανατολικό στο Μεσολόγγι είναι περίπου 6 γεωγραφικά μίλια. Με ένα μονόξυλο είναι σχεδόν το διπλάσιο της απόστασης, λόγω ενός μακρύ και χαμηλού Ακρωτηρίου που χωρίζει την λιμνοθάλασσα του Ανατολικού από εκείνη του Μεσολογγίου, αφήνοντας μόνο μια επικοινωνία μεταξύ τους εύρους μισό μίλι, μεταξύ του άκρου από το Ακρωτήρι και το ράμμα ή το νήμα της γης που χωρίζει όλες τις λιμνοθάλασσες από την ανοικτή θάλασσα. Αφού αποβιβασθήκαμε στην ανατολική ακτή στις 03.00 μ.μ. προχωρήσαμε στο Μεσολόγγι από την ξηρά. Ήδη έχει αρχίσει η μεταμεσημβρινή παροδική βροχή, που χαρακτηρίζει την Ελληνική άνοιξη. Και χθες και σήμερα τα σύννεφα μαζεύονται στα βουνά περίπου το μεσημέρι, και στη συνέχεια πέφτει βροχή συνοδευόμενη με αστραπές. Μετά από διαδρομή μιας ώρας, είμαστε υποχρεωμένοι να βρούμε καταφύγιο από μία τέτοια καταιγίδα σε έναν πύργο στις Αλυκές ή αλλιώς μονάδες παραγωγής αλατιού, οι οποίες βρίσκονται στα δεξιά του δρόμου, σε στενό σημείο της γης. Οι Αλυκές αυτές ανήκουν στο Μεσολόγγι, και παράγουν 28.000 γρόσια το χρόνο. Αντί για επανειλημμένες εισροές νερού που διοχετεύουν σε Αλυκές, όπως στη Λευκάδα, στις οποίες κάθε τηγάνι παράγει ένα πάχος ενός ποδιού ή δύο αλάτι, και μόνο το κάτω μέρος του αλατιού είναι ακάθαρτο, εδώ

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

συλλέγουν πιο γρήγορα σε κάθε εισροή νερού που εξατμίζεται, η συνέπεια αυτής της τακτικής είναι, ότι μεγάλη ποσότητα γης αναμιγνύεται με το αλάτι, και μόνο μικρά τμήματα από αυτό είναι λευκό και καθαρό. Υπάρχει άλλη μια Αλυκή στη λιμνοθάλασσα στο Μποχώρι. Μόλις ο καιρός καθάρισε προχωρήσαμε, και σύντομα μπήκαμε σε ελαιώνες, περιβόλια και στους ελώδης τάφρους του Μεσολογγίου. Στην πόλη βρήκα τον Βεζίρη Αλή και τους αυλικούς του.

pentalofo.gr

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXXIII.

ΑΙΤΩΛΙΑ, ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

Κούρτ-Αγά – Καλυδώνια – Ναος της Άρτεμης Λαφρίου – Ποταμός Εύηνος –
Όρος Χαλκίς – Αγία Τριάδα – Νεοχώρι – Σταμνά – γεωργία Αιτωλο-
Ακαρνανίας – Επιστροφή στο Νεοχώρι – Μαγούλα – Κοτσιλάρης – Κατοχή –
Κάστρο Τρίκαρδου, Οινιάδες – Πορεία του Φιλίππου από Λιμναία προς
Οινιάδες – Φοιτείαι – Μεδεών – Μητρόπολη – Κωνώπη, Ιθωρία – Παιανία –
Έλαιο – Αρτέμιτα – Οξειά – Λίμνες Μελίτη, Κυνία, Ουρία – Λίμνη της
Καλυδώνιας – Πορεία του Αχελώου κάτω από τις Οινιάδες

Σάββατο 25 Μαρτίου 1809.

Κούρτ Αγά, ο χώρος της Καλυδώνας, είναι μια βόλτα 1 ώρας και 35 λεπτά από Μεσολόγγι. Στη μέση της διαδρομής, απέναντι από το ανατολικό τέλος της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου, στο Ζευγολάτι ή αγρόκτημα που ανήκει στον Σταθάκη, ένας από τους προεστούς του Μεσολογγίου, βρίσκονται κάποια ερείπια αρχαίων κτιρίων, που μοιάζουν με ρωμαϊκά λουτρά.

Υφίστανται δύο θάλαμοι που έχουν καμπύλες και τοξωτές κόγχες στους τοίχους, και στα εξωτερικά αρκετές τρύπες, μεταξύ των οποίων εν μέρει είναι γεμάτες με σκληρώδης ίζημα που σχηματίζεται από μια χρόνια συνεχή ροή νερού. Αυτά τα υπολείμματα σηματοδοτούν, ίσως, την θέση της Αλίκαρνα, που ο Πλίνιος αναφέρει να υπήρξε κοντά στην Πλευρώνα, και ο Στράβωνας τον περιγράφει ως μια «κώμη» ευρισκόμενη 30 στάδια πιο κάτω από την Καλυδώνα προς την θάλασσα¹³⁹.

Το πρώτο πράγμα που τραβάει την προσοχή πλησιάζοντας τα ερείπια της Καλυδώνας, είναι ένας τοίχος κοινής τοιχοποιίας που σχηματίζεται από τα τετράπλευρα μπλοκ περίπου τρία πόδια στη

¹³⁹ εἴθ' ἡ Πλευρών, εἴθ' ἡ Ἀλίκυρνα κώμη, ἧς ὑπέρεται Καλυδὼν ἐν τῇ μεσογαίᾳ σταδίοις τριάκοντα· περὶ δὲ τὴν Καλυδῶνά ἐστι τὸ τοῦ

Λαφρίου Ἀπόλλωνος ἱερὸν – Στράβων
Γεωγραφικά 10.2.21

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

μεγαλύτερη διάσταση τους, και στέκεται στην πλαγιά ενός προεξέχοντα λόφου, από τον οποίο πολλές από τις πέτρες κύλησαν στην όχθη ενός μικρού ρέματος. Αυτό το μέρος του τοίχου σχηματίζεται από ένα στενόμακρο τετράπλευρο κτήριο, εσωκλείοντας όλη τη κορυφή του υψώματος, που είναι πολύ πιο απότομη προς το ρέμα από ό, τι στις άλλες πλευρές, απαιτείται στο τμήμα αυτό την υποστήριξη από ένα ισχυρό στήριγμα, ή προεξοχή από τετράπλευρο, αυτό είναι το τμήμα του κτιρίου το οποίο είναι τώρα τόσο εμφανές, το ύψος του είναι περίπου 18 πόδια. Καθώς αυτή η καταστροφή είναι εντελώς ξεχωριστή από την περιφραγή της πόλης, είναι πιθανώς τα ερείπια του περίβολου ενός ναού, τέτοια οικοδομήματα συχνά έχουν τοποθετηθεί έξω από ελληνικές πόλεις, τα οποία, προστατευόμενα από την ιερότητά τους, έχουν αφεθεί ανοιχτά στη χρήση από τις τριγύρω χώρες. Αν και δεν είναι

ένα απομεινάρι του ναού ο ίδιος παραμένει υπερυψωμένος, το μέγεθος του περίβολου, με την ομορφιά και το μεγαλείο της θέσης, δίνει ένα μεγαλύτερο λόγο να πιστέψουμε ότι εδώ βρισκόταν ο ναός του Απόλλωνα ο Λάφριος, που, σύμφωνα με τα λόγια του Στράβωνα, φαίνεται να υπάρχει όχι εντός αλλά κοντά στην πόλη της Καλυδώνας¹⁴⁰. Άρτεμης η Λάφριος ή Λάφρια ήταν άλλη μια προστάτιδα θεότητα της Καλυδώνας, και λατρευόταν ίσως στο ίδιο ναό, ή σε ένα γειτονικό βωμό. Όταν ο Αύγουστος ίδρυσε την Πάτρα, και καθώς αυτή κατοικήθηκε εν μέρει με τους κατοίκους της Καλυδώνας, κατασκεύασε το άγαλμα της Άρτεμης Λάφρια για να το αφιερώσει στους νέους άποικους, το οποίο είχε τοποθετηθεί στην Ακρόπολη, σε ένα ναό αφιερωμένο στη θεά και τιμήθηκε με ένα ετήσιο φεστιβάλ, μια πομπή, καθώς και μια πολύ απάνθρωπη θυσία¹⁴¹. Τα

¹⁴⁰ περὶ δὲ τὴν Καλυδῶνά ἐστι τὸ τοῦ Λαφρίου Ἀπόλλωνος ἱερόν. - Στράβων Γεωγραφικά 10.2.21

¹⁴¹ ἄγουσι δὲ καὶ Λάφρια ἐορτὴν τῇ Ἀρτέμιδι οἱ Πατρεῖς ἀνὰ πᾶν ἔτος, ἐν ᾗ τρόπος ἐπιχώριος

θυσίας ἐστὶν αὐτοῖς. περὶ μὲν τὸν βωμὸν ἐν κύκλῳ ξύλα ἰστᾶσιν ἔτι γλωρὰ καὶ ἐς ἑκαταίδεκα ἕκαστον πήχεις· ἐντὸς δὲ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τὰ αὐτάτα σφισι τῶν ξύλων κεῖται. μηχανῶνται δὲ

ερειπωμένα τείχη της Καλυδώνας είναι ορατά σε όλη την ακτίνα κύκλου κοντά στα δυόμισι μίλια, αυτά υφίστανται στα περισσότερα τμήματα στο ύψος των τριών ή τεσσάρων ποδιών, και δημιουργήθηκαν από το ίδιο είδος της τοιχοποιίας όπως ο περίβολος του ναού. Αυτά εσωκλείουν τα τελευταία βράχια του βουνού Ζυγός προς τον ποταμό Φιδάρης ή Εύηνος, με εξαίρεση το ακραίο σημείο, το οποίο αποκλείστηκε. Στη δυτική πλευρά το τοίχος κατεβαίνει κατά μήκος της αριστερής όχθης του ρέματος που πριν ανάφερα, έως, μετά τις λήψεις των νερών από τις πλαγιές της πόλης, μέσω ενός ανοίγματος κατασκευασμένο μέσα στον τοίχο ώστε να δεχθεί την διέλευσή τους, το ρέμα αλλάζει την πορεία από νότια σε δυτικά, και ρέει παράλληλα με την μακρύτερη πλευρά του περιβάλλοντος στην πεδιάδα. Μεταξύ του περιβάλλοντος και το τμήμα της πόλης απέναντι από αυτό είναι διάφορα θεμέλια. Το εύρος της πόλης ήταν πολύ πιο μειωμένο στο νότιο άκρο, έτσι ώστε να προβάλλει ένα μικρό μέτωπο προς τον Εύηνο. Στα ανατολικά τα τείχη ανέρχονται στην κορυφή μιας στενής κορυφογραμμής προς την Ακρόπολη, σε ένα κυρτό σχηματισμό, και προστατεύονται από το απότομο τμήμα προς το οχυρό από κάποιες μικρές πλευρές.

Το βόρειο μέτωπο της πόλης, διασχίζεται από μια κορυφογραμμή η οποία συνδέει τα υψώματα που καταλαμβάνονται από την πόλη με το γειτονικό τμήμα του βουνού Ζυγός, στη μέση αυτής της πλευράς, στο ψηλότερο σημείο της κορυφογραμμής, ήταν η Ακρόπολη, η οποία ήταν προστατευμένη με πύργους, εκτός και εντός αποτελείτο από μια ορθογώνια περίφραξη άνισα υποδιαιρουμένη από διασταυρωμένο τείχος. Πολλά τμήματα από την περίφραξη της κάτω πόλης πλευρίζονται από πύργους, και θεμέλια από πεζούλια μπορούν να παρατηρηθούν στην πλαγιά του λόφου, μέσα από την περίφραξη. Ύπήρχε μια μεγάλη πύλη στη νοτιοανατολική πλευρά της πόλης, καθώς και μικρές, σε άλλα μέρη. Μάταια έψαξα για οποιαδήποτε απομεινάρια ενός θεάτρου, ή για οποιαδήποτε υπολείμματα της αστικής

ὑπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἑορτῆς καὶ ἄνοδον ἐπὶ τὸν βωμὸν λειοτέραν, ἐπιφέροντες γῆν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοὺς ἀναβασμούς. πρῶτα μὲν δὴ πομπὴν μεγαλοπρεπεστάτην τῇ Ἀρτέμειδι πομπεύουσι, καὶ ἡ ἱερωμένη παρθένος ὀχεῖται τελευταία τῆς πομπῆς ἐπὶ ἐλάφων ὑπὸ τὸ ἄρμα ἐξευγμένων: ἐς δὲ τὴν ἐπιοῦσαν τηλικαῦτα ἤδη δρᾶν τὰ ἐς τὴν θυσίαν νομίζουσι, δημοσίᾳ τε ἡ πόλις καὶ οὐχ ἥσσον ἐς τὴν ἑορτὴν οἱ ἰδιῶται φιλοτίμως ἔχουσιν. ἐσβάλλουσι γὰρ ζῶντας ἐς τὸν βωμὸν δροινθᾶς τε τοὺς ἐδωδύμους καὶ ἱερεῖα ὁμοίως ἅπαντα, ἔτι δὲ ὕς ἀγρίους καὶ ἐλάφους τε καὶ δορκάδας, οἱ δὲ καὶ λύκων καὶ ἄρκτων σκύμνους,

οἱ δὲ καὶ τὰ τέλεια τῶν θηρίων: κατατιθέασιν δὲ ἐπὶ τὸν βωμὸν καὶ δένδρων καρπὸν τῶν ἡμέρων. τὸ δὲ ἀπὸ τούτου πῦρ ἐνιᾶσιν ἐς τὰ ξύλα. ἐνταῦθα που καὶ ἄρκτον καὶ ἄλλο τι ἐθεασάμην τῶν ζώων, τὰ μὲν ὑπὸ τὴν πρώτην ὁρμὴν τοῦ πυρὸς βιαζόμενα ἐς τὸ ἐκτός, τὰ δὲ καὶ ἐκφεύγοντα ὑπὸ ἰσχύος: ταῦτα οἱ ἐμβαλόντες ἐπανάγουσιν αὖθις ἐς τὴν πυράν. τρωθῆναι δὲ οὐδένα ὑπὸ τῶν θηρίων μνημονεύουσιν. Πausanias *Achaika* κεφ.18 παρ. 11-13.

αρχιτεκτονικής. Στους πρόποδες της κορυφογραμμής, η κορυφή που καταλαμβάνεται από τα ανατολικά τείχη, ρέει μια μικρή διακλάδωση από τον Εύηνο, και άλλα νερά στην σαν παράλληλη κοιλάδα της Ποταμούλας, το οποίο χωριό είναι μόνο μισή ώρα προς βορειοανατολικά, αλλά δεν διαφαίνεται στον ορίζοντα.

Το έχω λάβει ως δεδομένο ότι αυτά είναι τα ερείπια της Καλυδώνας, αν και πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο συγγραφέας που δηλώνει πιο ακριβώς την τοποθεσία της δεν είναι από τους καλύτερους στις γεωγραφικές αρχές. Εγώ υπαινίσσομαι τον Πλίνιο, που λέει ότι η Καλυδώνα ήταν κοντά στον Εύηνο, περίπου 7 1/2 μίλια από τη θάλασσα¹⁴² που συμφωνεί ακριβώς με αυτή τη θέση. Αλλά αυτός στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην πιθανότητα. Είναι προφανές ότι αυτή είναι η εύφορη πεδιάδα της Καλυδώνας, ακριβώς απέναντι από την γη του Πέλοπα, στην οποία πενήντα χωράφια από αμπελώνες και καλλιεργήσιμης γης προσφέρθηκαν στον Μελέαγρο¹⁴³, δεν θα μπορούσε να ήταν άλλη από αυτή που βρίσκεται μεταξύ του βουνού Βαράσοβα και της λιμνοθάλασσας του Μεσολογίου, ούτε είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι τα εκτεταμένα ερείπια στο Κουρτ Αγά είναι αυτά της κάθε άλλο λιγότερο σημαντικής πόλης, τοποθετείτε δεδομένου ότι είναι τόσο κεντρικά σε σχέση με αυτή την πεδιάδα, και σε στρατηγική θέση στην είσοδο της κοιλάδας του Εύηνου, όπου αυτό το ποτάμι πηγάζει από τις εσωτερικές κοιλάδες στην ανοιχτή θάλασσα. Ως προς τα επίθετα που δίνει ο Όμηρος στην Καλυδώνα, θα πρέπει να ομολογήσω ότι «ἐραννῆς» φαίνεται πιο κατάλληλο για αυτή την τοποθεσία είτε από «πετρήεσσαν» είτε από «αἰπεινῇ», τα οποία θα πρέπει να ισχύουν καλύτερα σε αυτήν την τεράστια μάζα των πετρωμάτων που στην αρχαιότητα ονομάζονταν Χαλκίς, και τώρα η Βαράσοβα, που ανυψώνεται άμεσα κατά μέτωπο στα ερείπια, στην απέναντι πλευρά του ποταμού. Στην πραγματικότητα, η θέση είναι τόσο χαμηλά όσο θα μπορούσε να είναι, ώστε να μην είναι στην πεδιάδα, Ο Στράβων, μάλιστα, φαίνεται ότι ήταν λογικός στο ότι τα επίθετα «πετρήεσσαν» και «αἰπεινῇ» δεν ήταν πολύ καλά προσαρμοσμένα στην Καλυδώνα, αφού παρατήρησε ότι πρόκειται να αναφερθεί στην περιοχή.

Από την κορυφή που υψώνεται πάνω από τα ερείπια, η κορυφογραμμή του Ζυγού έχει παρακλάδια δυτικά προς τον άσπρο, και βόρεια αυτά του Απόκουρο προς την ένωση του με το βουνό Βγένα, έχοντας την λίμνη του Απόκουρο στη δυτική της πλευρά, και την κοιλάδα

¹⁴² Calydon is a city of Ætolia, situate at a distance of seven miles from the sea, and near the banks of the river Evenus - Pliny the Elder, The Natural History 4, chap. 3.

¹⁴³ Κουρῆτες τ' ἐμάχοντο καὶ Αἰτωλοὶ μενεχάρμῃ ἀμφὶ πόλιν Καλυδῶνα καὶ ἀλλήλους ἐνέριζον, Αἰτωλοὶ μὲν ἀμυνόμενοι Καλυδῶνος ἐραννῆς, Κουρῆτες δὲ διαπραθέειν μεμαῶτες Ἄρηι. ΟΜΗΡΟΣ Ἰλιάς Ραψωδία Ι στοιχ. 525. ὁππόθι πιότατον πεδίον Καλυδῶνος ἐραννῆς, ἐνθά μιν ἦνωγον τέμενος περικαλλὲς ἐλέσθαι

πεντηκοντόγουν, τὸ μὲν ἥμισυ οἰνοπέδιοι, ἥμισυ δὲ ψιλὴν ἄροσιν πεδίοιο ταμέσθαι.

ΟΜΗΡΟΣ Ἰλιάς Ραψωδία Ι στοιχ. 577.

Καλυδὼν μὲν ἦδε γαῖα, Πελοπίας χθονὸς ἐν ἀντιπόρθμοις, πεδί' ἔχουσ' εὐδαίμονα.

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Συμπόσιον ἢ Λαπίθαι παρ. 25

Χαλκίδα τ' ἀγχίαλον Καλυδῶνά τε πετρήεσσαν·

ΟΜΗΡΟΣ Ἰλιάς Ραψωδία Β στοιχ. 640.

δς πάσῃ Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι

Αἰτωλοῖσιν ἄνασσε, θεὸς δ' ὧς τίετο δῆμω·

ΟΜΗΡΟΣ Ἰλιάς Ραψωδία Ν στοιχ. 217.

του Φιδιάρι στην ανατολική της. Από το βουνό Βαράσοβα τμήμα της μεγάλης κορυφογραμμής του Κράβαρι, το οποίο ωστόσο όπως το Απόκουρο, που καλύπτεται στα ψηλά μέρη με δάση, ήταν καλά καλλιεργημένα από τους κατοίκους στα πολυάριθμα Ελευθεροχώρια, έως ότου η χώρα έπεσε στα χέρια του Αλή Πασά, από αυτό το συμβάν και μετά ο πληθυσμός έχει σημαντικά μειωθεί, και μερικά από τα μεγαλύτερα χωριά είναι σχεδόν ερημωμένα. Όχι πριν πολύ καιρό κάποιο πρόσωπο πληροφόρησε τον Πασά ότι η κόρη του Προεστού του Μέγα Δένδρου, ένα χωριό από τον κάμπο του Εύηνου 5 ή 6 ώρες πάνω από την Καλυδώνα, ήταν ένα κορίτσι εκπληκτικής ομορφιάς, αυτός απαίτησε αυτή, μέσω του πατέρα, που έκρινε προτιμότερο να συμμορφωθεί από να τον διώξει από την χώρα, και να εγκαταλείψει όλη την περιουσία του, λίγες μέρες πριν φτάσω στη Πρέβεζα αυτή έχει ληφθεί στο χαρέμι του Πασά εκεί, και θα στελνόταν στα Ιωάννινα με την αναχώρηση του Βεζίρη.

Σε μια κοιλάδα στο πίσω μέρος του βουνού Βαράσοβα, όπου βρισκόταν το χωριό Πετροχώρι, εγκαταλειμμένο σήμερα, και κάτω από αυτό το Μαυρομάτι, λέγεται ότι υπάρχουν μερικά καλά διατηρημένα ερείπια ενός αρχαίου ελληνικού Φρούριου. Ήταν πιθανώς μόνο ένα υποδεέστερο κάστρο, όπως οι πόλεις Χαλκίς και Μακύνεια όπου ήταν πολύ κοντά στην ακτή της θάλασσας. Αποδεχόμενοι ότι τα ερείπια στο Κουρταγά είναι εκείνα της Καλυδώνας, υπάρχει ένας μικρός ενδοιασμός κατά την εξέταση της Πλευρώνας, που όπως έχω αποδεχθεί πριν βρίσκεται στην περιοχή δίπλα στη Καλυδωνία προς μια δυτική κατεύθυνση, να υπήρξαν αυτά τα οποία τώρα είναι προσαρτημένα στο Μεσολόγγι. Έχοντας εξετάσει ξανά τα ερείπια στο Γυφτόκαστρο, πίσω από το Μεσολόγγι, βρίσκω ότι ένα χαμηλό βραχώδες ύψωμα, χωρισμένο από ένα τμήμα της πεδιάδας του Μεσολογγίου από τους πρόποδες του βουνού της Κυρα Ρήνης, ήταν εντελώς περιστοιχισμένο από τείχη. Ορισμένα τμήματα της τοιχοποιίας είναι κατασκευασμένα με το πιο κοινό ελληνικό τρόπο, και άλλα ήταν από στενές πέτρες τοποθετημένες απρόσεκτα χωρίς κονίαμα, μεταξύ αυτών παρατηρούνται ορισμένα πολύ μεγάλα σφυρήλατα μπλοκ, έργο προφανώς από μια μακρινή εποχή. Τα τείχη φαίνεται όχι μόνο να έχουν κυκλώσει την κορυφή, αλλά να έχουν επεκταθεί επίσης πάνω από ένα χαμηλότερο ύψωμα που συνδέεται με το βουνό της Κυρα Ρήνης, το οποίο προωθείται μακρύτερα στην πεδιάδα. Παρατηρώ, επίσης, τα θεμέλια ενός πύργου ή άλλου τετράπλευρου κτιρίου στους πρόποδες του υψώματος στην πεδιάδα. Έχω πριν επισημάνει ότι αυτά είναι πιθανόν τα ερείπια της Πλευρώνας του Ομήρου¹⁴⁴, και ότι η Κυρά Ρήνη ήταν η πόλη που οι Πλευρώνιοι έχτισαν στο όρος Αράκυνθος, μετά την καταστροφή της πρώτης από τον Δημήτριο τον Αιτωλικό¹⁴⁵. Είναι αξιοσημείωτο, ότι μεταξύ των πολυάριθμων Μεσολογγιτών, από τους οποίους έχω ήδη επισκεφθεί,

¹⁴⁴ οἱ Πλευρῶν' ἐνέμοντο καὶ Ὡλεον ἢ δὲ Πυλὴν ἢ
ΟΜΗΡΟΣ Ἰλιάς Ραψωδία Β στοιχ. 639, Ν.
στοιχ. 217 ; Ξ. στοιχ. 116.

¹⁴⁵ πορθοῦντος τὴν χώραν Δημητρίου τοῦ
ἐπικληθέντος Αἰτωλικοῦ - Στράβων Γεωγραφικά
10.2.4.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

ένας μόνο έχει ποτέ βρεθεί στο κάστρο της Κυρα Ρήνης, και πιθανότατα δεν θα είχε πάει ποτέ εκεί, αν δεν συνόδευε έναν Άγγλο.

pentalofo.gr

Κυριακή 26 Μαρτίου 1809.

Οι Έλληνες του Καρλιλί, ιδιαίτερα από το τμήμα που αποτελούσε την αρχαία Ακαρνανία, απολαμβάναν, μέχρι την στιγμή του Αλή Πασά, ένα σημαντικό μερίδιο της ασφάλειας και της ευημερίας. Είχαν μια κερδοφόρα διακίνηση με βοοειδή και προμήθειες με τα νησιά, και παρά το γεγονός ότι η χώρα συχνά λυμαίνονταν από του ληστές και τους πειρατές που είχαν ένα ασφαλές καταφύγιο σε μερικά από τα μικρότερα νησιά, οι αρματολοί τους κρατούσαν υπό έλεγχο, υπήρχε γενικά μια καλή κατανόηση μεταξύ των Ελλήνων επικεφαλής της Ακαρνανίας και του Δερβέντ Αγά, και λάμβαναν κάποια προνόμια από το Καρλιλί αφού είχαν ένα αυτοκρατορικό αξίωμα. Μιλούν με μεγάλο σεβασμό και λύπη για τον Κουρτ Πασά, ο φύλακας των Δερβενιών τον οποίο ο Αλή διαδέχθηκε. Σε συνεπεία της άνετης διαβίωσης των πολλών οικογενειών των Ακαρνάνων, η εκπαίδευση έλαβε μια μικρή ενθάρρυνση, και μερικά υπολείμματα της επίδρασή της είναι ακόμη εμφανής στα ήθη και στην συνομιλία των ντόπιων, ακόμα και στην παρούσα έρημη κατάσταση από την οποία το βόρειο τμήμα της χώρα μειώνεται. Αλλά έχοντας επίγνωση του προνομίου αυτού, αυτοί θίγουν, το αυθεντικό πνεύμα της Ελληνικής Ξενηλασίας, στο να υποτιμούν περισσότερο τους γείτονές τους. Οι Κορφιάτες και οι Ζακυνθinoί έχουν χαρακτηριστεί ως αχρείοι και αγράμματοι, που είναι σίγουρα σωστό, λαμβάνοντας υπόψη τα προτερήματα που αυτοί οι άνθρωποι είχαν σε μια χριστιανική κυβέρνηση. Οι Κεφαλλονίτες που θαυμάζονται για το πνεύμα και την φιλοξενία, αλλά μην ακούγονται πολύ ευνοϊκά λόγια για την τιμιότητα ή την ειλικρίνειά τους. Οι άνθρωποι του Μεσολογγίου και του Ανατολικού θεωρούνται ως «ψαρόμυαλοι», και Θιακός, ένας Ιθακιώτης, φαίνεται να είναι ένας κοινός όρος της περιφρόνησης. Οι Λευκαδίτες, ως ένα μέρος του λαού τους, είναι επίσης παραγκωνισμένοι, και πιστεύω όχι άδικα.

Οι Μεσολογγίτες είναι σύμφωνοι με την επαινετική συμπεριφορά του Δερβέντ Αγά¹⁴⁶ (Δερβέναγας) Ταχίρ Παπούλια από την Κονίσπολη, ο οποίος για το τελευταίο έτος υπήρξε κυβερνήτης τους. Κανείς δεν καταλαβαίνει καλύτερα από έναν Αλβανό πώς να διευθύνει ο ίδιος τα καθήκοντά, όταν υπάρχει ένας έλεγχος επί της άπληστης διάθεσης, η οποία πάντοτε αποκτά την υπεροχή όταν δεν υπάρχει τίποτα για να την αποτρέψει. Ο Βεζίρης, που επιθυμεί να ενεργεί με μέτρο προς το Μεσολόγγι κατά την έναρξη της κυβέρνησής του αυτού του τόπου, εσκεμμένα έστειλε ένα πρόσωπο ως αναπληρωτή του, που ήταν κατάλληλος να εκτελέσει αυτή την πρόθεση, και τώρα είναι έτοιμος να χρησιμοποιήσει τον Ταχίρ Αγά, με το όφελος από τη φήμη που έχει αποκτήσει στο Μεσολόγγι σε μια παρόμοια αποστολή στο Κράβαρι. Η εξουσία του Αλή πάνω στο Μεσολόγγι και στο Ανατολικό προέρχεται αποκλειστικά από το γραφείο του Δερβέντ Αγά, και το κτήμα του στο

¹⁴⁶ Δερβέναγας ή Ντερβέναγας ή Ντερβεναγός είναι τουρκική λέξη σύνθετη εκ των περσικού "ντερμπέντ" (= δίοδος, πέρασμα) και "Αγας" (=

αρχηγός - τοπάρχης) που σημαίνει τον επιτετραμένο αρχηγό φρουράς διάβασης ή περάσματος (Δερβένι).

Μιρί, έξι-έβδομα, από τα οποία είναι με ετήσιο ενοίκιο από μερικούς Τούρκους της Κωνσταντινούπολης, και έχει αγοράσει το άλλο έβδομο από έναν Σαλί Αγά στο Μεσολόγγι, ο οποίος το κατείχε δια βίου.

Η πεδιάδα που εκτείνεται από το Μεσολόγγι προς στο Βραχώρι και στη θάλασσα, αν και αργιλώδες είναι εύφορη και σε ανεκτό επίπεδο καλλιεργείται. Κοντά στην ακτή είναι μια αλυσίδα από λιμνοθάλασσες, οι οποίες στα ανατολικά, που ανήκουν στο Βραχώρι, είναι πολύ μεγαλύτερες. Είναι πολύτιμες για το αλάτι και την αλιεία. Το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών στην πεδιάδα εκτελείται από άνδρες της Κεφαλονιάς και της Ζάκυνθου. Οι Κεφαλλονίτες, που εργάζονται στα αμπέλια, κερδίζουν από 40 έως 45 παράδες την ημέρα, μαζί με το κρασί. Οι Ζακυνθινοί θεωρούνται ως οι καλύτεροι θεριστές. Το κυριότερο προϊόν που προέρχεται από τα νησιά είναι τα σταφύλια και οι σταφίδες, η κύρια συγκομιδή πραγματοποιείται εκεί αργότερα από ό, τι στην ηπειρωτική χώρα, ενώ οι μικρές τους ποσότητες από καλαμπόκι είναι μαζεμένες νωρίτερα, και έτσι οι εργάτες τους εξασφαλίζουν απασχόληση στην ηπειρωτική χώρα χωρίς να χάσουν τίποτα από τον τόπο τους, και να πληρώσουν για ένα μέρος των προμήθειών τους τις οποίες η ηπειρωτική χώρα παρέχει στα νησιά. Στην περιοχή του Βραχωρίου η γη ανήκει στους Τούρκους, οι Έλληνες αγρότες λαμβάνουν το σπόρο από τον ιδιοκτήτη και τον πληρώνουν με το μισό της καλλιέργειας μετά την αφαίρεση του φόρο της δεκάτης¹⁴⁷ (δεκατιά).

¹⁴⁷ Ο βασικός φόρος κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ήταν αυτός της «δεκάτης». Δηλαδή σε κάθε δέκα ίσα μέρη αγροτικής παραγωγής, το ένα μέρος το έπαιρνε ο εκπρόσωπος της Οθωμανικής εξουσίας. Το

λαμβάνομενον «δέκατον», δεν θεωρούταν φόρος, αλλά δικαίωμα ιδιοκτησίας, διότι κύριος όλης της γης εθεωρείτο ο Σουλτάνος. Το κράτος υπενοικίαζε συνήθως το δικαίωμα εισπράξης της δεκάτης σε τοπικούς άρχοντες.

Δευτέρα 27 Μαρτίου 1809.

Μετά από 36 ώρες από ένα νότιο άνεμο, με βροχή, ο καιρός βελτιώνεται, έχω ξεκινήσει την ημέρα σε ένα μονόξυλο, συνοδευόμενος από άλλα έξι, για να μεταφέρουν τους υπηρέτες, αποσκευές, και την Αλβανική συνοδεία, και σε δύο ώρες διασχίσαμε τη λιμνοθάλασσα προς την Αγία Τριάδα, ένα μικρό μοναστήρι που βρίσκεται στο ακραίο σημείο της κορυφογραμμής που συνορεύει με τη δυτική ακτή της λιμνοθάλασσας του Ανατολικού. Τα μονόξυλά μας κινούνται περίπου τρία μίλια την ώρα, έχουν μεγάλα τετράγωνα πανιά, αλλά αυτά αυξάνουν πολύ λίγο την ταχύτητα, εκτός εάν το σκάφος είναι ελαφρά φορτωμένο. Αυτό στο οποίο επιβιβάστηκα κινείται τόσο γρήγορα με έναν μόνο κοντάρι, όσο ένα άλλο γεμάτο με Αλβανούς με το πανί σηκωμένο και με δύο άνδρες να σπρώχνουν τα κονταριά (σταλίχι). Το κοντάρι, που ένας άνδρας στην πρύμνη το σπρώχνει δίνοντας την κίνηση (πρώση), είναι περίπου δέκα μέτρα μήκος, με τρεις αιχμές στο τέλος. Το νερό ποικίλλει σε βάθος από ένα πόδι έως τέσσερα. Τα ψάρια ψαρεύονται, όπως και στα Λιβάρια της Άρτας, από καλαμωτές ή θαλάμους κατασκευασμένους από καλάμια που στήνονται στις διόδους από τις οποίες τα ψάρια περνούν από τη λίμνη στη θάλασσα. Οι καλαμωτές αφήνονται ανοικτές από τον Ιανουάριο μέχρι τις 15 Μαΐου, παλιό στυλ, όταν το νερό της λιμνοθάλασσας γίνει ζεστό ή η αναπαραγωγή τελειώσει, τα ψάρια αρχίζουν να επιστρέφουν στη θάλασσα, και κάθε είδος ψαριού έχει την δική του εποχή για την επιστροφή του, έτσι αλιεύονται με αυτόν τον τρόπο όλο το καλοκαίρι και το φθινόπωρο. Ο καιρός εξακολουθεί βροχερός και δυσάρεστος. Στις 02:50 μ.μ. αφήνουμε την Αγία Τριάδα, και προχωράμε κατά μήκος στους πρόποδες του υψώματος, από την άλλη πλευρά αυτού, προς τα δεξιά, είναι η λιμνοθάλασσα του Ανατολικού. Ο λόφος καλύπτεται με ελιές, και κοσμεύεται με όλα τα λουλούδια και πρασινάδα της προχωρημένης άνοιξης, αν και σπάνια μπορούμε να δούμε ένα νέο φυλλαράκι. Στα αριστερά ένας υδάτινος βάλτος εκτείνεται για πέντε ή έξι μίλια προς την κατεύθυνση της θάλασσας και στις εκβολές του Άσπρου. Απέναντι από το άνοιγμα που

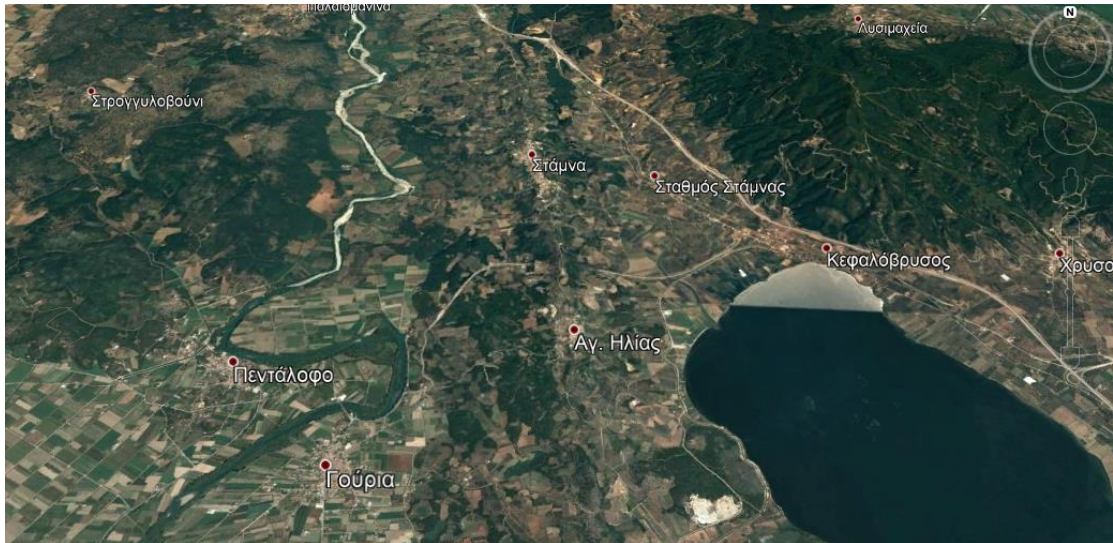
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

οδηγεί στο Ανατολικό, μεταξύ Μάστρου και του βόρειου άκρου της κορυφογραμμής που είχαμε ακολουθήσει, αφήνουμε το δρόμο προς Μάστρου και Γουριά στα δεξιά, και διασχίζουμε την πεδιάδα πάνω από βάλτους, χαντάκια, και ελώδης εκτάσεις, μεταξύ των οποίων υπάρχουν πολλά αμπέλια, στο Νεοχώρι, στην αριστερή όχθη του Άσπρου, ένα χωριό που περιέχει 80 οικογένειες, εκ των οποίων 30 είναι Τούρκοι. Ένα τμήμα του είναι τσιφλίκι του Μουχτάρ Πασά. Η Μαγούλα είναι ένα μίλι πιο κάτω του ποταμού, η οποία στέκεται σε ένα μικρό ύψωμα στην πεδιάδα, απέναντι σε αυτή, από την άλλη πλευρά του ποταμού, είναι η Κατοχή, σε παρόμοιο ύψος στο άκρο των λόφων που αρχίζουν περίπου από την Παλαιά Κατούνα και τελειώνουν κοντά στην Κατοχή. Αυτοί οι λόφοι χωρίζονται πλήρως από εκείνους της Μανίνας από μια πεδιάδα που αρχίζει από την όχθη του Άσπρο απέναντι από την Γουριά, και καταλήγει σε ένα μεγάλο βάλτο που εκτείνεται στους πρόποδες ενός βραχώδους υψώματος που ονομάζεται Καλχίτσα, κοντά στον Πεταλά. Η επιδερμίδα των κατοίκων του Νεοχωρίου δείχνει την κακή ποιότητα του αέρα, ούτε μπορεί να είναι διαφορετικά, καθώς είναι περιτριγυρισμένη αυτή η περιοχή, σε τόσες πολλές κατευθύνσεις, με εκτεταμένα έλη.

Τρίτη 28 Μαρτίου 1809.

Ο Βεζίρης έχοντας επιτάξει και τις δύο περαταριές, ή πορθμεία της Κατοχής και της Γουριάς, για να μεταφέρει τους Αλβανούς του κατά μήκος του ποταμού σε κάποια θέση στην πεδιάδα του Βραχωρίου, και επειδή οι τελευταίες βροχές έχουν καταστήσει τις διαβάσεις εκεί ανέφικτες, έχω προχωρήσει στη Σταμνά, για να διαμείνω σε καλύτερο κατάλυμα και ευχάριστο περιβάλλον έως ότου μπορέσουμε να επινοήσουμε κάποιο τρόπο για να διασχίσουμε το ποτάμι. Αφήνοντας το Νεοχώρι στις 08:30 π.μ., ακολουθούμε την όχθη του Άσπρου, και σε λίγο

περισσότερο από μία ώρα φθάνουμε στη Γουριά, από εκεί, ανεβαίνουμε την πλαγιά της Σταμνάς από ένα απότομο μονοπάτι, περνάμε στις 10:15 π.μ. στο χωριουδάκι του Αγίου Ηλίας, στους πρόποδες ενός μυτερού υψώματος το οποίο είναι πολύ αξιόλογο προς όλες τις γύρω κατευθύνσεις, και στις 10:45 π.μ. καταλήξαμε στη Σταμνά, όπου καταλύσαμε το σπίτι του Κοτζαμπάση, Δημήτριου Τσιμπουράκη, ο οποίος είναι τώρα στο Βραχώρι, με τους άλλους Προεστούς του Καρλιλί που μαζεύτηκαν σε αυτό το μέρος για να συναντήσουν τον Βεζίρη, ο οποίος άφησε την Σταμνά στις 25 του μηνός και ταξίδεψε όλη τη διαδρομή προς το Βραχώρι με το «κοτζί» του, μια αδέξια γερμανική τετράτροχη άμαξα. Αρκετοί απ' αυτούς τους προεστούς είναι πολύ τρομοκρατημένοι, φοβούμενοι τις συνέπειες της στάσης που αναγκαστικά πήραν εναντίων του Βεζίρη, όταν ο αναπληρωτής του ο Γιουσούφ, ο Βαλιδέ Kiayassy, κυβερνούσε την επαρχία αυτή.

Η Σταμνά, κάποτε μια σημαντική πόλη, τώρα έχει μόνο 80 οικογένειες, και ούτε το ένα πέμπτο από τα εδάφη της, τα οποία ανήκουν εξ ολοκλήρου σε Έλληνες και είναι καλλιεργήσιμα, αν και έχει υποφέρει λιγότερο αναλογικά από ότι πολλά μέρη στην Ακαρνανία, γιατί δεν είναι στη οδική γραμμή από τις πιο πολυσύχναστες οδικές επικοινωνίες. Η παρακμή της χρονολογείται από τον πρώτο ρωσικό πόλεμο, όταν οι Ορλώφ έστειλαν τα εδώ έναν Κεφαλλονίτη να οργανώσει μια εξέγερση για την ενίσχυση του πολέμου της Αικατερίνης με την Τουρκία. Σημαίες

κατασκευάστηκαν και κάτω από αυτές συντάχθηκαν άνδρες, γυναίκες και παιδιά για ν' αποκτήσουν την λευτεριά και την ανεξαρτησία τους, πολύ σύντομα, όμως, μερικοί Αλβανοί από το Βραχώρι βάδισαν εναντίον τους, έσφαξαν τους άνδρες, σκλάβωσαν τις γυναίκες και τα παιδιά και λεηλάτησαν τα σπίτια, και έτσι έληξε η επανάσταση της Σταμνάς.

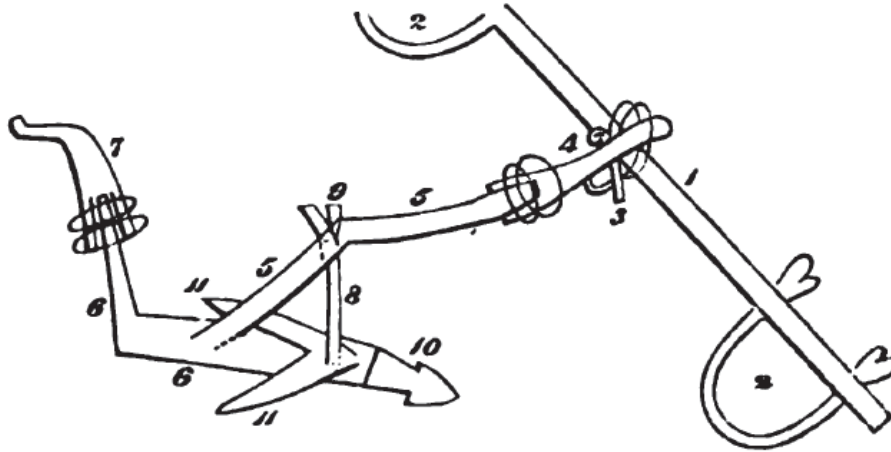
Τα εδάφη των μεγαλύτερων Ελλήνων ιδιοκτητών στις γύρω περιοχές της Ακαρνανίας και Αιτωλίας δουλεύονται γενικά με τον ίδιο τρόπο όπως και τα τουρκικά τσιφλίκια, από κολίγους, οι όροι ποικίλλουν ανάλογα με τη φύση του προϊόντος και την ποιότητα του εδάφους. Ο γαιοκτήμονας κάνει μια ετήσια συναλλαγή με τον Τούρκο αγρότη του Μιρί, και σε κακά εδάφη μερικές φορές δεν αποκομίζει κανένα κέρδος, εκτός από εκείνο που λαμβάνει από τον φόρο της δεκάτης (δεκατιά) σε είδος, το οποίο είναι το ένα όγδοο ή δύο δέκατα πέμπτα της καλλιέργειας. Σε αυτή την περίπτωση ο καλλιεργητής είναι σε όλα ζημιωμένος. Όπου η γη είναι ιδιαίτερα καλή, είναι σύνηθες για τον ιδιοκτήτη να παρέχει τον σπόρο, και για τον καλλιεργητή, αφού λάβει όλα τα άλλα έξοδά, να υπολογίσει το ήμισυ της καλλιέργειας, αφαιρώντας τη δεκατιά. Είναι συνήθεια στις αρόσιμες καλλιέργειες το ένα τρίτο να λαμβάνεται από τον δικαιούχο με τους ίδιους όρους, ή να προμηθεύει τους σπόρους και εργαλεία και να πληρώνει όλα τα έξοδά, ενώ ο γεωργός να συμβάλλει μόνο με την εργασία του, και να λαμβάνει το ένα πέμπτο της καλλιέργειας αφού αφαιρεθεί η δεκατιά. Στην καλλιέργεια του καλαμποκιού αυτή η μέθοδος είναι η επικρατέστερη στη Δυτική Ελλάδα, εκτός στο ότι ο αγρότης λαμβάνει ένα τέταρτο αντί για το ένα πέμπτο, επειδή η εργασία και η περιποίηση που απαιτείται είναι μεγαλύτερη, και τα έξοδα των σπόρων για τον αραβόσιτο είναι μικρά σε σύγκριση με την παραγωγή, η οποία είναι γενικά πενήντα προς ένα στο ακαθάριστο σύνολο. Οι σπόροι σε μια καλαμπόκα φτάνουν από τριακόσιους έως πεντακόσιους και συχνά υπάρχουν τρεις καλαμπόκες σε ένα στέλεχος. Μια μεζούρα των 15 οκάδων είναι η κοινή αναλογία των σπόρων για ένα στρέμμα (ένα τετράγωνο από 112 πόδια) από σιτάρι, ή για πέντε στρέμματα από «ρόκκα», όπως ονομάζεται ο αραβόσιτος εδώ. Τα μόνα έξοδα που επιβάλλονται στον Ακαρνάνα κολίγο σε κοινές περιπτώσεις, είναι τα μισά έξοδα του αλωνίσματος, που ονομάζεται «αλωνιστικό» σε σιτάρι και κριθάρι, και «στουμπιστικό» στην ρόκκα, το πρώτο πραγματοποιείται από τα άλογα σε ένα αλώνι, το τελευταίο με ένα ραβδί.

Όταν τα καλαμπόκια είναι αρδευόμενα, η συγκομιδή είναι σπανίως τόσο καλή όσο όταν ποτίζονται μόνο από τις βροχές της άνοιξης. Αλλά αυτό είναι σε συγκεκριμένες περιοχές μόνο πάνω στα ορεινά που αυτοί μπορούν να βασίζονται από αυτές τις βροχές. Τα αρδευόμενα χωράφια από ρόκκα είναι κυρίως κοντά στον ποταμό. Η καλλιέργεια του καλαμποκιού ακολουθείται συνήθως από μια σιταριού, και ο γεωργός λαμβάνει τη γη για δύο χρόνια. Για το σιτάρι και το κριθάρι η γη οργώνεται δύο φορές, για την ρόκκα τρεις ή τέσσερις φορές. Το

καλαμπόκι Γουινέας, ή μικρό καλαμπόκι, σχεδόν δεν χρησιμοποιείται στη Δυτική Ελλάδα, λίγο σπέρνεται στη Λάμαρη και στο Λούρο.

Γύρω από την Σταμνά το σιτάρι είναι όλο γρινιάς, δίνοντας ένα αποτέλεσμα περίπου επτά προς ένα, εκείνοι που μπορούν, στρέφονται στα πρόβατα, και με αυτή την βοήθεια, εάν η γη είναι καλή, έχουν μια δεύτερη χρονιά σιτάρι, έπειτα κριθάρι, στη συνέχεια βρώμη, η οποία τελευταία θεωρείται σχεδόν τόσο καλή για το χωράφι όσο η αγρανόπαυση. Φαίνεται, ωστόσο, ότι οι δύο διαδοχικές καλλιέργειες σιταριού εμφανίζονται γενικά στη γη που έχει παραμείνει κάποιο χρονικό διάστημα σε αγρανόπαυση. Ένα πλεονέκτημα που ο καλλιεργητής στην Ελλάδα μπορεί γενικά να αποκτήσει, καθώς η γη είναι πιο πλούσια από ό, τι ο κόπος. Με τον ίδιο τρόπο αλλάζουν συχνά τη θέση των φυτειών της ρόκκας στην πλευρά του ποταμού, και παίρνουν καλλιέργειες σιταριού και ρόκκας εναλλάξ χωρίς κοπριά. Είναι ακόμα αμφίβολο κατά πόσον η αλλαγή του εδάφους είναι αναγκαία, καθώς τα ρέματα από τα βουνά, και οι πλημμύρες του ποταμού, εναποθέτουν φρέσκο χώμα κάθε χρόνο. Το σιτάρι Δημινιό δεν σπέρνεται στις πεδιάδες, αλλά ψηλά στο ποτάμι όπου μπορεί να αρδεύεται, και σε κάποια τμήματα των βουνών, όπου είναι σίγουροι για την ανοιξιιάτικη βροχή, αυτό το σιτάρι δίνει δεκαπέντε προς ένα. Αυτό το είδος σιταριού δεν θεωρείται κατάλληλο για χρήση μέχρι τον Ιανουάριο μετά τη συγκομιδή, αλλά θα κρατήσει για τρία χρόνια, ο γρινιάς δεν είναι καλός πέραν του ενός έτους. Υπάρχει ένας τρόπος για την προετοιμασία της γης για το σιτάρι, το κριθάρι, το λινάρι, και τα φασόλια, με το τσαπί, όπως στη Σικελία, χωρίς όργωμα. Οι σκαλιστές προέρχονται από την Κεφαλονιά, τα εργατικά εργαλεία παρέχονται από το αφεντικό, και πληρώνει τον εργάτη από το δικό του μερίδιο της καλλιέργειας, το οποίο είναι το μισό, αφού έχει αφαιρεθεί δεκατιά. Τα προϊόντα με το τσαπί είναι πιο άφθονα, το άροτρο είναι πάρα πολύ ελαφρύ για το έδαφος, και συχνά δεν ζυγίζουν περισσότερο από το ζυγό. Η μεζούρα καλαμποκιού που χρησιμοποιείται εδώ είναι ο κάδος και η καρδάρια, το πρώτο είναι πέντε φορές μεγαλύτερο από το «κοϊλον» της Κωνσταντινούπολης, και γενικά υπολογίζεται να περιέχει 26 οκάδες, η καρδάρια 15 οκάδες.

Οι πιο εύποροι καλλιεργητές έχουν τέσσερα ή πέντε βόδια σε κάθε ζευγάρι ή άροτρο-ζυγό, και θεωρούν ότι μπορούν να οργώνουν 60 στρέμματα με αυτά. Η παρατιθέμενη εικόνα θα δείξει τη μορφή και την κατασκευή του αρότρου (άρωτρον, άρέτρι ή αλέτρι).

Ο Ζυγός (1), εξοπλισμένο σε κάθε άκρο με ζέβλες, ή περιλαίμια (2), στερεώνεται στη μέση μέσω μιας πρόσδεσης και ένα πάσσαλο, το οποίο ονομάζεται κλειδί (3), σε ένα κομμάτι που ονομάζεται σίβαλμα (4), το άλλο άκρο του οποίου περιλαμβάνει αυτό είναι το σταβάρι, ή δέσμη (5), και συνδέεται σε αυτό με κορδόνια. Το σταβάρι στο άλλο άκρο εισέρχεται η αλετρόποδα, ή πόδι-αρότρου (6), η οποία στο άνω άκρο αγκαλιάζεται και αγκυρώνεται από την χειρολαβή ή να χερούλι (7). Το σταβάρι σχηματίζει μία γωνία στη μέση, όπου τρυπιέται από την σπάθι ή θηκάρι (8), το οποίο σταθεροποιείται από την σφήνα, ή ξυλοκάρφι (9), και στο χαμηλότερο άκρο εισέρχεται η αλετρόποδα στη μέση ενός τριπλού διχάλωτου κομματιού, στο ένα άκρο από αυτό θηλυκώνει στο κάτω μέρος η αλετρόποδα, και καλύπτεται με το υνί (10), οι άλλες δύο διχάλες, που ονομάζονται φτερά χρησιμεύουν για να απομακρύνουν τους σβόλους σε κάθε πλευρά, καθώς το άροτρο προχωρά. Ο Ζυγός είναι 6 πόδια 8 ίντσες μακρύς και 11 ίντσες σε περιφέρεια, η αλετρόποδα 4 πόδια 1 ίντσα μετά τη κάμψη, και 1 πόδι 4 ίντσες σε περιφέρεια στη κεφαλή, το σταβάρι 7 πόδια 2 ίντσες μακρύ, και 1 πόδι 2 ίντσες στην περιφέρεια στη σφήνα, το σίβαλμα 3 πόδια μήκος, η χειρολαβή 1 πόδι 10 ίντσες, τα φτερά και η σπάθι καθένα 2 πόδια 1 ίντσα, το υνί ζυγίζει 3 οκάδες. Αυτό είναι το άροτρο που σύρεται από βόδια, για βουβάλια οι διαστάσεις είναι μεγαλύτερες, ή τουλάχιστον το υνί είναι βαρύτερο, ζυγίζει 5 οκάδες. Η κατασκευή είναι η ίδια σε κάθε μέρος της Ακαρνανίας και Αιτωλίας, ή τουλάχιστον με μικρή διακύμανση. Στο Μαχαλά τα φτερά είναι δύο ξεχωριστά κομμάτια από σίδηρο τοποθετημένα εντός των πλευρών της αλετρόποδας. Το βούκεντρο είναι ένα αιχμηρό ραβδί, κοντά στα επτά πόδια σε μήκος, για να παροτρύνουν τα βόδια.

Ο απών οικοδεσπότης μου, ο οποίος έχει τη φήμη ότι είναι ένα από τους λίγους Προεστούς στο Καρλίλι που δεν λεηλατούν τις περιοχές τους, έχει ως συνέπεια της μετριοπάθειας του στο ότι δεν υπερβαίνει τις 500 £. το χρόνο από μια σημαντική κτηματική περιουσία, το οποίο εισόδημα είναι πιο μειωμένο από τις απαιτήσεις του Βεζίρη του. Κρατά μόνο δύο άνδρες και δύο γυναίκες υπαλλήλους, δεν έχει κανένα τζάμι στα παράθυρα του, και μόνο ένα δωμάτιο ικανοποιητικά επιπλωμένο.

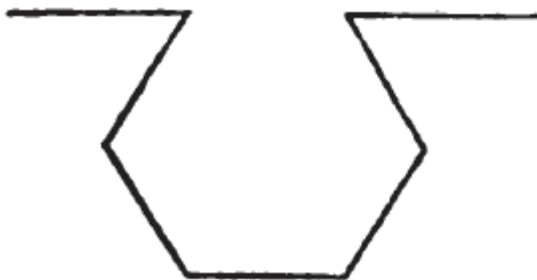
Ο τρόπος με τον οποίο ο Βεζίρης θανάτωσε τα δύο αδέρφια Κατσικογιάννη, τα οποία ζούσαν στο χωριό Πλαγιά, απέναντι από τη Λευκάδα, δίνει ένα καλό παράδειγμα της αλβανικής πολιτικής. Είχε καιρό για προφανείς λόγους φιλική επαφή μαζί τους, αλλά μεταξύ τους υπήρχε ισχυρή δυσπιστία. Ένας αδελφός σε μια στιγμή επισκέπτονταν συχνά αυτόν, όταν ήρθε στον Μύτικα, ήταν πεπεισμένος ότι θα κερδίσει λίγο την εύνοιά του από το να σκοτώσει μόνο έναν από αυτούς, και είχαν επίγνωση του κινδύνου, που θα υπάρξει βάζοντας τους εαυτούς τους στην εξουσία του. Στη διάρκεια με δωροδοκίες και υποσχέσεις που τους έπεισε να απαγάγουν από την Λευκάδα την οικογένεια ενός Έλληνα καπετάνιου των αρματολών, ο οποίος ήταν πρόσφυγας με τους Ρώσους, και να τους παραδώσουν αιχμαλώτους σε αυτόν. Με αυτή την πράξη τους έχασαν την εύνοια των Ρώσων. Ο Βεζίρης τότε κάλεσε τον Μπεκίρ Αγά, τον διοικητή της Αλβανικής συνοδείας μου, που αφηγείται αυτή την ιστορία σε εμένα, και τον οποίο συνήθως τον αποκαλούν από την αγάπη του για παιχνίδι Bekir Giocator. Ο Μπεκίρ είναι από το Μπεράτ, και άφησε την υπηρεσία του Ιμπραήμ Πασά για αυτή του Αλή, φέρνοντας μαζί του 200 άνδρες, οι μισοί από το Μπεράτ και οι υπόλοιποι από την Κολόνια και από άλλα μέρη. Ο Βεζίρης μετέθεσε ξαφνικά τον Μπεκίρ στο Καρλιλί, λέγοντάς του, ότι αν δεν καταφέρει να «χαλάσει» τον Κατσικογιάννη, καλύτερα να πνίξει τον εαυτό του σε μια από τις λίμνες. Με τη λήψη αυτής της διαταγής, ο Μπεκίρ έστειλε έναν αγγελιοφόρο στη Πλαγιά, ενημερώνοντας τον Κατσικογιάννη ότι είχε μια παραγγελία από τον Βεζίρη εναντίον ενός Καπετάνιου Γιωργάκη, έναν εχθρό για αυτούς, και ζητώντας του να τον συναντήσει και από κοινού να λάβουν τα ανάλογα μέτρα. Ο Κίτσος (Χρηστός) ο πρεσβύτερος των αδελφών, έπεσε στην παγίδα, αλλά όχι χωρίς να έχει λάβει προφύλαξη γράφοντας δηλαδή στον αδελφό του, επιθυμώντας από αυτόν να παραμείνει, σε κάποια απόσταση, ώστε να μην μπορεί να συναντηθεί μαζί με τον Μπεκίρ Αγά. Ο Μπεκίρ, ο οποίος το είχε προβλέψει αυτό, σύμφωνα με το τόσο καλό σχέδιό του υποκλέπτει το γράμμα. Ο Κίτσος, μόλις είδε τον αδελφό του, αναφώνησε, «Γιατί αγνόησες αυτό που σου είπα; είμαστε και οι δυο χαμένοι!» και έτσι αποδείχθηκε. Ο Βεζίρης έγραψε αμέσως στους Ρώσους, έχοντας το πλεονέκτημα στο ότι έχει τιμώρησε τους άνδρες που είχαν το θράσος να μεταφέρουν την οικογένεια ενός ατόμου που ήταν υπό την προστασία τους, και οι οποίοι συχνά διέπρατταν λεηλασίες στους ταξιδιώτες που περνούσαν μέσα από το κανάλι της Λευκάδας, όπου στην πραγματικότητα αυτοί οι ίδιοι τις είχαν κάνει.

Πριν από δύο χρόνια ο Βεζίρης έπιασε ένα διάσημο Βλαχιώτη καπετάνιο των ληστών, τον Κατσαντώνη, έναν από τους μεγαλύτερους ήρωες των Κλεφτών, και ο οποίος έγινε θέμα για πολλά τραγούδια. Τον διέταξε να μαρτυρήσει τα πρόσωπα από τα οποία είχε λάβει υποστήριξη και δώρα. Ο Αντώνης πολύ ψύχραιμα ονοματίζει όλους τους εχθρούς του Βεζίρη, συμπεριλαμβανομένων και των Ρώσων, με τους οποίους οι Τούρκοι ήταν τότε σε πόλεμο. Ο Βεζίρης ήξερε ότι ο ληστής ήταν πλούσιος, και προσφέρθηκε να χαρίσει τη ζωή του για ένα μερίδιο από τον πλούτο του,

αλλά χωρίς κανένα αποτέλεσμα, καθώς ήξερε πάρα πολύ καλά τον Αλή για να εμπιστεύονταν τις υποσχέσεις του. Ο Βεζίρης τότε διέταξε να του σπάσουν τα πόδια, που έγινε με τον πιο βάνανσο τρόπο, γύρω του ένα πλήθος Τούρκων, τους οποίους ο Αντώνης εξύβριζε σε όλο αυτό το διάστημα των βασανιστηρίων του, λέγοντας τους ότι δεν θα τολμούσαν να σταθούν τόσο κοντά του, αν τα πόδια του ήταν ακόμα ακεραία και αστειευόταν με έναν άλλον αιχμάλωτο που έπασχε τα ίδια βασανιστήρια δίπλα του.

Ο Μπεκίρ συνόδευε πρόσφατα ένα Γάλλο, με εντολή του Βεζίρη, να συλλέξουν τα βοοειδή από τα χωριά, σε πληρωμή οφειλής του Πασά για κοσμήματα, τα οποία είχαν τεθεί στην κυβέρνηση, ή στην επιτροπή των προμηθειών στην Κέρκυρα, η φρουρά σιτιζόταν με αυτόν τον τρόπο δηλαδή με το βόειο κρέας. Ο Βεζίρης υποχρέωσε τους Προεστούς να εγγυηθούν την οφειλή του στους ιδιοκτήτες των ζώων, επιτρέποντας στους πρώτους να παρακρατήσουν το ποσό από τους λογαριασμούς που είχαν μαζί του. Μεταξύ αυτών των δύο, οι φτωχοί ιδιοκτήτες βέβαια είναι σε κακή κατάσταση.

Ο Άγιος Ηλίας, δύο μίλια νοτίως της Σταμνάς, διακρίνεται από το τσιφλίκι με το ίδιο όνομα στην αριστερή όχθη του του Άσπρου, απέναντι από την παλαιά Μάνι, από το όνομα του Αγίου Ηλία στα Αμυγδαλοστάσια¹⁴⁸. Εδώ μπορώ να βρω μια αρχαία δεξαμενή, που διαμορφώνεται όπως παρακάτω σε κάθετη άποψη, και καλύπτεται μέσα από ένα στρώμα στόκου.

Το μυτερό ύψωμα που υψώνεται πάνω από τον Άγιο Ηλεία οδηγεί σε μια εκτενή και ενδιαφέρουσα θέα. Το βουνό του Δραγαμέστου, και το όρος

Μπούμστος τερματίζουν τη θέα προς το Βορρά, στα δεξιά του τελευταίου εμφανίζεται το Λιγοβίτσι, ο ερειπωμένος μύλος πάνω από τον Μαχαλά και όλη η πορεία του Άσπρου προς τα πάνω έως την μεριά της Στράτου. Από τον Πεταλά έως το Μεσολόγγι απλώνονται θαλάσσιες πεδιάδες, έλη και λιμνοθάλασσες, πέρα από τα οποία εμφανίζεται η Κεφαλονιά, η Ζάκυνθος και η Ηλεία. Στα ανατολικά τα βουνά του Ζυγού εμποδίζουν την θέα, και ιδιαίτερα το ύψωμα της Παναγίας, που υψώνεται από την πεδιάδα στο άκρο της λιμνοθάλασσας του Ανατολικού, μην αφήνοντας τίποτα στη θέα του εσωτερικού της Αιτωλίας, εκτός από τις κορυφές του όρους Βγέννα. Όλα σε αυτή την πλευρά του υψώματος της Παναγίας ονομάζεται Κάτω-Ζυγός, από την άλλη Απάνω-Ζυγός.

Σε ένα εξέχον σημείο της κορυφογραμμής της Σταμνάς, στα μισά του δρόμου μεταξύ της Μάστρου και του Άσπρου, είναι τα θεμέλια μιας

¹⁴⁸ Άγιος Ήλίας σταίς Μυγδαλαιάς

οχυρωμένη κώμη, σχεδόν στο ίδιο μέγεθος με αυτές της Σκουρτούς και του Πρόδρομου.

pentalofo.gr

Σάββατο 1 Απριλίου 1809.

Επιστροφή στο Νεοχώρι, και από εκεί επισκέφθηκα την Μαγούλα, μια ονομασία συχνά συνδέεται, όπως στην προκειμένη περίπτωση, με ένα μικρό ύψωμα στην πεδιάδα, και ως εκ τούτου, προκύπτει ένα πιθανό μέρος όπου μπορούν να βρεθούν αρχαία. Αλλά δεν υπάρχουν τέτοιες ενδείξεις στη Μαγούλα. Πρόκειται για ένα χωριό με 30 σπίτια, ανήκει στον Γιακούμπ Μπέη, του Βραχωρίου, ο οποίος παίρνει το ένα τρίτο της σοδειάς, και παραχωρεί τον σπόρο, όλα τα άλλα έξοδα βαρύνουν τους καλλιεργητές. Σιτάρι και ρόκκα είναι τα μόνα προϊόντα που παράγουν αυτά τα εδάφη. Το ύψωμα πάνω στο οποίο είναι χτισμένο το χωριό είναι μισό μίλι μακριά από την αριστερή όχθη του Άσπρου και προβάλλει μια θέα από τις πεδιάδες και τα έλη προς τις εκβολές του ποταμού.

Ο Κοτσιλάρης (Κουρτσολάρης) και η Οξειά είναι ευδιάκριτα σε αυτή την κατεύθυνση, η τελευταία αμέσως αριστερά της εκβολής του Άσπρου, το πρώτο λίγο μακρύτερα στα αριστερά. Το Μεσολόγγι, το κάστρο της Πάτρας, και το όρος Βαράσσοβα, είναι επίσης ορατά από την Μαγούλα. Ο Κοτσιλάρης είναι ένα υψηλό οξυμένο βουνό που καταλήγει σε μικρούς λόφους που σχηματίζουν ένα ακρωτήριο απέναντι από την Οξειά, και το οποίο από την χερσαία μεριά οριοθετεί την Αχελώνιαν πεδιάδα. Στα βορειοδυτικά, τα βουνά φθάνουν σχεδόν στις εκβολές του ποταμού, στο αντίθετο άκρο υπάρχουν μερικά έλη και λιμνοθάλασσες που επεκτείνονται με τα μικρά διαστήματα της πεδιάδας στο δυτικό άκρο των μεγάλων λιμνοθαλασσών του Ανατολικού και Μεσολογγίου. Ζώα εκτρέφονται πάνω στο βουνό, αλλά με εξαίρεση δύο ή τρία καλύβια δεν υπάρχουν άλλες κατοικίες πιο κοντά σε αυτό από ότι η Μαγούλα. Στην πεδιάδα κοντά ανατολικό άκρο της είναι μια ερημική μονή του Αγίου Ιωάννη. Ο Καλόγερος που διαχειρίζεται την περιουσία της μονής κατοικεί στη Μαγούλα. Ο Πρωτόγερος επισημαίνει σε μένα μια θέση στην τελευταία πλαγιά του πλησιέστερου τμήματος του όρους Κοτσιλάρη, όπου εκεί βρίσκεται ένα τετράπλευρο Ελληνικό ερείπιο, περίπου στο μέγεθος ενός από τα σπίτια του χωριό του, ο τοίχος παραμένει σε μερικά τμήματα

στο ύψος των έξι ποδιών. Αυτός δεν ξέρει για κανένα άλλο Παλαιό Κάστρο προς αυτή την κατεύθυνση.

Η πεδιάδα γύρω από τον Κοτσιλάρι και την Μαγούλα, καθώς και εκείνη της Κατοχής, στην απέναντι όχθη του ποταμού, παρέχει βοσκοτόπους σε μεγάλο αριθμό βοοειδών, 5.000 θα μπορούσαν εύκολα να παραχθούν εδώ σε σύντομο χρονικό διάστημα, αυτά παχαίνουν ειδικά από τα νεαρά βλαστάρια των καλαμιών στα έλη της Κατοχής και του Τρίκαρδου. Είναι συνήθεια να βάζουν φωτιά σε αυτά τα καλάμια το καλοκαίρι, που προκαλεί μια αφθονία των νεαρών βλαστών λίγο αργότερα. Τα νεαρά βόδια τα εκπαιδεύουν για το άροτρο δένοντάς τα από τα κέρατα στα παλιά βόδια όταν είναι δύο ετών, και έτσι τους επιτρέπουν μια γύρο απόσταση, κάθε φορά που το νεαρό έχει τάση να είναι ζωηρό το παλιό το διορθώνει με τα κέρατα του. Όταν είναι κατάλληλα για εργασία αξίζουν εκατό γρόσια, τα έξοδά του για την σίτιση και την εκπαίδευση του είναι περίπου 20 γρόσια. Μια αγελάδα ή βόδι για σφαγή πωλείται από τους κτηνοτρόφους στους νησιώτες για 35 γρόσια. Η αγελάδα παράγει έξι ή επτά οκάδες βούτυρο το χρόνο, η οποία αρμέγεται μόνο για περίπου τρεις μήνες, ένα βουβάλι αποδίδει 30 οκάδες βούτυρο, και πωλείται για 80 γρόσια, ένα βουβάλι για εργασία 150 γρόσια, ένα δέρμα βουβάλου για 40 ή 50 γρόσια, το δέρμα ενός μεγάλου ώριμου βοδιού για 15 γρόσια. Βούτυρο 100 παράδες η οκά. Οι άνθρωποι της Μαγουλάς έχουν τη φροντίδα του μεγαλύτερου μέρους των βοοειδών στα αριστερά του ποταμού, και αυτοί από την Κατοχή στα δεξιά, το μοναστήρι του Αϊ Γιάννη διαθέτει 70 βόδια.

Ένας Μαγουλιώτης, μου περιγράφει τον κακό αέρα του τόπου το καλοκαίρι, λέγοντας, «Όταν ξυπνάς το πρωί το κεφάλι σου είναι τόσο μεγάλο» κρατώντας τα χέρια του σε κάποια απόσταση από τα αυτιά του, περιγράφοντας με ποιητικό τρόπο τις αισθήσεις του όταν ξυπνά. Πιστεύουν ότι η Κατοχή και το Νεοχώρι, ειδικά όταν ο αέρας είναι νότιος, είναι λιγότερο ανθυγιεινά, και ότι η υπερβολική ζέστη στη Μαγούλα προκαλείται από το λόφο που είναι από γύψο, αλλά εγώ δεν είδα κανένα σημάδι γι' αυτό.

Κυριακή 2 Απρίλιου 1809.

Το σκάλωμα στις εκβολές του Αχελώου είναι γνωστό με το όνομα Σάλιτζα ή Τρανή Σάλιτζα. Μια βάρκα που είχα στείλει για το Μεσολόγγι είχε προχωρήσει μέχρι στιγμής το δρόμο έως την Κατοχή, όταν μια διαμάχη ακολούθησε μεταξύ των βαρκάρηδων και αυτοί επέστρεψαν στο Μεσολόγγι. Μόλις είχα στείλει κάποια άτομα να μεταβούν στο Νεοχώρι με ένα άλλο σκάφος το οποίο είχε φτάσει στη Σάλιτζα, όταν το κανονικό ferry boat απροσδόκητα έκανε την εμφάνισή του, έχει αποσταλεί προς τα κάτω από τον Βεζίρη, αμέσως μόλις αυτός είχε διασχίσει το ποτάμι χθες στη Λεπενού. Κατά το μήκος, επομένως, είμαστε σε θέση να μεταβούμε προς τα πάνω έως την Κατοχή, εκεί έχουμε εγκατασταθεί στο σπίτι του Προεστού, το οποίο έχει μια εκτεταμένη θέα προς τα κάτω του Αχελώου. Η κοίτη του ποταμού είναι εδώ 400 γιάρδες σε πλάτος, και τώρα είναι αρκετά γεμάτο με νερό, αν και δεν υπήρξε κάποια βροχή ούτε στα βουνά από την 27 του μηνός, και ο ουρανός ήταν χωρίς ένα σύννεφο, με το ξηρό και το θαλασσίνο αεράκι στην τακτική εναλλαγή, ως συνήθως κοντά στην ακτή το καλοκαίρι.

Η Κατοχή περιέχει 100 οικογένειες, και ήταν κάποτε αναμφισβήτητα ένας τόπος μεγαλύτερης σπουδαιότητας, έχοντας μια μεγάλη αρχαία εκκλησία του Αγίου Παντελεήμων, η οποία λέγεται ότι έχει χτιστεί από τη Θεοδώρα, σύζυγος του Ιουστινιανού. Σε έναν βράχο στη μέση των του χωριού στέκετε ένας πύργος με πολύ χονδρούς τοίχους, προφανώς της ίδιας ηλικίας με την εκκλησία. Μια επιτάφια πέτρα, που αποτελεί μέρος του ιερού στην εκκλησία, είναι χαραγμένη με το όνομα Φορμίων, ο γιος του Θυίωνος, με χαρακτήρες των καλύτερων ελληνικών χρόνων.

Φ Ο Ρ Μ Ι Ω Ν
Θ Υ Ι Ω Ν Ο Σ

Δευτέρα 3 Απριλίου 1809.

Τέσσερα μίλια προς τα δυτικά της Κατοχής είναι ο Τρίκαρδος, ή Τρικαρδό-καστρο, το σύγχρονο όνομα από τα ερείπια μιας μεγάλης ελληνικής πόλης, η οποία ήταν αναμφίβολα η Οινία, ή η πόλη των Οινιαδών, αυτός ο τόπος βρίσκεται κοντά στις εκβολές του Αχελώου, στα σύνορα της Ακαρνανίας προς Αιτωλία, απέναντι από το ακρωτήριο Άραξο¹⁴⁹, και σε εκείνο το μέρος της Πελοποννήσου που κατοικήθηκε από τους Δυμαίους, που όλα αυτά τα στοιχεία θα συμφωνήσουν με την θέση

¹⁴⁹ και εὐθὺς παραλαβόντες Ἀχαιοὺς καὶ διαπλεύσαντες πέραν τῆς Ἀκαρνανίας ἐς Οἰνιάδας ἐστράτευσαν καὶ ἐπολιόρκουν, οὐ μέντοι εἰλὸν γε, ἀλλ' ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου. – Θουκυδίδης Ιστορία του Πελοποννησιακοῦ Πολέμου 1.111.3

τοὺς γὰρ Οἰνιάδας κείσθαι συμβαίνει παρὰ θάλατταν, ἐπὶ τῷ πέρατι τῆς Ἀκαρνανίας τῷ πρὸς Αἰτωλοὺς συνάπτοντι, περὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. τῆς δὲ Πελοποννήσου τέτακται μὲν ἡ πόλις καταντικρὺ τῆς παραλίας τῆς τῶν Δυμαίων, ἔγγιστα δ' αὐτῆς ὑπάρχει τοῖς

κατὰ τὸν Ἄραξον τόποις· ἀπέχει γὰρ οὐ πλεῖον ἑκατὸν σταδίων

-Πολύβιος Ἱστορίαι βιβλ. 4 κεφ. 65

Η απόσταση είναι μεγαλύτερη από 100 στάδια, ακόμη και σε μια ευθεία γραμμή. Ο Στράβων είναι ακόμα ευρύτερος της αλήθειας, δεδομένου ότι μετρά 100 στάδια από τον Άραξο στο νησί Δολίχι, πιθανώς το σύγχρονο Μακρί.

καὶ ἡ μὲν Δολίχα κεῖται κατὰ Οἰνιάδας καὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ Ἀχελώου, διέχουσα Ἀράξου τῆς τῶν Ἑλείων ἄκρας ἑκατόν -Στράβων Γεωγραφικά 10.2.19

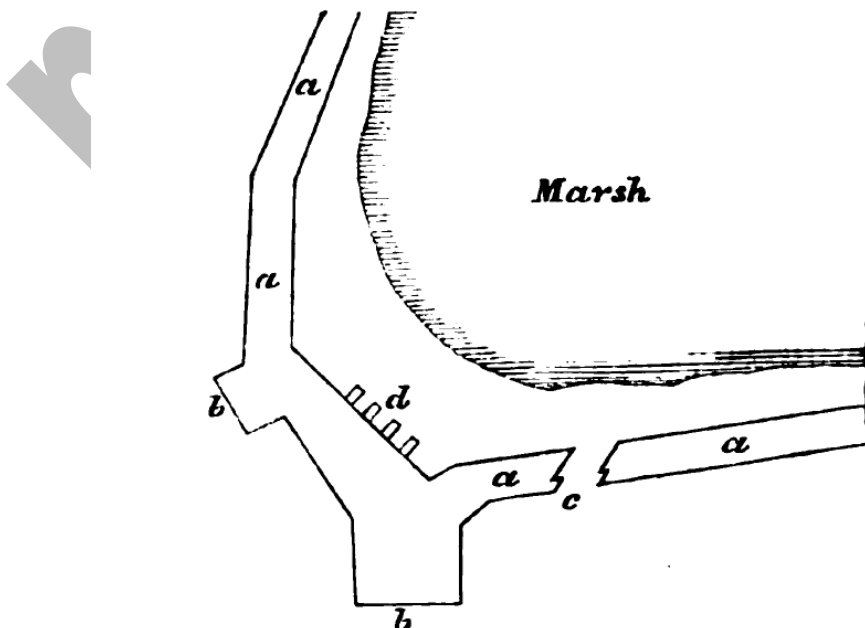
Τρίκαρδος. Η πόλη κατέλαβε έναν εκτενή μονωμένο λόφο, σε κανένα σημείο πολύ υψηλός, τώρα καλύπτεται με ένα δάσος από βελανιδιές, και που περιβάλλεται κατά το ήμισυ στα βόρεια και ανατολικά, οι οποίες είναι οι υψηλότερες πλευρές, από μια μεγάλη ελώδη λίμνη, αποκαλούμενη τη λίμνη του Λεσινίου, ή της Κατοχής. Στην αντίθετη κατεύθυνση το ύψωμα ξεπετάει μια χαμηλή προεξοχή προς τον Αχελώο, η οποία, κάνοντας μια μεγάλη ημικυκλική σάρωση γύρω από αυτό, προσεγγίζει την πλησιέστερη προς το ύψωμα στη δυτική πλευρά. Όπως στην Καλυδώνα το χαμηλότερο σημείο του λόφου αποκλείστηκε από τείχη, τα οποία σχηματίζουν μια στενή περίφραξη σε αυτό το άκρο, και παρουσιάζουν ένα πολύ κοντό μέτωπο προς το ποτάμι. Το σύνολο της περιμέτρου της οχύρωσης εξακολουθεί να υφίσταται, ακολουθώντας την πλαγιά του υψώματος στην ανατολική και βόρεια πλευρά, όπου πέφτει απότομα στο βάλτο, αλλά προς τα δυτικά αφήνει μια σημαντική κλίση προς τα έξω. Στο υψηλότερο ή βόρειο-ανατολικό άκρο της περίφραξης, ένα τμήμα του τοίχου με ένα διπλανό πύργο εξακολουθούν να υφίστανται στο ύψωμα στα 20 ποδιά. Ο πρώτος δεν έχει ούτε μια ορθογώνια πέτρα πάνω του, οι περισσότερες από τις πολύγωνες πέτρες είναι ίσες με κύβους των 2 1/2 και 3 ποδιών, και η ομορφιά και η ακρίβεια της εργασίας είναι αξιοθαύμαστη. Δυτικά αυτού του σημείου, η περίφραξη πέφτει προς το έλος, το οποίο επεκτείνεται από εδώ 5 ή 6 μίλια Βορειοδυτικά έως το όρος Καλχίτσα, ένα βραχώδες, απότομο, και δασώδες βουνό, το οποίο χωρίζει αυτές τις πεδιάδες από την κοιλάδα του Δραγαμέστου. Έπειτα εμφανίζεται, προχωρώντας στην ίδια κατεύθυνση, μια μικρή πύλη σε μια απότομη γωνία των τοίχων, που οδηγεί σε ένα μεγάλο σπήλαιο στους βράχους στη βάση των τοίχων γεμάτη νερό, πολύ καθαρό και βαθύ, αλλά οι οποίες, οι πλευρές του σπηλαίου είναι κατακόρυφες, είναι απρόσιτες. Ο οδηγός μου από την Κατοχή μου την παρουσιάζει ως μια από τις δεξαμενές της αρχαίας πόλης, και προσθέτει ότι υπάρχει άλλη στη αντίθετη πλευρά του λόφου. Μια ανεξάντλητη δεξαμενή αυτό είναι βέβαιο, αλλά εξ ολοκλήρου είναι έργο της φύσης. Από εδώ το μεγάλο έλος φαίνεται να εκτείνεται για δέκα μίλια προς την κατεύθυνση της Χρυσοβίτσας, όπου φθάνει στους λόφους, οι οποίοι είναι μια συνέχεια του βουνού Λιγοβίτσι, και που ενώνεται προς τα δυτικά με την Καλχίτσα, το ήδη αναφερθέν βουνό. Περίπου στα δύο τρίτα της απόστασης από Τρίκαρδο στο ανατολικό τέλος της Καλχίτσας υψώνεται ένα βραχώδες νησί που μοιάζει με το λόφο του Τρίκαρδου, και είναι εξίσου καλυμμένο με δέντρα και θάμνους. Σε έναν άλλο μονωμένο λόφο κοντά στο βόρειο ανατολικό άκρο της λίμνης, δύο ή τρία μίλια από Παλαιά Κατούνα, βρίσκεται το μοναστήρι του Λεσινίου, η οποία δίνει το όνομα στη λίμνη. Αυτό το νησί περιέχει αμπελώνες, και το μοναστήρι έχει μονόξυλα για την

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

επικοινωνία του με την ακτή, όπου εκεί βρίσκονται κοπάδια με πρόβατα, ποιμνιοστάσια, και χωράφια με καλαμπόκι.

Το έλος είναι τόσο γεμάτο από καλάμια που οπουδήποτε το νερό είναι μόλις και μετά βίας εμφανές από τον Τρίκαρδο, με εξαίρεση στους πρόποδες του ίδιου λόφου, όπου από μερικές μεγάλες βαθιές λίμνες απορρέουν διάφορα ρέματα, τα οποία, ενώνονται με άλλα από τη βόρεια περιοχή του έλους, διαμορφώνοντας έναν μεγάλο ποταμό που εκβάλλει στη θάλασσα του Πεταλά, που επομένως έτσι παρείχε μια άνετη υδάτινη επικοινωνία μέσω καναλιού από τον εξαιρετικό λιμένα του Πεταλά μέχρι αυτούς τους τοίχους της πόλης. Πέρα από το υδραγωγείο τα τείχη σώζονται μόνο λίγα μέτρα πάνω από το έδαφος και τα υψώματα δεν είναι πολύ πάνω από το επίπεδο του έλους. Έχοντας ακολουθήσει αυτά για μια σύντομη διαδρομή, φτάνουμε σε αυτό που λέγεται, και πιστεύω ότι δίκαια, το λιμάνι, τα βαθιά νερά φθάνουν από εδώ έως την θάλασσα του Πεταλά.

Η προσαρτημένη σκιαγράφηση αντιπροσωπεύει τη μορφή των τοίχων σε αυτό το μέρος. Αυτοί που σημειώνονται α α α α είναι πολυγωνικής τεκτονικής αλλά οι πύργοι b b είναι κανονικοί, ιδιαίτερα ο μεγαλύτερος, του οποίου η εξωτερική όψη είναι 26 πόδια μήκος, και ακόμη υφίσταται μια γωνιά με ύψος στα 35 ποδιά. Αποτελείται από εννέα κανονικές και όμοιες σειρές τειχών των δύομισι ποδιών το κάθε ένα, μεταξύ του εδάφους, και μιας στενής προεξέχουσας σειράς, η οποία ίσως ήταν στο ήμισυ του ύψους του πύργου όταν ήταν πλήρης. Στη μέση της όψης του πύργου όλες οι παραπάνω προεξοχές έχει πέσει, αλλά προς τις γωνιακές σειρές που ολοκληρώνουν τον πύργο πάνω από την προεξοχή παραμένουν. Οι σειρές αυτές δεν είναι τόσο κανονικές ή όμοιες, όπως αυτές κάτω από την προεξοχή. Αλλά το πιο αξιοσημείωτο μέρος αυτών των έργων είναι η πύλη στο c, η οποία οδηγεί από το λιμάνι της πόλης, και τερματίζει σε ένα λοξό πέρασμα μέσα από το τοίχος οκτώ πόδια μήκος, στο τέλος του οποίου υπήρχε περαιτέρω μήκος ενός ποδιού και δέκα ιντσών, όπου μια προεξοχή από τη μία πλευρά της διόδου αντιστοιχούσε σε μια εσοχή από την άλλη. Αν και το πέρασμα είναι ερειπωμένο και η πύλη είναι μισό θαμμένη, η ύψωση του πάνω μέρους του τελευταίου συντηρείται τέλεια και είναι ένα από τα πιο περίεργα ερείπια στην Ελλάδα, καθώς δείχνει ότι οι Έλληνες συνδυάζουν τη χρήση της αψίδας με την πολυγωνική τοιχοποιία. Το άνοιγμα είναι δέκα πόδια και έξι ίντσες σε πλάτος, η αψίδα ημικυκλική, ή σχεδόν έτσι, και αποτελείται από εννέα πέτρες με πάχος ένα πόδι και δέκα ίντσες, με άνισο πλάτος, αλλά έχει ομόκεντρες διασταυρώσεις. Δεν υπάρχει ο παραμικρός λόγος για να υποθέσω ότι αυτή η αψίδα είναι μια μεταγενέστερη προσθήκη ή μια επισκευή στους περιβάλλοντες τοίχους. Η άνω και κάτω πλευρά των πετρών στις δύο πλευρές του ανοίγματος κάτω από την αψίδα είναι πράγματι οριζόντιες, οι οποίες δίνουν στη πύλη λιγότερο

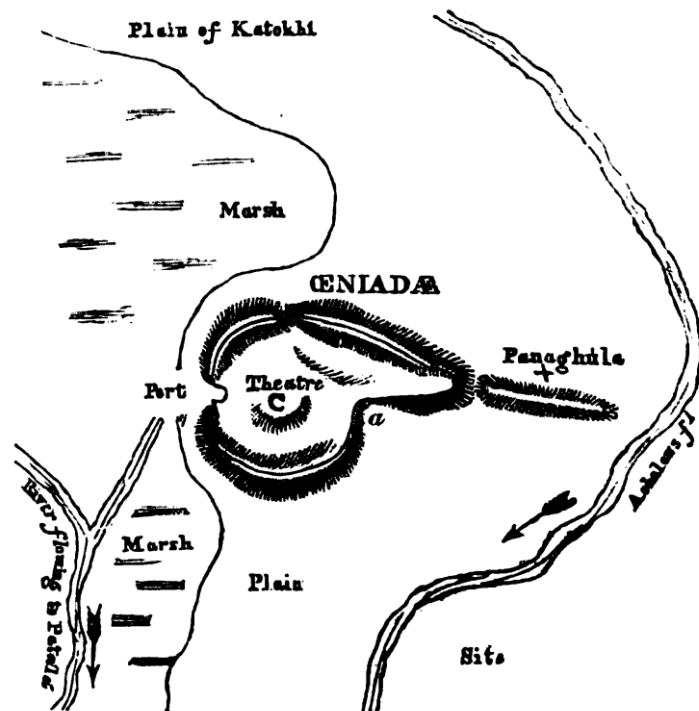
αρχαία μορφή από ότι το υπόλοιπο έργο. Αλλά σε πολυγωνική τοιχοποιία, οι γωνίες των πύργων, όταν αυτές συμβαίνουν, οι οποίες δεν είναι συχνά, καθώς επίσης και των περασμάτων, είναι γενικά κατασκευασμένα έτσι. Με αυτή την εξαίρεση, όλες οι πέτρες στην πύλη ή κοντά σε αυτή είναι είτε τραπεζοειδή είτε έχουν πέντε ή ένα μεγαλύτερο αριθμό από άνισες πλευρές. Περίπου πέντε πόδια επάνω από την κορυφή της αψίδας ένα τετράπλευρο παράθυρο, που διαμορφώνεται από τρεις πέτρες, στεφανώνει το ερείπιο, ο τοίχος και στις δύο πλευρές από αυτή έχει πέσει. Όπως φαίνεται αυτό το παράθυρο έχει γίνει για να δώσει φως στο πέρασμα, υπήρχε πιθανώς μια άλλη παρόμοια πύλη και παράθυρο στο άλλο άκρο, και το πέρασμα ίσως σχημάτιζε αψίδα από άκρη σε άκρη, της οροφής της υπάρχουσας αψίδας που είναι πλάγια σύμφωνα στην κατεύθυνση του περάσματος. Στο d ο βράχος κόβεται κάθετα. Σε μια θέση επάνω από αυτή τη φυσική κατασκευή, που είναι δέκα πόδια υψηλό, ένα μέρος του κατασκευασμένου τοίχους παραμένει, διαμορφωμένος με πέντε ή έξι σειρές πετρών που αναμιγνύονται με ακανόνιστες τετράπλευρες, τοποθετημένες στο βράχο ή μια στην άλλη, με μια τόσο ομοιόμορφη επιφάνεια, και μιας σύνδεσης τόσο τέλει, που από μια μικρή απόσταση είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό που ο τοίχος τελειώνει και ο βράχος αρχίζει. Σε ένα άλλο μέρος όπου η ανασκαφή βράχου είναι υψηλότερη, διάφορες παράλληλες κατασκευασμένες μάζες από τοιχοποιία προεξέχουν από το βράχο, που έχουν την εμφάνιση στηριγμάτων, αλλά καθώς κανένα οικοδόμημα δεν υπάρχει που να θέλει μια τέτοια κατασκευή, τα ενδιάμεσα διαστήματα ήταν ίσως υποδοχές για βάρκες. Μια από αυτές τις μάζες έχει αποσπαστεί ακεραία από το βράχο, από τον οποίο χτίστηκε, και βρίσκεται κάτω στο έδαφος.

Εγκαταλείποντας το λιμένα, ο οδηγός μου με οδηγεί μέσα από τις βελανιδιές στα υπολείμματα ενός θεάτρου που βρίσκεται κοντά στη μέση της αρχαίας πόλης, και δεσπόζει μια θεά προς τον Κοτσιλάρη και τις εκβολές του Αχελώου. Είναι δύσκολο να καθοριστούν οι ακριβείς διαστάσεις του ή ο αρχικός αριθμός των καθισμάτων, αλλά η διάμετρος της ορχήστρας φαίνεται ότι ήταν περίπου ογδόντα πόδια, υπάρχουν κάποια θεμέλια ενός προσκηνίου που προεξέχει σαράντα πέντε πόδια, και είκοσι πέντε σειρές καθισμάτων υπάρχουν ακόμα σκαλισμένες στο βράχο. Τα ερείπια και τα δάση του Τρίκαρδου είναι εξαιρετικά γραφικά, και οι λεπτές φιγούρες και οι φορεσιές των Αλβανών, καθώς ανακατώνονται πάνω στα ερείπια ή ο άνεμος μέσα από το δάσος, παρέχουν την πιο κατάλληλη σύνθεση στο τοπίο. Το παρατιθέμενο σκίτσο θα δώσει κάποια ιδέα για την τοποθεσία, αν όχι την ακριβή μορφή της πόλης, της οποίας είναι αδύνατο να αποκτήσει κανείς μια γενική άποψη λόγω της συνεχούς παρεμπόδισης των δέντρων και του ανώμαλου εδάφους.

Στο α υπάρχει μια μικρή πόρτα που στέφεται με μια ημικυκλική αφίδα που σχηματίζεται από πέντε πέτρες, και ακόμα χαμηλότερα προς τη πεδιάδα παρατήρησα μια άλλη πόρτα, η οποία, αν και σχηματίζεται εξίσου βάση της αρχής της αφίδας, έχει την καμπύλη στη μια πλευρά με επίπεδη την άλλη. Κοντά της είναι μια άλλη πόρτα, η κορυφή της οποίας σχηματίζεται με τον κοινό ελληνικό τρόπο, με τις ευθείες συγκλίνον

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Τα τείχη είναι γενικά από οκτώ έως δέκα ή ένδεκα πόδια πάχους, γεμισμένοι στη μέση επάνω με ακατέργαστα υλικά και με άφθονο κονίαμα. Σε πολλά σημεία σχηματίζουν καμπύλες αντί για ευθείες γραμμές, έχοντας μερικούς πύργους, αλλά αρκετές

κοντές πλευρές. Ιδιαιτερότητες οι οποίες αποδεικνύουν την μεγάλη αρχαιότητα κατασκευής αυτών των τμημάτων, και οδηγούν στην πεποίθηση ότι αυτοί οι πύργοι όπου υπάρχουν έχουν μια μεταγενέστερη προσθήκη από την αρχική οχύρωση. Γνώμη η οποία υποστηρίζεται επίσης από την συνήθη τοιχοποιία των πύργων, και σε ορισμένα σημεία από την κατάσταση στην οποία είναι ενωμένοι με τους τοίχους. Η γενική χρήση των πύργων θα συνοδευόταν φυσικά με ευθείες και με μακρύτερες γραμμές τοίχου, και θα ανήκαν προφανώς σε ένα πιο προχωρημένο στάδιο αμυντικής τέχνης από ότι αυτό με καμπύλες, ή με τις μη ευθείες γραμμές, ή με τις κοντές πλευρές που χρησιμοποιήθηκε. Όλοι οι πύργοι που παρατήρησα είναι κλειστοί στο πίσω μέρος, και προεξέχουν λίγο μέσα από τη γραμμή του τοίχους. Το χαμηλότερο μέρος της περιφράξης προς τον Αχελώο φαίνεται γενικά να είναι μιας μεταγενέστερης ημερομηνίας από τους τοίχους στα ανώτερα μέρη του λόφου. Ο περίγυρος εμφανίζεται σε εμένα περίπου ίσο σε αυτόν της Καλυδώνα, και όχι αρκετά τόσο μεγάλος όπως αυτός της Στράτου.

Η Οινεία είναι μία από αυτές τις πόλεις που το όνομα της εμφανίζεται πάντοτε στην ιστορία κάτω από εκείνο του λαού, ή Οινιάδες. Τα νομίσματά τους από χαλκό, τα οποία φέρουν το κεφάλι του ταυρόμορφου Αχελώου, και την επιγραφή ΟΙΝΙΑΔΑΝ στην δωρική διάλεκτο, βρίσκονται σε μεγάλους αριθμούς στα γύρω μέρη της Ελλάδας. Η θέση των Οινιαδών εμπεριέχει τις κύριες προϋποθέσεις μιας ελληνικής πόλης, μια πεδιάδα και μια λίμνη είναι αρκετά για τα απαραίτητα και τις πολυτέλειες της ζωής, με ένα ύψωμα ενισχυμένο από αυτή τη λίμνη, από έλη, και από δυο ποτάμια, που παρέχουν μια εύκολη επικοινωνία σε δύο σημεία της ακτής, σε μια απόσταση επαρκή για να μην αφήσει κανέναν φόβο αιφνιδιασμού από τη θάλασσα. Έναντι τέτοιων πλεονεκτημάτων, η ανθυγιεινότητα ήταν χαμηλής εκτίμηση για τους Έλληνες, όπως σε πολλές από τις αρχαίες περιοχές που επιβεβαιώνονται στην Ασία, στην Ελλάδα, και στην Ιταλία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, αναμφισβήτητα, η εγκατάλειψη του εδάφους έχει προκαλέσει την ελονοσία, για την οποία η αποξήρανση

και η καλλιέργεια ήταν στην αρχαιότητα μια θεραπεία. Αλλά φαίνεται αδύνατο να μπορούν τα έλη των Οινιαδών να αποστραγγιστούν σε τόσο μεγάλο βαθμό, καθώς είναι βαθιά και μεγάλα σε έκταση. Τοποθετημένη στη δεξιά πλευρά μιας μεγάλης γραμμής άμυνας την οποία ο Αχελώος παρέχει στους Ακαρνάνες εναντίον των τρομερών γειτόνων τους στην Αιτωλία στην οποία η Στράτος προστατεύεται κατά τον ίδιο τρόπο από αριστερά, οι Οινιάδες ήταν τεράστιας σημασίας για το Ακαρνανικό κοινόν, αν και η θέση της στο άκρο της επαρχίας αυτής, σε μια θαλάσσια γωνία που το μεγαλύτερο μέρος της οποίας ανήκε στην Αιτωλία, και ενδεχομένως η επιρροή μερικής κυριαρχίας της Αιτωλικής πλευράς του ποταμού προκάλεσε μερικές φορές την αποκοπή της πολιτικά από την Ακαρνανία ή ακόμα και την συμμαχία της με τους Αιτωλούς.

Είκοσι τρία έτη πριν από τον πελοποννησιακό πόλεμο, οι Οινιάδες αντιστάθηκαν στον Περικλή, ο οποίος προσπάθησε να τις μειώσει με μια μικρή αθηναϊκή μοίρα από τις Παγαί στις Μεγαρίς (Μέγαρες), ο οποίος φαίνεται να διέπλευσε ως εδώ για να επιτεθεί σε αυτή καθώς ήταν η μόνη πόλη στην Ακαρνανία που ήταν αρνητική στη συμμαχία που διαμορφώθηκε αμέσως μετά μεταξύ της Αθήνας και της Ακαρνανίας¹⁵⁰. Η πολιτική της ήταν η ίδια και στο τρίτο έτος του πελοποννησιακού πολέμου, όταν ο Φορμίων με το Αθηναϊκό στόλο από Ναύπακτο, έκανε μια επιδρομή στην Ακαρνανία με σκοπό την καταστολή της αντίπαλης συμμαχίας του Αστακού, της Στράτου και μερικών άλλων πόλεων, αλλά αποθαρρύνθηκε από τη εποχή για να πραγματοποιήσει κάποια απόπειρα ενάντιων των Οινιαδών, η οποία πόλη το χειμώνα ήταν πάρα πολύ καλά προστατευμένη από τα έλη της και τις πλημύρες. Το επόμενο έτος, ο γιος του Ασώπιου, έχοντας καλέσει όλους τους Ακαρνάνες να τον συνδράμουν, έπλευσε μέσω Αχελώου προς τις Οινιάδες με δώδεκα καράβια από την Ναύπακτο, αλλά η εκστρατεία του δεν είχε κανένα άλλο αποτέλεσμα από το να δημιουργήσουν σκουπίδια στην περιοχή. Δεν ήταν σύμμαχος μέχρι το όγδοο έτος του πολέμου όταν η πόλη αναγκάστηκε από τους άλλους Ακαρνάνες, συνδράμενοι από το ισχυρό στόλο του Δημοσθένη που τότε διοικούσε τη Ναύπακτο, να ενωθεί με την Αθηναϊκή Συμμαχία¹⁵¹.

Όταν οι Αιτωλοί αύξησαν τη δύναμή τους από την προσθήκη μιας χώρας αποκαλούμενης στη συνέχεια Επίκτητο Αιτωλία, έγιναν πάρα πολύ

¹⁵⁰ και εὐθὺς παραλαβόντες Ἀχαιοὺς καὶ διαπλεύσαντες πέραν τῆς Ἀκαρνανίας ἐς Οἰνιάδας ἐστράτευσαν καὶ ἐπολιόρκουν, οὐ μέντοι εἰλὸν γε, ἀλλ' ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου. - Θουκυδίδης Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου 1.111.3.
μετὰ δὲ τοῦτο ἡ συμμαχία πρῶτον ἐγένετο Ἀθηναίοις καὶ Ἀκαρνανῶσιν. - Θουκυδίδης Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου 2.68.8.
οὗτος δὲ τῆς Πελοποννήσου πολλὴν ἐπόρθησεν, εἰς δὲ τὴν Ἀκαρνανίαν διαβάς πλὴν Οἰνιάδων ἀπάσας τὰς πόλεις προσηγάγετο. οἱ μὲν οὖν Ἀθηναῖοι κατὰ τοῦτον τὸν ἐνιαυτὸν πλείετων

πόλεων ἤρξαν, ἐπ' ἀνδρεία δὲ καὶ στρατηγία μεγάλῃν δόξαν κατεκτήσαντο. - Διόδωρος Ιστορική Βιβλιοθήκη 11.85.2.
οἱ δὲ Ἀκαρνανῆες συστραφέντες καὶ τοῖς πολέμοις ἐνεδρεύσαντες πολλοὺς ἀπέκτειναν, καὶ συνηνάγκασαν τὸν Κνῆμον ἀπαγαγεῖν τὴν δύναμιν εἰς τοὺς ὀνομαζομένους Οἰνιάδας.
- Διόδωρος Ιστορική Βιβλιοθήκη 12.47.5.
¹⁵¹ Θουκυδίδης Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου 2.102 – 3.7 – 4.77.

ισχυροί για τους Ακαρνάνες, και έχοντας καταλάβει τις Οινιάδες αυτοί εκδίωξαν τους κατοίκους, και τους μεταχειρίστηκαν με τέτοια βαρβαρότητα που απειλήθηκαν με εκδίκηση από το Μέγα Αλέξανδρο, η οποία εντούτοις δεν πραγματοποιήθηκε λόγω των πιο σημαντικότερων υποθέσεων που πάντα είχε από το να πραγματοποιήσει την απειλή του¹⁵². Υπό τους διαδόχους τους οι Οινιάδες συνέχισαν να είναι αδύναμες, ο Διόδωρος μας πληροφορεί ότι το έτος 314 π.Χ., όταν ο Κάσσανδρος βάδιζε μέσα στην Αιτωλία με τη βοήθεια των Ακαρνάνων, και οργάνωσε ένα συμβούλιο με αυτούς στις όχθες του ποταμού Καμπύλου, στο οποίο πρότεινε σε αυτούς να εγκαταλείψουν τα μικρά τους φρούρια και να αποσυρθούν στο Αγρίνιο, στη Στράτο και στην Ιθωρία (Σαυρία), οι Οινιάδες κατέφυγαν στην τελευταία από τις θέσεις αυτές¹⁵³.

Στη διάρκεια του χρόνου οι Αιτωλοί κατέλαβαν όλες τις συνοριακές πόλεις της Ακαρνανίας, και τις διατηρούσαν έως ότου αυτές απελευθερώθηκαν από Φίλιππο γιος του Δημητρίου, κατά το πρώτο έτος του Συμμαχικού Πολέμου¹⁵⁴ 219 π.Χ. Εκείνη την εποχή η Στράτος, οι Φοιτείαι, η Μητρόπολη (Θέρμο), η Κωνώπη, και οι Οινιάδες, ήταν όλες στα χέρια των Αιτωλών. Ο Φίλιππος, αφού κατέλαβε τον Αμβρακικό στα έλη της Αμβρακίας, βάδισε από την Χαράδρα προς το στενό του Ακτίου, από το οποίο πέρασε στη Πρέβεζα. Συνεχίζοντας την προέλασή του μέσω Ακαρνανίας, κατά την οποία είχαν ενταχθεί 2.000 άνδρες Ακαρνάνες πεζικό και 200 ιππικό, κατέλαβε την πόλη Φοιτείαι με συνθηκολόγηση μετά από μια πολιορκία δύο ημερών. Το ακόλουθο βράδυ αυτός συνέλαβε ή σκότωσε 500 Αιτωλούς, που βάδιζαν για να ενισχύσουν την περιοχή αγνοώντας ότι είχε ήδη καταληφθεί, και στη συνέχεια κινήθηκε μέσα στη Στρατική, εκεί, κατασκήνωσε δίπλα στον Αχελώο σε απόσταση δέκα στάδια από τη Στράτου, κυρίεψε την χώρα, χωρίς να συναντήσει καμία αντίσταση. Από εκεί προέλασε στην Μητρόπολη (Θέρμο), και έχοντας κάψει την πόλη, την οποία εγκατέλειψαν οι Αιτωλοί κατά τον ερχομό του καταφεύγοντας στην Ακρόπολη, στη συνέχεια αυτός διέσχισε τον Αχελώο σε απόσταση είκοσι στάδια από την Κωνώπη, απέναντι σε ένα σώμα του Αιτωλικού ιππικού, το οποίο υποχώρησε σε αυτή την πόλη μόλις το πεζικό του είχε διασχιστεί το ποτάμι. Ο βασιλιάς έπειτα επιτέθηκε στην Ιθωρία, ένα ισχυρό φρούριο, τόσο από τεχνικής πλευράς όσο και από την φυσική θέση του, το οποίο βρέθηκε ακριβώς στο δρόμο του. Η φρουρά εγκατάλειψε τη θέση της καθώς αυτός πλησίασε, μόλις την ισοπέδωσε, κατευθύνθηκε επίσης για όλα τα άλλα γειτονικά κάστρα¹⁵⁵ για να τα καταστρέψει.

¹⁵² καὶ γὰρ ὁ βασιλεὺς ἠπειληκῶς ἦν ὥς οὐκ Οἰνιαδῶν παῖδες, ἀλλ' αὐτὸς ἐπιθήσει τὴν δίκην αὐτοῖς - Διόδωρος Ιστορική Βιβλιοθήκη 18.8.6 - Πλούταρχος στην Αλεξάνδρεια

¹⁵³ πεισθέντων δὲ τῶν Ἀκαρνάνων οἱ πλείστοι μὲν εἰς Στράτον πόλιν συνώκησαν, ὀχυρωτάτην οὖσαν καὶ μεγίστην, Οἰνιάδαι δὲ καὶ τινες ἄλλοι

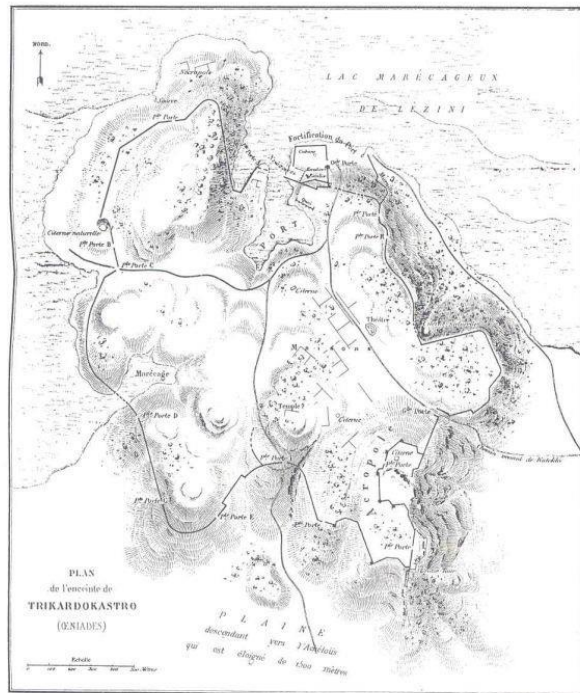
συνῆλθον ἐπὶ Σαυρίαν, Δερειεῖς δὲ μεθ' ἐτέρων εἰς Ἀγρίνιον. - Διόδωρος Ιστορική Βιβλιοθήκη 19.67.4

¹⁵⁴ Πολύβιος Ιστορία 4.63.

¹⁵⁵ παραπλησίως δὲ καὶ τοὺς λοιποὺς πύργους τοὺς κατὰ τὴν χώραν ἐπέταξε τοῖς προνομεύουσιν. - Πολύβιος Ιστορία 4.64.11.

Έχοντας περάσει τα Στενά¹⁵⁶, δεν συνάντησε καμία περαιτέρω αντίσταση, έτσι μπορούσε να επιτρέψει τον στρατό του να εφοδιαστεί με άνεση κάθε πράγμα που παρείχε η χώρα. Πλησιάζοντας τις Οινιάδες κατέλαβε την Παιανία που ήταν καλόχτισμενη, αλλά μόνο με επτά στάδια περίβολο, και αφού την κατέστρεψε εντελώς, πήρε τα οικοδομικά υλικά της και έπλευσε προς τα κάτω για τις Οινιάδες. Στο πλησίασμά του, οι Αιτωλοί αποσύρθηκαν στην Ακρόπολη αλλά σύντομα την εγκατέλειψαν, κατόπιν ο Φίλιππος κατέλαβε τον τόπο, και από εκεί βάδισε προς την Καλυδωνία, εκεί αυτός κατέλαβε κάποιο φρούριο ονομαζόμενο Έλαιο, το οποίο ο Άτταλος είχε πρόσφατα ενισχύσει και φυλάξει για χρήση των Αιτωλών. Μετά αφού λεηλάτησε την Καλυδωνία, ο Φίλιππος επέστρεψε στις Οινιάδες, όπου έκανε χρήση των υλικών που είχε φέρει από την Παιανία για να οχυρώσει καλύτερα την Ακρόπολη και το οπλοστάσιο και να τα ενώσει όλα μέσα σε μια περίφραξη. Αλλά πριν έχοντας ολοκληρώσει αυτό το έργο, πληροφορήθηκε μια επαπειλούμενη εισβολή των Δαρδάνιων στη Μακεδονία που τον προέτρεψε για να επιστρέψει πίσω στη Μακεδονία.

Το έτος 211 π.χ., οι Οινιάδες κατελήφθηκαν από τους Ρωμαίους, υπό τον Μάρκος, Βαλέριος Λαιβίνος¹⁵⁷, και δοθήκαν, μαζί με τη Νήσο (ίσως τον Πεταλά), στους Αιτωλούς, που ήταν τότε σύμμαχοί τους, αλλά αυτά πάρθηκαν από αυτούς και επέστρεψαν στους Ακαρνάνες 22 χρόνια μετά, από τους όρους της ειρήνης, οι οποίοι υπαγορεύθηκαν από τη Σύγκλητο της Ρώμης κατά το τέλος του Αιτωλικού πολέμου¹⁵⁸.

Σχεδιάγραμμα των Οινιάδων από τον Heuzey.

Από την μικρή αντίσταση που έγινε από τους Αιτωλούς στον Φίλιππο και την μετέπειτά του προσπάθεια οχύρωσης της πόλης, φαίνεται είτε ότι αυτό το παλιό Ακαρνανικό φρούριο δεν ήταν πολύ ισχυρό, είτε ότι οι Αιτωλοί είχαν παραμελήσει πάρα πολύ τις επισκευές του. Το λιμάνι που ο Φίλιππος ανέλαβε να ενώσει με την πόλη, όταν είχε διακοπεί λόγω της είδησης από την Μακεδονία, ήταν πιθανώς στον Αχελώο, κοντά στο

¹⁵⁶ διελθὼν δὲ τὰ στενὰ τὸ λοιπὸν ἤδη βάδην καὶ πραεῖαν ἐποιεῖτο τὴν πορείαν, ἀναστροφὴν διδοὺς τῇ δυνάμει πρὸς τὰς ἀπὸ τῆς χώρας ὠφελείας. - Πολύβιος Ιστορίαι 4.65.1.

¹⁵⁷ Τίτος Λίβιος Ιστορία της Ρώμης 26.24. ἤδη παρήγγηνται μὲν Ἀκαρνάνων Οἰνιάδας καὶ

Νᾶσον· κατέσχον δὲ πρῶγν τὴν τῶν ταλαιπώρων Ἀντικυρέων πόλιν, ἐξανδραποδισάμενοι μετὰ Ῥωμαίων αὐτήν. - Πολύβιος Ιστορίαι 9.39.2.

¹⁵⁸ Τίτος Λίβιος Ιστορία της Ρώμης 38.11. Πολύβιος Ιστορίαι 22.15.

μετόχι του Παναγούλα, σε μια στενή περίφραξη αυτού του τμήματος της πόλης προχωρώντας προς το ποτάμι, φαίνεται να δείχνει ότι οι Οινιάδες είχαν ένα ναύσταθμο σε αυτή την τοποθεσία. Είναι μόλις μετά βίας δυνατό να αντιληφθείς ότι αυτό που τώρα ονομάζεται «λιμάνι», παρόλο που είχε μια επικοινωνία με το λιμάνι του Πεταλά, ότι θα μπορούσε να ήταν η θέση που προσδιορίζεται από τους ιστορικούς, αφού είναι ακριβώς κάτω σε ένα από τα ισχυρότερα τμήματα του υψώματος, το οποίο δεν θα μπορούσε να έχει αποκλειστεί από το αρχικό φρούριο, και που το έργο φέρει αποδεικτικά στοιχεία για μια μακρινή αρχαιότητα.

Ο Θουκυδίδης στον ισχυρισμό ότι οι Οινιάδες δεν θα μπορούσαν να πολιορκηθούν το χειμώνα λόγω των ελών, που προκαλούνται από τις πλημύρες του Αχελώου, φαίνεται να στηρίζει στην δική του άποψη όσον αφορά στην ταχεία συσσώρευση εδάφους στις εκβολές του ποταμού¹⁵⁹ αυτού, από τότε έως σχεδόν την παρούσα εποχή που είναι περίπου ίδια με εκείνη της οποίας τα ύδατα είναι στο υψηλότερο σημείο, δεν υπάρχει τίποτα για να αποτρέψει έναν στρατό να βαδίζει από την Κατοχή, και επενδύοντας τα τείχη σε περισσότερο από το ήμισυ της περιφέρειας, φαίνεται ότι η περιβάλλουσα πεδιάδα είναι πιο αυξημένη τώρα από ό, τι ήταν στην αρχαιότητα. Η αύξηση του εδάφους λόγω προσχώσεων, ωστόσο, δεν μπορεί να είναι τόσο γρήγορη όπως οι αρχαίοι φαντάζονταν. Στη πραγματικότητα, είναι προφανώς πιο αργή από ό, τι στις εκβολές των άλλων πολλών ποτάμιων της Ελλάδας. Ο Στράβων περιγράφει τις Οινιάδες ως 70 στάδια πάνω από τις εκβολές του ποταμού¹⁶⁰, η οποία είναι μεγαλύτερη από ότι η απόσταση του Τρίκαρδου από εκεί σε μια ευθεία γραμμή, και ο Παυσανίας, ο οποίος έγραψε έξι αιώνες μετά τον Αθηναίο ιστορικό, παρουσιάζει την αποτυχία των προηγούμενων προβλέψεων ως προς τις Εχινάδες, από την αναφορά του ότι αυτές δεν είχαν ακόμη μεταβληθεί σε ηπειρωτική περιοχή, που παράλογα προσπαθούσε να δικαιολογήσει αυτό λόγω της ερήμωσης-παρακμής της Αιτωλίας¹⁶¹. Αλλά είναι προφανές ότι ο Θουκυδίδης δεν ήταν πολύ καλά εξοικειωμένος με την τοποθεσία. Υπέθεσε ότι τα έλη γύρω από την πόλη έχουν προκληθεί μόνο από τον Αχελώο, και δεν κάνει καμία παρατήρηση της μεγάλης

¹⁵⁹ ὁ γὰρ Ἀχελῷος ποταμὸς ῥέων ἐκ Πίνδου ὄρους διὰ Δολοπίας καὶ Ἀγραίων καὶ Ἀμφιλόχων καὶ διὰ τοῦ Ἀκαρνανικοῦ πεδίου, ἄνωθεν μὲν παρὰ Στράτον πόλιν, ἐς θάλασσαν δ' ἐξίει παρ' Οἰνιάδας καὶ τὴν πόλιν αὐτοῖς περιλιμνάζων, ἄπορον ποιεῖ ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἐν χειμῶνι στρατεύειν. κεῖνται δὲ καὶ τῶν νήσων τῶν Ἐχινάδων αἱ πολλαὶ καταντικρὺ Οἰνιαδῶν τοῦ Ἀχελῷου τῶν ἐκβολῶν οὐδὲν ἀπέχουσαι, ὥστε μέγας ὢν ὁ ποταμὸς προσχοῖ αἰεὶ καὶ εἰσὶ τῶν νήσων αἱ ἡπεύρωνται, ἐλπίς δὲ καὶ πάσας οὐκ ἐν πολλῷ τινὶ ἂν χρόνῳ τοῦτο παθεῖν· τό τε γὰρ βεῦμά ἐστι μέγα καὶ πολὺ καὶ θολερὸν, αἱ τε νῆσοι πυκναί, καὶ ἀλλήλαις τῆς προσχώσεως [τῷ μὴ σκεδάνυσθαι] ξύνδεσμοι γίγνονται, παραλλάξ καὶ οὐ κατὰ στοῖχον κείμεναι, οὐδ' ἔχουσαι εὐθείας διόδους τοῦ ὕδατος ἐς τὸ

πέλαγος. ἐρῆμοι δ' εἰσὶ καὶ οὐ μεγάλοι.

Θουκυδίδης Ἱστορίαι 2.102

¹⁶⁰ καὶ Οἰνείαδαι, καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῷ ποταμῷ, ἥ μὲν παλαιὰ οὐ κατοικουμένη, ἴσον ἀπέχουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τοῦ Στράτου, ἥ δὲ νῦν ὅσον ἐβδομήκοντα σταδίους ὑπὲρ τῆς ἐκβολῆς. - Στράβων Γεωγραφικά 10.2.2.

¹⁶¹ τὰς δὲ Ἐχινάδας νήσους ὑπὸ τοῦ Ἀχελῷου μὴ σφᾶς ἤπειρον ἄχρι ἡμῶν ἀπειργάσθαι γέγονε δὴ αἰτία τὸ Αἰτωλῶν ἔθνος, γεγόνασι δὲ αὐτοὶ τε ἀνάστατοι καὶ ἡ γῆ σφισι πᾶσα ἡρήμωται· ταῖς Ἐχινάσιν οὖν ἅτε ἀσπόρου μενούσης τῆς Αἰτωλίας οὐχ ὁμοίως ὁ Ἀχελῷος ἐπάγει τὴν ἰλύν. μαρτύριον δέ μοι τοῦ λόγου. - Παυσανίας Ἀρκαδικὰ 24.11

έκτασης της λίμνης ή των ελών στην βόρεια πλευρά των Οινιαδών, η οποία είναι μόνιμη, παρέχοντας μια πολύ μεγαλύτερη προστασία στην πόλη από ότι ο Αχελώος και η οποία λίμνη δεν έχει καμία σύνδεση με αυτό το ποτάμι, διότι διαμορφώνεται εξ ολοκλήρου από υπόγειες πηγές, καθώς και από τα επιφανειακά ρέματα από τους λόφους, και έχει μια διέξοδο προς στη θάλασσα με ένα ποτάμι εντελώς ξεχωριστό από τον Αχελώο.

Ο Ηρόδοτος προχωρά τόσο πολύ ώστε να δηλώσει, ότι οι μισές Εχινάδες ήταν ενωμένες με την ηπειρωτική χώρα από τον Αχελώο¹⁶². Τα μόνα υψώματα εντούτοις κοντά στην ακτή, που έχουν κάποια εμφανή εμφάνιση έχοντας υποστεί αυτή την αλλαγή είναι, ένα που είναι χωρισμένο με ένα στενό λιμάνι από το νησί Πεταλά, και αυτό του Κοτσιλάρη, που είναι όμοιο σε σχέση με την Οξειά. Μεταξύ αυτής και τους νότιους πρόποδες του Κοτσιλάρη είναι ο λιμένος Σκρόφες, που ονομάζεται έτσι από τρεις βράχους κοντά στην ακτή, ο οποίος είναι καλά προστατευμένος από τα δυτικά από την Οξειά. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Κοτσιλάρης είναι η αρχαία Αρτέμιτα, που ο ποιητής Ριανός την συνδέει με τα νησιά Οξειαί, και που ο Αρτεμίδωρος, ο Δημήτριος ο Σκήψιος και ο Πλίνιος, βεβαιώνουν ότι ήταν μια χερσόνησος στην εποχή τους¹⁶³ πριν από δύο χιλιάδες χρόνια, ως εκ τούτου, η ακτή έχει υποστεί μικρή αλλαγή, όσον αφορά την Αρτέμιτα είναι μια χερσόνησος όπως ήταν τότε, και η Οξειά, αν και χωρίζονται μόνο από τη στεριά με ένα στενό του μισού μιλίου, είναι ακόμα ένα νησί. Ο πληθυντικός «Θόαι» στον Όμηρο, και «Οξειαί», που συνεχίστηκε την τελευταία περίοδο της αρχαιότητας, που και ακόμα και τώρα χρησιμοποιείται για να εννοήσουν τα νησιά Βρόμονα και Μακρή, καθώς και Οξειά, μπορεί να ενδεχομένως είχε την προέλευσή του από το γεγονός της καταγωγής του Κοτσιλάρη που κάποτε ήταν νησί, καθώς τόσο πολύ μοιάζει με ένα νησί στον ορίζοντα, και έχει ακριβώς την ίδια μορφή και η χαρακτήρα όπως η γειτονική Οξειά, ώστε αυτά κατά φυσικό τρόπο είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους στην ορολογία των ναυτικών, και η έκφραση «νήσοι Όξειαι» εύκολα μπορεί να έχει επικρατήσει, παρότι ένα από αυτά είναι χερσόνησος.

¹⁶² καὶ οὐκ ἦμιστα Ἀχελώου, δὲ ῥέων δι' Ἀκαρνάνης καὶ ἐξίεις ἐς θάλασσαν τῶν Ἐχινάδων νήσων τὰς ἡμισέας ἤδη ἡπειρον πεποίηκε. - Ηρόδοτος Ἱστορίαι 2.10.3.

¹⁶³ Ἀρτεμίτα, νῆσος Τυρρηνικὴ παρὰ τὴν Αἰθάλειαν νῆσον, ὡς Φίλων. ὡς δὲ Στράβων πόλις Παρθυαίων. ὁ δὲ Ἀρτεμίδωρος φησιν ὅτι χερρόνησος περὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ λεγομένη Ἀρτεμίτα... ἔστι καὶ πλησίον τῶν Ὀξειῶν νήσων νῆσος Ἀρτέμιτα. Ριανός ἡ Θεσσαλικῶν νήσοις Ὀξεῖησι καὶ Ἀρτεμίτῃ ἐπέβαλλον. - Στέφανος ο Βυζάντιος στην Αρτέμιτα. Παρά τη διάκριση του Στέφανου, ο ποιητής

πιθανώς παραπέμπει στην χερσόνησο Αρτέμιτα, που η παράδοση κατέγραψε ότι ήταν κάποτε νησί.

καὶ ἡ πρότερον δὲ Ἀρτεμίτα λεγομένη μία τῶν Ἐχινάδων νήσων ἡπειρος γέγονε: καὶ ἄλλας δὲ τῶν περὶ τὸν Ἀχελῶον νησίδων τὸ αὐτὸ πάθος φασὶ παθεῖν ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ προχώσεως τοῦ πελάγους, συγχϋνται δὲ καὶ αἱ λοιπαί, ὡς Ἡρόδοτος φησι. - Στράβων Γεωγραφικά 1.3.18. Amnis Achelous e Pindo fluens, atque Acarnaniam ab Aetolia dirimens, et Artemitam insulam assiduo terras invectum continenti annectens. Plin. H. N. 1. 4, c. 2.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Ο Στράβων δηλώνει, χωρίς συνοδευτικά σχόλια, τις αντικρουόμενες απόψεις του Αρτεμιδώρου και του Απολλόδωρου, που έγραψαν περίπου έναν αιώνα πριν από αυτόν, όσον αφορά για κάποια μέρη της Αιτωλικής ακτής, αφήνοντας καλή δικαιολογία υποθέτοντας ότι ο ίδιος δεν είχε δει αυτό το τμήμα της χώρας. Δεν είναι περίεργο, επομένως, ότι παρόλο που ο ίδιος μπορεί να ήταν σε γενικές γραμμές καλά ενημερωμένος ως προς τα ονόματα και την σειρά των θέσεων πάνω ή κοντά στις ακτές της Ακαρνανίας και Αιτωλίας, απέτυχε σε μια πιο ακριβή περιγραφή τους. Αυτό παρατηρείται ιδίως όσον αφορά τις λίμνες που αποτελούν ένα τόσο αξιόλογο χαρακτηριστικό της ακτής κοντά στις εκβολές του Αχελώου και Εύηνου¹⁶⁴. Από αυτές τις λίμνες διακρίνει τέσσερις: 1) Μελίτη, ή λίμνη των Οινιαδών, η οποία ήταν 30 στάδια μήκος και 20 πλάτος. 2) Κυνία, που ήταν διπλάσια σε μήκος και πλάτος. 3) Ουρία, η οποία ήταν σημαντικά μικρότερη από τις άλλες δύο. 4) Μια μεγάλη λίμνη κοντά στη Καλυδώνα, που ανήκει στους Ρωμαίους της Πάτρας. Προσθέτει, ότι η Κυνία επικοινωνούσε με τη θάλασσα, όμως η Μελίτη και η Ουρία διαχωρίζονται από τη θάλασσα με ξηρά πλάτους μισού σταδίου. Υπάρχουν πολλές δυσκολίες στην εφαρμογή αυτής της περιγραφής. Στην πρώτη θέση, της Μελίτης, ή λίμνη των Οινιαδών, η οποία δεν μπορούμε να υποθέσουμε να είναι κάπου αλλού εκτός στον Τρίκαρδο, η στην Κατοχή, είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι ο Στράβων δηλώνει και κατά την σειρά των θέσεων του από τα δυτικά προς τα ανατολικά, θα έπρεπε να βρίσκεται πριν αντί μετά Αχελώου. Πάλι, αν υποθέσουμε ότι «η μεγάλη λίμνη κοντά στη

¹⁶⁴ εἴτ' Οἰνιάδαι καὶ ὁ Ἀχελῶος· εἴτα λίμνη τῶν Οἰνιάδων Μελίτη καλουμένη, μήκος μὲν ἔχουσα τριάκοντα σταδίων πλάτος δὲ εἴκοσι, καὶ ἄλλη Κυνία διπλασία ταύτης καὶ μήκος καὶ πλάτος, τρίτη δ' Οὐρία πολλῶ τούτων μικρότερα· ἢ μὲν

οὖν Κυνία καὶ ἐκδίδωσιν εἰς τὴν θάλατταν, αἱ λοιπαὶ δ' ὑπέρκεινται ὅσον ἡμιστάδιον... ἔστι δέ τις καὶ πρὸς τῇ Καλυδῶνι λίμνῃ μεγάλη καὶ εὖοφος, ἣν ἔχουσιν οἱ ἐν Πάτραις Ῥωμαῖοι. - Στράβων Γεωγραφικά 10.2.21.

Καλυδώνα» να ήταν αυτή του Μποχωρίου, και κατά συνέπεια η λιμνοθάλασσα του Ανατολικού να ήταν η Κυνία, και ότι του Μεσολογγίου η Ουρία, οι διαστάσεις που Στράβων αντιστοιχίζει στην Κυνία πράγματι θα ανεχθεί κανείς σωστές, αλλά στην Ουρία θα έπρεπε να έχουν περιγράψει ως πολύ μεγαλύτερες αντί για μικρότερες από την Κυνία. Ή αν υποθέσουμε ότι οι λιμνοθάλασσες του Ανατολικού και Μεσολογγίου, οι οποίες στην πραγματικότητα δεν είναι παρά μία λίμνη, να ήταν η Κυνία, και η Ουρία να ήταν η λιμνοθάλασσα του Μποχωρίου, κατά τον Στράβων οι διαστάσεις της Κυνίας, επομένως, δεν μπορεί να είναι το ήμισυ στην πραγματικότητα, και όπου σε αυτή την περίπτωση πρέπει να φάξουμε για την λίμνη της Καλυδώνας! Πάνω από όλα, πέρα από τους αριθμούς, που είναι πάντα το πιο αμφισβητήσιμο μέρος των αρχαίων κειμένων, οι οποίοι αφορούν σε αυτή την περίπτωση με τις διαστάσεις που μπορεί ενδεχομένως να έχουν αλλάξει από τον καιρό του Στράβωνα. Τείνω να πιστεύω ότι το έλος του Τρίκαρδου ήταν η Μελίτη, η λιμνοθάλασσα του Ανατολικού η Κυνία, αυτή του Μεσολογγίου η Ουρία, και αυτή του Μποχωρίου η λίμνη της Καλυδώνας, η οποία ανήκε στους Ρωμαίους από την Πάτρα, και η οποία αναφέρεται από το γαστρονομικό ποιητή Αρχέστρατο για την παραγωγή του Λαυρακιού σε τέλεια ποιότητα¹⁶⁵ ίσως ήταν η ίδια με την Ονθίδα που ο Νίκανδρος συνδέει με το Ναυπακτιακό Ρυπαίων και ένα ψηλό βούνο¹⁶⁶. Το νησί της Δολίχης, που ο Στράβων υποθέτει ότι είναι το Δουλίχιον του Ομήρου, φαίνεται να είναι το ίδιο που τώρα φέρει τη συνώνυμη ονομασία Μάκρη ή Μακρύ, που προέρχεται από τη μακρόστενή του μορφή, γιατί βρίσκεται ακριβώς όπως ο Στράβων περιγράφει τη Δολίχα, απέναντι από τις Οινιάδες και τις εκβολές του Αχελώου, αν και η απόστασή του από το ακρωτήριο Άραξος είναι σχεδόν το διπλάσιο από αυτό που δηλώνει.

Η πορεία του Φιλίππου στις Οινιάδες ρίχνει λίγο φως στη σχετική κατάσταση πολλών Ακαρνανικών πόλεων. Οι Φοιτείες, η πρώτη πόλη που κατέλαβε, φαίνεται προφανώς να είναι το ίδιο μέρος που στα κείμενα του Θουκυδίδη είναι γραμμένη ως Φυτία. Όταν Ευρίλοχος, ο Σπαρτιάτης, που με την μετακίνησή του από τους Δελφούς μέσω Λοκρίδας στο Πρόσχιον της Αιτωλίας, μου έδωσε πριν την ευκαιρία να αναφερθώ σε αυτό, μετακινήθηκε από την τελευταία του θέση προς Αμφιλοχία, διέσχισε τον Αχελώο στα αριστερά της Στράτου, πέρασε από το έδαφος της Στράτου σε εκείνο της Φυτίας, στη συνέχεια, από τα σύνορα της Μεδεωνίας στην περιοχή της Λιμναίας, από όπου εισήλθε στην Αγραίς¹⁶⁷ (Άγραφα ή

¹⁶⁵ Ap. Athen. 1. 7, c. 17.

¹⁶⁶ αἰπεινὴν τε κολώνην Οἰωνοῦ Ῥύπης τε πάγον καὶ Ὀνθιδά λήμνην στείχοντες Ναύπακτον ἐς Ἀμφιδύμην τ' ἐπέλαζον. τὸ δὲ Ἀσέληνον Λοκρικὸν ὄρος ἐστὶ δυσχείμερον. - Νίκανδρος Τα Θηριακά στ. 215.

¹⁶⁷ ἐν δεξιᾷ μὲν ἔχοντες τὴν Στρατίων πόλιν καὶ τὴν φρουρὰν αὐτῶν, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὴν ἄλλην Ἀκαρνανίαν. καὶ διελθόντες τὴν Στρατίων γῆν ἐχώρουν διὰ τῆς Φυτίας καὶ αὐθις Μεδεῶνος παρ' ἔσχατα, ἔπειτα διὰ Λιμναίας· καὶ ἐπέβησαν τῆς

Ἀγραίων, οὐκέτι Ἀκαρνανίας, φιλίας δὲ σφίσιν. - Θουκυδίδης Ἱστορίαι 3.106.2

Ο Στέφανος (στην Φοιτία) δείχνει ότι το όνομα είναι σωστό στο κείμενο του Πολύβιου, γιατί προσθέτει, ότι προήλθε από το Φοιτίας, ο γιος του Αλκμέων. Αυτό επιβεβαιώνεται και από μια επιγραφή που αντέγραψα στη Πούντα, αλλά από την οποία μαθαίνουμε επίσης ότι το φρόνιμο δεν ήταν Φοιτιεύς, όπως ο Στέφανος και ο Πολύβιος αναφέρουν, αλλά Φοιτιάν, όπως Ακαρναν. Η

Βάλτος). Αφού η Στράτος ήταν η μόνη πόλη που οι Ακαρνάνες δεν είχαν εγκαταλείψει, είναι πολύ πιθανό ότι ο Ευρύλοχος την άφησε τόσο μακριά στα δεξιά του όσο βολικά μπορούσε. Σε αυτή την περίπτωση η διαδρομή του θα διερχόταν ακριβώς μέσα από την κοιλάδα στην οποία βρίσκονται τα ερείπια της Πόρτας. Επομένως αν υποθέσουμε ότι η Λιμναία να βρισκόταν στο Καρβασαρά, μπορούμε να συμπεράνουμε από αυτό το απόσπασμα του Θουκυδίδη, ότι η πόλη που βρίσκονταν στη Πόρτα ήταν η Φυτία (Φοιτείες), και τα ερείπια κοντά στην Κατούνα αυτά των Μεδεών.

Και αυτή η τοποθεσία της Μεδεών συνάδει με την εμφάνιση του ονόματός της στην ιστορία σε δύο άλλες περιπτώσεις. Στο έτος 231 π.Χ. οι Αιτωλοί έχοντας υποτάξει αρκετές πόλεις της Ακαρνανίας, αλλά έχοντας αποτύχει να πείσουν τον Μεδεώνα να συμμαχήσει μαζί τους, πολιορκήσαν την Μεδεών, αλλά βρέθηκαν σε μεγάλη δυσχέρεια οι Αιτωλοί, όταν ξαφνικά δέχθηκαν επίθεση από 5.000 Ιλλυριούς, που στάλθηκαν με πλοία κοντά στην ακτή της Μεδεών από τον Άγρων (Άγρωνα) βασιλιά της Ιλλυρίας, τους οποίους τους είχε προσλάβει ο Δημήτριος Β' ο βασιλιάς της Μακεδονίας, για το σκοπό αυτό. Αποβιβάστηκαν τα ξημερώματα, είτε στο Λουτράκι ή στο Καρβασαρά, επιτέθηκαν στους Αιτωλούς, και βοηθούμενοι από τους Μεδεωνούς, τους νίκησαν με μεγάλη σφαγή, καταλαμβάνοντας το στρατόπεδο τους, τα όπλα τους, και τον εξαρτισμό τους¹⁶⁸. Το άλλο περιστατικό το οποίο απεικονίζει τη θέση της Μεδεών έχει ήδη αναφερθεί¹⁶⁹. Αυτό συνέβη κατά το έτος 191 π.Χ. όταν ο Αντίοχος βαδίζοντας από τη Ναύπακτο μέσω της Καλυδώνας και της Λυσιμαχίας στη Στράτου, συνάντησε εκεί τους Αιτωλούς καθώς επίσης και τον στρατό του, ο οποίος είχε διασχίσει την Αιτωλία από τον κόλπο του Μαλιακού. Στη συνέχεια προχώρησε για να περάσει πάνω στους Ακαρνάνες, και να επιτεθεί σε εκείνους που αρνιόντουσαν να συμμαχήσουν μαζί του. Αιφνιδίασε την Μεδεών, και από εκεί κινήθηκε προς τα εμπρός για το Θύριο, αλλά υποχώρησε μετά από το άκουσμα της άφιξης του ρωμαϊκού στόλου στην Λευκάδα¹⁷⁰.

Είναι πιθανό ότι η Μητρόπολη κατελάμβανε το λόφο του Λιγοβιτσίου, κατά την πορεία του Φιλίππου φαίνεται σαφώς να απεικονίζετε ότι η Μητρόπολη ήταν προς τα δεξιά του Αχελώου, σχεδόν απέναντι από την Κωνώπη. Αυτή η θέση της Μητρόπολης, επομένως, συνάδει με αυτή της Φοιτείας στη Πόρτα, της Στράτου στο Σουριβίγλι, και της Κωνώπης στο Αγγελόκαστρο. Η κλίση και το υψόμετρο του λόφου του Λιγοβιτσίου εξηγεί την απροθυμία του βασιλιά να χάσει κάποιο χρόνο κατά την επίθεση στους Αιτωλούς, όταν αυτοί υποχώρησαν μέσα στην Ακρόπολη έχοντας εγκαταλείψει την πόλη, και η συνηθισμένη διάβαση του

Φοιτία δεν πρέπει να συγχέεται με τις Φυτείες, η οποία, όπως ήδη παρατηρήσει, ήταν μια Αιτωλική πόλη, όχι μακριά από το Θέρμο, που βρίσκεται στα δεξιά του δρόμου που οδηγεί σε αυτή την πόλη από τη διάβαση του Αχελώου, κοντά στη Στράτου.

¹⁶⁸ Πολύβιος *Ιστορία* 2.2.

¹⁶⁹ Δες σελ. 36.

¹⁷⁰ Titus Livius (Livy), *The History of Rome*, Book 36 c. 11

ποταμού Αχελώου ήταν ακριβώς στην πορεία του από εκεί προς την Κωνώπη.

Η Ιθωρία βρίσκονταν κάτω από την Κωνώπη στα στενά του Αχελώου, που σχηματίστηκαν από τη μία πλευρά από το άκρο του όρους Ζυγού, και από την άλλη από τα υψώματα και το δάσος της Μανίνα, πιθανώς βρισκόταν στον ή κοντά στον Άγιο Ηλία, σχεδόν απέναντι από την ερειπωμένη πόλη την παλαιά Μάνι. Έχω ενημερωθεί, πράγματι, ότι κάποια απομεινάρια ενός Ελληνικού φρουρίου υπάρχει στην πραγματικότητα στον Άγιο Ηλία. Η Παιανία μπορώ να διανοηθώ να υπήρχε στην αρχαία περιοχή μεταξύ Μάστρου και ποταμού Άσπρου (Αχελώος). Αν και ο Πολύβιος δεν κάνει αναφορά ότι ο Φίλιππος ξανά διέσχισε τον Αχελώο μεταξύ της Κωνώπης και των Οινιαδών, είναι προφανές ότι πρέπει να έχει κάνει έτσι, αφού οι Οινιάδες βρίσκονται επάνω στη δεξιά ή στην Ακαρνανική όχθη του ποταμού, και οι Μακεδόνες είχαν, όπως ο Πολύβιος ευδιάκριτα ισχυρίζεται, διασχίσει το ποτάμι μεταξύ Μητροπόλεως και Κωνώπης. Αλλά ο ιστορικός εξίσου σιωπά ως προς ένα τρίτο πέρασμα του ποταμού, το οποίο ήταν αναπόφευκτο όταν ο Φίλιππος προχώρησε από τις Οινιάδες στη Καλυδώνα.

Ο Αχελώος πιο κάτω στην Κατοχή ρέει για απόσταση δύο μιλίων προς την κατεύθυνση του Κοτσιλάρη, και στη συνέχεια παίρνει στροφή προς τον Πεταλά, με την οποία προσεγγίζει τον Τρίκαρδο, από εκεί πάλι στρίβει προς τον Κοτσιλάρη, και ενώνεται με την θάλασσα περίπου δύο μίλια προς τα βόρεια της Οξειάς και της είσοδου του καναλιού μεταξύ αυτού νησιού και του Κοτσιλάρη. Η πεδιάδα που εκτείνεται από τον Τρίκαρδο έως τη θάλασσα, αποτελείται από εύφορη γη, και αν δεν είναι ελώδης, εκτός σε ορισμένες περιοχές κοντά στην ακτή, καλλιεργείται πολύ λίγο.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΙΙΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXXIV

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

(Συνέχεια)

pentalofo.gr

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

Νησί του Πεταλά – Εχινάδες – Λιμάνι Πλατιά – Λουτσιανά, Δραγαμέστο,
Βασιλόπουλο – Όρος Βελούτσα – Κριθώτη, πόλη, ακρωτήρι και βουνό –
Αστακός – Μαχαιρά – Μπαμπίνη – Παλαιόκαστρο στη Πόρτα – Αετός –
Επιστροφή στην Κατούνα – Αλυζία – Νησιά Κάρνος και Τάφος – Θύριο –
Πάλερος – Σόλλιο – Επιστροφή στο Μπαλιμπέη – Άγιος Βασίλης –
Επιστροφή στη Βόνιτσα – Έχινος – Ηράκλεια – Μυρτούντιο – Επιστροφή
στη Πρέβεζα – Ερείπια στην Άκρη ή Πούντα – Λιμάνι του Άκτιου ή Πρέβεζας
– Ναυμαχία του Άκτιου

Δευτέρα 3 Απριλίου 1809 (συνέχεια)

Αφού κατεβήκαμε από τον Τρίκαρδο στην πεδιάδα του Άσπρου, προχωρήσαμε σε έναν μύλο δύο μίλια μακριά από τα ερείπια, ο οποίος παίρνει κίνηση από ένα κανάλι από τον ποταμό που ρέει από τον βάλτο του Τρίκαρδου. Το καλοκαίρι αυτό το ποτάμι λέγεται ότι περιέχει σχεδόν τόσο νερό όσο ο Αχελώος, αφού οι πηγές του ποτέ δεν εξαντλούνται. Βρίσκουμε ένα καράβι Ιθακήσιο στο μύλο, δέχονται να μας μεταφέρουν μέχρι το λιμάνι του Πεταλά, στέλνοντας προς τα εκεί, μέσω ξηράς, τα άλογα και όσα από τα παλικάρια δεν χωρούσαν στο πλοίο.

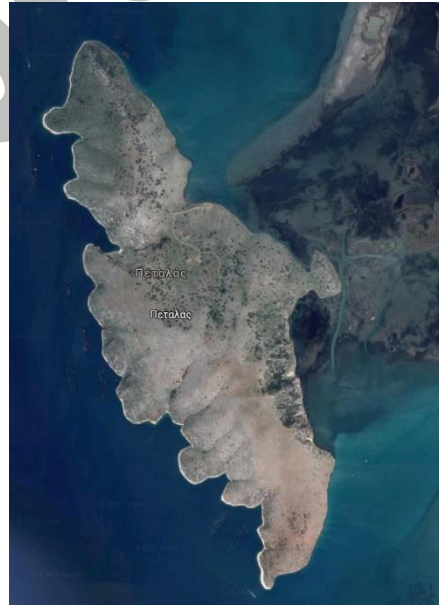

Αφού γευματίσαμε στο μύλο κατεβαίνουμε σαλπάροντας γρήγορα με βοήθεια τον άνεμο και το ρεύμα για περίπου τέσσερα μίλια, όταν μια ηρεμία επέρχεται, ακολουθούμενη από μια μπόρα βροχής με μανιώδεις ριπές του ανέμου κατά διαστήματα. Το σκάφος μας έχοντας αράξει στις εκβολές του ποταμού, μεταφερόμαστε με μονόξυλα στο νησί του Πεταλά, το οποίο στο μέσω χωρίζεται από τη στεριά μόνο με ένα στενό κανάλι που συνδέει τα δύο λιμάνια, τα οποία είναι καλά προστατευμένα (απάνεμα) από το νησί, αλλά δεν έχουν σε κανένα σημείο βάθος περισσότερο από έξι πόδια. Το ποτάμι του Τρίκαρδου εκβάλλει στο βόρειο λιμάνι, στο νότιο λιμάνι βρίσκεται το σκάφος οποίο είχα παραγγείλει από το Μεσολόγγι για να μας μεταφέρει στο Τραγαμέστη (Δραγαμέστο – σημερινό Καραϊσκάκη), αλλά είναι τόσο δυνατή η θύελλα, παρόλο που ο άνεμος είναι αρκετά ευνοϊκός, που οι βαρκάρηδες δεν θα τολμούσαν καν να περάσουν μέσα από το στενό κανάλι που ενώνει τους δύο όρμους, και ακόμη λιγότερο να προχωρήσουν στο Τραγαμέστη (Δραγαμέστο). Είμαστε αναγκασμένοι, ως εκ τούτου, να υποστούμε την μανία να μας κατασπαράζουν οι φύλλοι στην καλύβα του Χασάν Αγά, ο γιος του Γιουσούφ Αράπη, Χατζατζάρης (Haznadar) του Βεζίρη, ο οποίος διοικεί εξήντα Αλβανούς που τοποθετήθηκαν στο νησί από τον Βεζίρη για να εμποδίσουν την κατάληψή του από τους κλέφτες, οι οποίοι είχαν τη συνήθεια να κάνουν επιδρομές από εδώ, στις γειτονικές περιοχές. Ο Χασάν μας αντιμετωπίζει φιλόξενα

ως φίλους του αφεντικού του, δίνοντάς μας ψάρια και αρνί για δείπνο, και εξαιρετικό κρασί από την Ιθάκη που έχει ληφθεί με την είσπραξη των φόρων από αυτή, από τις βάρκες που ελλιμενίζονται εδώ.

Η καλύβα του, αξιοπρεπής με το όνομα κούλια ή πύργος, εσωτερικά είναι δώδεκα τετραγωνικά πόδια, και χρησιμεύει για τα πάντα, εκτός από κουζίνα, η οποία μεταξύ των Αλβανών στρατιωτών είναι γενικά υπαίθρια. Τα παλικάρια του καταλαμβάνουν δύο άλλες καλύβες του ίδιου μεγέθους, αλλά κτίστηκαν μόνο από σωρούς από πέτρες που καλύπτονται με κλαδιά, στις οποίες όλοι συγκεντρώνονται εκεί, όταν ο καιρός είναι κακός, όταν είναι καλός, αναπαύονται στις απάνεμες πλευρές ενός σκέπαστρου που είναι φτιαγμένο από κλαδιά που στηρίζονται πάνω σε πρόχειρους στύλους, το οποίο μπορούν εύκολα να μετατοπίζουν ανάλογα με τον άνεμο. Η καλύβα του Αγά είναι η μόνη με κεραμίδια. Οι άνδρες θεωρούν τους εαυτούς τους στην πολυτέλεια, έχοντας ψάρια από το λιμάνι λύνουν πρόβλημα του φαρέματος, και το ψωμί δωρεάν από τα χωριά. Ο Χασάν παραπονιέται ότι το καλοκαίρι ο αέρας είναι ανθυγιεινός, και τα φτερωτά έντομα πολύ ενοχλητικά, αλλά προσθέτει ότι οι σκνίπες, το χειρότερο από όλα, είναι σπάνιες μετά τον Ιούνιο, γιατί ο τόπος είναι πάρα πολύ ξηρός για αυτές.

Ο Πεταλάς αποτελείται σχεδόν εξ ολοκλήρου από απόκρημνους βράχους, έχοντας μικρά διαστήματα εδάφους, τα οποία καλύπτονται ως συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις το χειμώνα και την άνοιξη με πλούσια βλάστηση, και μια μεγάλη ποικιλία από χυμώδεις ή αρωματικούς θάμνους. Στην κορυφή υπάρχουν μερικές βελανιδιές, και άγριες ελιές, και στη δυτική πλευρά του νησιού, λίγα χωράφια τα οποία καλλιεργούνται από τους Θιακιώτες μέχρι που ο Αλή Πασάς κατέλαβε το νησί.

Μια σειρά από χαμηλές ελώδεις νησίδες συνορεύουν με την κύρια ακτή απέναντι από Πεταλά, που εκτείνεται από μια στενή λωρίδα χαμηλής γης που χωρίζει το βάλτο του Τρίκαρδου από τη θάλασσα με τα υψώματα που ανυψώνονται από τη βόρεια πλευρά της εκβολής του Αχελώου έως απέναντι στο Κοτσιλάρη.

Τρίτη 4 Απριλίου 1809.

Ταξιδεύουμε με μια Μεσολογγίτικη βάρκα για τέσσερις ώρες για το Σκάλωμα του Τραγαμέστη, τοπική διάλεκτο Δραγαμέστη¹⁷¹ (Δραγαμέστο), περνώντας μεταξύ των Εχινάδων και της Ακαρνανικής ακτής, στην οποία, περίπου στο μέσο αυτής, είναι το λιμάνι της Πλατιάς, ή αλλιώς του Παντελεήμονα. Ο άνεμος δεν να είναι νότιος, παρόλα αυτά κοντά στην ακτή επικρατεί ηρεμία. Οι Εχινάδες μπορούν να χωριστούν σε τρεις συστάδες: τα Διαπόρια απέναντι από το λιμάνι της Πλατιάς, οι Δραγονάρες προς τα δυτικά από αυτά, και τα Μόδια προς στο νότο. Όλα τα μεγαλύτερα νησιάκια, ο Ποντικός, το Προβάτι, και η Δραγονάρα, η οποία είναι και το μεγαλύτερο από όλα, έχουν καλύβια πάνω τους. Όπως και στο Πεταλά, οι αγριελιές αφθονούν, μερικές από αυτές στη Δραγονάρα έχουν μπολιαστεί από τον Κύριο Ζανό της Ιθάκης, του οποίου ανήκει το νησί.

Η Πλατιά είναι ένας όμορφος μικρός κόλπος με μια στενή είσοδο, έχοντας ένα λασπώδη πυθμένα με βάθος στα περισσότερα σημεία του δώδεκα ή δεκαπέντε οργιές. Στην κορυφή ενός λόφου που υψώνεται από το λιμάνι είναι τα τείχη μιας Ελληνικής πόλης, την οποία θεωρώ ότι είναι ο Αστακός, όπως ο Σκύλαξ έτσι και ο Στράβωνας συμφωνούν στο να παρουσιάζουν ότι ο Αστακός ήταν μια κύρια ναυτική πόλη και λιμάνι βόρεια των Οινιάδων, κοντά στις Εχινάδες¹⁷². Ο κόλπος του Τραγαμέστη (Δραγαμέστο, σημερινό Καραϊσκάκη) έχει μήκος πέντε ή έξι μίλια, σε πλάτος, και θα ήταν πολύ εκτεθειμένος στα νοτιοδυτικά, όπου είναι η κατεύθυνση του μήκους του, αν δεν είχε την προστασία που παρέχεται από τις Εχινάδες. Οι βουνοπλαγιές του Βελούτσα κλίνουν απότομα προς την βορειοδυτική ακτή σε μια ευθεία γραμμή με την ακτή. Εδώ λέγεται ότι είναι ένα βάθος 15 οργιές, σε απόσταση 200 γιάρδων από το Σκάλωμα, ή από τα μαγαζιά, τα οποία βρίσκονται στην παραλία στην άκρη του κόλπου. Εδώ είναι ένας πρόχειρος μόλος, όπου πολλά πλοία της Κεφαλονιάς βρίσκονται αυτή τη στιγμή εδώ από τον φόβο τους για τους κουρσάρους της Μάλτας και ένα αγγλικό μπρίκι το οποίο ταξιδεύει για Μεσολόγγι.

¹⁷¹ Τραγαμέστι, μερικές φορές Δραγομέστη.

¹⁷² Μετά ταῦτα πόλις Ἀλυζία, καὶ κατὰ ταύτην νῆσος Κάρνος, καὶ πόλις Ἀστακός καὶ λιμὴν καὶ ποταμὸς Ἀχελῷος καὶ Οἰνιάδαι πόλις. - Σκυλαξ στην Ἀκαρνανία ἢ Ἀλυζία... εἴτα ἄκρα Κριθώτη καὶ αἱ Ἐχινάδες

καὶ πόλις Ἀστακός, ὁμώνυμος τῇ περὶ Νικομήδειαν... καὶ ἡ Κριθώτη δ' ὁμώνυμος πολίχνη τῶν ἐν τῇ Θρακίᾳ Χερρονήσῳ· πάντα δ' εὐλίμενα τὰ μεταξύ· εἴτ' Οἰνιάδαι καὶ ὁ Ἀχελῷος. - Στράβων Γεωγραφικά 10.2.21.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Για εύρεση άλογων στα μαγαζιά, προχωρώ στο χωριό Βασιλόπουλο, μια απόσταση έξι μιλίων, και στην κατοικία του Κ. Φ. Κοτζαμπάση του Τραγαμέστη (Δραγαμέστου), Βασιλόπουλου και Λούτσαινα, τρία χωριά που καταλαμβάνουν υψηλότερες θέσεις στη βόρεια πλευρά της κοιλάδας. Το Βασιλόπουλο είναι κοντά στο άκρο της. Το Δραγαμέστο, το μεγαλύτερο, βρίσκεται ακριβώς κάτω από την κορυφή του βουνού Βελούτσα, και τα Λούτσαινα είναι περίπου μισό μίλι από τα μαγαζιά στο μυχό του κόλπου. Δεν υπάρχουν περισσότερες από 100 οικογένειες στα τρία αυτά χωριά, τα όρια της περιοχής ορίζονται από την κορυφογραμμή στα γύρω βουνά, εκτός από τα νοτιοανατολικά, όπου αυτά εκτείνονται στο έως το βάλτο του Τρίκαρδου. Από το μυχό του κόλπου η κοιλάδα γυρίζει προς την ανατολή και στη συνέχεια προς το βορρά, όπου σε αυτή την κατεύθυνση χωρίζεται από την κοιλάδα της Μπαμπίνης από τα βουνά που αποτελούν βόρεια συνέχιση του όρους Καλχίτσα.

Μεταξύ Λούτσαινα και Δραγαμέστου, κάτω από ένα μοναστήρι του Αγίου Ηλία, ένα μίλι μακριά από τη θάλασσα, μια ρίζα του βουνού Βελούτσα προεξέχει μέσα από την κοιλάδα η οποία ήταν η περιοχή μιας πόλης ή ένα φρούριο που κατείχε την περιοχή του Δραγαμέστου στην

Ελληνική εποχή καθώς και σε μεταγενέστερη περίοδο. Αυτό διαχωρίζεται από τις παρυφές του βουνού από μια μικρή κοιλότητα, και περικλείεται προς την πεδιάδα, καθώς και στις άλλες δύο πλευρές από βράχους περίπου τριάντα πόδια ύψος. Τα υπολείμματα αποτελούνται από τοίχους κονιάματος και ερείπια, ανεγέρθηκε κατά Ελληνικής τοιχοποιίας ενός είδους σχεδόν σύνητες, αλλά μόνο σε ένα μέρος έχουν διατηρηθεί τόσες πολλές σειρές ως πέντε ή έξι σειρές, όπου σχηματίζει ένα τμήμα μιας μεγάλης περιφράξης στο εσωτερικό μεταγενέστερης εργασίας. Κοντά σε αυτό βρίσκονται τα ερείπια μιας μεγάλης εκκλησίας, εντός της οποίας έχει

χτιστεί μια μικρότερη. Στη γωνία του φρουρίου προς τη θάλασσα βρίσκονται τα ερείπια ενός πύργου, ίδιας ηλικίας προφανώς με την ερειπωμένη εκκλησία, και χτίστηκε πάνω σε ένα ψηλό βράχο. Το σύνολο του λόφου καλύπτεται με άγριες αμυγδαλιές που αναμιγνύονται με μια ποικιλία από ευώδεις θάμνους στην όλη εαρινή ομορφιά τους. Στη βορειανατολική πλευρά της αρχαίας πόλης, στους πρόποδες των βράχων, ένα ρυάκι καθαρού νερού πηγάζει από τα βράχια, ακριβώς κάτω από αυτό είναι μερικά αρχαία θεμέλια. Λίγο πιο κάτω ρέει ένα ρέμα που προβάλλει από την κορυφή της κοιλάδας, και στην απέναντι όχθη του βρίσκεται ένα σύγχρονο εκκλησία που περιβάλλεται από αρχαία θεμέλια και τάφους.

Η Ελληνική πόλη ήταν πιθανώς η Κριθώτη, ο Στράβων περιγράφει την Κριθώτη ως πολίχνη (μικρή πόλη), ομώνυμη με ένα Ακρωτήριο, και την τοποθετεί, μαζί με τις Εχινάδες, μεταξύ της Αλυζίας, που ήταν κοντά στη σύγχρονη Κανδήλα και στον Αστακό¹⁷³, δίπλα στο οποίο προς το νότο ήταν οι Οινιάδες όπου προφανές φαίνεται ότι το ακρωτήριο Κριθώτη ήταν αυτό το αξιοσημείωτο ακρωτήριο στη δυτική είσοδο του όρμου του Δραγαμέστου, που ονομάζεται σήμερα, καθώς και το βουνό στους πρόποδες του οποίου βρίσκονται τα Ελληνικά ερείπια, Βελούτσα. Ενδεχομένως μπορείς να σκεφτείς ότι ο μακρύς όρμος του Δραγαμέστου, τόσο αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό στα Ακαρνανικά παράλια, και η εύφορη κοιλάδα μπροστά του, είναι οι ίδιες αυτές ενδείξεις ότι εδώ βρισκόταν η κύρια πόλη σε αυτό το τμήμα της ακτής, που σίγουρα ήταν ο Αστακός. Αλλά πρέπει να σημειωθεί, ότι η ονομασία-αναφορά ως ένας όρμος-κολπίσκος δεν ταιριάζει τόσο καλά για την αρχαία ναυσιπλοΐα όπως η Πλατιά, λόγω το μεγάλο βάθος του και την έλλειψη προφύλαξης, καθώς επίσης ο Σκύλαξ ρητά αναφέρει αυτό ως το λιμάνι του Αστακού.

Η κοιλάδα του Δραγαμέστου είναι καλά καλλιεργημένη, οι παραγωγές της είναι το σιτάρι, αμπέλια, αλλά κυρίως αραβόσιτο, για τις οποίες είναι τώρα έτοιμη για όργωμα ή για σβάρνισμα. Η γη που προορίζεται για το σιτάρι είναι δύο φορές οργωμένη, έπειτα σβαρνίζεται, στη συνέχεια οργώνετε μετά σπέρνεται και ξανά σβαρνίζεται. Η σβάρνα¹⁷⁴ αποτελείται από κλαδιά δέντρων τοποθετημένα σχεδόν μαζί, και σέρνεται από βόδια οδηγούμενα από έναν άνθρωπο που στέκεται πάνω στη σβάρνα. Τα τρία χωριά είναι Κεφαλοχώρια, οι Έλληνες ιδιοκτήτες πληρώνουν ένα όγδοο στον Βεζίρη εκτός από τη βοστίνια. Ο οικοδεσπότης μου Κ. έχει μια ακίνητη περιουσία αξίας μεταξύ 400 και 500 λίρων το χρόνο, με κέρδος περίπου όσο το δυνατόν περισσότερο, που δεν είναι πολύ δίκαιο φοβάμαι, ως Κοτζαμπάσης. Όντας επιδεικτικός πιο πολύ μοιάζει με Τούρκο διοικητή, το σπίτι του είναι χτισμένο και διαμορφωμένο πάνω στο τουρκικό στυλ, καλύπτοντας ένα σημαντικό χώρο του εδάφους και έχει τρία ή τέσσερα μεγάλα δωμάτια, χωρίς καμία άνεση. Τον βρίσκω πολύ

¹⁷³ εἶτα ἄκρα Κριθώτη καὶ αἱ Ἐχινάδες καὶ πόλις Ἀστακός, ὁμώνυμος τῇ περὶ Νικομήδειαν καὶ τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον (καὶ ἡ Κριθώτη δ' ὁμώνυμος πολίχνη τῶν ἐν τῇ Θρακίᾳ Ξερρονήσῳ) - Στράβων Γεωγραφικά 10.2.21.

Μετὰ ταῦτα πόλις Ἀλυζία, καὶ κατὰ ταύτην νῆσος Κάρνος, καὶ πόλις Ἀστακός καὶ λιμὴν καὶ ποταμὸς Ἀχελῷος καὶ Οἰνιάδαι πόλις. - Σκύλαξ στὴν Ἀκαρνανία. - Σκύλαξ στὴν Ἀκαρνανία
¹⁷⁴ σβάρνος

ανήσυχο, όπως και τον Κοτζαμπάση της Ζάβιτσας, που είναι μαζί του, με μια πρόσφατη δήλωση του Βεζίρη ότι θα τους κάνει υπεύθυνους για τη συμπεριφορά όλων των ληστών οι οποίοι κατάγονται από περιοχές τους. Μεταξύ των άλλων παραπόνων κατά της Υψηλότητάς του σε αυτή την περιοχή της χώρας, είναι ότι έχει αυξήσει του δασμούς στις εξαγωγές των προϊόντων από το έδαφός του προς τα νησιά. Έτσι ένα βόδι που άξιζε ένα γρόσι είναι τώρα στους 85 παράδες, και ο κάδος με σιτηρά πριν πληρώνονταν 6 γρόσια τώρα πληρώνεται 28 (1 γρόσι = 40 παράδες = 120 άσπρα).

Ο αέρας του Δραγαμέστου θεωρείται υγιής, φυσική συνέπεια της κοιλάδας που είναι απαλλαγμένη από έλη, περιβαλλόμενο από ξηρά βουνά, και ανοιχτό σε ελεύθερο αερισμό από τα μελτέμια του κόλπου. Το όρος Βελούτσα, το οποίο ίσως να μην έφερε στην αρχαιότητα ένα άλλο όνομα πέρα από αυτό της πόλης στους πρόποδες του, και το ακρωτήριο, στο οποίο αυτό τερματίζεται, είναι πιο δασώδη πέρα από τα χωριά από ό, τι στην παραθαλάσσια πλευρά του, και έχει άφθονα κόκκινα ελάφια. Στους μπροστινούς λόφους της κοιλάδας βρίσκονται το Πλατώνι και το Ζαρκάδι, τα δάση αποτελούνται κυρίως από δέντρο από ένα είδος κατάλληλο για την καμπυλότητα του, και καθίσταται διπλά πολύτιμο από την ευκολία με την οποία μπορούν να το μεταφερθούν στον όρμο του Δραγαμέστου. Οι λόφοι στην νοτιοανατολική πλευρά της κοιλάδας, έως το έλος των Οινιαδών, συμπεριλαμβανομένου του όρους Καλχίτσα, καλύπτονται από βελανιδιές.

Τετάρτη 5 Απριλίου 1809.

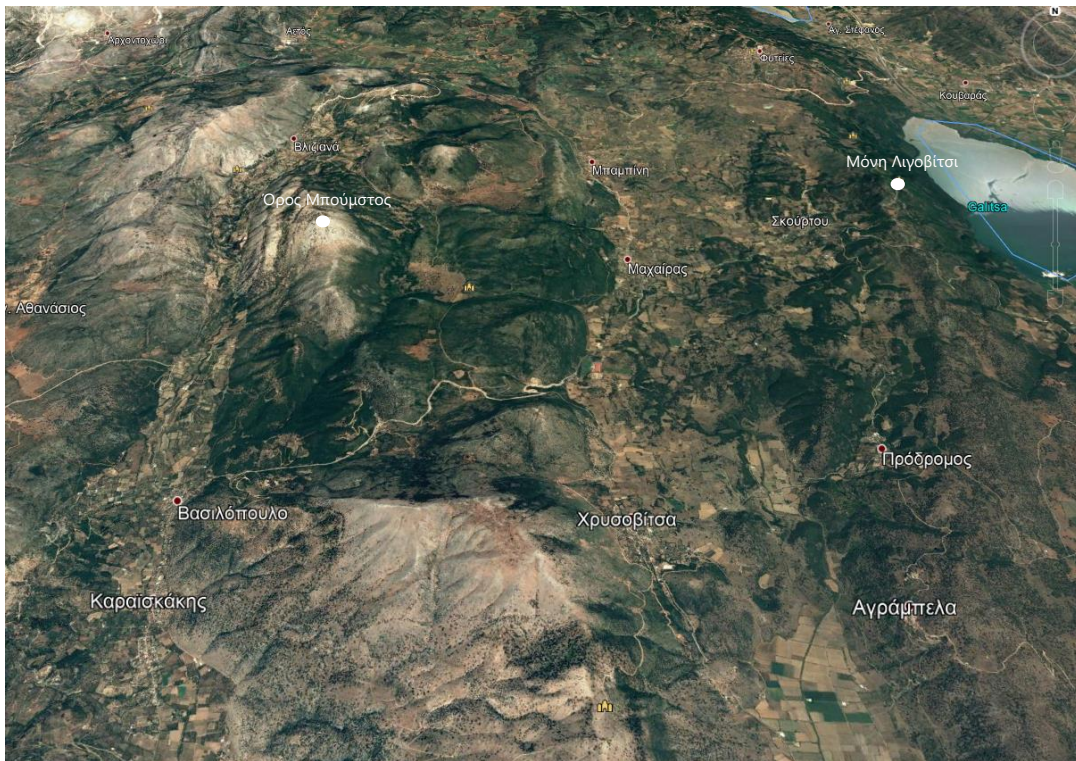
Ο νότιος άνεμος μαζί με βροχή συνεχίζεται. Το απόγευμα, ο ουρανός καθάρισε λίγο, ξεκινήσαμε στις 12:40 μ.μ. για Μπαμπίνη, παρά τις πιεστικές διαμαρτυρίες του οικοδεσπότη μας κυρ Κ. ο οποίος, βρίσκοντας εμάς αποφασισμένους να προχωρήσουμε, προσθέτει στην συνοδεία μας λίγους Αλβανούς που είναι κάτω από τις διαταγές του, σε συνέπεια της πληροφορίας που έλαβε χθες για τους κλέφτες που έκαναν μια επιδρομή από τον Κάλαμο και σκότωσαν δύο Αλβανούς.

Οι θαμνώδεις φράκτες από τις καλλιεργούμενες εκτάσεις αφθονούν από το θάμνο που ονομάζεται αζωγήρι ή βρωμοκλάρι, ένα είδος χόρτου, που παίρνει το όνομα αυτό από τα βρωμερά φύλλα του. Μετά την κοιλάδα μπαίνουμε σε ένα άνοιγμα των λόφων απέναντι αμέσως από το Βασιλόπουλο, συνορεύει εκατέρωθεν από ένα πλούσιο δάσος από δένδρα των διαφόρων ειδών, μεταξύ των οποίων είναι το πρινοκόκι ή πουρνάρι. Ανακατεμένα με αυτά είναι η Δάφνη σε πλήρη άνθηση, και η συνήθης αναλογία με σχίνα, ένα από τα συνηθέστερα των Ελληνικών θάμνων. Η λευκή όρχις είναι σε άνθηση, όπως και σε πολλά άλλα ύπαιθρα της Αγγλίας, η οποία δεν ανθοφορεί μέχρι το θερινό ηλιοστάσιο. Στα κοινά δέντρα εδώ είναι μόνο το μάτι του άνθους, αν και πριν από ένα δεκαπενθήμερο, τα φύλλα από ορισμένα μεγάλα δέντρα γύρω από μια παλιά εκκλησία κοντά στη Καλυδώνα είχαν ήδη ανοίξει.

Έχοντας διασχίσει τους λόφους, κατεβαίνουμε σε μια κοιλάδα που εκτείνεται προς τα υψώματα του Λιγοβιτίου και της Μανίνας. Τόσο εδώ όσο και μακρύτερα προς τα νοτιοανατολικά η κοιλάδα αποτελείται εξ ολοκλήρου, εκτός γύρω από την Χρυσοβίτσα και τον Πρόδρομο, από ένα δάσος από δέντρα, μερικά από αυτά είναι μεγάλα δένδρα με στραβά κοντά κλαδιά. Το βελάνι δεν είναι τόσο άφθονο όσο πάνω στους λόφους. Έχοντας στρίψει προς τα αριστερά έχουμε παρακάμψει τους πρόποδες των υψωμάτων για ένα ή δύο μίλια, και φτάσαμε στο Μαχαιρά, κάποτε σημαντικό χωριό, καθώς τα ερείπιά το δηλώνουν, αλλά τώρα μειωμένο σε οκτώ ή δέκα οικογένειες. Εδώ αρχίζει η εύφορη λεκάνη που περιβάλλεται από το όρος Λιγοβίτσι, την πλαγιά του Μαχαλά και εκείνη της Μπαμπίνης και της Χρυσοβίτσας. Αφού παραμείναμε στο Μαχαιρά από τις 02:50 μ.μ. έως τις 03:18 μ.μ., ακολουθούμε την πλαγιά των λόφων, και σταματάμε, στις 03:50 μ.μ., για βράδυ στη Μπαμπίνη, όπου διαμένω στο σπίτι του ιερέα, το οποίο διακρίνεται πολύ λίγο από τις άλλες καλύβες του χωριού είτε από την άνεσή του είτε από την καθαριότητά του. Το σπίτι του Προεστού, το οποίο είναι κάπως μεγαλύτερο, τυχάνει να είναι κατειλημμένο από κάποιους τραυματίες Αλβανούς που επέστρεψαν από τις μάχες με τους κλέφτες.

Ο Μπολούμπασης, ο οποίος ήταν ενοχλητικός στην αρχή του ταξιδιού, έχει από τότε που επέστρεψε σημάδια μετάνοιας, και συμπεριφέρεται όπως όλη η συνοδεία, με μεγάλη τακτική και πειθαρχία. Τρεις ή τέσσερις ειδικότερα, που είναι από το Toshkez κοντά στο Berat,

είναι πάντα μπροστά, και αν οποιαδήποτε απόκρημνος βράχος ή άλλο μέρος που παρέχει μια καλή θέα, αυτοί βρίσκονται εκεί αμέσως μόλις φανεί στο βλέμμα μας, είναι βέβαιο ότι θα φανούν ή θα ακουστούν από τον πυροβολισμό των μουσκέτων τους, θα πρέπει αυτοί να έχουν οποιαδήποτε ανησυχία από την δραστηριότητάς τους, όντας απαρατήρητη από εμάς. Ίσως κάποιοι από αυτούς να συγκρίνονται στο τρέξιμο με τον ίδιο τον Αχιλλέα. Άλλοι είναι τηλεβόες, ή βοήν αγαθοί, διάσημοι για τη φωνή τους, για την οποία παρατήρησε για την ποιότητα της ο ίδιος ο Αλή Πασάς. Δεν είναι, όμως, η ένταση της φωνής τους, ή η δύναμη τους να τρέχουν σε ένα ορισμένο χώρο σε γρήγορο χρονικό διάστημα που οι Αλβανοί φαίνεται να το έχουν καταλάβει, αλλά τα πιο χρήσιμο είναι η τέχνη να κάνουν τον εαυτό τους κατανοητό όταν μιλάνε σε μεγάλη απόσταση, σκαρφαλώνοντας πάνω από δύσκολους δρόμους και να κάνουν μεγάλες πορείες με τα πόδια γρήγορα. Ένα άλλο επίτευγμα για το οποίο εκτιμούν οι Αλβανοί τον εαυτό τους είναι ότι μπορούν να διακρίνουν αντικείμενα σε μεγάλη απόσταση.

Πέμπτη 6 Απριλίου 1809.

Από την Μπαμπίνη προς το Παλαιόκαστρο της Πόρτας είναι μια διαδρομή τρία τέταρτα της ώρας. Το μοναστήρι που ονομάζεται Παναγία της Πόρτας (Λιγοβίτσι) ένα τμήμα του βασιζέτε πάνω στα κατεστραμμένα τείχη μιας αρχαίας πόλης, τα οποία περικλείουν την κορυφή ενός ακανόνιστου υψώματος, που υψώνεται από το μέσω της κοιλάδας που εσωκλείεται από το όρος Μπούμστος, την πλαγιά του Μαχαλά ή Κατούνας, και το βουνό του Λιγοβιτσίου. Τα τείχη είναι ως επί το πλείστον πολυγωνικού τύπου, και υποστηρίζονται από μικρές πολεμίστρες, αντί για πύργους, εκτός από την κάτω πλευρά προς Μαχαλά, όπου είναι καλύτερα διατηρημένα, και τα οποία, όπως παρατήρησα από το Μαχαλά, ένας πύργος της συνηθισμένης τοιχοποιίας βρίσκεται στο μισό του αρχικού ύψους του. Λίγο πάνω από αυτό, μια αρχαία δεξαμενή, περίπου 15 τετραγωνικά πόδια, χρησιμεύει ακόμα για να συλλέγει τα νερά μιας πηγής που αναβλύζει εκεί, και η οποία σηματοδοτεί ίσως την θέση της αγοράς της αρχαίας πόλης. Γύρω από την πηγή παλαιότερα βρισκόταν ένα σύγχρονο χωριό που ονομάζονταν Πιστιανά.

Εντός του Ελληνικού περιβάλλοντος είναι πολλά θεμέλια αρχαίων κτιρίων, και στα πιο απότομα τμήματα του λόφου διατηρούνται ακόμη τα επίπεδα δάπεδα, στα οποία κατατάσσονταν τα κτίρια στην αρχαιότητα, και τώρα διαχωρίζονται μεταξύ τους από ανθισμένες δάφνες. Το μοναστήρι είναι μεγάλο, αλλά δεν περιέχει κατάλοιπα της Ελληνικής γλυπτικής και της

Υπολείμματα αρχαίου τείχους στο Παλαιόκαστρο του Λιγοβιτσίου

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

αρχιτεκτονικής. Κάτω από την χαμηλότερη πλευρά του υψώματος προς το Μαχαλά, ένα γόνιμο έδαφος που ανήκει στη Μπαμπίνη καλύπτεται με αμπέλια, τα οποία παράγουν ετησίως 800 βαρέλια κρασιού, των 50 οκάδων το βαρέλι. Ο λόφος της Πόρτας χωρίζει την κοιλάδα της Μπαμπίνης από εκείνη του Αετού,

Κάστρο Αετού

που ονομάζεται έτσι από ένα εγκαταλελειμμένο χωριό στους πρόποδες του όρους Μπούμστος, απέναντι αυτού, προς την κατεύθυνση της Πόρτας, ένας μυτερός λόφος, συνδέεται με μια χαμηλή κορυφογραμμή, και ενώνετε με τα ερείπια ενός κάστρου νεότερων ετών, που ονομάζεται επίσης Αετός, υψώνεται στη μέση μιας κοιλάδας η οποία περιβάλλεται γύρω γύρω από τα βουνά Μπούμστο και Σκαφίδια, από το λόφο της Πόρτας, και από την κορυφογραμμή της Κατούνας και της Κωνωπίνας.

Κινούμενοι από την Πόρτα στις 09:40 π.μ., προχωρούμε προς την κατεύθυνση της Κατούνας, μέσα από την κοιλάδα που μόλις ανέφερα, η οποία παντού, εκτός κάτω από την Κατούνα και τον Αετό, είναι ακαλλιέργητη, και καλύπτεται κυρίως με άγριες αχλαδιές, ένα από τα συχνότερα δέντρα στις ακαλλιέργητες πεδιάδες και τις κοιλάδες της Ελλάδας. Στις 11:08 π.μ. σταματήσαμε κάτω από το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου του Αετού, το οποίο βρίσκεται πάνω στα χαμηλότερα υψώματα της κορυφογραμμής, που συνδέονται με την κορυφή του κάστρου. Δεν περιέχει τίποτα περίεργο. Έχοντας κοιμηθεί λίγο τα παλικάρια, προχωρήσαμε στις 11:50 π.μ. μέσα από το δάσος, και στις 12:50 μ.μ.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

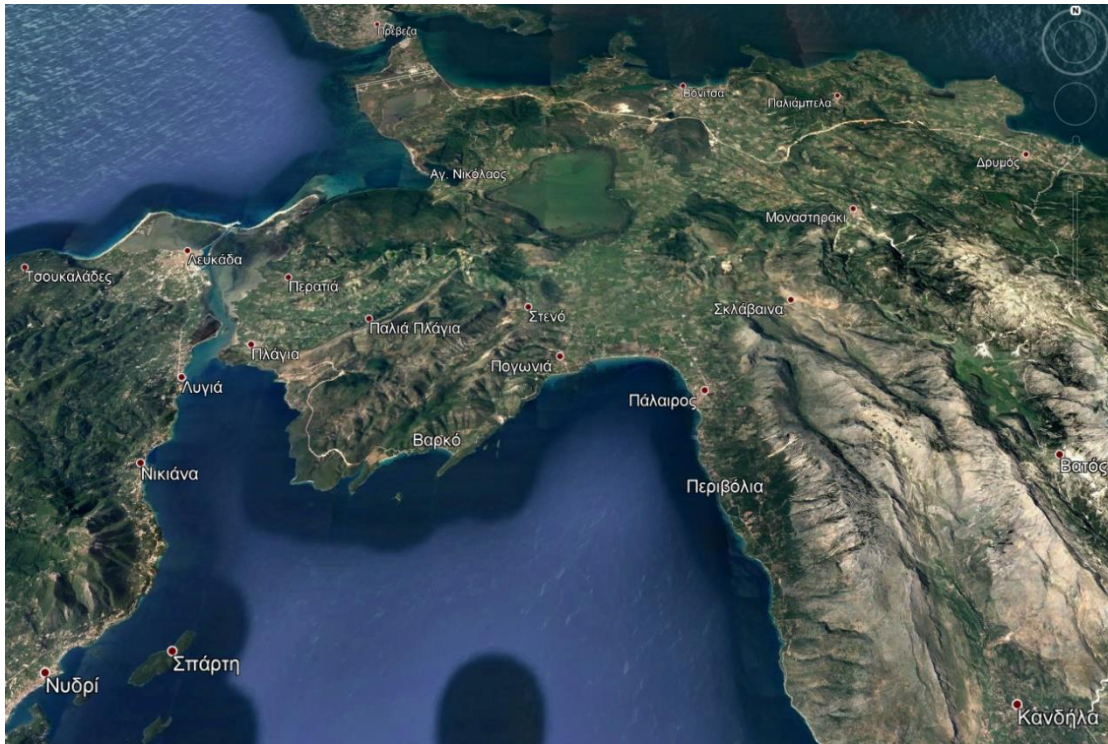
κάναμε την μεσημβρινή μας στάση εκεί που τα δένδρα γίνονται πυκνότερα, οι άγριες αχλαδιές αναμιγνύονται με δρυς, με παλιούρια, και άλλους κοινούς θάμνους. Παρά το γεγονός ότι αυτό το μέρος δεν απέχει τέσσερα μίλια σε ευθεία γραμμή από την Κατούνα, χρειάστηκε μιάνιση ώρα για να φτάσουμε σε αυτό το χωριό, καθώς εμείς σύντομα είχαμε χάσει την πορεία μας ανάμεσα στους θάμνους.

pentalofo.gr

Παρασκευή 7 Απριλίου 1809.

Τα παρακάτω είναι κάποιες αναφορές ενός μέρους της Ακαρνανίας, το οποίο οι Κλέφτες δεν μου επέτρεψαν να δω, προέρχονται από συνταξιδιώτες μου ή από την νοήμων οικογένεια του Μαυρομάτη, από τους οποίους έχω φιλοξενηθεί. Η απόσταση από την Κατούννα στη Ζάβιτσα (Αρχοντοχώρι) εκτιμάτε 3 ώρες, ο δρόμος για την ανάβαση από τον Αετό στη Ζάβιτσα είναι κατά μήκος της απόκρημνης βραχώδεις πλευράς του όρους Μπούμστος, και είναι πολύ τραχιά. Η Ζάβιτσα βρίσκεται στο άνοιγμα μιας κοιλάδας, μεταξύ των βουνών Μπούμστος και Σκαφίδια, και βλέπει προς τα κάτω πάνω από τον κόλπο του Βουλκό (Βουρκό) ή Καντήλι (Κανδήλα), ο οποίος χωρίζεται με ένα στενό πορθμό από το βόρειο άκρο του νησιού Κάλαμος. Από ένα μύλο σε ένα ύψωμα σε απόσταση ενός μιλίου νότια από το Βαθύ στην Ιθάκη, είδα την Ζάβιτσα μέσω του καναλιού ανάμεσα στα νησιά Κάλαμος και Καστός. Μισή ώρα κάτω από τη Ζάβιτσα είναι δύο αρχαίοι πύργοι, πλήρης μαζί με τις πολεμίστρες, βρίσκεται σε κάθε πλευρά της χαράδρας, και υπερασπίστηκε στην αρχαιότητα ένα πέρασμα που οδηγεί από την Ζάβιτσα προς στη θάλασσα, μία ώρα μακρύτερα, δίπλα στην θάλασσα, πάνω στο σημείο του Μύτικα, που χωρίζει τον κόλπο σε δύο μέρη, υπάρχουν τα ερείπια ενός κτίσματος Ρωμαϊκής πλινθοδομής. Αυτό και το άλλο σημείο του κόλπου είναι περίπου τόσο μακριά από το πλησιέστερο αντίστοιχο ανατολικό άκρο του Κάλαμο όσο η Πρέβεζα είναι από την Πούντα ως προς το ευρύτερο τμήμα. Το Παλαιόκαστρο στο Καντήλι (Κανδήλα) είναι το όνομα που δίνεται στα ερείπια της Ελληνικής πόλης, που βρίσκεται πάνω από το χωριό Καντήλι, και απέχει περίπου μία ώρα από τη θάλασσα.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Από τον κόλπο του Βουλκό (Βουρκό) ξεκινά μια απότομη βραχύδης ακατοίκητη πλαγιά η οποία συνορεύει βόρεια με τη θάλασσα από εκεί για 3 ώρες έως τη Ζαβέρδα (Πάλαιρος), η οποία βρίσκεται στους πρόποδες ενός πολύ απότομου βράχου του ίδιου βουνού στην άκρη της μεγάλης πεδιάδας που εκτείνεται ως τη Μπογωνιά (Πογωνιά) και ως την Κεκροπούλα, και είναι χωρισμένη μόνο με μια πολύ χαμηλή κορυφογραμμή από εκείνη της Βόνιτσας. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της εύφορης περιοχής, η οποία παλαιότερα ήταν κερδοφόρα κατεχόμενη από τους Έλληνες της Λευκάδας, τώρα είναι ακαλλιέργητη. Η Ζαβέρδα (Πάλαιρος) είναι μισή ώρα μέσω θαλάσσης και μία ώρα μέσω ξηράς από τη Μπογωνιά. Στην απέναντι γωνιά του κόλπου όπου από εκεί αρχίζει το βουνό που εκτείνεται στη λιμνοθάλασσα της Βουλκαρίας, και πάνω σε αυτό βρίσκονται τα χωριά Πλαγιά και Περαιτιά, αντικρίζεις το κανάλι της Λευκάδας. Η Κεκροπούλα είναι μιάμιση ώρα από τη Μπογωνιά, περίπου βόρεια. Η Σκλάβαινα ήταν ένα μεγάλο χωριό που βρίσκονταν στο βουνό βόρεια της Ζαβέρδας. Μεταξύ αυτού και της Ζάβιτσας ήταν μια πεδιάδα ονομαζόμενη Λιβιάδι, που άνηκε στη Σκλάβαινα και στο Βάρνακα. Νότια του κόλπου του Βουλκό, έως το ακρωτήριο Βελούτσι, η ακτή είναι μόλις και μετά βίας λιγότερο απότομη και απαγορευτική από ό,τι προς το Βορρά, αλλά υπάρχει εσοχή με πολλούς μικρούς κολπίσκους ή όρμους, από τους οποίους ο πιο πολυσύχναστος είναι αυτός με το όνομα Στραβολιμιόνα. Από το σταθμό, κοντά στο Βαθύ της Ιθάκης, που έχω αναφερθεί πριν, αυτός βρίσκεται ακριβώς σε μια νοητή γραμμή με το νοτιότερο άκρο του Καστού.

Σε αυτό το μέρος μπορεί να υπάρξει μια μικρή αμφιβολία ότι τα αρχαία ερείπια στην κοιλάδα της Κανδήλας (Καντήλι) είναι εκείνα της Αλυζίας, όπου διάφορες αναφορές δείχνουν να υπήρχε μια παραθαλάσσια

πόλη της Ακαρνανίας, και σε αυτό το μέρος της ακτής¹⁷⁵. Η απόσταση του κόλπου της Κανδήλας από τα ερείπια της Λευκάς (Λευκάδα), κοντά στην Αμαξική, αντιστοιχεί με 120 στάδια, τα οποία Κικέρωνας ορίζει για την απόσταση μεταξύ της Αλυζίας και Λευκάς¹⁷⁶, και όχι λιγότερο καθώς τα 15 στάδια τοποθετούνται από τον Στράβων ανάμεσα στην Αλυζία και στο λιμάνι της, που ονομάζεται το λιμάνι του Ηρακλή, μαζί με την απόσταση μεταξύ Παλαιόκαστρου και Μύτικα, που αργότερα ήταν πιθανώς η θέση της εν λόγω Ηρακλείου, όπου από εκεί ορισμένοι Ρωμαίοι ήταν στον πειρασμό, από την ερειπωμένη περιοχή του τόπου, να μεταφέρουν κάποια επιλεγμένα έργα του Λυσίππου, που εκπροσωπούν τους άθλους του Ηρακλή¹⁷⁷.

Το έτος 374 π. Χ, ο κόλπος της Αλυζίας ήταν η σκηνή μιας ναυτικής νίκης που έχει κερδηθεί από 60 αθηναϊκά καράβια, που διοικούνταν από τον Τιμόθεο, έναντι 55 των Λακεδαιμόνιων, υπό τον Νικόλοχο, σε αυτή την περίπτωση ο ιστορικός αναφέρει ότι ο Τιμόθεος αφού νίκησε αποσύρθηκε μετά τη μάχη στην Αλυζία όπου εκεί αυτός έστησε ένα τρόπαιο, έπειτα οι Λακεδαιμόνιοι έχοντας ενισχυθεί από έξι πλοία από την Αμβρακία, ο Νικόλοχος προσφέρθηκε και πάλι να ναυμαχήσει, και όταν ο Τιμόθεος αρνήθηκε να βγει και να τον αντιμετωπίσει επειδή είχε βγάλει τα πλοία του στη στεριά για επισκευές, ο Νικόλοχος έστησε ένα τρόπαιο σε ένα από τα γειτονικά νησιά¹⁷⁸. Η λέξη *έγγυτάτω*, με την οποία ο Ξενοφών δηλώνει τη γειτνίαση του νησιού με την ακτή, ισχύει ακριβώς για τον Κάλαμο, το αρχαίο όνομα του οποίου ήταν Κάρνος, όπως προκύπτει από τον Σκύλαξ, επιβεβαιώθηκε από τις αναφορές του Στέφανου και του Αρτεμιδώρου¹⁷⁹. Ο Κάλαμος και το Μεγανήσι είναι τα δύο μεγαλύτερα των μικρότερων νησιών αυτής της ακτής, και τα δύο ανήκουν σε αυτό το σύμπλεγμα που ο Στράβων ξεχωρίζει από τις Εχινάδες, και τα κατονομάζει τα νησιά των Ταφίων, και περισσότερο στην αρχαιότητα τα νησιά των Τηλεβίων, φαίνεται στη συνέχεια, εάν ο Κάλαμος ήταν ο Κάρνος, τότε το Μεγανήσι ήταν ο Τάφος ή Τάφιος, όπως λεγόταν, την εποχή του Στράβων¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Θουκυδίδης 'Ιστορίαι 7.31

Ξενοφών 'Ελληνικά 5.4.65.

Πτολεμαίος 1.5.14

Πλίνιος Φυσική Ιστορία 4.2

Στα ανωτέρω μπορεί να προστεθεί ο Πευτιγγεριανός Πίνακας, όπου ο δρόμος από το Άκτιο για την Καλυδώνα, είναι 15 μίλια από το Άκτιο για την Διολκό της Λευκάς, 20 από εκεί για την Αλυζία, και 34 από εκεί για τον Αχελώο.

¹⁷⁶ Κικέρων (Επιστολές στους συγγενείς του) 16, επ. 2

¹⁷⁷ από δε Λευκάδος εξέξ Πάλαιρος και Άλυζία τῆς Ἀκαρνανίας εἰσι πόλεις, ὧν ἡ Ἄλυζία πεντεκαίδεκα ἀπὸ θαλάττης διέχει σταδίους, καθ' ἣν ἐστι λιμὴν Ἡρακλέους ἱερὸς καὶ τέμενος, ἐξ οὗ τοὺς Ἡρακλέους ἄθλους, ἔργα Λυσίππου, μετῆνεγκεν εἰς Ῥώμην τῶν ἡγεμόνων τις, παρὰ

τόπον κειμένους διὰ τὴν ἐρημίαν. εἶτα ἄκρα Κριθώτη καὶ αἱ Ἐχινάδες καὶ πόλις Ἀστακός, ὁμώνυμος τῇ περὶ Νικομήδειαν καὶ τὸν Ἀστακητὸν κόλπον (καὶ ἡ Κριθώτη δ' ὁμώνυμος πολίχνη τῶν ἐν τῇ Θραικίᾳ Χερρονήσῳ)· πάντα δ' εὐλίμενα τὰ μετὰξὺ· εἴτ' Οἰνιάδαι καὶ ὁ Ἀχελῷος· -Στράβων Γεωγραφικά 10.2.21.

¹⁷⁸ Ξενοφών 'Ελληνικά 5.4.65.

¹⁷⁹ Μετὰ δὲ ταῦτα πόλις Ἄλυζία, καὶ κατὰ ταύτην νῆσος Κάρνος. - Σκύλαξ στὴν Ακαρνανία Κάρνος νῆσος Ἀκαρνανίας Ἀρτεμίδωρος β γεωγραφούμενων τὸ ἔθνικον Κάρνιος. Στέφανος

¹⁸⁰ Αἱ δὲ τῶν Ταφίων νῆσοι, πρότερον δὲ Τηλεβίων, ὧν ἦν καὶ ἡ Τάφος νῦν δὲ Ταφιάς καλουμένη, χωρὶς ἦσαν τούτων οὐ τοῖς διαστήμασιν (ἐγγὺς

Η Αλυζία βρισκόμενη στην κοιλάδα της Κανδήλας, γίνεται σχεδόν μια αναγκαία συνέπεια ότι η πεδιάδα της Ζαβέρδας ήταν αυτή του Θύριου, που αυτό ήταν η κύρια πόλη στο βόρειο τμήμα της Ακαρνανίας, καθώς νομίσματα και πολλά γεγονότα στην αρχαία ιστορία, συγκλίνουν να το βεβαιώσουν¹⁸¹, και η πεδιάδα της Ζαβέρδας και της Μπογωνιάς είναι οι μεγαλύτερες και πιο εύφορες στην Ακαρνανία, εκτός αν είναι αυτή των Οινιάδων. Το ότι το Θύριο ήταν δίπλα στη ανοιχτή θάλασσα, και δεν ήταν κοντά στον κόλπο του Αμβραχικού, προκύπτει από διάφορες αναφορές. Κατά το έτος 373 π.Χ οι Θυριείς κυριεύτηκαν από τον Ιφικράτη και έπειτα από τους Αιτωλούς κατά το έτος πριν από την έναρξη του Συμμαχικού Πολέμου και στις δύο φορές ο εχθρικός στόλος ήταν στην ανοιχτή θάλασσα¹⁸². Και πάλι, ο Κικέρων πλοηγώντας από την Αλυζία προς τη Λευκάς σταμάτησε στο Θύριο για μια χάρη που του ζήτησε ο αγαπημένος του Τήρος για έναν πολίτη ονόματος Ξενομένης, και αφού παρέμεινε για δύο ώρες, συνέχισε του διαδρομή προς την Λευκάς, όπου έφτασε την επόμενη ημέρα αφού είχε αναχωρήσει από την Αλυζία¹⁸³. Είναι προφανές από αυτή την περίπτωση ότι το Θύριο δεν θα μπορούσε να απέχει μακριά από αυτό το μέρος της Ακαρνανικής ακτής. Κατά πόσο υπάρχουν κάποια επαρκής υπολείμματα για να καθορίσουν τη θέση του στη Ζαβέρδα, στη Μπογωνιά ή οποιαδήποτε άλλη θέση στην ακτή του κόλπου, δεν είμαι σε θέση να το μάθω. Όταν ο Αντίοχος, στο έτος 191 π.Χ., είχε καταλάβει τη Μεδρών, έχει προχωρήσει κατά του Θύριου, αλλά όταν κάποια ρωμαϊκά πλοία είχαν φθάσει στη Λευκάς, και οι Θυριείς είχαν αποφασιστική αντίσταση, ο βασιλιάς της Συρίας δεν έκανε καμία περεταίρω προσπάθεια κατάληψης σε αυτό τον τόπο, αλλά αφήνοντας φρουρές σε περιορισμένες πόλεις, αποσύρθηκε από την Ακαρνανία¹⁸⁴. Δύο χρόνια αργότερα, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Αμβραχίας από τον πρόξενο Φούλβιο (Fulvius), κάποια αποστολή των Αιτωλών προχώρησε προς τα εκεί από την Στράτου, αιχμαλωτίστηκαν από τους Ακαρνάνες και στάλθηκαν στο Θύριο¹⁸⁵. Παρόλο που αυτά τα περιστατικά δεν προσκομίζουν καμία μεγάλη εικόνα της θέσης του Θύριου, είναι τουλάχιστον σύμμορφα με τις αντίστοιχες θέσεις από τα μέρη που αναφέρονται, αν υποτεθεί ότι η Θυρεάτις ήταν η κοιλάδα της Ζαβέρδα.

γὰρ κείνται) ἀλλὰ ὕφ' ἑτέροις ἡγεμόσι ταπτόμεναι, Ταφίοις καὶ Τηλεβόαις· - Στράβων Γεωγραφικά 10.2.20.

¹⁸¹ Πολύβιος Ἱστορίαι 17.10 - 23.5.

Το Θύριο ήταν μία από τις επικεφαλής αποικίες της Κορίνθου σε αυτή την ακτή, και, όπως η Αμβραχία, το Ανακτόριο, και Αμφιλοχικόν Ἄργος συνέβαλε στον πληθυσμό της νέας αποικίας του Αυγούστου στη Νικόπολη. Antipatri Epig. 33. ap. Anthol. Jacobs. Ο Ξενοφών μιλάει για τους Θυριείς και την περιοχή τους Θυριεύσι δέ, μάλα καὶ ἀνδράσιν ἀλκίμοις καὶ χωρίον καρτερόν ἔχουσιν, ἐπολέμει. - Ξενοφών Ἑλληνικά 6.2.37.

¹⁸² καὶ τότε μὲν ἡττήθη, καὶ τροπαῖον ὁ Τιμόθεος ἔστησεν ἐν Ἀλυζείᾳ. - Ξενοφών Ἑλληνικά 5.4.65.

συγχρώμενοι πρὸς τὴν ἀδικίαν ταῖς τῶν Κεφαλλήνων ναυσίν· ἐπεβάλλοντο δὲ καὶ τῆς Ἀκαρνανίας Θύριον καταλαβέσθαι. - Πολύβιος Ἱστορίαι 4.6.25.

¹⁸³ Κικέρων (Επιστολές στους συγγενείς του) 16, επ. 2, 3, 4, 5.

¹⁸⁴ Λίβιος Ἱστορία της Ρώμης 36.12.

¹⁸⁵ Λίβιος Ἱστορία της Ρώμης 38.9.2. Πολύβιος Ἱστορίαι 22.12.

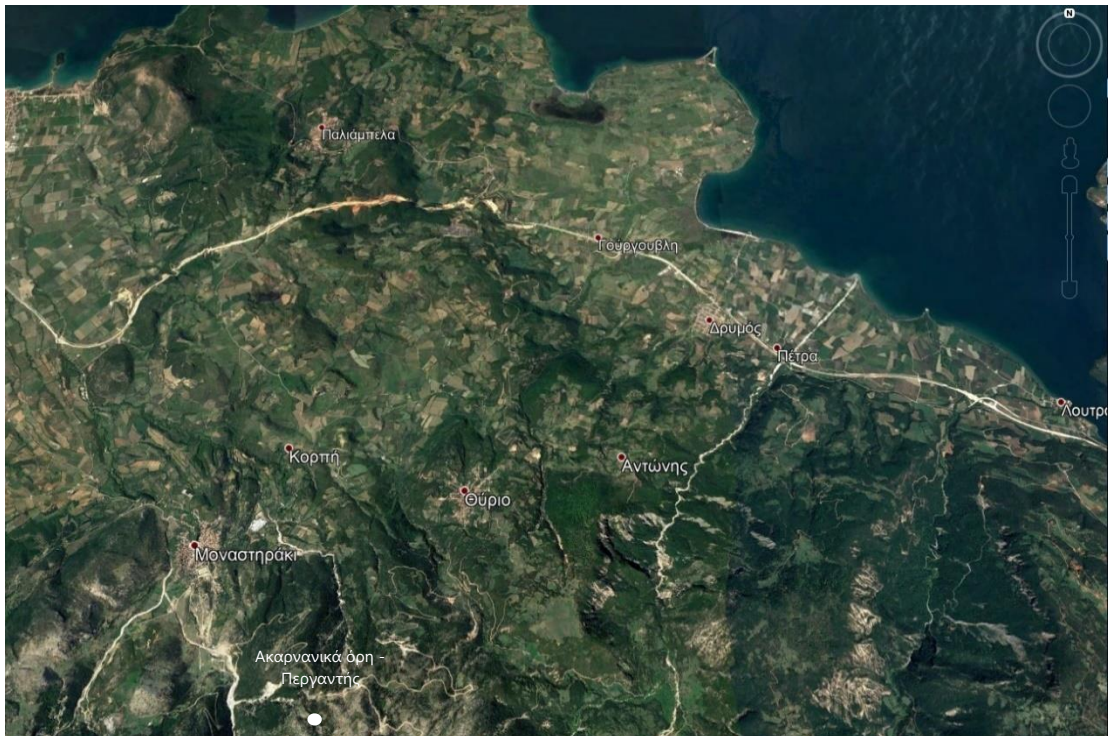
Υπήρχαν άλλες δύο αρχαίες πόλεις στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας μεταξύ Λευκάδας και των Οινιαδών. Τα ονόματά τους ήταν Πάλαιρος και Σόλλιον. Ο Στράβων, ο οποίος δεν κάνει καμία αναφορά στο Θύριο, ίσως επειδή ερημώθηκε μετά την υποχρεωτική μετακίνηση των κατοίκων του στη Νικόπολη, αναφέρει Πάλαιρος την πόλη που εμφανίζετε μεταξύ Λευκάδας και Αλυζίας. Καταλάμβανε ίσως την κοιλάδα του Λιβιάδι, που βρίσκεται μεταξύ εκείνων της Ζαβέρδας και της Κανδήλας. Το Σόλλιον ήταν αποικία της Κορίνθου, και ως εκ τούτου καταλήφθηκε κατά το πρώτο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου από τους Αθηναίους, οι οποίοι στη συνέχεια έκαναν ιδιαίτερη μνεία στους Παλαιρείς, ως το λαό στον οποίο αυτοί παρέδωσαν την πόλη αυτή και την επικράτειά της¹⁸⁶, από αυτό θα μπορούμε ίσως να συμπεράνουμε ότι ο λαός του Πάλαιρου ήταν φιλικός με εκείνον του Σόλλιου, αλλά όχι διπλανοί γείτονες, που στην Ελλάδα δεν υπήρχαν συχνά τόσο φιλικές σχέσεις. Ομοίως, φαίνεται ότι το Σόλλιον είχε ένα λιμάνι, και στο έκτο έτος του πολέμου, ο Δημοσθένης, προχωρώντας με τον Αθηναϊκό στόλο από την Λευκάδα στην Αιτωλία, εδώ ήρθε σε αντίρρηση με τους Ακαρνάνες¹⁸⁷. Με αυτές τις συνθήκες, δεν υπάρχει καμία θέση που μπορεί να ανταποκρίνεται καλύτερα από ό, τι το μικρό λιμάνι της Στραβολιμιόνα, που βρίσκεται ανάμεσα στους όρμους της Κανδήλας και Δραγαμέστου, είναι σε τέτοια θέση ώστε η περιοχή της Αλυζίας ήταν ενδιαμέσση μεταξύ αυτού και του Πάλαιρου, ενώ η σχετική θέση θα βρεθεί εξίσου σύμφωνη με την περίπτωση του Αστακού (στο λιμάνι Πλατιά) έχοντας πολιορκηθεί και καταληφθεί από τους Αθηναίους κατά το πρώτο έτος του πολέμου αμέσως μετά αυτοί κατέλαβαν το Σόλλιον.

Το απόγευμα επιστρέφουμε στο Λουτράκι και στο Μπαλίμπεη, μια όμορφη διαδρομή μέσα από δάση με δέντρα που αναμιγνύονται με θάμνους και λουλούδια, όπου το όμορφο τοπίο του κόλπου του Αμβραχικού, φωτιζόμενο από τον πιο καθαρό ουρανό, είναι συνεχώς στο βλέμμα, ή κρύβετε μόνο για τόσο σύντομο χρονικό διαστήματα, όσο ακριβώς χρειάζεται για να δυναμώσει την εντύπωση της επανεμφάνισής του. Στο δρόμο λαμβάνουμε πληροφορίες για εξήντα κλέφτες που χτες το βράδυ πυροβόλησαν ένα νέγρο που ματαίωσε τα σχέδιά τους στο να βάλουν φωτιά στο χωριό Μπαλίμπεη.

¹⁸⁶ Οί δ' ἐν ταῖς ἑκατὸν ναυσὶν Ἀθηναῖοι ἔτι ὄντες
περὶ Πελοπόννησον Σόλλιον τε Κορινθίων
πόλιν αἰροῦσι καὶ παραδιδόασιν Παλαιρεῦσιν

Ἀκαρνάνων μόνους τὴν γῆν καὶ πόλιν νέμεσθαι -
Θουκυδίδης Ἱστορίαι 2.30.1.

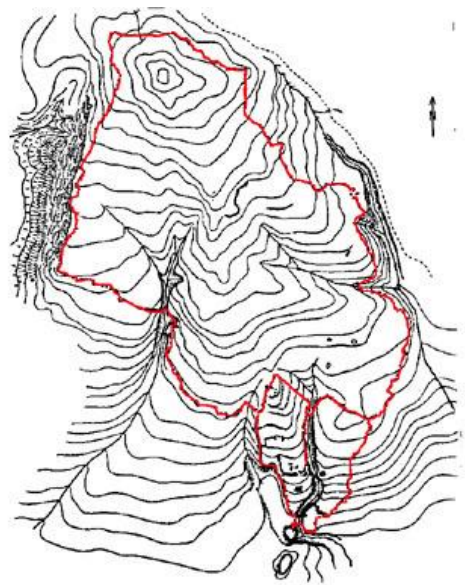
¹⁸⁷ Θουκυδίδης Ἱστορίαι 3.94. - 3.95

Σάββατο 8 Απριλίου 1809.

Σήμερα το πρωί, ενισχυθήκαμε με την φρουρά αρματολών του Κυρ Κ. από τη Βόνιτσα και άλλους από το Μπαλίμπεη (Δρυμός), προχωρήσαμε ενδυναμωμένοι, μεταξύ σαράντα και πενήντα ατόμων, για τον Αϊ Βασίλη (Θύριο), ένα χωριό σε μια ψηλή θέση στη βόρεια πλαγιά του βουνού του Περγαντί, η ανάβαση σε αυτό από το Μπαλίμπεη είναι μέσα από πυκνά δάση από δέντρα, μια απόσταση μιάμισης ώρας. Ένα συμβάν συνέβη εδώ, όταν αρχικά οι αρματολοί που στάθμευαν στο Αϊ Βασίλη αντιλήφθηκαν τους προπορευόμενους Αλβανούς μας, όπου τους πρόσεξαν να είναι χωρίς κάπες, οι οποίοι, λόγω ότι το πρωινό ήταν ζεστό και η ανάβαση απότομη, αυτοί είχαν ρίξει τις κάπες τους πάνω στα άλογα, επίσης είδαν κάποιους να καθοδηγούν δύο ή τρία αρνιά, τα οποία τα είχαμε αγοράσει για αυτούς, και κάποιοι άλλοι τυχαία έβαζαν ένα μεγάλο σκυλί να ακολουθήσει τα αρνιά, όλες αυτές οι περιστάσεις θεωρήθηκαν χαρακτηριστικό των Κλεφτών. Επομένως, λαμβάνοντας μας για κλέφτες και λόγω ότι είμασταν εξήντα άτομα, οι αρματολοί στην τελική και χωρίς περαιτέρω αναμονή πυροβόλησαν με καταιγισμό βολών το μεγαλύτερο μέρος της συνοδείας μας, καθώς υπέθεσαν ότι πιθανώς οι κλέφτες από το Μπαλιμπέη ίσως είχαν καταλάβει τον Αϊ Βασίλη το βράδυ, και έτσι αυτοί ενέργησαν όπως θα ενεργούσαν εναντίον ενός εχθρού. Χωρίστηκαν και σύρθηκαν μέσα στο δάσος με πολύ καλό στυλ Yager μετά πλεύρισαν τον υποτιθέμενο εχθρό, και οι πυροβολισμοί συνεχίστηκαν για κάποιο χρονικό διάστημα μέχρι τα δύο μέρη αναγνωρίσουν το ένα το άλλο, το μέρος του τόπου ήταν ακριβώς υπολογισμένο να κάνει την σκηνή ενδιαφέρουσα και γραφική, στο τέλος τα μόνα θύματα ήταν μερικά τραυματισμένα δένδρα.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Ο Αἰ Βασίλης τώρα δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια εκκλησία του Αγίου Βασιλείου, ένα τετράπλευρο με καλύβες και ένα σπίτι του Σούμπαση που βρίσκεται πάνω σε μία πλευρά ενός μικρού επίπεδου, που χωρίζεται με μια βαθιά χαράδρα από το βουνό του Περγαντί. Στην την αντίθετη κατεύθυνση προς τον κόλπο είναι μια ανώμαλη πλαγιά που κατεβαίνει σε μια ανυψωμένη κοιλάδα, κάτω από την οποία είναι τα υψώματα που βρίσκονται ανάμεσα στα ακρωτήρια Γελάδα και Βολίμι. Το επίπεδο στο χωριό ήταν η Ακρόπολη μιας αρχαίας πόλης, τα τείχη της πόλης κυρίως διαμορφώνονται με πολυγωνική τοιχοποιία, είναι ορατά από πολλά σημεία μεταξύ των δασών που καλύπτουν το βουνό, και πιθανώς να μπορούν να εντοπιστούν σε ολόκληρη την περίμετρό τους κοντά στα δύο μίλια. Σε ένα τοίχο από τα σπίτια του Αἰ Βασίλη είναι μία επιτύμβια στήλη από σκληρό Ακαρνανικό ασβεστόλιθο, που γράφονται σε είκοσι μια γραμμές τα ονόματα των διάφορων αξιωματούχων από πολιτικούς και ιερείς, αλλά χωρίς τα ονόματα είτε της πόλης πάνω στην οποία προέδρευαν, είτε της θεότητας της οποίας οι ιερείς λάτρευαν¹⁸⁸. Ένας από αυτούς, όμως, ήταν *μάντις* ή προφήτης, και ένας άλλος *αὐλητᾶς* ή αυλητής, που φαίνεται ότι ήταν στην υπηρεσία του Απόλλωνα, η οποία συμφωνεί με μια επιγραφή που βρέθηκε από τον Μελέτιο στον Αηλιά, ή στον Αγίο Ηλία, μοναστήρι μεταξύ αυτού του τόπου και της Βόνιτσας, και η οποία

¹⁸⁸ πρύτανις Πολύευκτος Θεοδότου
 ἑστία Λυσίας Μενοιτίου
 ὑποπρυτάνιες Ἐπικράτης Δωριμάχου
 Λεωνίδα Λεωνίδα
 Ἀγισίστρατος Μνασιστράτου
 Μένανδρος Μενάνδρου
 Σωτέλης Ἐπιτέλεος
 Λαμίσκος Λέοντος
 μάντις Εὐξενος Δαξίμου

αὐλητᾶς Λέων Λεοντίσκου
 ἱεροφύρος Φίλιππος Πολυεύκτου
 μάγειρος Νίκανδρος Σωκράτης
 διάκονος Πρῶτος Δημητρίου
 ἀρχονόχους Κάλλιππος Πολυεύκτου
 ἱεροθύτας Καλλικράτης Τιμοκράτης

καταγράφει την ανέγερση ενός αγάλματος του Ηρακλή στο τέμενος του Λοξία ή Απόλλωνα¹⁸⁹.

Μετά από την παραμονή μας στον Άγιο Βασίλη κατά τη διάρκεια του μεσημεριού αναχωρήσαμε για Βόνιτσα. Ο καπετάνιος των αρματολών, με την άδειά μου, μου εύχεται *ἄσπρον πρόσωπον*, ένα κομπλιμέντο που δανείστηκαν από τους Τούρκους. Τον τελευταίο καιρό έχει χάσει ένα γιο, που σκοτώθηκε σε μάχη με τους ληστές, και ο ίδιος εξακολουθεί να υποφέρει από μια λοξή πληγή από πυροβολισμό μέσα από το στήθος. Κατεβαίνουμε το βουνό μέσα από ένα όμορφο τοπίο από χωράφια σιτηρών βρισκόμενα μέσα σε συστάδες δάφνης και άλση από όμορφους δρυς, και έχοντας διασχίσει την ανυψωμένη κοιλάδα που προαναφέρα, ξαναμπήκαμε μέσα στο δάσος, το οποίο εδώ αποτελείται εξ ολοκλήρου από δρυς. Έχουμε κατέβει στο χαμηλότερο δρόμο, ή σε αυτόν με τον οποίο πλησίασα στη Βόνιτσα στις 19 Ιούνη του 1805, λίγο πάνω από τα αρχαία θεμέλια στο λόφο του Αγίου Ηλία. Έχοντας περάσει ξανά αυτά, κατεβαίνουμε στην κοιλάδα, την διασχίζουμε, και να φθάνουμε στη Βόνιτσα σε τρεις ώρες από Αϊ Βασίλη.

Στη μέση του δάσους είδα το σώμα ενός αλόγου που είχε πυροβοληθεί χθες το βράδυ από τους ληστές, ο ιδιοκτήτης, ένας φτωχός άνθρωπος της Βόνιτσας, ο οποίος πήγαινε στο δάσος για να προμηθευτεί κάποια αρνιά για την γιορτή αύριο της *Λαμπρής*, ή Κυριακή του Πάσχα, σκοτώθηκε επίσης από αυτούς. Η ίδια παρέα ληστών λήστεψαν κάποια άτομα που πήγαιναν προς τη Λευκάδα, αλλά αυτά δραπέτευσαν εγκαταλείποντας τις αποσκευές τους και 500 γρόσια.

Είναι λυπηρό το γεγονός ότι ούτε η επιγραφή στο Άγιο Βασίλη, ούτε αυτή που αναφέρεται από τον Μελέτιο, παρέχει κάποια ένδειξη για το όνομα της πόλης, για την οποία αυτοί αναγράφονται, οι αρχαίοι συντάκτες έχουν αφήσει αυτήν την ερώτηση σε μεγάλη αβεβαιότητα. Υπάρχει, πράγματι, αναφορά για τις τοποθεσίες στην Ακαρνανική πλευρά του Αμβραχικού κόλπου από τον Σκύλαξ και τον Πλίνιο¹⁹⁰, αλλά σε κανένα από αυτούς δεν μπορεί κανείς έμμεσα να βασιστεί, διότι, στο Σκύλαξ από τη αλλοίωση του κειμένου του, στο Πλίνιο ως αποτέλεσμα της γνωστής του αμέλειας ή των ανεπαρκών πληροφοριών του, ο οποίος δίνει ένα ικανοποιητικό παράδειγμα των ανωτέρω στην απεικόνιση του Αχέρων και του Αὔας (Αώου) πως εκβάλλουν και οι δυο στο Αμβραχικό Κόλπο. Ούτε καν ονοματίζει τους αξιωματούχους σε τόσες πόλεις όπως τα ερείπια

¹⁸⁹ Τὸν Διὸς Ἀλκμήνης τε γόνον τιμαῖσιν ἀέξων,
Υἱὸς Λασθενέος στήσεν ἄγαλμα τόδῃ. Μνήμη
ἄθνατον σώζων πατρός τε καὶ αὐτοῦ Λαφάνεος,
κλεινῷ Λοξίου ἐν τεμένει.
Ap. Melet. vol. ii. p. 250. 8vo. edit. Ven.
Ἡ ἀκόλουθη επιγραφή στο ἄγαλμα του
Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τοῦ ἴδιου τοῦ καλλιτέχνη, καὶ
ἀφιερώθηκε ἀπὸ τοῦ ἴδιου πρόσωπο, φαίνεται ἀπὸ
αὐτὲς τις συνθήκες νὰ ἔχει ἀνακαλυφθεῖ στὴν

ἴδια θέση μετὰ τὴν προηγούμενη. Ὁ Μονφωκόν
(Montfaucon), ποὺ το δημοσίευσε, ἔλαβε το
αντίγραφο τοῦ ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, στὴν ὁποία
θέση εἶναι πιθανόν το μάρμαρο νὰ εἶχε
μεταφερθεῖ.

Λαφάνης Λασθένης Ἀσκληπιῷ ἀνέθηκε
Μαχάτας ἐπόησε.

¹⁹⁰ Σκύλαξ στὴν Ακαρνανία
Πλίνιος H. N. 1. 4, κεφ. 2.

τους μαρτυρούν ότι υπήρχαν. Η τοπική ανάγνωση της πορείας του Σκύλαξ είναι ως ακολούθως: *Μετά δὲ Ἀμβρακίαν Ἀκαρνανία ἔθνος ἐστί, καὶ πρώτη πόλις αὐτοῦ Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν καὶ Εὐριπος καὶ Οὐριτὸν ἐν τῷ Ἰκονίῳ καὶ ἔξω τοῦ Ἀνακτορικοῦ κόλπου, Ἀνακτόριον καὶ λιμνὴν Ἀκτὴ καὶ πόλις Λευκάς καὶ λιμνὴν. Ἀντὶ Εὐριπος καὶ Οὐριτὸν ἐν τῷ Ἰκονίῳ ο Γκρονόβιους προτείνει Ἐχῖνος καὶ Θύριον ἐν τῷ Ἰκονίῳ* και η διόρθωση που υποστηρίζεται σθεναρά από τον Πλίνιο, του οποίου τα λόγια είναι, «*Acarnaniae oppida Heraclia, Echinus et in ore ipso colonia Augusti Actium, cum templo Apollinis nobili, ac civitate libera Nicopolitana. Egressos sinu Ambracio in Ionium excipit Leucadium littus, Echinus et in ore ipso colonia Augusti Actium, cum templo Apollinis nobili, ac civitate libera Nicopolitana. Egressos sinu Ambracio in Ionium excipit Leucadium littus*» Εάν, επομένως, η διόρθωση είναι σωστή, οι δύο συγγραφείς συμφωνούν για την στήριξη της γνώμης, ότι το Θύριο ήταν κοντά στην ανοιχτή Θάλασσα ή Ιόνιο πέλαγος, και δείχνουν ότι ο Εχίνος ήταν είτε στη Βόνιτσα είτε στον Αἶ Βασίλη, υποθέτοντας ότι ο Καρβασαράς να ήταν η Λιμναία και ο Άγιος Πέτρος το Ανακτόριο. Η κατάταξη των ονομάτων κατά τον Πλίνιο τείνουν να θέτουν τον Εχίνο στη Βόνιτσα, αλλά είμαι περισσότερο διατεθειμένος να πιστεύω ότι ο Αἶ Βασίλης ήταν σε αυτή την θέση. Από τον Στέφανο και τον ποιητή Ριανός ο Κρης τους οποίους αυτός παραθέτει είναι προφανές ότι Εχίνος ήταν μια σημαντική Ακαρνανική πόλη¹⁹¹, η ιστορία που συνδέεται με αυτό δείχνει ότι ήταν μια από τις πρώτες αποικίες σε αυτή την ακτή, τα ερείπια του Αἶ Βασίλη υποδεικνύουν μια μακρινή αρχαιότητα, και ασφαλής θέση τους σε πάνω ένα βουνό απομακρυσμένο από τη θάλασσα είναι σύμφωνη με αυτά τα οποία βρέθηκαν σε γενικά νωρίτερα θεμέλια των Ελλήνων. Σε αυτήν την περίπτωση η Βόνιτσα βρίσκετε πιθανώς στη θέση μιας από τις πολλές πόλεις που ονομάζονταν Ηρακλεία, στην οποία δεν έχει γίνει αναφορά από κανένα συγγραφέα εκτός από τον Πλίνιο. Εξακολουθούν να υπάρχουν ερείπια από μια άλλη ελληνική πόλη στη βόρεια χερσόνησο της Ακαρνανίας για την οποία ένα όνομα είναι επιθυμητό και συγκεκριμένα αυτό της Κεκροπούλας. Ίσως μπορεί να ήταν το Μυρτούντιον γιατί αν και ο Στράβων περιγράφει μόνο μια λιμνοθάλασσα, που τοποθετείται μεταξύ Λευκάδας και του κόλπου¹⁹², η οποία συμφωνεί ακριβώς με τη λιμνοθάλασσα Βουλκαριά¹⁹³, η πόλη που στάθηκε επάνω στην όχθη της μπορεί πολύ ενδεχομένως να είχε φέρει την ίδια επωνυμία.

Ο ναός του Απόλλωνα που αναφέρεται στην επιγραφή του Μελέτιου ήταν ίσως στην εμφανή κυκλική κορυφή που υψώνεται από την νοτιοανατολική ακτή του κόλπου της Βόνιτσας, όπου παρατήρησα θεμέλια, αυτά ήταν σε μια τέτοια θέση που οι Έλληνες συχνά τα επέλεγαν ως οικοδομικό υλικό για τις εκκλησίες τους, ο ναός δεν βρισκόταν πολύ

¹⁹¹ Ἐχῖνος, πόλις Ἀκαρνανίας, Ἐχίνου κτίσμα.
Ῥιανὸς Ἐχίνος ἄστὺ ταύτην εἶπεν.

Στέφανος in voce

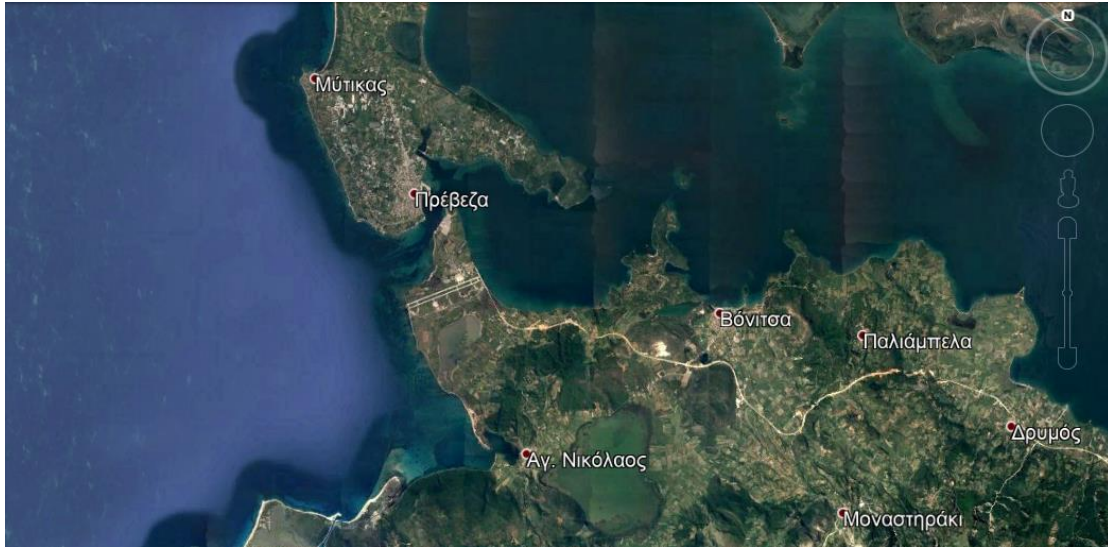
¹⁹² Μεταξὺ δὲ Λευκάδος καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ
κόλπου λιμνοθάλαττά ἐστι Μυρτούντιον

λεγομένη. ἀπὸ δὲ Λευκάδος ἐξῆς Πάλαιρος καὶ
Ἀλυζία

¹⁹³ Αυτό το όνομα και το Βούλκο προέρχεται από το
βούρκα ή βούλκα μια λέξη που στην αρχαία
ετοιμολογία σημαίνει λάσπη ή βάλτος.

μακριά από τα τείχη της πόλης της οποίας ανήκε, και τοποθετημένος έτσι ώστε να βλέπει πλεονεκτικά τον κόλπο και την γύρω χώρα.

pentalofo.gr

Κυριακή 9 Απριλίου 1809.

Σαλπάραμε σήμερα τα ξημερώματα 01:30 π.μ. από την Βόνιτσα για Πρέβεζα, και φθάνουμε τα χαράματα, επιλέγοντας να ταξιδέψουμε αυτή την πρωινή ώρα εν μέρει για χάριν του αέρα του κόλπου, που γενικά φυσά περίπου μέχρι τις οκτώ η ώρα, και έπειτα τον διαδέχεται μια ηρεμία, και περίπου στις 11:00 π.μ. γυρνά σε θαλασσινό μαϊστράλι, αλλά κυρίως ότι οι λεμβούχοι μπορούν να έχουν όλη την ημέρα δική τους αφού σήμερα είναι Κυριακή του Πάσχα, είναι μια γιορτή που από όλες τις άλλες είναι η πιο θρησκευτική για τους Έλληνες, όχι περισσότερο για τη συμμετοχή τους ως συνάθροιση πιστών, από ότι για τη συμμετοχή τους τρώγοντας, πίνοντας, και χορεύοντας.

Πέμπτη 20 Απριλίου 1809.

Τα ερείπια στην Άκρη ή Πούντα αποτελούνται από τα ακόλουθα αντικείμενα. Κοντά στο συνηθισμένο σημείο αποβίβασης

απέναντι από το μέσον της πόλης Πρέβεζας, και περίπου στο μέσο της απόστασης μεταξύ του βόρειου άκρου της χερσονήσου της Πούντας και της Κούλιας στην είσοδο του λιμανιού της Πρέβεζας, υπάρχουν τα θεμέλια και ένα μικρό τμήμα των τοίχων ενός μεγάλου ορθογώνιου κτηρίου, το οποίο φαίνεται να έχει μια ανοικτή τετράγωνη αυλή στο κέντρο. Μια πλευρά μετρά περίπου 90 γιάρδες, και η άλλη (παράλληλη στην ακτή του λιμανιού) περίπου 130 γιάρδες, το πλάτος μεταξύ των εξωτερικών και εσωτερικών τοίχων είναι 15

γιάρδες, ο τοίχος είναι δύο πόδια παχύς, χτισμένος με μικρές πέτρες με πολύ κονίαμα. Οι πέτρες είναι κατά προσέγγιση τετράγωνες και τοποθετημένες στον τοίχο με τις γωνίες τους προς τα πάνω. Το έδαφος που καταλαμβάνεται από την εσωτερική ανοικτή αυλή έχει εκσκαφθεί σε κάθε σημείο της για

χάρη των δομικών υλικών, τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί στις νέες κατασκευές στη Πρέβεζα. Όταν το αρχαίο κτήριο καταστράφηκε οι τοίχοι φαίνεται να έπεσαν προς το εσωτερικό. Παράλληλα σε αυτά τα θεμέλια, στο μέσο της στενής χερσονήσου, είναι τα υπολείμματα τοίχων που έχουν κατασκευαστεί με τον ίδιο απλό τρόπο με τα προηγούμενα, περικλείνοντας ένα χώρο περισσότερο από 500 γιάρδες στο μήκος, και περίπου το μισό στο πλάτος, περιλαμβάνοντας τμήμα της τετράπλευρης κατοικίας του τσιφλικιού της Πούντας, και όλη τη νότια πλευρά της περιφερειακής τάφρου που ασφαλίσει το κτίριο αυτό, το οποίο ο Βεζίρης κατασκεύασε βιαστικά κατά μήκος της χερσονήσου όταν ήταν σε πόλεμο με τους Ρώσους στη Λευκάδα. Μεταξύ του τσιφλικιού και του βόρειου άκρου της χερσονήσου, θραύσματα από κίονες και κατεργασμένες πέτρες έχουν βρεθεί και μου έφεραν πολλά νομίσματα στο σημείο αυτό, τα οποία ανακαλύφθηκαν στα καλλιεργούμενα χωράφια του αγροκτήματος.

Αλλά το πιο σημαντικό εύρημα, και το οποίο έχει έρθει στο φως λίγο μετά την επίσκεψή μου στην Πρέβεζα το 1805, είναι μια μαρμάρινη επιγραφή, που τώρα βρίσκεται σε ένα κτήμα με πορτοκαλιές που ανήκει σε τουρκική κατοικία του τσιφλικιού όπου βρέθηκε. Η επιγραφή, η οποία

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

περιέχει μερικούς δωρικούς τύπους, είναι μια καταγραφή της προξενίας που παραχωρήθηκε από το Κοινό των Ακαρνάνων στον Αγασία γιο του Ολυμπίωνος από την Πάτρα, και σε δύο Ρωμαίους, τον Πόπλιο και το Λεύκιο Ακίλιο, γιους του Πόπλιου Ακίλιου. Πριν από αυτούς αρχικά αναφέρονται τα ονόματα και οι τίτλοι των κυριότερων αξιωματούχων του Ακαρνανικού κοινόν, μεταξύ οποίων πρώτος είναι ο ιερέας του Απόλλωνα του Άκτιου¹⁹⁴.

ΕΠΙΕΡΑΠΟΛΟΥΤΩΙΑΠΟΛΛΩΝΙΤΩΙΑΚΤΙΩΙΦΙΛ. ΜΟΝΟΣ
ΓΡΟΜΝΑΜΟΝ^{ΟΣ}ΔΕΑΓΗΤΑΤΟΥΝΙΚΙΑΛΥΣΕΙΟΥ
ΣΥΜΠΡΟΜΝΑΜΟΝΩΝΔΕΝΑΥΣΙΜΑΧΟΥΤΟΥΑΡΙΣΤΟΚΛΕ
ΟΣΑΣΤΑΚΟΥΦΙΛΟΣΕΝΟΥΤΟΥΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥΦΟΙΤΙΑΝΟΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΟΣΔΕΤΑΙΒΟΥΛΑΙΠΡΟΙΤΟΥΤΟΥΔΙΟΤΕΙΘΕΟΣ
ΜΑΤΡΟΠΟΛΙΤΑΚΟΥΡΟΤΡΟΓΟΥ ΕΔΟΞΕΤΑΙΒΟΥΛΑΙΚΑΙ
ΤΩΙΚΟΙΝΩΙΤΩΝΑΚΑΡΝΑΝΩΝΠΡΟΞΕΝΟΥΣΕΙΜΕΝ
ΚΑΙΕΥΕΡΓΕΤΑΣΤΟΥΚΟΙΝΟΥΤΩΝΑΚΑΡΝΑΝΩΝΚΑΤΑ
ΤΟΝΝΟΜΟΝΑΓΑΣΙΑΝΟΛΥΜΠΙΩΝΟΣΓΑΤΡΗΓΟΓΛΙΟΝ
ΛΕΥΚΙΟΝΤΟΥΣΓΟΓΛΙΟΥΑΚΙΛΙΟΥΣ ΡΩΜΑΙ
ΟΥΣΚΑΙΕΙΜΕΝΑΥΤΟΙΣ
ΚΑΙΕΚΓΟΝΟΙΣΕΝΑΚΑΡΝΑΝΙΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝΚΑΙΑΥΤΟΙΣ
ΚΑΙΧΡΗΜΑΣΙΚΑΙΚΑΤΑΓΑΝΚΑΙΚΑΤΑΘΑΛΑΣΣΑΝΚΑΙ
ΠΟΛΕΜΟΥΚΑΙΕΙΡΑΝΑΣΚΑΙΓΑΣΚΑΙΟΙΚΙΑΣΕΓΚΤΗΣΙΝ
ΚΑΙΤΑΑΛΛΑΤΙΜΙΑΚΑΙΦΙΛΑΝΘΡΩΠΑΝΤΑΟΣΑΚΑΙΤΟΙΣ
ΑΛΛΟΙΣΠΡΟΞΕΝΟΙΣΚΑΙΕΥΕΡΓΕΤΑΙΣΤΟΥΚΟΙΝΟΥΤΩΝ
ΑΚΑΡΝΑΝΩΝΥΓΑΡΧΕΙ

ΕΠΙΣΤΡΑ
ΩΝΟΣΟΙΝ
ΧΟΥΤΟΥ
ΕΔΟΞΕΤΑ
ΝΟΥΣΕ
ΝΑΝΩΝ
ΠΑΥΣΑΝ
ΕΝΑΚΑΡ
ΚΑΙΚΑΤ
ΕΙΡΑΝΑΣ
ΜΙΑΚΑΙΦ
ΝΟΙΣΚΑ
ΝΑΝΩ
ΕΠΙΕΡΑΤΟ
ΝΟΣΔΕ
ΝΑΥΣΙΜ
ΡΑΚΛΕΙΤΟ
ΛΙΟΤΕΙ
ΙΚΟΙΝΩΙ
ΝΟΥΤ
ΕΜΜΕ
ΛΕΟΝΤΙ
ΑΙΑΣΦ
ΘΑΛΑ
ΚΤΗΣΙ
ΛΟΙΣΓ
ΥΓΑΡ

Υπήρχαν άλλα δύο διατάγματα στην την ίδια επιγραφή, αλλά από αυτά μόνο η έναρξη κάθε γραμμής διατηρείται. Σε μια από αυτές, ένας στρατηγός, ο οποίος ήταν από τις Οινιάδες, κατονομάζεται στη θέση του ιερέα του Απόλλωνα. Τα γράμματα της επιγραφής είναι το αργότερο από μία πρώιμη περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, και φαίνεται από την σχέση δύο Ρωμαίων με έναν άνδρα από την Πάτρα, ότι η αποικία του

¹⁹⁴ Ἐπὶ ἱεραπόλου τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Ἀκτίῳ
Φιλήμονος, προμνάμονος δὲ Ἀγήτα τοῦ Νικία
Ἀλυζίου, συμπρομναμόνων δὲ Ναυσιμάχου τοῦ
Ἀριστοκλέους Ἀστακοῦ, Φιλοξένου τοῦ
Ἡρακλείτου Φοιτιάδου, γραμματέος δὲ τῆ βουλῆ
Προίτου τοῦ Διοπέθεος Ματροπολίτα,
Κουροτρόπου, ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ κοινῷ τῶν
Ἀκαρνάνων προξένους εἶμεν καὶ εὐεργέτας τοῦ
κοινοῦ τῶν Ἀκαρνάνων κατὰ τὸν νόμον Ἀγασίαν

Ὀλυμπίωνος Πατρῆ, Πόπλιον, Λεύκιον τοὺς
Ποπλίου Ἀκίλιους Ῥωμαίους καὶ εἶμεν αὐτοῖς
καὶ ἐκγόνοις ἐν Ἀκαρνάνιᾳ ἀσφάλειαν καὶ αὐτοῖς
καὶ χρήμασι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ
πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ γὰς καὶ οἰκίας ἐγκτησιν
καὶ τὰ ἄλλα τίμια καὶ φιλόνηθρα πάντα, ὅσα
καὶ τοῖς ἄλλοις προξένοις καὶ εὐεργέταις τοῦ
κοινοῦ τῶν Ἀκαρνάνων ὑπάρχει.

Οκταβιανού Αύγουστου στη Πάτρα είχε ήδη ιδρυθεί. Οι αναφερθείσες πόλεις ως αποτελώντας μέρος της Ακαρνανικής ένωσης δείχνουν ότι το όριο της επαρχίας προς την Αιτωλία επεκτάθηκε έως τον Αχελώο, ή όπως ακριβώς ο Στραβών περιγράφει την Ακαρνανία κατά την ηγεμονία του Οκταβιανού Αύγουστου. Επίσης αυτή η επιγραφή δεν μπορεί να ήταν προγενέστερη του Οκταβιανού Αύγουστου διότι αυτός ο αυτοκράτορας επέφερε ειρήνη και έκανε νόμους στον κόσμο αυτό και έτσι δημιουργήθηκαν τα όρια των ελληνικών επαρχιών με κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα, ή ότι μόνο στα χρόνια του Αυγούστου το κοινό συμβούλιο της επαρχίας αυτής θα μπορούσε πιθανών να έχει τόσες εξουσίες, μετά βίας μπορώ να φανταστώ το μνημείο ότι είναι παλαιότερο από τον Οκταβιανό Αύγουστο. Μπορεί να υπάρξει λίγη αμφιβολία στο ότι αυτή η επιγραφή να τοποθετήθηκε στο ιερό του Απόλλωνα, όπου ξέρουμε ότι ακόμη και πριν από την εποχή του Αυγούστου οι άνθρωποι των γειτονικών πόλεων

συναντιόντουσαν για να γιορτάσουν έναν στεφανίτη διαγωνισμό¹⁹⁵, και στο οποίο, όπως στα άλλα ιερά της Ελλάδας, ήταν πιθανώς το συνηθισμένο μέρος κατάθεσης για όλα τα επίσημα κείμενα για το κοινό της Ακαρνανίας. Αλλά αναμφίβολα τα θεσμικά όργανα του ιερού είχαν περιέλθει σε μερική παραμέληση όταν ο Αύγουστος παραχώρησε την εύνοιά του προς το Άκτιο. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι καμία από τις πλησιέστερες πόλεις δεν ονομάζεται στην επιγραφή, αλλά και ότι οι αξιωματούχοι του Ακαρνανικού κοινού είναι από την Αλυζία, τον Αστακό, τις Φοιτίες, την Μητρόπολη, και τις Οινιάδες, αλλά το γεγονός αυτό συμφωνεί επίσης με την χρονολόγηση που έχω αποδώσει στην επιγραφή, καθώς οι πόλεις του Αμβραχικού κόλπου ήταν σχεδόν, εάν όχι εντελώς, εγκαταλειμμένες λόγω της ίδρυσης της Νικόπολης.

Τα στοιχεία αυτής της επιγραφής μετά βίας θα ήταν χρήσιμα για να αποδείξουν την θέση του Άκτιου, εάν μια τόσο μεγάλη προσωπικότητα όπως ο D'Anville δεν τοποθετούσε το Άκτιο στον ή κοντά στον Άγιο Πέτρο, που βρίσκονται τα ερείπια τα οποία εγώ έχω υποθέσει ότι είναι εκείνα του Ανακτορίου. Φαίνεται από το χάρτη του D'Anville, ότι είχε ακούσει για εκείνα τα ερείπια, και ότι του είχε ειπωθεί ότι η θέση ονομάζεται

¹⁹⁵ Ἦγετο δὲ καὶ πρότερον τὰ Ἄκτια τῷ θεῷ, στεφανίτης ἀγών, ὑπὸ τῶν περιόικων· νυνὶ δ'

ἐντιμότερον ἐποίησεν ὁ Καῖσαρ. Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6.38-7.7.6.40.

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ - ΑΙΤΩΛΙΑ

Ἄκτιο, γεγονός που από μόνο του θα ήταν ένας ισχυρός λόγος να τον προτρέψει να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι εκεί ήταν η περιοχή του Ἄκτιου, η μάλλον της πεδιάδας, του άλσους και του νεώριου, καθώς ο Στράβων αναφέρει ότι αυτά υπήρχαν στους πρόποδες του υψώματος όπου βρισκόταν το ιερό¹⁹⁶, ο D'Anville

πιθανώς υπέθεσε ότι το ίδιο ιερό να βρίσκεται στην κορυφή του Ακρωτηρίου του οποίου το άκρο ονομάζεται Κάβο Παναγία, και το οποίο σχηματίζει με το αντίθετο ακρωτήριο Σκάρα, στο τέλος της χερσονήσου του Σκαφιδακιού, την εσωτερική είσοδο του Αμβρακικού κόλπου. Όπως αναγκαστικά προκύπτει, ότι ο D'Anville δεν συμπεριέλαβε τον πρόκολπο, ή κόλπο της Πρέβεζας στον Αμβρακικό κόλπο, δίνοντας το όνομα αυτό μόνο στη μεγάλη εσωτερική λεκάνη. Υπέρ αυτών των απόψεων, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί, ότι ο λόφος, ή το ύψωμα επάνω στο οποίο ο Στράβων αναφέρει ότι βρίσκονταν το ιερό, φαίνεται να ταιριάζει πολύ καλύτερα στην κορυφή μεταξύ του Αγίου Πέτρου και του ακρωτηρίου Παναγία από ότι χαμηλά στη χερσόνησο της Ἀκρης Πούντα. Αλλά από άλλες απόψεις η μαρτυρία του Στράβων είναι αντίθετη με την άποψη του D'Anville, γιατί ο πρώτος περιορίζει το πλάτος του στενού σε «λίγο περισσότερα από τέσσερα στάδια,» έναν αριθμό που δεν μπορούμε να τον θεωρήσουμε λανθασμένο, καθώς συμφωνεί με τα τέσσερα στάδια του Σκύλαξ, με το μικρότερο των πέντε σταδίων του Πολύβιου, και με τους 500 ρυθμούς του Πλίνιου¹⁹⁷, ενώ το εσωτερικό στενό είναι ένα αρκετά μεγαλύτερο από ένα μίλι στο πλάτος.

Κάθε άλλες αρχαίες μαρτυρίες ευνοούν εξ ολοκλήρου στην άποψη ότι ο Ἅγιος Πέτρος ήταν η θέση του Ανακτορίου, και η Ἀκρη Πούντα του Ἄκτιου, και το ίδιο επιβεβαιώνεται από τη φύση των ερειπίων στον Ἅγιο Πέτρο, που είναι όμοια με εκείνα μιας Ελληνικής Πόλις ή μιας οχυρωμένης πόλης, ενώ το Ἄκτιο, αν και λανθασμένα χαρακτηρίζεται ως μια Πόλις από Στέφανο το Βυζάντιο και Πομπώνιο Μελά¹⁹⁸, δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα *ἱερὸν* του Απόλλωνα, σε ένα ακρωτήριο στη στην περιοχή του Ανακτορίου¹⁹⁹, στο οποίο ο Αύγουστος έκανε διεύρυνση, και στο οποίο

¹⁹⁶ Ἐφεξῆς δὲ τὸ στόμα τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου· τούτου δὲ τοῦ κόλπου τὸ μὲν στόμα μικρῷ τοῦ τετρασταδίου μείζον, ὃ δὲ κύκλος καὶ τριακοσίων σταδίων, εὐλίμενος δὲ πᾶς. Οἰκοῦσι δὲ τὰ μὲν ἐν δεξιᾷ εἰσπλέουσι τῶν Ἑλλήνων Ἀκαρνᾶνες, καὶ ἱερὸν τοῦ Ἀκτίου Ἀπόλλωνος ἐνταῦθα ἐστὶ πλησίον τοῦ στόματος, λόφος τις, ἐφ' ᾧ ὁ νεώς, καὶ ὑπ' αὐτῷ πεδῖον ἄλσος ἔχον καὶ νεώρια. Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6.1-7.7.6.8.

¹⁹⁷ Σκύλαξ στην Κασσωπόι.
Πολύβιος 1. 4, κεφ. 63.
Πλίνιος H. N. 1. 4, κεφ. 1.

¹⁹⁸ Στέφανος στην Ἀκτια

¹⁹⁹ ἐν Ἀκτίῳ τῆς Ἀνακτορίας γῆς, οὗ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐστίν, ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου.

Θουκυδίδης, Ιστοριών 1.29.3

... προῆγε παρὰ Χαράδραν, σπεύδων διαβῆναι τὸν Ἀμβρακικὸν καλούμενον κόλπον· οὗ στενωπατὸν ἐστὶ, κατὰ τὸ τῶν Ἀκαρνάνων ἱερὸν, καλούμενον Ἄκτιον. Ὁ γὰρ προειρημένος κόλπος ἐκπίπτει μὲν ἐκ τοῦ Σικελικοῦ πελάγους μεταξὺ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀκαρνανίας στενῷ παντελῶς

πρόσθεσε ένα νεώριο²⁰⁰. Εδώ υπάρχει μικρή αμφιβολία ότι τόσο ο Θουκυδίδης όσο ο Πολύβιος με τον όρο «στόμιον» του Αμβραχικού κόλπου αναφέρονταν στο Στενό της Πρέβεζας, ούτε φαίνεται ότι οι αρχαίοι είχαν διαφορετική ονομασία για τον πρόκολπο της Πρέβεζας. Ο Σκύλαξ πράγματι κάνει λόγο για τον Ανακτορικό κόλπο, αλλά προσδίδει αυτήν την ονομασία στο μεγάλο κόλπο που από όλους τους άλλους συγγραφείς ονομάζεται Αμβραχικός και ακόμη εξαιρεί από τον Ανακτορικό του κόλπο το Ανακτόριο και την Ακτή²⁰¹. Ο Δίων ο Κάσσιος περιγράφει το Άκτιο ως ιερό του Απόλλωνος, το οποίο βρίσκεται πριν του στομίου του πορθμού του Αμβραχικού κόλπου, απέναντι από τα λιμάνια της Νικόπολης. Προσθέτει ότι ο πορθμός έχει ίδιο πλάτος για αρκετή απόσταση και ότι και στον πορθμό και πριν από αυτόν μπορούν με ευκολία να αγκυροβολήσουν και να ελιχθούν πλοία. Είναι προφανές ότι μια τέτοια περιγραφή δεν μπορεί να ισχύει για τον εσωτερικό πορθμό του κόλπου, αλλά συμφωνεί απόλυτα με το Στενό και το λιμάνι της Πρέβεζας και οι κολπίσκοι του Βαθύ αντιστοιχούν στα λιμάνια της Νικόπολης. Τα λόγια του Διονυσίου του Αλικαρνασσεύς, του Πλινίου και του Πομπώνιου Μέλα²⁰² ταιριάζουν καλύτερα στην εξωτερική είσοδο του κόλπου παρά στην εσωτερική είσοδο, και είναι αδύνατο να διανοηθώ ότι ο Κικέρων στον πλου του από την Πάτρα στη Λευκάδα και την Κέρκυρα θα πέραγε από το Άκτιο, εάν αυτό βρισκόταν στο εσωτερικό στόμιο του κόλπου²⁰³.

Όσο για τη σύγχρονη ονομασία «Azio», η λέξη προδίδει την ιταλική προέλευσή της και αποδεικνύει ότι προήλθε από την άποψη που υιοθέτησαν χωρίς έρευνα οι Ενετοί, ή μάλλον οι Ελληνοβενετοί της Πρέβεζας, Βόνιτσας και Άγια Μαύρας, και την οποία μετέφεραν στον D'Anville. Αυτός με τη σειρά του το τοποθέτησε στο χάρτη, από όπου πρέπει να διαγραφεί ως μη έχοντας πραγματική υπόσταση. Οι παλιοί

στόματι· λείπει γὰρ τῶν πέντε σταδίων. ...

Περαιώσας δὲ κατὰ τὸ προειρημένον στόμα τὴν δύναμιν, ...

Πολύβιος, Ιστορία 4.63.4-4.63.7

Τὸ δ' Ἄκτιον Ἀπόλλωνος ἱερὸν ἔστι, καὶ πρὸ τοῦ στόματος τοῦ πορθμοῦ τοῦ κόλπου τοῦ Ἀμβραχικοῦ κατ' ἀντιπέρασ τῶν πρὸς τῇ Νικοπόλει λιμένων κείμεν· ὃ τε πορθμὸς ἴσος ἐπὶ πολὺ διὰ στενοῦ τείνει, καὶ ἔστι καὶ αὐτὸς καὶ τὰ πρὸ αὐτοῦ πάντα καὶ ἐνορμίσασθαι καὶ ἐναυλοχῆσασθαι (ἐπιτήδεια).

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.7

²⁰⁰ Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.2.

Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6.5-7.7.6.8.

²⁰¹ καὶ ἔξω τοῦ Ἀνακτορικοῦ κόλπου, Ἀνακτόριον, καὶ λιμὴν Ἀκτὴ καὶ πόλις Λευκάς, Σκύλαξ Καρυανδεύς, Περίπλους 34.3-34.4 [Ἀκαρνανία].

Δεν μπορούμε να απαντήσουμε με βεβαιότητα στο ερώτημα των διαστάσεων του Αμβραχικού κόλπου, καθώς οι σχετικές αναφορές του Πολυβίου, του Στράβωνα και του Πλινίου είναι αντιφατικές. Σύμφωνα με τον Πολύβιο το μήκος

του είναι 300 στάδια και το πλάτος του 100· ο πρώτος αριθμός είναι πολύ μεγάλος, ενώ ο δεύτερος πολύ μικρός εκτός εάν μετρά το στενότερο σημείο. Το μήκος των 39.000 ποδών που δίνει ο Πλίνιος είναι εσφαλμένος καθ' υπερβολή, ενώ το πλάτος των 15.000 ποδών είναι σχεδόν ακριβές. Ο Στράβων υπολογίζει την περιφέρεια του κόλπου σε 300 στάδια, αριθμός πολύ μικρός ακόμη και για τον εσωτερικό κόλπο.

²⁰² Ἄραντες δὲ αὐτόθεν (δηλαδή στη Λευκάδα) καὶ ἐπὶ τὸ Ἄκτιον ἐλθόντες ὁρμίζονται τοῦ Ἀμβραχικοῦ κόλπου πρὸς τὸ ἀκρωτήριο. Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, Ρωμαϊκή αρχαιολογία 1.50.4.

In ore ipso colonia Augusti Actium.

Πλίνιος ο πρεσβύτερος, Φυσική Ιστορία, 4.2.

Ambracio sinu ... qui angustis faucibus, et quae minus mille passibus pateant, grande pelagus admittit.

Pomponius Mela, De Chorographia 2.3.

²⁰³ Κικέρων, Epistularum ad familiares 16.6.9.

χάρτες της Ελλάδας είναι γεμάτοι από λανθασμένες ονομασίες που καθιερώθηκαν με τον ίδιο τρόπο από Ιταλούς ή άλλους ναυτικούς, και οι οποίες είναι γενικώς άγνωστες στους ντόπιους Έλληνες των περιοχών αυτών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το λάθος διαδόθηκε ευκολότερα, καθώς υπάρχουν ερείπια στον Άγιο Πέτρο, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των ερειπίων στην Άκρη πιθανότατα χρησιμοποιήθηκαν ως δομικά υλικά για κατασκευές στην Πρέβεζα, σε μια πρώιμη περίοδο της ύπαρξής της. Το αποτέλεσμα της σπουδαίας ναυμαχίας που έλαβε χώρα εδώ ήταν πρώτα να ανυψώσει τη σπουδαιότητα του Ακτίου, ενώ το Ανακτόριο μετατράπηκε σε μικρό εμπορικό εξάρτημα της Νικόπολης²⁰⁴ και όταν αργότερα ερημώθηκαν και τα δύο, το όνομα του Ακτίου διατήρησε τη φήμη του, ενώ το Ανακτόριο ξεχάστηκε.

Είναι περιττό να σημειώσουμε, ότι το ζήτημα της θέσης του Ακτίου είναι κυρίως ενδιαφέρον λόγω της σχέσης του με την περίφημη ναυμαχία, το αποτέλεσμα της οποίας ήταν να θέσει όλο τον πολιτισμένο κόσμο υπό έναν μονάρχη που υπέβαλε τα δεσμά του για πολλά χρόνια, αλλά ταυτόχρονα επέφερε ειρήνη, πλούτο και ασφάλεια σε πολλές χώρες, στις οποίες τα αγαθά αυτά είχαν εκλείψει προ πολλού. Παρά το γεγονός ότι καμία περιγραφή αυτού του γεγονότος από έναν αυτόπτη μάρτυρα ή σύγχρονο των γεγονότων υπάρχουν, οι πληροφορίες της, καθώς και οι περιστάσεις που προηγήθηκαν και επακολογήσαν έχουν περιγραφεί από έναν Έλληνα συγγραφέα, του οποίου η μακρά απασχόληση στα ανώτατα αξιώματα του Ρωμαϊκού Κράτους του έδωσε την δυνατότητα για να αποκομίσει τις καλύτερες σωζόμενες πληροφορίες σχετικά με το θέμα αυτό, και ο οποίος φαίνεται να ήταν πολύ προσεκτικός στην αποδοχή των πραγματικών γεγονότων που είχαν αναφερθεί σε αυτόν²⁰⁵.

Μόλις ο Οκταβιανός Καίσαρ (μας λέει ο Δίων) πέρασε από το Βρινδήσιο στα Ακροκεραύνια και αποβίβασε τις χερσαίες του δυνάμεις εκεί, προχώρησε με το στόλο του προς την Κέρκυρα και από εκεί στο Γλυκύ λιμένα. Έπειτα προωθήθηκε στα στενά του Ακτίου με την ελπίδα ότι κάποιοι από τους οπαδούς του Αντωνίου θα προσχωρούσαν στις δυνάμεις του²⁰⁶, αλλά επειδή δε διαπίστωσε κάποια τέτοια πρόθεση, αποσύρθηκε στη περιοχή που εποχή του ιστορικού βρίσκονταν η Νικόπολη. Το αγκυροβόλιο του Οκταβιανού, ως εκ τούτου, φαίνεται να ήταν στο λιμάνι του Κόμαρου, το σημερινό λιμάνι του Μύτικα. Εδώ συνενώθηκε με τις χερσαίες δυνάμεις του, οι οποίες είχαν βαδίσει μέσω της Ηπείρου από

²⁰⁴ Πόλεις δ' εἰσιν ἐν μὲν τοῖς Ἀκαρνανῶσιν Ἀνακτόριον τε ἐπὶ χερσὶν ἰδρυμένον Ἀκτίου πλησίον, ἐμπορεῖον τῆς νῦν ἐκτισμένης ἐφ' ἡμῶν Νικοπόλεως. Στράβων, Γεωγραφικά 10.2.2.

²⁰⁵ Για παράδειγμα, αμφισβήτησε την αλήθεια της περιγραφής ότι μερικές από τις τριήρεις του Οκταβιανού μεταφέρθηκαν μέσω του ισθμού της Νικόπολης (διὰ τοῦ τειγίσματος) πάνω σε νωπά δέρματα που είχαν αλειφτεί με λάδι (βύρσαις νεοδάρτοις ἐλαίῳ ἐπαληθευμέναις)

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.5-50.12.7.

²⁰⁶ Ο Πλούταρχος στο βίο του Μάρκου Αντωνίου αναφέρει ότι ο Οκταβιανός εμφανίστηκε στα στενά του Ακτίου το ξημέρωμα της επομένης της άφιξής του και αποσύρθηκε, όταν ο στόλος του Αντωνίου προωθήθηκε. Πλούταρχος, Αντώνιος 63.1-63.2.

τα Ακροκεραύνια. Στη συνέχεια οχύρωσε το γειτονικό λόφο, από τον οποίο είχε επίβλεψη του χώρου και προς την ανοιχτή θάλασσα μέχρι τους Παξούς και τον εσωτερικό κόλπο της Αμβρακίας, καθώς και των τμημάτων μεταξύ τους, όπου ήταν τα λιμάνια της Νικόπολης²⁰⁷, μια περιγραφή που δεν ταιριάζει κάπου αλλού πάρα μόνο στο λόφο που υψώνετε αμέσως κοντά από την Νικόπολη προς το βορά, και στην κορυφή του οποίου βρίσκεται το Μιχαλίτσι. Έτσι εγκαταστάθηκε στο σημείο αυτό έχοντας μια στρατηγική θέα των εχθρικών θέσεων καθώς και τα μέσα να αποκόψει το Άκτιο από ξηράς και θαλάσσης. Οχύρωσε την θέση του κατασκευάζοντας τείχη που εκτεινονταν μέχρι το λιμάνι του Κόμαρου, τα οποία φαίνεται να έχουν τον χαρακτήρα των μακρών τειχών, με σκοπό να αποτρέψει την οποιαδήποτε διακοπή της επικοινωνίας μεταξύ του στρατοπέδου του και του στόλου.

Ο στρατός του Αντωνίου είχε κατασκευάσει πύργους σε κάθε πλευρά της εισόδου του στενού²⁰⁸, δηλαδή το σημείο της μικρότερης απόστασης μεταξύ Πρέβεζας και Πούντας, και κατέλαβαν το ίδιο²⁰⁹ το κανάλι με τα πλοία τους. Το στρατόπεδό του ήταν στη μία πλευρά του στενού²¹⁰, κοντά στο ιερό του Απόλλωνος, σε μία επίπεδη ευρύχωρη πεδιάδα²¹¹, αλλά αυτή ταίριαζε, σύμφωνα με τον ιστορικό, για μάχη παρά για στρατοπέδευση, και είχαν υποφέρει από ασθένειες τόσο το καλοκαίρι όσο και το χειμώνα. Ο Αντώνιος που ήταν στην Πάτρα όταν άκουσε για την άφιξη του Καίσαρα πήγε αμέσως στο Άκτιο και με καθυστέρηση ασχολήθηκε με τη συγκέντρωση και την εκπαίδευση των στρατευμάτων του για μάχη. Διέσχισε το στενό²¹² (προς την Πρέβεζα), και κατασκήνωσε κοντά στο στρατόπεδο του Καίσαρα, στέλνοντας ταυτόχρονα το ιππικό του γύρω από τον κόλπο, με σκοπό να απειλεί τον εχθρό του από όλες τις πλευρές²¹³. Λίγο αργότερα, όμως, ο Αγρίππας, ο ναύαρχος του στόλου του Οκταβιανού, κατέλαβε τη Λευκάδα, ανέτρεψε το Νασίδιο σε μία ναυμαχία και κατέλαβε την Πάτρα και την Κόρινθο, ενώ ο Μάρκος Τίτιος και ο Στατίλιος Τάυρος νίκησαν το ιππικό του Αντωνίου και έφεραν με το μέρος τους το Φιλάδελφο, βασιλιά της Παφλαγονίας, μετά από προτροπή του Καίσαρα. Ο Γναίος Δομίτιος, επειδή τον πρόσβαλε η Κλεοπάτρα, αυτομόλησε προς τον εχθρό, ο συνδυασμός τώσων δυσμενών περιστατικών

²⁰⁷ κατέλαβε τὸ χωρίον τοῦτο, ἐν ᾧ νῦν ἡ Νικόπολις ἐστίν, καὶ ἐν αὐτῷ ἐπὶ μετεώρου, ὅθεν ἐπὶ πάντα ὁμοίως τῆς τε ἔξω τῆς πρὸς Πάξους θαλάσσης, καὶ τῆς ἔσω τῆς Ἀμβρακικῆς, τῆς τε ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, ἐν ᾧ οἱ λιμένες οἱ πρὸς τῇ Νικοπόλει εἰσὶν, ἀποπτόν ἐστιν, ἰδρῦθι· καὶ αὐτὸ τε ἐκρατύνετο καὶ τείχη ἀπ' αὐτοῦ ἐς τὸν λιμένα τὸν ἔξω τὸν Κόμαρον καθῆκε.
Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.3-50.12.5.

²⁰⁸ τοῦ στόματος.
Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.8.

²⁰⁹ τὸ μέσον.
Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.8.

²¹⁰ πορθμοῦ.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.8.

²¹¹ ὁμαλῶ μὲν καὶ πλατεῖ.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.12.8.

²¹² τὸν πορθμὸν ἐπιδιέβη.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.13.3.

²¹³ Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο Αντώνιος, όταν έμαθε ότι υπήρχε έλλειψη νερού στη θέση όπου στρατοπέδευσε ο εχθρός, κατασκεύασε κάποια οχυρά (ἐρύμασι τισιν ἐμπεριλαβόν) με σκοπό τον αποκλεισμό του εχθρού από τα μέρη όπου υπήρχε πρόσβαση σε πόσιμο νερό.

Πλούταρχος, Αντώνιος 63.2. 173

επηρέασε την εμπιστοσύνη του Αντωνίου προς τους συνεργάτες του, με αποτέλεσμα το φόβο για το τελικό αποτέλεσμα.

Οι ακόλουθες συνθήκες, σύμφωνα με το Δίωνα, οδήγησαν στην άμεση έναρξη της ναυμαχίας. Ο Αγρίππας είχε αναθέσει στο Λεύκιο Αρουνδίο την παρακολούθηση του στόλου του Αντωνίου με λίγα πλοία, όταν ο Σόσσιος, ένας από τους στρατηγούς του Αντωνίου, έκρινε ευνοϊκή την κατάσταση της απουσίας του Αγρίππα, επιτέθηκε σε μία μοίρα παρακολούθησης του εχθρού, νωρίς το πρωί μιας ημέρας με πολλή ομίχλη, που του επέτρεψε να αποκρύψει την υπεροχή της δύναμης του. Ο Αρουνδίδης υποχώρησε, αλλά κατά την καταδίωξη οι δυνάμεις του Σόσσίου συναντήθηκαν τυχαία με αυτές του Αγρίππα και συνετρίβησαν μαζί με τις δυνάμεις του βασιλιά της Άνω Κιλικίας Ταρκονδιμότου. Το γεγονός αυτό συνέβη την ίδια στιγμή, που οι δυνάμεις του Αντωνίου, επιστρέφοντας από τη Θεσσαλία, όπου επέβλεπε τις κινήσεις του Κόιντου Δέλλιου, ο οποίος αμέσως έπειτα αυτομόλησε προς το στράτευμα του Οκταβιανού, ηττήθηκαν από μία προφυλακή²¹⁴ του στρατού του Καίσαρα. Οι ατυχίες αυτές έκαναν τον Αντώνιο να συμπτυχθεί και να ενωθεί με το κύριο μέρος του στρατού του, στην άλλη (ανατολική) πλευρά του στενού²¹⁵, και να συγκαλέσει συμβούλιο σχετικά με το εάν θα πρέπει να παραμείνουν στη θέση αυτή ή να μετακινηθούν κάπου αλλού, παρατείνοντας έτσι τον πόλεμο. Με τη συμβουλή της Κλεοπάτρας, αυτό επιλύθηκε, με το αφού τοποθετήσουν ισχυρές φρουρές στα σημαντικότερα σημεία, η Κλεοπάτρα και ο Αντώνιος να επιστρέψουν με τις υπόλοιπες δυνάμεις στην Αίγυπτο. Θα πρέπει όμως να αποφευχθεί η οποιαδήποτε ένδειξη υποχώρησης, ώστε να μην αποθαρρυνθούν οι συμμαχικές δυνάμεις, και ο στόλος θα πρέπει να κινείται σαν να επρόκειτο να ναυμαχήσει. Ο αριθμός των ναυτών του Αντωνίου είχε μειωθεί λόγω των λιποταξιών και των ασθενειών²¹⁶. Έτσι αυτός επέλεξε τα καλύτερα πλοία του, πυρπόλησε τα υπόλοιπα, φόρτωσε μυστικά όλους τους θησαυρούς του και απηύθυνε λόγο στο στρατό του, υπενθυμίζοντάς τους την αριθμητική υπεροχή των χερσαίων και ναυτικών δυνάμεών τους, τον αριθμό, το μέγεθος και την ισχύ των πλοίων τους, την αφθονία των χρηματικών και λοιπών αποθεμάτων τους, δηλώνοντάς τους ότι μετά την καταναυμαχία του εχθρικού στόλου, θα μπορέσουν να περικυκλώσουν και αποκόψουν το στρατό του αντιπάλου, σαν να ήταν σε νησί²¹⁷, και έτσι να τον ωθήσουν στη λιμοκτονία ώστε να υποχρεωθεί να συνθηκολογήσει. Δεν ξέχασε επίσης να τους αναφέρει τα προσωπικά του πλεονεκτήματα έναντι του αντιπάλου του Οκταβιανού. Ο Οκταβιανός, σε μία παρόμοια προσφώνηση, γελοιοποίησε τον Αντώνιο ως έναν θηλυπρεπή, έτοιμο για φυγή, και του οποίου πολλοί οπαδοί με ευκολία άλλαζαν στρατόπεδο²¹⁸. Έπειτα έχοντας επισημάνει μερικά πλεονεκτήματα των

²¹⁴ προφυλαχαῖς.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.14.3.

²¹⁵ ἀνεχώρησεν ἐπὶ θάτερα τοῦ πορθμοῦ ἔνθα αὐτῷ τὸ πλεόν τοῦ στρατοῦ ἡλίζετο.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.14.3-50.14.4.

²¹⁶ φθορᾶς.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.15.4.

²¹⁷ ὥσπερ ἐν νησιδίῳ.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.19.5.

²¹⁸ Ο Πάτερκλος μας δίνει μία παρόμοια μαρτυρία: longe ante quam dimicaretur exploratissima

ελαφριών πλοίων του (λιβυρνίδων), έβαλε σε κάθε πλοίο μεγάλη δύναμη πεζικού, προσπαθώντας έτσι να υπερκεράσει την ισχύ των μεγαλύτερων σε μέγεθος και βάρος πλοίων των αντιπάλων του. Ο Αντώνιος μετακίνησε το στόλο του λίγο έξω από την είσοδο των στενών²¹⁹, ανέπτυξε μία σφικτή γραμμή και παρέμεινε εκεί, παρ' όλο που ο Οκταβιανός έκανε την πρώτη κίνηση με σκοπό να τραβήξει τον αντίπαλο στα ανοικτά, ή να τον αναγκάσει να υποχωρήσει. Έχοντας αποτύχει στο πρώτο του το σχέδιο, ο Καίσαρας διέταξε τα δύο πλάγια τμήματα του στόλου να προωθηθούν, σαν να είχαν πρόθεση να περικυκλώσουν τα δύο πλευρικά τμήματα του εχθρικού στόλου²²⁰. Με την τακτική αυτήν ο Αντώνιος υποχρεώθηκε να προωθηθεί και να εμπλακεί σε ναυμαχία. Ο στόλος του αποτελούνταν από ελάχιστες τριήρεις και κυρίως από μεγάλα πλοία με τέσσερις έως δέκα σειρές κουπιά, που είχαν πάνω τους μεγάλους ξύλινους πύργους από τους οποίους οι στρατιώτες του πολεμούσαν σαν σε κάστρο. Ο μόνος ασφαλής τρόπος, για να προσβληθούν αυτά τα πλωτά κάστρα ήταν οι συνεχείς και αλλεπάλληλες επιθέσεις, χωρίς να παραμένεις για πολύ χρόνο ούτε σε απόσταση βολής, αποφεύγοντας έτσι τα περισσότερα βλήματα, ούτε τόσο κοντά ώστε να είναι εφικτές οι συμπλοκές σώμα με σώμα, κάτι που οι ναύτες του Αντωνίου επιδίωκαν. Από την πλευρά του Οκταβιανού οι ναύτες και οι κωπήλατες²²¹ ήταν οι πιο ικανοί και αποτελεσματικοί, από τα επιβαίνοντα στρατεύματα²²² της άλλης πλευράς. Η συμπλοκή συνεχίστηκε με τον ίδιο τρόπο για αρκετές ώρες χωρίς εμφανή προοπτική του αποτελέσματος. Τότε η Κλεοπάτρα, της οποίας το πλοίο ήταν αγκυροβολημένο στα μετόπισθεν, σήκωσε αιφνίδια τα πανιά, επωφελούμενη από τον ευνοϊκό άνεμο που κατά τύχη φύσηξε²²³, πέρασε ανάμεσα από τις μαχόμενες δυνάμεις²²⁴ και έφυγε, ακολουθούμενη από τον Αντώνιο. Βλέποντας αυτήν την ανάρμοστη φυγή των αρχηγών τους, πολλοί από τους στρατιώτες του Αντωνίου πέταξαν τους πύργους και άλλα παρεμφερή βάρη των πλοίων στη θάλασσα και διέφυγαν, καταφέροντας να ξεφύγουν σχετικά εύκολα, αφού ο εχθρός δεν είχε τα πανιά μαζί του στα πλοία. Τα εναπομείναντα πλοία δέχθηκαν με ανανεωμένο σθένος, ισχυρές επιθέσεις των δυνάμεων του Καίσαρα, τόσο σε εξ αποστάσεως και με επιβίβαση πάνω στα πλοία²²⁵, χωρίς πολλά αποτελέσματα στη δεύτερη περίπτωση· ο Δίων αναφέρει ότι ήταν σαν να προσβάλλεις πολλά κάστρα ή νησιά μαζί²²⁶. Μάχονταν με αυτόν τον τρόπο για αρκετό χρόνο, όταν ο Καίσαρας, βλέποντας αμφίβολο το αποτέλεσμα, έστειλε να φέρουν φωτιά από το στρατόπεδο και έριχναν στα εχθρικά

Julianarum partium fuit victoria, Velleius Gaius Paternulus, Historia Romana 2.84, που βεβαιώνει ότι ο Αντώνιος είχε ηττηθεί ηθικά πριν από τη ναυμαχία.

²¹⁹ ὀλίγον ἔξω τῶν στενῶν.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.31.4.

²²⁰ περιστοιχισθαι.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.31.5.

²²¹ κυβερνήται καὶ ἑρέται.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.32.7.

²²² ἐπιβάται.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.32.7.

²²³ ἀνέμου τινὸς κατὰ τύχην, φοροῦ συμβάντος.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.33.3.

²²⁴ Cum aurea puppe, veloque purpureo.

Florus Lucius, Epitome de Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC, 2.21. 177

²²⁵ καὶ ἔκαθεν καὶ ἐν χερσὶ.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 50.33.5.

²²⁶ Ο Πλούταρχος συγκρίνει τη ναυμαχία με «πεζομαχία» ή μάλλον με «τειχομαχία», Πλούταρχος, Αντώνιος 66.3.

πλοία πυρσούς και φλεγόμενα ακόντια ή εκσφενδόνιζαν μπουρλότα με τη χρήση μηχανών. Το μέτρο αυτό ήταν πολύ αποτελεσματικό, καθώς οι στρατιώτες του Αντωνίου, ανήμποροι να προμηθευθούν ικανές ποσότητες νερού, για να σβήσουν τις φωτιές, πέθαιναν σωρηδόν στα καταστρώματα ή στη θάλασσα, στην προσπάθειά τους να σωθούν από τις φλόγες, που κατέστρεφαν τα πάντα. Ακόμη και οι δυνάμεις του Οκταβιανού ανυπομονούσαν για το σβήσιμο των φωτιών, ώστε να υπάρξουν λάφυρα, και μάλιστα ορισμένοι πέθαναν στην προσπάθειά τους να σώσουν τα εχθρικά πλοία.

Η ναυμαχία δόθηκε στις 2 Σεπτεμβρίου και από την ημέρα αυτήν ξεκινά η μοναρχία του Οκταβιανού, αναφέρει ο Δίων. Μετά τη νίκη ο Καίσαρας αφιέρωσε στον Άκτιο Απόλλωνα ένα από κάθε είδος των πλοίων λαφύρων, συμπεριλαμβανομένων πλοίων με τέσσερις έως και δέκα σειρές κουπιά²²⁷. Διεύρυνε το ιερό του Απόλλωνος και προήγαγε τον εορτασμό των αρχαίων αγώνων, που ονομάζονταν Άκτια, δημιουργώντας πενταετή μουσικό, γυμναστικό και ιππικό αγώνα²²⁸, ανακηρύσσοντάς τον αγώνα ιερό, που συνοδευόταν από ένα δημόσιο πλουσιοπάροχο γεύμα²²⁹. Ίδρυσε²³⁰ επίσης πόλη στη θέση όπου στρατοπέδευσε, την οποία ονόμασε Νικόπολις, προς τιμήν της νίκης του, και την οίκησε με κατοίκους άλλων πόλεων, εν μέρει ερημώνοντας μερικές από τις γειτονικές πόλεις²³¹. Περιέβαλε τη θέση όπου είχε στηθεί η σκηνή του με τετράγωνους λίθους, τη διακόσμησε με τα λάφυρα των εμβόλων των πλοίων και έκτισε εκεί ένα αίθριο ιερό, το οποίο αφιέρωσε στον Απόλλωνα²³².

Οι άλλοι αρχαίοι συγγραφείς που ασχολούνται με τη ναυμαχία του Ακτίου, προσθέτουν ελάχιστα στις πληροφορίες που μας διασώζει ο Δίων. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο Καίσαρ είχε 300 πλοία έναντι 560 του Αντωνίου, εκ των οποίων τα 60 ήταν Αιγυπτιακά²³³, ότι ο Αντώνιος επιβίβασε 20.000 στρατιώτες στα πλοία του, ότι η ναυμαχία καθυστέρησε για τέσσερις μέρες λόγω θαλασσοταραχής. Το πρωί της πέμπτης μέρας υπήρχε γαλήνη και μετά το μεσημέρι φύσηξε θαλάσσια αύρα. Εκείνη την

²²⁷ τριήρη τε καὶ τετρήρη, τὰ τε ἄλλα τὰ ἐξῆς μέχρι δεκέρους.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.2.

Ο Στράβων αναφέρει ότι αφιερώθηκαν δέκα πλοία, από μονήρη μέχρι δεκέρη. Όμως και τα πλοία και τα νεώρια κοντά στα οποία είχαν τοποθετηθεί είχαν ήδη και πριν από τα χρόνια του Στράβωνα.

Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6.8-7.7.6.10.

²²⁸ Σύμφωνα με το Στέφανο το Βυζάντιο, οι αρχαίοι αγώνες ήταν τριετείς γυμναστικοί, ιππικοί και ναυτικοί.

Στέφανος ο Βυζάντιος, Εθνικά 65 [Άκτιον].

πρβλ. Στράβων, Γεωγραφικά 7.7.6.

Callimachus, Περί αγώνων.

²²⁹ σίτησιν.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.2

²³⁰ συνώκισε.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.3.

²³¹ τοὺς μὲν ἀναγείρας, τοὺς δ' ἀναστήσας τῶν πλησιοχώρων, Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία 51.1.3.

²³² Σύμφωνα με το Σουητώνιο, το μνημείο ήταν αφιερωμένο στον Ποσειδώνα και τον Άρη.

Suetonius, Divus Augustus 18.2.

²³³ Ο Φλώρος διαφωνεί εντελώς με τον Πλούταρχο ως προς τον αριθμό των πλοίων κάθε πλευράς. Αναφέρει ότι ο Καίσαρ είχε 400 πλοία, από τριήρεις μέχρι εξήρεις, και ότι ο Αντώνιος είχε 200, από εξήρεις μέχρι εννεήρεις.

βλ. Florus Lucius, Epitome de Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC 2.21.

ώρα οι δύο αντίπαλες γραμμές απείχαν μεταξύ τους οκτώ στάδια. Ο Αντώνιος και ο Ποπλικόλας, που διοικούσαν το δεξί κέρασ του στόλου, βασιζόμενοι στη δύναμη και το μέγεθος των πλοίων τους, έκαναν μία κίνηση προώθησης. Ο Καίσαρ υποχώρησε, ώστε να σύρει τον εχθρό του στα ανοιχτά, όπου θεωρούσε ότι τα μικρά πλοία του θα υπερτερούσαν έναντι των δυσκίνητων εχθρικών. Όταν η συμπλοκή γενικεύτηκε, ο Καίσαρ ήταν στο δεξί κέρασ και ο Αγρίππας στο αριστερό. Ο Αγρίππας άπλωσε το πλευρικό

τμήμα του σχηματισμού του και ανάγκασε τον Ποπλικόλα να αποκοπεί από τον κύριο κορμό του στόλου του Αντωνίου, γεγονός που αποθάρρυνε τους υπολοίπους. Εκείνη τη στιγμή η Κλεοπάτρα, που ήταν στα μετόπισθεν με τα εξήντα αιγυπτιακά της πλοία, επωφελούμενη του ευνοϊκού αέρα, κατευθύνθηκε προς το μέρος της ναυμαχίας και συνέχισε με κατεύθυνση την Πελοπόννησο, ακολουθούμενη από τον Αντώνιο. Οι δυνάμεις του Αντωνίου μάχονταν γενναία μέχρι τη δεκάτη ώρα²³⁴, όταν αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν, λόγω των ενοχλητικών βουβών κυμάτων²³⁵. Ο Πλούταρχος συμπληρώνει ότι 5.000 άνδρες σκοτώθηκαν στη ναυμαχία, 300 πλοία πάρθηκαν ως λάφυρο από τον Καίσαρα και ότι και οι δύο πλευρές των ακτών ήταν γεμάτες από σειρές ανδρών των χερσαίων δυνάμεων που παρακολουθούσαν τη ναυμαχία.

²³⁴ Η ναυμαχία, σύμφωνα με το Σουητώνιο, τελείωσε τόσο αργά, ώστε ο Καίσαρ πέρασε τη νύχτα του επί του πλοίου: apud Actium vicin in serum diem, dimicatione protractâ ut in navi victor pernoctaverit, Suetonius, Divus Augustus 17.2.

²³⁵ μέγιστον βλαβείς υπό τοῦ κλύδωνος ὑψηλοῦ κατὰ πρῶραν ἱσταμένου.

Πλούταρχος, Αντώνιος 68.1.

Ο άνεμος, ως εκ τούτου, άλλαξε απ' όταν η Κλεοπάτρα άνοιξε πανιά, και έγινε δυτικός. Πράγματι, την εποχή του χρόνου που διεξήχθη η ναυμαχία, τις περισσότερες ώρες του πρωινού πνέει άνεμος από τον κόλπο ή υπάρχει ηρεμία και η θαλάσσια αύρα και η φουσκοθαλασσιά έρχονται μάλλον αργότερα μετά το μεσημέρι.

Το σχέδιο που συνοδεύει το κείμενο είναι του λιμένα της Πρέβεζας, της εισόδου δηλαδή του Αμβρακικού κόλπου, και διευκολύνει στην καλύτερη κατανόηση των γεγονότων που αναφέρουν οι ιστορικοί. Μπορεί επίσης να βοηθήσει τον αναγνώστη να διαμορφώσει τη δική του άποψη ως προς την ακριβή θέση της διεξαγωγής της ναυμαχίας.

Αυτό εξαρτάται κυρίως από το συμπέρασμα που θα βγάλει ο αναγνώστης από τις λέξεις *ὀλίγον ἔξω τῶν στενῶν*, που χρησιμοποιεί ο Δίων, για να περιγράψει τη θέση του Αντωνίου πριν από τη σύγκρουση, τη στιγμή που η πρώτη γραμμή του στόλου τού Καίσαρα απείχε από αυτήν του Αντωνίου περί το ένα μίλι (οκτώ στάδια). Είναι φανερό από τις σχετικές περιστάσεις και τη φύση του τόπου ότι ο στόλος του Αντωνίου καταλάμβανε όλο το χώρο του λιμένα της Πρέβεζας, ο οποίος δεν μπορούσε να χωρέσει ένα τόσο μεγάλο αριθμό πλοίων, αλλά ήταν εκεί καλά προστατευμένος από τον καιρό. Εάν οι πύργοι εκατέρωθεν του στενού προορίζονταν για την προστασία του στόλου, γεγονός που δεν μπορούμε παρά να το πιστέψουμε, είναι απίθανο έστω και ένα από τα πλοία του Αντωνίου να ήταν πέραν του κάστρου της Πούντας, πριν από την πρώτη προώθηση του στόλου του την ημέρα της ναυμαχίας. Το συμπέρασμα, ως εκ τούτου, είναι ότι η ναυμαχία πραγματοποιήθηκε στο εξωτερικό μέρος των στενών, στο χώρο μεταξύ του Παντοκράτορα και του ακρωτηρίου Σκαλί. Μπορεί ίσως κάποιος να φέρει αντιρρήσεις ως προς αυτό, γιατί ο χώρος είναι ανεπαρκής, για να χωρέσει δύο τόσο μεγάλους στόλους, και το βάθος της θάλασσας μικρό για τόσο μεγάλα πλοία, αν και ως προς το τελευταίο θα πρέπει να εξετασθεί σοβαρά εάν έχουν συντελεστεί μεγάλες αλλαγές από την εποχή της ναυμαχίας, ως αποτέλεσμα μεγάλων αποθέσεων χωμάτων στην περιοχή. Άλλωστε είναι βέβαιο ότι τέτοιες αλλαγές έχουν συντελεστεί μέσα στον Αμβρακικό και σε σχεδόν κάθε τμήμα των ακτών της Ελλάδας που εκτίθεται σε προσχώσεις και ρεύματα. Εάν όμως ο Δίων με τις λέξεις *ἔξω τῶν στενῶν* εννοούσε το εξωτερικό τμήμα των στενών μεταξύ Παντοκράτορα και ακρωτηρίου Σκαλί, τότε η ναυμαχία πραγματοποιήθηκε αρκετά έξω, στην ανοιχτή θάλασσα, καθώς πέραν αυτών των δύο σημείων δεν υπάρχει καμπύλωση στην ακτή, η οποία ακολουθεί μία ομοιόμορφη γραμμή από το Μύτικα μέχρι τον κόλπο Δέματα.

Πορτραίτο του William Martin Leake.

Ελαιογραφία του Christian Albrecht Jensen, 1838(Συλλογή D. Middleton, Λονδίνο)

Απόσπασμα «Αιτωλία – Ακαρνανία»
μεταφρασμένο όσο το δυνατόν
από το Βιβλίο του William Martin Leake
" Travels in Northern Greece vol. III "
το οποίο διαμορφώθηκε σε ψηφιακή μορφή
για τις ανάγκες της ιστοσελίδας
www.pentalofo.gr
Στράτος Μπίκας